

THE LIBRARY
COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK, THAILAND

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมือง
ตานนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ปริญญานิพนธ์

ของ

ปริศนา ศิรินาม

เสนอต่อวิทยาลัยวิชาการศึกษา
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษากามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

21 ธันวาคม 2516

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิต ได้พิจารณาปริญญานิพนธ์
ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
การศึกษามหาบัณฑิตของวิทยาลัยวิชาการศึกษาได้

.....ประธาน

.....กรรมการ

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์เรื่องนี้สำเร็จลงได้วยจากการแนะนำช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก
อาจารย์ คุณวรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และอาจารย์ ดร. เตช บุนนาค ซึ่งเป็น
คณะกรรมการที่ปรึกษา ผู้เขียนขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ผู้เขียนขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ประจำกองจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติทุกคน
ที่ให้ความสะดวกในการค้นคว้าเอกสารเป็นอย่างดี และขอขอบคุณ คุณฉัตร สุนทรสารทูล
และคุณบุญชู ตรีทอง ที่กรุณาให้ความช่วยเหลือในด้านการพิมพ์วิทยานิพนธ์เป็นอย่างดี

อนึ่ง ผู้เขียนขอขอบคุณสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ให้ทุน
อุดหนุนในการพิมพ์วิทยานิพนธ์ไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย.

ปรีศนา ศิรินาม

สารบัญ

บทที่ 1

หน้า

1	บทนำ	
1	ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและลานนาไทยก่อนสมัยรัตนโกสินทร์	
	1. สมัยสุโขทัย	5
	2. สมัยอยุธยา	10
	3. สมัยธนบุรี	21
2	สถานการณ์ภายในของอาณาจักรลานนาไทย ก่อนตกเป็นประเทศราชของไทยสมัยรัตนโกสินทร์	
	1. การปกครองสมัยนครรัฐ	26
	2. การปกครองสมัยอาณาจักรลานนาไทย	
	2.1 สมัยพระเจ้าเม็งราย	31
	2.2 สมัยหลังจากพระเจ้าเม็งรายจนถึงพระเจ้าสามฝั่งแกน	36
	2.3 สมัยพระเจ้าติโลกราช	38
	2.4 สมัยพระเจ้ายอออกเขียงรายจนถึงเสียเอกราชแก่พม่า	45
	3. ระบบสังคมและเศรษฐกิจของลานนาไทย	
	3.1 ชนชั้นต่าง ๆ ในสังคม	49
	3.2 พหุศาสนาในลานนาไทย	57
	3.3 เศรษฐกิจและผลประโยชน์ของอาณาจักร	63
	4. การปกครองลานนาไทยในฐานะประเทศราชสมัยสมเด็จพระนเรศวร	66
	5. ความสัมพันธ์ระหว่างพม่าและลานนาไทย	
	5.1 ลานนาไทยในฐานะประเทศราชของพม่า	70
	5.2 ผลประโยชน์ที่พม่าได้รับจากลานนาไทย	76
	5.3 ผลจากการปกครองของพม่า	80
	6. แรงชาตินิยมของชาวลานนาไทย	84

3	การปกครองลานนาไทยในฐานะประเทศราชของไทย	
	1. เหตุที่ได้อาณาจักรลานนาไทยเป็นประเทศราช	91
	2. ความจำเป็นที่จะต้องเข้าปกครองหัวเมืองในลานนาไทย	93
	3. ลักษณะการปกครองหัวเมืองประเทศราชของไทย	
	3.1 การให้อิสระในการปกครองภายใน	96
	3.2 ขอบเขตพื้นที่ระหว่างกรุงเทพฯ ฯ และลานนาไทยที่จะต้องปฏิบัติต่อกัน	104
	3.3 วิธีควบคุมหัวเมืองประเทศราชลานนาไทย	114
	4. วิธีปกครองแบบเอาใจและความแคบเพื่อให้เกิดความจงรักภักดี	
	4.1 การให้ความสนับสนุนหัวเมืองลานนาไทยให้มีความเข้มแข็ง	123
	4.2 การยกย่องเกียรติยศของเจ้านายผู้ปกครองหัวเมืองในลานนาไทย	132
	4.3 การยกย่องเมืองน่านและเมืองเชียงใหม่ให้เป็นหัวเมืองสำคัญในลานนาไทย	139
	5. ปัญหาภายในของหัวเมืองลานนาไทยและการแก้ไขของกรุงเทพฯ ฯ	
	5.1 การวิวาทขัดแย้งในเมืองเชียงใหม่	148
	5.2 การแย่งกันอำนาจในเมืองน่าน	154
4	ปัญหาเกี่ยวกับพม่าและพระราชอาณาเขตด้านเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	
	1. ปัญหาเกี่ยวกับพม่า	
	1.1 พม่าพยายามดำเนินการเป็นไมตรีกับไทยในสมัยรัชกาลที่ 1	158
	1.2 พม่าพยายามสร้างสถานการณ์ให้ไทยระแวงลานนาไทยว่าจะเอาใจออกห่าง	161
	1.3 การสืบสวนข่าวจากพม่าและการเตรียมกำลังในหัวเมืองลานนาไทยเพื่อป้องกันกองทัพพม่า	167

๒. ปัญหาเกี่ยวกับพระราชอาณาเขตแดนเหนือและการขยายอำนาจ
ของไทยเข้าไปในดินแดนพม่า

๒.๑ สงครามเชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๓๙๒ - ๒๓๙๓) 176

๒.๒ ราชการ เมืองเชียงใหม่ สิบสองปันนา 190

๕ ~~สรุป~~ 207

บรรณานุกรม 213

ภาคผนวก 224

บทคัดย่อ

บทนำ

หัวเมืองลานนาไทยเคยปกครองตนเองเป็นประเทศเอกราชมาก่อนที่จะเป็นหัวเมืองประเทศราชขึ้นกับไทย มีกษัตริย์ปกครองสืบสันตติวงศ์กันมาเป็นเวลานาน มีลักษณะชน-ประเพณีและระเบียบวิธีในการดำเนินชีวิตที่เป็นแบบอย่างของตนเอง แม้ว่าโดยลักษณะเชื้อ-ชาติ ชนบทรรมนิยมประเพณี จะเป็นเช่นเดียวกับไทยทางใต้หรือไทยทางกรุงเทพ ฯ ก็ตาม สิ่งเหล่านี้ได้มีส่วนทำให้หัวเมืองลานนาไทยมีลักษณะพิเศษอันมีอิทธิพลต่อวิธีการปกครอง ของรัฐบาลไทยในการควบคุมประเทศราชลานนาไทยด้วย

นับตั้งแต่กรุงรัตนโกสินทร์ และในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไทยทำสงครามกับพม่าโดยตลอด หัวเมืองลานนาไทยเป็นดินแดนใกล้ชิดติดต่อกับพม่า ตามประวัติศาสตร์พม่าได้เคยใช้หัวเมืองลานนาไทยเป็นที่มั่นในการโจมตีไทยมาก่อนแล้วในสมัยอยุธยา ด้วยเหตุนี้หัวเมืองลานนาไทยจึงมีความสำคัญเพิ่มขึ้น

ในการศึกษาเรื่องราวของหัวเมืองลานนาไทย จึงมุ่งจะศึกษาให้ลึกลงไปถึงลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างไทยและหัวเมืองลานนาไทยในฐานะประเทศราชว่า มีข้อผูกพันซึ่งกันและกันเพียงไร อำนาจในการปกครองที่ไทยใช้กับหัวเมืองลานนาไทย มีขอบเขตเพียงไร และด้วยเหตุผลประการใดบ้างที่ทำให้ไทยใช้วิธีการปกครองดังกล่าว โดยจะศึกษาเรื่องราวทางเศรษฐกิจ ชนบทรณี และอื่น ๆ ของหัวเมืองลานนาไทยประกอบไปด้วย

ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของหัวเมืองลานนาไทยที่สำคัญ ได้แก่ เชียงใหม่ นครลำปาง ลำพูน และหัวเมืองอื่น ๆ บางแห่งที่เกี่ยวข้อง เช่น แพร่ น่าน เป็นต้น

2. เพื่อศึกษาลักษณะความสัมพันธ์ในด้านการปกครอง และข้อผูกพันต่าง ๆ ระหว่างหัวเมืองลานนาไทยดังกล่าวกับไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รวมทั้งปัญหาและการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นจากการปกครอง

3. เพื่อศึกษาลักษณะ อันเป็นเอกลักษณ์ของหัวเมืองลานนาไทย ซึ่งเคยมีฐานะเป็นเอกราชปกครองตนเองมาช้านาน อันจะมีผลไปถึงแบบแผน และวิธีการปกครองที่ไทยจะใช้ในการปกครองหัวเมืองลานนาไทย

4. เพื่อวิเคราะห์วิจารณ์ผลอันเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างไทยและหัวเมือง
ลานนาไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งจะส่งผลต่อไปถึงนโยบายในการจัดการปกครอง
หัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยต่อมา

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ผลจากการศึกษาค้นคว้า จะให้ประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยใน
เรื่องการปกครองหัวเมืองลานนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
2. ผลจากการศึกษาจะเป็นแนวทางให้มีการค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องการปกครองหัว-
เมืองลานนาไทยในสมัยต่อมา ซึ่งจะเป็นสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงนโยบาย และจัดการปฏิรูป
การปกครองใหม่ในสมัยรัชกาลที่ห้า
3. ผลจากการค้นคว้าจะนำไปใช้เป็นเอกสารอ้างอิงประกอบการเรียน การสอน
วิชาประวัติศาสตร์ไทยในระดับต่าง ๆ ได้

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อให้เข้าใจในลักษณะการปกครองหัวเมืองลานนาไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
และลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์ของหัวเมืองลานนาไทย จึงจำเป็นต้องศึกษาเรื่องราวของลาน-
นาไทยย้อนขึ้นไปก่อนสมัยรัตนโกสินทร์มากพอสมควร สำหรับความสัมพันธ์ในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น จะกล่าวถึงตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จนถึงรัชสมัยพระ-
บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยละเอียด กล่าวคือ ศึกษาลักษณะการปกครอง ขอบเขตพื้น
ปัญหา และการแก้ไขปัญหา รวมถึงผลที่เกิดขึ้นจากการปกครอง และสรุปวิจารณ์เรื่องพาดพิง
ไปถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว เท่าที่จำเป็น

คำจำกัดความเฉพาะในการศึกษาเรื่องนี้

1. หัวเมืองลานนาไทย หมายถึงหัวเมืองลานนาไทยที่เป็นประเทศราชของไทย
ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งมี เชียงใหม่ นครลำปาง ลำพูน แพร่ และน่าน
2. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หมายถึงระยะเวลาระหว่างปี พ.ศ. 2325 จน
สิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ พ.ศ. 2394

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytic description) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าจะใช้ข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นหนึ่ง (Primary sources) ใ้มากที่สุด แหล่งของการศึกษาค้นคว้าที่สำคัญคือ

1. หอสมุดแห่งชาติ
2. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
3. แหล่งอื่น ๆ ที่จำเป็น เช่น หอสมุดวิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร หอสมุดสยามสมาคม หอสมุดคำร้องราชานุกาพ เป็นต้น

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

1. เอกสารไทยที่เป็นหลักฐานชั้นต้น (Primary sources) ซึ่งเป็นเอกสารสำคัญประเภทต่าง ๆ ได้แก่

- พระราชสาส์น, ร่างพระบรมราชโองการ, ศุภอักษร
- สารตรา, ร่างตรา, ท้องตรา
- สำเนาใบบอก, ใบบอก, คัมบอก, หนังสือบอก
- สำเนาหนังสือ, หนังสือ, สำเนาแปลหนังสือ
- จดหมายเหตุ, ร่างจดหมาย, สำเนাজดหมาย
- คำให้การ, สำเนาคำให้การ, บัญชีสิ่งของ

2. เอกสารประเภทหลักฐานรอง (Secondary sources) ได้แก่

- พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 - 3
- ประชุมพงศาวดารภาคต่าง ๆ
- พระราชพงศาวดารฉบับต่าง ๆ
- วิทยานิพนธ์ หนังสือ และรายงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของ

หัวเมืองลานนาไทย

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและลานนาไทย ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 19 อาณาจักรที่มีอำนาจตกเหมือนกันและต่างตั้งมั่นเป็นอิสระ ขยายอำนาจและอิทธิพลเป็นใหญ่ในแคว้นแคว้นของคตนันมี 3 อาณาจักรคือ ลานนาไทย สุโขทัย และอยุธยา ในระยะแรกที่แคว้นทั้งสามยังมีอำนาจตกเหมือนกัน ความสัมพันธ์ของแคว้นดังกล่าว เป็นไปในทางสงบ แต่ในภายหลังเมื่อสุโขทัยอ่อนแอลง คุลยแห่งอำนาจระหว่างอาณาจักรทั้ง สามก็ค่อย ๆ หมดไป เกิดสงครามขึ้นโดยสุโขทัยกลายเป็นแคว้นที่ถูกตั้งให้เข้าร่วมกับอีกสอง แคว้นที่เหลืออยู่

ในสมัยอยุธยาเป็นที่เห็นได้ชัดยิ่งขึ้นว่า อยุธยาต้องการที่จะแผ่อำนาจขึ้นไปทาง ลานนาไทย เพราะสภาพภายในของลานนาไทยซึ่งมีการแตกแยกในการสืบสันตติวงศ์เสมอเปิด โอกาสให้อยุธยาเข้าแทรกแซง และต่อมาโดยเฉพาะในตอนกลางพุทธศตวรรษที่ 21 เมื่อเชื้อ สายราชวงศ์พระเจ้าเม็งรายสิ้นสกุลลง มีสภาวะว่างอำนาจบังเกิดขึ้นในลานนาไทย การที่ อำนาจภายนอกคือ ลานช้างและพม่าเข้าแทรกแซง ยิ่งย้งให้อยุธยาจำต้องพยายามเข้าไปมีบท- บาทในลานนาไทยมากขึ้นอีกเพื่อปกป้องความปลอดภัยของอยุธยาเอง แต่ภูมิประเทศและระยะ ทางที่ห่างไกล ประกอบกับความงอนแง่นของระบบการเมืองภายในของอยุธยา โดยเฉพาะใน สมัยอยุธยาตอนปลาย ทำให้อยุธยามีได้ประสบความสำเร็จทางลานนาไทยเท่าที่ต้องการ ถึงแม้ บางครั้งอยุธยาจะโค่นครเชียงใหม่ไว้ในอำนาจ แต่อยุธยาก็ไม่เคยเข้าปกครองลานนาไทยอย่าง ถาวรได้ เมื่ออยุธยาทำสงครามมีชัยชนะแล้วก็กวาดต้อนผู้คน ทรัพย์สิน ลงมาตามวิสัยฐานะ กระทำต่อผู้แพ้ แต่ครั้นยกทัพกลับแล้วเชียงใหม่และหัวเมืองในลานนาไทยก็กลับตั้งตัวได้อีก หรือ มีฉะนั้นพม่าก็เข้ายึดครองหัวเมืองในลานนาไทยไว้ในอำนาจสลับกันเช่นนี้เรื่อยไป

จากการที่ไทยและพม่าเป็นข้าศึกศัตรูกัน ลานนาไทยจึงกลายเป็นดินแดนที่พม่าและ ไทยต่างต้องการไว้ในปกครองของตน โดยเฉพาะในสมัยธนบุรี เป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่ ไทยจะต้องได้ลานนาไทยไว้ในอำนาจ ความปรารถนาดังกล่าวนี้อสอดคล้องกับการคืนดินแดน แห่อิสระภาพของชาวเมืองเหนือบางกลุ่มที่ต้องการขับไล่พม่าออกไปจากลานนาไทย ความรวม มือรวมใจระหว่างลานนาไทยและกรุงธนบุรีจึงเกิดขึ้น ซึ่งในภายหลังได้กลายเป็นเส้นทางที่นำไป

สู่สัมพันธภาพอันแน่นแฟ้นระหว่างล้านนาไทยและกรุงเทพฯ อันเป็นจุดเริ่มต้นหนึ่งของประเทศสยามในปัจจุบัน

1. สมัยสุโขทัย

เมื่ออาณาจักรสุโขทัยก่อตั้งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 18 และมีอำนาจแผ่ไพศาลในสมัยพ่อขุนรามคำแหง เมื่อพุทธศตวรรษที่ 19 ทางตอนเหนือของอาณาจักรสุโขทัยมีอาณาจักรไทยอีกแห่งหนึ่งได้รวบรวมกันเป็นปึกแผ่นมั่นคงภายใต้พระยาเม็กราช เจ้าผู้ครองหิรัญนครเงินยาง * ซึ่งทรงอำนาจแผ่ไปยังหย่อนไปกว่าพ่อขุนรามคำแหง ในพงศาวดารและตำนานของล้านนาไทยได้กล่าวถึงของพระยาเม็กราชไว้มาก ด้วยเหตุที่พระองค์สามารถรวบรวมแว่นแคว้นในเขตล้านนาไทย ซึ่งในขณะนั้นยังเป็นบ้านเล็กเมืองน้อยแตกแยกกระจัดกระจายกันให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ แล้วค่อย ๆ ขยายอำนาจของพระองค์ลงทางใต้จากแม่น้ำโขงตอนบนลงมาสู่แม่น้ำปิง พระยาเม็กราชพบว่าการขยายอำนาจของพระองค์มีอุปสรรคสำคัญคือ อาณาจักรหิรัญไชย ** ซึ่งเป็นแว่นแคว้นที่มีอำนาจในบริเวณลำน้ำปิงเป็นเวลานานหลายร้อยปี มีอารยธรรมและความอุดมสมบูรณ์ แบบแว่นแคว้นที่มั่นคงทุก

* ในพงศาวดารเมืองเงินยาง เชียงแสนและตำนานสิงหนวัติ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 ของกรมศิลปากร กล่าวว่า เป็นเมืองตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำโขงตอนบน ละโว้จิงกราชเป็นต้นวงศ์ ปกครองเมืองนี้สืบต่อกันมาจนถึงสมัยพระยาเม็กราช ปัจจุบันยังไม่ทราบว่าเมืองนี้อยู่ที่ใดแน่นอน เพราะยังไม่มีหลักฐานทางโบราณคดี ตำนานสิงหนวัติกุมารได้รับการแปลออกเป็นภาษาไทยกลางเมื่อประมาณ พ.ศ. 2476 ก็พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2479

** ปัจจุบันคือลำพูน ในตำนานจามเทวีวงศ์กล่าวว่า พระวสุเทพาจารย์และพระสุกัณฑ์จารย์ สร้างนครขึ้นเมื่อจุลศักราช 25 (พ.ศ. 1206) แล้วเชิญพระนางจามเทวีจากกรุงละโว้มาเป็นเจ้าเมือง นักประวัติศาสตร์จึงมีความเห็นว่าหิรัญไชยน่าจะเป็นเมืองของมอญ (ตำนานจามเทวีวงศ์ เขียนขึ้นในสมัยเดียวกับชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งแต่งขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2060-2070 ในสมัยพระเกษเกล้าแห่งล้านนาไทย ตำนานจามเทวีวงศ์ก็พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2463)

ประการ พระยาเมืองรายต้องใช้เวลานั้นทอนอาณาจักรทริภูไชยเป็นเวลานานถึง 7 ปี จึงได้เมื่อ พ.ศ.1824 ¹ และอีกประมาณ 15 ปีต่อมาจึงโจมตีนครเขลางค์ * ซึ่ง เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรทริภูไชยได้ นับเป็นชัยชนะเด็ดขาด ต่อจากนั้นพระองค์จึง ขยายอำนาจลงมาทางใต้ได้เต็มที่จนอาณาเขตติดต่อกับอาณาจักรสุโขทัย

สำหรับแพะและน่านซึ่งอยู่ในอาณาเขตลานนาไทย ในสมัยพระยาเมืองราย แพะ และน่านเป็นอาณาเขตส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งมีระบุถึงในศิลาจารึกหลักที่ 1 สมัย พงขุนรามคำแหงว่า อาณาเขตสุโขทัยทางเหนือได้เมืองแพะ เมืองน่าน ตลอดจนเมือง ขวา (หลวงพระบาง) ไว้ในพระราชอาณาจักร ² แต่เมื่อสิ้นรัชสมัยพองขุนรามคำแหงแล้ว เมืองแพะและน่านคงจะได้แข็งเมืองตั้งตัวเป็นอิสระ ** ในปี พ.ศ.1902 พระมหาธรรม ราชที่ 1 จึงได้เสด็จไปตีเมืองแพะ ประทับอยู่ได้ 7 เดือนจึงเสด็จกลับ ³ แต่ในครั้งนั้น ไม่ได้เสด็จขึ้นไปถึงเมืองน่าน ความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัยและน่านจึงเป็นเรื่องน่าพิศวงมาก เพราะจากพงศาวดารเมืองน่านและศิลาจารึกหลักต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง อาจสรุปได้ว่า เมืองน่านและสุโขทัยมีสัมพันธ์ไมตรีอันดีต่อกันในฐานะแคว้นแคว้นที่มีฐานะติดเทียมกัน ตั้งแต่

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 20 (เขียนขึ้นประมาณ พ.ศ.2370)

* คือเมืองลำปาง ในตำนานจามเทวีวงศ์กล่าวว่า พระสุพรหมนิยสร้างให้อนันต-ยศกุมาร โอรสองค์ที่ 2 ของพระนางจามเทวี นครเขลางค์จึงมีความสัมพันธ์กับนครทริภู-ไชยอย่างใกล้ชิด

² หอพระสมุดวชิรญาณ ประชุมจารึกสยามภาคที่ 1 หน้า 58

** เพราะหัวเมืองมอญซึ่งเป็นประเทศราชของสุโขทัย สมัยพองขุนรามคำแหง ได้กบฏ แข็งเมืองขึ้นหลังรัชสมัยพองขุนรามคำแหง เมื่อ พ.ศ.1873 ทพไทยยกไปปราบไม่สำเร็จ เมืองขึ้นอื่น ๆ จึงน่าจะเอาอย่างเช่น เวียงจันทน์ เวียงคำ ตลอดจนแพะและน่าน

³ หอพระสมุดวชิรญาณ ล.ก. หน้า 140

สมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 เป็นต้นไป * มีการให้สัตย์สาบานว่าจะเป็นมิตรไมตรีให้ความช่วยเหลือกันระหว่างสุโขทัยและน่าน ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 45 และหลักที่ 64 ¹ และเมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 เสด็จไปตีเมืองชากังราวในปี พ.ศ.1919 ท้าวผากอง ** เจ้าเมืองน่าน โดยยกทัพไปช่วยชากังราวแต่ถูกกองทัพของกรุงศรีอยุธยาตีแตกกระจัดกระจาย ² ความผูกพันระหว่างเมืองทั้งสองอีกประการหนึ่งคือเมื่อเกิดเหตุจลาจลวุ่นวายในเมืองน่านเมื่อใด เจ้าเมืองน่านและญาติพี่น้องก็จะหนีไปพึ่ง "พระยาชะเลียง" ทุกครั้งไป แม้เมื่อพระเจ้าติโลกราชตีเมืองน่านเมื่อ พ.ศ.1993 พระยาน่านก็หนีไปพึ่งพระยาชะเลียงเช่นกัน อย่างไรก็ตามเมืองแพร่และน่านได้ตกเป็นเมืองขึ้นของเชียงใหม่อย่างเด็ดขาดในสมัยพระเจ้าติโลกราช และรวมอยู่ในอาณาจักรล้านนาไทยแต่นั้นมา ³

นอกจากจะรวบรวมอาณาจักรเขตน่านเล็กเมืองน้อย และขยายอำนาจโจมตีแคว้นใกล้เคียงจนมีพระราชอาณาเขตกว้างขวางแล้ว พระยาเม็ญรายยังทรงสร้างเมืองใหม่อีกหลายแห่ง เช่น สร้างเมืองเชียงรายบนฝั่งแม่น้ำกกเมื่อ พ.ศ.1805 ⁴ เมืองเชียงใหม่บนฝั่ง-

* องค์การคำของครูสุภา "พงศาวดารเมืองน่าน" ประชุมพงศาวดารเล่ม 9 หน้า 298-299 กล่าววว่า พระยาชื่อโสภิตกัณฑ์ เจ้าเมืองสุโขทัย เชิญพระยาการเมือง เจ้าเมืองน่านให้ขึ้นไปช่วยสร้างวัด เมื่อเสร็จแล้ว พระยาโสภิตกัณฑ์ได้มอบพระธาตุ และพระพิมพ์เงิน-ทอง ให้กับพระยาการเมือง ซึ่งภายหลังพระธาตุและพระพิมพ์ดังกล่าวได้บรรจุไว้ในเจดีย์ที่ภูเพียงแช่แห้ง คือพระธาตุแช่แห้งที่จังหวัดน่านปัจจุบัน (พงศาวดารเมืองน่าน เขียนขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ พระเจ้านครน่าน พ.ศ.2436-2461)

¹ สำนักนายกรัฐมนตรี ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 หน้า 62 และหน้า 148

** ในพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ เรียก "ท้าวผากอง" ในพงศาวดารเมืองน่านเรียก "พญาผากอง" ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ.1906-1931

² กรมศิลปากร "พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐฯ" ในคำให้การชาวกรุงเก่า หน้า 444-445 (เขียนขึ้นเมื่อ จ.ศ.1042, พ.ศ.2223)

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 52-53

⁴ ก. หน้า 10

แม่น้ำปิงเมื่อ พ.ศ.1839¹ เพื่อใช้เป็นศูนย์กลางในการควบคุมปกครองแคว้นแคว้นในล้านนาไทย และเป็นที่มั่นในการขยายอำนาจทางใต้ของพระองค์ เมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจที่สุด ตั้งอยู่ในหุบเขาแม่น้ำปิงซึ่งอุดมสมบูรณ์ และมีชัยภูมิแข็งแรงมั่นคง เพราะภูเขาที่โอบล้อมโดยรอบ เหตุการณ์ต่อมาได้พิสูจน์ให้เห็นว่าการเลือกทำเลสร้างเมืองใหม่ดังกล่าว อันเป็นเสมือนเมืองหลวงของอาณาจักรล้านนาไทยของพระยาเม็ญราย ทำให้ราชวงศ์ของพระองค์รักษาเอกราชของล้านนาไทยไว้ได้เป็นเวลานานพอสมควร

การสร้างนครเชียงใหม่ของพระยาเม็ญราย ทำให้เราทราบความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านนาไทยกับสุโขทัยสมัยพ่อขุนรามคำแหงและพระยาจำเมืองแห่งแคว้นพะเยาว่า มีความสัมพันธ์ต่อกันในฐานะพระสหายสนิท เมื่อพระยาเม็ญรายสร้างนครเชียงใหม่ จึงเชิญเสด็จพระสหายทั้งสองมาร่วมปรึกษาหารือด้วย² จากเหตุการณ์นี้จึงสามารถอธิบายได้ว่าเหตุใดพ่อขุนรามคำแหงซึ่งเป็นกษัตริย์ทรงอำนาจของอาณาจักรสุโขทัยมีอาณาเขตแผ่ไพศาล จึงหยุดยั้งอาณาเขตทางเหนือของพระองค์ไว้เพียงเมืองแพร่ น่าน และพระยาเม็ญรายก็มีโครงการแคว้นพะเยา จนสิ้นสมัยพระยาจำเมืองและสืบทอดไปอีก 3 ชั่วคน เมืองพะเยาจึงได้รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเชียงใหม่

หลังจากสมัยพระยาเม็ญรายและพ่อขุนรามคำแหงแล้ว สุโขทัยและล้านนาไทยยังคงมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน แม้จะไม่ใกล้ชิดสนิทสนมเท่าในสมัยพ่อขุนรามคำแหง กล่าวคือมีการติดต่อในด้านการศาสนาระหว่าง 2 แคว้น ดังปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์ว่า ในสมัยพระเจ้ากือนา พระองค์ทรงทราบว่าพระพุทธศาสนาหินยานอย่างลังกาวงศ์ในอาณาจักร

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 28

² สำนักนายกรัฐมนตรี ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 หน้า 210 ปรากฏในศิลาจารึกวัดเชียงมั่น หลักที่ 76 อาจารย์ขจร สุธพานิช กล่าวไว้ในบทความเรื่อง "สัมพันธ์ภาพระหว่างล้านนาไทยกับสุโขทัยและอยุธยา" ว่าแม้แต่การติดต่อเป็นไมตรีระหว่างสุโขทัยและจีนในรัชสมัยนั้น พระยาเม็ญรายได้ช่วยส่งข่าวและให้คำแนะนำแก่พ่อขุนรามคำแหงให้เป็นไมตรีกับกรุงจีน เพื่อให้สุโขทัยปลอดภัยจากการขยายอำนาจของจีนสมัยราชวงศ์หงวนในขณะนั้น

จักรสุโขทัยกำลังเจริญรุ่งเรือง พระองค์ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนานิกายนี้* จึงได้ส่งราชทูตพร้อมด้วยเครื่องบรรณาการลงไปเฝ้าพระมหาธรรมราชาลิไทย เพื่อขออาราธนาพระสุมนเถระ มาประสิทธิ์ฐานพระพุทธศาสนาหินยานอย่างลังกาวงศ์ในลานนาไทย พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงอนุญาต พระสุมนเถระจึงเดินทางไปลานนาไทย เมื่อถึงเชียงใหม่แล้ว "พระสุมนเถระได้ปฏิบัติบำรุงด้วยความเคารพ พระเจ้ากือนาโปรดให้สร้างพระพุทธรูป 4 องค์ ประดิษฐานไว้ในพุทธมณฑลวิหาร เมื่อจุลศักราช 731"¹ เหตุการณ์นี้ทางสุโขทัยกล่าวไว้ในศิลาจารึกหลักที่ 9 ว่า เมื่อจุลศักราช 731** มหาสมณะเถระไป "เมื่อเหนือ"² อิทธิพลจากศาสนาที่ขึ้นไปจากสุโขทัยยังมีผลต่อลักษณะสถาปัตยกรรมของลานนาไทยอีกด้วย กล่าวคือ ลักษณะสถาปัตยกรรมหรือพระธาตุเจดีย์ของลานนาไทย ในพุทธศตวรรษที่ 20 มีลักษณะศิลปแบบสุโขทัยผสมอยู่มาก เช่น พระธาตุเจดีย์ที่วัดสวนดอก วัดพระธาตุคอกยสุเทพ และพระเวศีย์วัดพระบวชนในเมืองเชียงใหม่ มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงลังกา³ ลานนาไทยจึงได้รับอิทธิพลทางศิลปกรรมจากสุโขทัยด้วยอีกประการหนึ่ง

* จากหลักฐานทางวัตถุประเพณี และคตินิยมบางประการในลานนาไทย สรุปได้ว่าแต่เดิมชาวลานนาไทยนับถือพุทธศาสนาตามแบบมหายานจนสมัยพระเจ้าอเนกพุทธกษัตริย์พม่าในพุทธศตวรรษ 17 ทรงเลื่อมใสศรัทธาศาสนาพุทธฝ่ายหินยาน ได้ทำลายลัทธิฝ่ายมหายานเสีย ศาสนาพุทธนิกายมหายานในลานนาไทย ซึ่งขณะนั้นอยู่ในอำนาจพม่าจึงเสื่อมสูญไปด้วย จนถึงสมัยพระยาเม็ญราย คงจะทรงรับศาสนาพุทธฝ่ายหินยานจากสุโขทัย แต่ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนจนถึงสมัยพระเจ้ากือนา จึงมีหลักฐานมั่นคงว่ารับจากสุโขทัยแน่

¹ ร.ค.ท. แสง มนวิทูร (แปล) ชินกาลมาลีปกรณ์ หน้า 111 (เขียนขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2060 - 2071)

** พ.ศ. 1912

² หอพระสมุดวชิรญาณ ประชุมจารึกสยามภาคที่ 1 หน้า 142 และปรากฏข้อความดังกล่าวในศิลาจารึกวัดพระยืน หลักที่ 62 ซึ่งตีพิมพ์ในประชุมศิลาจารึกภาค 3 หน้า 136

³ หม่อมเจ้าสุภัทรทิศ ดิศกุล "สถาปัตยกรรมลานนาไทย" รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีลานนาไทย หน้า 37

2 สมัยอยุธยา

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลานนาไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา ส่วนใหญ่เป็นการทำศึกสงครามขยายอาณาเขตจากอาณาจักรอยุธยาขึ้นไปทางเหนือ เนื่องจากเมื่อสิ้นรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงแล้ว กรุงสุโขทัยอ่อนแอลง อยุธยาจึงสามารถขยายอิทธิพลขึ้นไปถึงลานนาไทยได้เมื่อมีโอกาส สงครามครั้งแรกระหว่างลานนาไทยกับอยุธยาเกิดขึ้นเพราะการวิวาทแย่งชิงราชสมบัติระหว่างเจ้าแสนเมืองมาผู้หลานและท้าวมหาพรหมผู้อา หลังจากพระเจ้าเกื้อนาลิ้นพระขนม¹ ท้าวมหาพรหมเป็นฝ่ายแพ้ จึงหนีมาพึ่งอยุธยาและนำกองทัพอยุธาขึ้นไปทางนครลำปาง เมื่อ พ.ศ. 1929 บลของสงครามครั้งนี้ปรากฏในพงสาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า "...และให้เขาปล้นเมืองนครลำปางมิได้ จึงแต่งหนังสือให้เขาไปแก้หมั้นนครเจ้าเมืองนครลำปาง ๆ นั้นจึงออกมาถวายบังคมและทัพหลวงเสด็จคืน"² แต่ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงสงครามครั้งนี้ว่า "...หมื่นลกข้างออกก่อนรบกรงวัดเชียงภูมิ แลแสนางเอาวิพลออกก่อนรบชาวไต ชาวไตลวตหักหน เมื่อทางเมืองไตหันแล"³

หลังจากนั้นมีการทำสงครามระหว่างอยุธยาและลานนาไทยอีกหลายครั้ง เป็นสงครามขยายพระราชอาณาเขตของอยุธยาทั้งสิ้น เช่น เมื่อครั้งสมเด็จพระราเมศวรยกขึ้นไปตีเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 1927 * ตีเชียงใหม่ได้สำเร็จ พระเจ้าเชียงใหม่หนีไป จับได้แก่นักสร้างบุตรพระเจ้าเชียงใหม่ สมเด็จพระราเมศวรให้ครองเชียงใหม่ต่อไป แล้วกวาดครัวเชียงใหม่มส่งไปไว้เมืองพัทลุง สงขลา นครศรีธรรมราชและจันทบูร⁴ อีกครั้งหนึ่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 เสด็จไปตีเชียงใหม่ 2 ครั้งไม่ได้เมืองเชียงใหม่ ได้แต่เชลยลงมาเป็นจำนวนมาก⁵

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 42

² กรมศิลปากร "พระราชพงสาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ" คำให้การชาวกรุงเก่า หน้า 445

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ลค. หน้า 43

* เรื่องสมเด็จพระราเมศวรยกกองทัพขึ้นไปตีเชียงใหม่ คราวนั้นในพงสาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ไม่มีระบุถึง

⁴ กรมศิลปากร พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ตอน 1 หน้า 178-190 (เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2398)

⁵ กรมศิลปากร ลค. หน้า 447

แต่ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระเจ้าศิริโลกราชกษัตริย์ผู้ทรงอำนาจของล้านนาไทย เป็นฝ่ายขยายอำนาจและอาณาเขตของล้านนาไทยลงมาบ้าง นับเป็นครั้งแรกที่ล้านนาไทยมี โอกาสเช่นนี้ พระเจ้าศิริโลกราชเริ่มสงครามโดยโจมตีทางกว๊านและสุโขทัยใน พ.ศ. 1994¹ แล้วดอยทัพกลับ สงครามครั้งต่อมาพระเจ้าศิริโลกราชได้ราชการชั้นผู้ใหญ่ของหัวเมืองฝ่าย เหนือให้ความร่วมมือด้วย โดยใน พ.ศ. 2003 "ครั้งนั้นพระยาเชลียง * คิดเป็นขบถพาเอา ครว้ทั้งปวงไปออกแควมหาราช" ปีต่อมาพระยาเชลียง "นำมหาราชมาจะเอาเมืองพิษณุโลก เข้าปล้นเมืองเป็นสามารคมมิได้เมือง..ไปเอาเมืองกำแพงเพชร..มิได้เมืองและมหาราชก็ เลิกทัพคืนไปเชียงใหม่"³ สงครามขัดเคืองกับล้านนาไทยครั้งนี้ทำให้สมเด็จพระบรมไตรโล- นาททรงวิตกกังวลและห่วงใยหัวเมืองเหนือมากขึ้นเพราะใน พ.ศ. 2006 "สมเด็จพระบรมไตร- โลกเจ้าไปเสวยราชสมบัติเมืองพิษณุโลก"⁴ โดยตั้งพระราชโอรสเป็นสมเด็จพระบรมราชาครอง

¹ กรมศิลปากร "พระราชพงสาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐฯ" คำให้การชาว กรุงเก่า หน้า 448

* ในพงสาวดารโยนกว่า "ยู่หิสีเจียงญัครองเมืองสองแคว" ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า พระยาญูสีเถียงเจ้าเมืองสองแคว และบอกถึงสาเหตุที่พระยาญูสีเถียงเป็นขบถด้วย ว่าเมื่อครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถยังไม่ได้เสวยราชย์ ทรงเป็นสหายกับพระยาญูสีเถียง เคยสัญญาว่าถ้าพระองค์ได้เป็นใหญ่จะตั้งพระสหายเป็นอุปราชครองหัวเมืองเหนือ แต่เมื่อ พระองค์ขึ้นครองราชย์แล้วพระองค์มิได้ปฏิบัติตามสัญญา พระยาญูสีเถียงจึงโกรธและเป็นขบถ กรณีเช่นนี้น่าจะมีความจริงแทรกอยู่ด้วย แต่เดิมสุโขทัยเป็นประเทศราชของอยุธยา เจ้านาย สุโขทัยจึงยังมีอำนาจอยู่ ถึงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงจัดราชการปกครองใหม่ สุโขทัยกลายเป็นส่วนหนึ่งของอยุธยา มิได้เป็นประเทศราชอีกต่อไป พระยาญูสีเถียงจึง แสดงปฏิกริยากังกล่าว (พงสาวดารโยนกเขียนขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2441-2442)

อย่างไรก็ตามเรื่องราวของพระยาเชลียง และพระยาญูสีเถียงเจ้าเมืองสองแคว กร. ประเสริฐ ณ นคร ได้แสดงความคิดเห็นว่าเป็นคนละคนกัน สำหรับท่านสนใจกรุณา อ่านรายละเอียดได้จากบทความเรื่อง "พระมหากษัตริย์ราชที่ส่งออกถวายบังคม" ในแถลง งานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดีปีที่ 2 เล่ม 3 กันยายน 2511

² กรมศิลปากร ล.ค. หน้า 449

³ ก. หน้า 449

⁴ ก.

กรุงศรีอยุธยา นับเป็นครั้งแรกที่มีกษัตริย์สององค์ในเวลาเดียวกัน นอกจากนี้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ย้ายไปประทับที่พิษณุโลก เพื่อควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือ และป้องกันกองทัพจากลานนาไทยได้ใกล้ฉนวนเร็วขึ้น

การสงครามยังดำเนินต่อไปจน พ.ศ. 2108 ฝ่ายลานนาไทยก็ขอสงบศึกเป็นมิตรไมตรีกัน¹ เพราะในเชียงใหม่เกิดเรื่องไม่สงบภายใน* จึงหมดโอกาสที่จะลงมาทำศึกสงครามอีก จนกระทั่งพระเจ้าติโลกราชสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2030² อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ประทับที่พิษณุโลกต่อมา ค่ายไม้ไผ่พระทัยหัวเมืองฝ่ายเหนือและลานนาไทย จนเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2031

เหตุการณ์สงบอยู่ชั่วระยะหนึ่งในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ตอนต้น การควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือคงจะอ่อนลงไป³ ใน พ.ศ. 2050 กองทัพเชียงใหม่จึงยกลงมารบกวานหัวเมืองฝ่ายเหนือหลายครั้ง บางครั้งยกลงมาถึงกำแพงเพชร กองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือที่ยกขึ้นไปปราบปรามก็ไม่สามารถยุติการรบกวานจากลานนาไทยได้โดยเด็ดขาด สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 จึงยกทัพหลวงขึ้นไปตีนครลำปางได้ในปี พ.ศ. 2058⁴ แต่เนิ่นมาลานนาไทยก็มีใคลงมารบกวานหัวเมืองฝ่ายเหนืออีกต่อไปจนสิ้นรัชกาล

สงครามับเคี้ยวระหว่างอยุธยาและลานนาไทยดังกล่าวดำเนินไปทำให้เกิดผลสำคัญอย่างหนึ่ง กล่าวคือ กษัตริย์อยุธยาองค์ต่อ ๆ มาในสมัยอยุธยาตอนต้นได้เพิ่มความเอาใจใส่ในการปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือให้ใกล้ชิดมากขึ้น โดยแต่งตั้งพระราชโอรสเป็นที่พระมหาอุปราช ขึ้นไปปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยมีศูนย์กลางที่พิษณุโลก⁵ แม้ในบาง

¹ กรมศิลปากร "พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ" คำให้การชาวกรุงเก่า หน้า 451 แต่ในพงศาวดารโยนกและตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ไม่มีระบุไว้

* พงศาวดารโยนกกล่าวว่า เป็นเพราะทางกรุงศรีอยุธยาให้พระภิกษุพุกาม ขึ้นไปทำอุบายเล่ห์กล ทำให้เกิดเหตุร้ายขึ้นแปรต่าง ๆ ในบ้านเมือง

² กรมศิลปากร ล.ก. หน้า 451 ตรงกับศักราชในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

³ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช "อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2" "พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ตอน 1" หน้า 470

⁴ กรมศิลปากร ล.ก. หน้า 453 ตรงกับในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

⁵ กรมศิลปากร "พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ" ในคำให้การชาวกรุงเก่า หน้า 451, 453 และ 462

สมัยจะไม่มีการแต่งตั้งพระราชโอรสขึ้นไปปกครอง ก็จะแต่งตั้งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดไว้วางพระราชฤทัยเป็นเจ้าเมืองพันธุโลก¹ คุแลปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพื่อป้องกันมิให้หัวเมืองฝ่ายเหนือกระด้างกระเดื่องเอาใจออกห่าง หรืออ่อนแอลงอย่างที่เคยปรากฏ

ในสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราชเกิดการแตกแยกในเชียงใหม่ แผ่นดินว่างกษัตริย์ขุนนางในเชียงใหม่แตกสามัคคี แบ่งกันเป็น 3 กลุ่ม คือกลุ่มที่สนับสนุนเจ้าฟ้าเชมรัฐเชียงตุง กลุ่มที่สนับสนุนเจ้าไชยเชษฐาจากล้านช้าง และอีกกลุ่มหนึ่งเอาใจมือไปกับเมืองไต^{*} มีหนังสือขอกองทัพอยุธยาขึ้นไปเชียงใหม่ ทพไทยยังไม่ทันยกขึ้นไป ขุนนางกลุ่มที่สนับสนุนเจ้าไชยเชษฐาก็พร้อมกันอัญเชิญพระนางจิริประภา ขึ้นเป็นนางพระยาครองเมืองนครเชียงใหม่ชั่วคราวใน พ.ศ. 2088² ในปีเดียวกันนั้น สมเด็จพระชัยราชาธิราช ยกทัพหลวงขึ้นไปเชียงใหม่ ในพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ มิได้เอ่ยถึงการรบพุ่งระหว่างอยุธยาและเชียงใหม่แต่อย่างไร^{**} ทัพหลวงก็เสด็จกลับ อย่างไรก็ตามในปีเดียวกันนั้นกองทัพหลวงก็ยกขึ้นไปเชียงใหม่อีกครั้งที่^{***} 2 คือเมืองลำพูน³ พระราชพงศาวดารฉบับพระ-

¹ กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ตอน 1 หน้า 218 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงแต่งตั้งขุนพิเรนทรเทพซึ่งช่วยไพระองค์เสวยราชสมบัติ เป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ครองเมืองพันธุโลกอย่างเจ้าประเทศราช

^{*} คือ อยุธยา

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ คำานานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 73

^{**} พงศาวดารโยนกกล่าวว่า เมื่อกองทัพอยุธยาขึ้นไปถึงนครเชียงใหม่ พระนางจิริประภา "ให้แต่งขุนนางผู้ฉลาดคุมเครื่องราชบรรณาการไปถวายต้อนรับโดยทางพระราชไมตรี" จึงอาจสรุปได้ว่าอยุธยาและเชียงใหม่เป็นมิตรไมตรีกัน

^{***} สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชูปถัมภ์ อธิบายไว้ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ตอน 1 หน้า 515 ว่า การยกขึ้นไปเชียงใหม่ครั้งที่ 2 นี้ได้ความตามจดหมายเหตุของโปรตุเกสว่าเพราะเมืองเชียงใหม่ไปเข้ากับเมืองตองอูจึงเกิดอริกับกรุงศรีอยุธยา แต่ใน History of Siam ของ W.A.R. Wood กล่าวว่า พระนางจิริประภาขอให้อยุธยาขึ้นไปช่วยในฐานะมิตร เพราะเจ้าเมกุฏิแห่งเมืองนาย ยกกองทัพมาตีเชียงใหม่

³ กรมศิลปากร "พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐฯ" ทำให้การชาวกรุงเก่า หน้า 455

ราชทัณฑ์เลขากล่าววาทะเชิงใหม่ได้ควย¹ แต่ในระหว่างที่เสด็จกลับอยุธยา สมเด็จพระ
ชัยราชาธิราชเสด็จสวรรคตเสียก่อน จึงไม่ปรากฏว่ามีการจัดการอย่างไรกับเชิงใหม่อีก

หลังจากสมเด็จพระชัยราชาธิราช อยุธยาและลันนาไทยไม่มีความสัมพันธ์ใด ๆ
ต่อกันไม่ว่าด้านการศึกสงครามหรือความเป็นมิตรไมตรีเพราะเกิดเหตุขุนวายในบ้านเมือง
ของทั้งสองฝ่าย อยุธยามีการฉกฉวยดิน ๕ ครั้งในระหว่าง พ.ศ. 2089-2091 และ
ทางลันนาไทยพระไชยเชษฐาอุปโยราชลันช้างเสด็จมาเป็นกษัตริย์ผู้ครองเชิงใหม่ ใน
พ.ศ. 2089² ครองเชิงใหม่ได้ 2 ปีก็เสด็จขึ้นลันช้าง หลังจากพระราชบิดาคือพระ
เจ้าโพธิสารสินพระชนม์ จึงเสด็จกลับไปปกครองลันช้างเมืองพ.ศ. 2091³ จึงเกิด
จลาจลในเชิงใหม่อีกเป็นเวลา 3 ปี เมื่อเหตุการณ์สงบขุนนางในเชิงใหม่พร้อมกัน
อัญเชิญ "พระเมกุฎี" * ตั้งอยู่เมืองนายอันเป็นเชื้อสายสืบมาแต่เจ้าขุนเกรือราชบุตรพระ
ยาเมงราย"⁴ ขึ้นครองราชสมบัติในเมืองเชิงใหม่

ในขณะที่เชิงใหม่มีเหตุจลาจล อยุธยาก็มีศึกพม่ามาตีพระนครใน พ.ศ. 2091 **
แม้จะไม่พ่ายแพ้ในการรบคราวนี้ แต่ก็ทำให้กองตระเตรียมกำลังคน พาหนะและเสบียง

¹ กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารฉบับพระราชทัณฑ์เลขา เล่ม 1 ตอน 1 หน้า 202
แต่ในตำนานพื้นเมืองเชิงใหม่กล่าวว่า กองทัพอยุธยาบุทุ่งตี่เมืองเชิงใหม่ไม่ได้ กองถอย
ทัพโดยมีทัพเชิงใหม่ตามคิดมานานาย Wood อ้างจดหมายเหตุของชาวโปรตุเกสชื่อปีโต ว่า
อยุธยาได้เมืองเชิงใหม่ควย และนางพระยาจิริประภายอมเป็นเมืองประเทศราช ขึ้น
คอกกรุงศรีอยุธยา

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชิงใหม่
หน้า 75

³ องค์การคำคุณุสสา "พงศาวดารลันช้าง" ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2 หน้า 162
ศักราชตรงกับในตำนานพื้นเมืองเชิงใหม่

* ในตำนานพื้นเมืองเชิงใหม่เรียก ท้าวเมกุ

⁴ พระยาประชากิจกรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 391

** เป็นครั้งแรกที่พม่ายกกองทัพเข้ามาจนถึงฐานพระนครกรุงศรีอยุธยา ศึกพม่าครั้งนี้
เกิดในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ไทยต้องเสียสมเด็จพระศรีสุริเยทัยในครั้ง

พระนครให้มั่นคงแข็งแรง¹ เพราะไม่ไว้ใจว่าพม่าจะยกกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาอีกเมื่อใด
ทางเมืองพม่า พระเจ้าบุเรงนองมีอำนาจเป็นใหญ่ ขยายพระราชอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง ได้หัวเมืองมอญ ไทยใหญ่ ไว้ในอำนาจทั้งสิ้น และเชียงใหม่เองก็ตก
เป็นประเทศราชของพระเจ้าบุเรงนองในที่สุด "โดยสัญญาจะส่งส่วย ช้าง ม้า แพร และ
ของอื่น ๆ เป็นราชบรรณาการทุกปี"² สำหรับเมืองแปร น่าน เชียงราย ตกเป็นของพม่า
ในภายหลัง โดยที่เจ้าเมืองกัณฑ์กล่าวหลบหนีไปพึ่งพระเจ้าไชยเชษฐาแห่งล้านช้าง พระเจ้า
บุเรงนองจึงแต่งตั้งเจ้าเมืองปกครองเมืองกัณฑ์ลาวใหม่³ ทั้งหมด อาณาจักรล้านนาไทย
ซึ่งเคยเป็นอิสระมาช้านานก็ต้องเป็นประเทศราชของพม่าตั้งแต่ พ.ศ. 2101 เป็นต้นไป⁴

เมื่อพระเจ้าบุเรงนองได้ล้านนาไทยไว้ในอำนาจแล้ว ก็มุ่งโจมตีกรุงศรีอยุธยา
ต่อไป พระองค์ทรงทราบข้อบกพร่องที่ทำให้กองทัพพม่าตีกรุงศรีอยุธยาไม่สำเร็จเมื่อ พ.ศ.
2091 เป็นอย่างดี รวมทั้งวิธีการต่าง ๆ ที่ไทยใช้ในการต่อสู้ป้องกันพระนคร เมื่อพระ-
องค์ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2106⁵ จึงเกณฑ์พม่าทางคานมละเมา และ
โจมตีหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่งเป็นกำลังสนับสนุนของไทยในสงครามคราวก่อนได้หมด⁶ นอก
จากนี้ การที่พระองค์ ได้ล้านนาไทยเป็นประเทศราช ทำให้พระองค์มีแหล่งเสบียงอาหาร
พาหนะและกำลังคนอย่างเหลือเฟือ ในที่สุดกรุงศรีอยุธยาจำต้องยอมเป็นไมตรีกับพม่าด้วย

¹ กรมศิลปากร "พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐรัฐฯ" คำให้การ
ชาวกรุงเก่า หน้า 457 มีการจับช้างป่าเป็นจำนวนมาก ถอดำแพงพระนคร และคัด
แปลงเรือที่มีอยู่ให้เป็นเรือรบ

² กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1 หน้า 177

³ ด. หน้า 177-179

⁴ G.E. Harvey, History of Burma, p. 165 ระบุโดยตรงกับใน
ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

⁵ กรมศิลปากร ด.ก. หน้า 459

⁶ ก.

ไม่มีทางเลือกอื่น ๆ เลย ¹

เมื่อไทยเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2112 ² ลานนาไทยและอยุธยาจึงตกอยู่ในฐานะอันเดียวกัน แต่สำหรับนครเชียงใหม่ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2121 เป็นต้นไป หมกเชื้อวงศ์พระยาเมืองรายที่จะเป็นเจ้าครองนคร พระเจ้าบุเรงนองจึงแต่งตั้งโอรสพระนามสารวดีมินทร์ * เป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ³ ลานนาไทยจึงตกอยู่ใต้อิทธิพลของพม่าในด้านการปกครองยิ่งกว่าอยุธยาในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรประกาศอิสรภาพใน พ.ศ. 2127 ⁴ อยุธยาต้องทำสงครามกับพม่าหลายครั้ง กองทัพของลานนาไทยถูกพม่าเกณฑ์ให้เข้าร่วมกองทัพทุกครั้ง แต่ถึงแม้จะมีกำลังมากเพียงไร พม่าก็ไม่ประสบความสำเร็จในการโจมตีอยุธยาแม้แต่ครั้งเดียว สมเด็จพระนเรศวรทรงตีโต้กลับไต่ทุกคราว และยังคงกองทัพไทยไปกระทำการตอบแทนด้วย ⁵ ถึงแม้จะตีเมืองพม่าไม่สำเร็จ พระบรมเชษฐาธิราชก็เลื่องลือไปไกลว่าทรงเข้มแข็งในการศึกสงครามยิ่งกว่าพม่า เมืองประเทศราชของพม่าจึงยอมอ่อนน้อม ขอขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา

¹ กรมศิลปากร "พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ" คำให้การชาวกรุงเก่า หน้า 460 ในพระราชพงศาวดารพม่าและหนังสือประวัติศาสตร์พม่าของ Harvy กล่าวว่า ไทยตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าในครั้งนี้นี้ไทยต้องเสียช่างเผือก 4 เชือก ส่วยช่างปีละ 30 ช่าง เงินปีละ 300 ชั่ง และยอมยกลาปากเรือในเมืองตะนาวศรี ให้พม่าพร้อมทั้งเชิญเสด็จสมเด็จพระจักรพรรดิ โอรสและธิดาไปเมืองพม่าด้วย

² กรมศิลปากร ด.ก. หน้า 461

* ในพงศาวดารโยนก เรียก มังนรธาธอ หรือมังฆานรธามังคฺย ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เรียกฟ้าสาวัดดินรามาังคฺย

³ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1 หน้า 260 และในพงศาวดารโยนก หน้า 403

⁴ กรมศิลปากร ด.ก. หน้า 464

⁵ ด. หน้า 468-469

มาก แม้กระทั่งนครเชียงใหม่และหัวเมืองอื่น ๆ ในลานนาไทยก็ยอมสวามิภักดิ์¹ ลานนาไทยจึงเปลี่ยนมาเป็นเมืองประเทศราชขึ้นกับไทยในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร เป็นต้นมา

ในฐานะประเทศราช พระเจ้าเชียงใหม่มังนรธาขอ คงปกครองนครเชียงใหม่ต่อไป มีพระยารามเคโซ* เป็นข้าหลวง "อยู่ช่วยราชการ" พระเจ้าเชียงใหม่ รักษาการอยู่ที่เชียงแสน² แต่พระยารามเคโซเกิดวิวาทกับพระเจ้าเชียงใหม่ ทำให้มีเหตุขัดข้องในการเกณฑ์กองทัพเชียงใหม่ที่จะโดยเสด็จสมเด็จพระนเรศวรไปตีกรุงหงสาวดีครั้งที่ 2 จึงโปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช พระเอกาทศรถเสด็จไประงับเหตุความไม่สงบจึงยุติลง โดยให้เจ้านายผู้ปกครองหัวเมืองใหญ่น้อยในลานนาไทยได้นำกระทำสัตย์สาบานต่อพระเจ้าเชียงใหม่ และให้พระเจ้าเชียงใหม่ได้นำกระทำสัตย์สาบานต่อสมเด็จพระนเรศวร³ นับเป็นครั้งแรกที่เจ้านครในลานนาไทยทำพิธีได้นำแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อยุธยาอย่างเมืองประเทศราช

ในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ เหตุการณ์เรียบร้อยปกติถึงปี พ.ศ. 2150 พระเจ้าเชียงใหม่มังนรธาขอพิราลัย⁴ จึงเกิดการจลาจลในเชียงใหม่ กองทัพอยุธยาต้องขึ้น

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยายุทธ ไทยรบพม่า หน้า 167 แต่ในพงศาวดารโยนกกล่าวว่า "กองทัพพระนครศรีอยุธยาได้ยกขึ้นมาได้เมืองนครเชียงใหม่"

* ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ตอน 2 ว่าพระยารามเคโซในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เรียก ออกญารามเคโซ บุคคลผู้นี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยายุทธในพินัยเรื่องรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ของพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 1 ตอน 2 ว่า เป็นพวกท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่ที่ไม่นิยมพม่าซึ่งปกครองเชียงใหม่ในขณะนั้น จึงหลบหลีกลงมาอยู่กรุงศรีอยุธยา สมัครเข้ารับราชการมีบำเหน็จความชอบจนได้เป็นพระยารามเคโซ เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่มังนรธาขอมาขอขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรจึงส่งพระยารามเคโซขึ้นไปช่วยราชการดังกล่าว

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยายุทธ ไทยรบพม่า หน้า 168

³ กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ตอน 2 หน้า 251

⁴ องค์การคำครุสภา "พงศาวดารลาวเฉียง" ประชุมพงศาวดาร เล่ม 4

ไประงับเหตุ ดังปรากฏบันทึกในเอกสารของฮอลันดาคว่า "กองทัพของพระเจ้าแผ่นดินสยาม
รบพุ่งอยู่ในเมืองเชียงใหม่ เป็นเวลา 7 เดือน สาเหตุมาจากการล้มบัลลังก์นั้น" ¹ พม่า
ถือโอกาสเข้าแทรกแซง โดยส่งกองทัพเข้าโจมตีเชียงใหม่ ² แต่ไม่สำเร็จ หลังจากนั้น
เหตุการณ์สงบเป็นปกติจนถึงปี พ.ศ. 2157 ³ พระเจ้าอังวะยกกองทัพมาตีเชียงใหม่ไป
จากไทยได้ * ในพงศาวดารไทยไม่มีเหตุการณ์ที่พม่ายึดครองเชียงใหม่ แต่นาย Wood อ้าง
หลักฐานจากบันทึกชาวต่างประเทศในสมัยนั้นว่า เมื่อพม่าบุกรุกโจมตีเชียงใหม่ในปี พ.ศ.
2157 อยุธยาได้ส่งกองทัพขึ้นไปช่วยเหลือ แต่ไปไม่ทัน พม่าได้เมืองเชียงใหม่เสียก่อน ⁴
ทัพอยุธยาจึงถอยลงมา อย่างไรก็ตามจากเหตุยุ่งยากเรื่องโปรตุเกสที่เข้าไปค้าขายในพม่า
และกรุงศรีอยุธยาทำให้อยุธยาและพม่าตกลงทำสัญญาเป็นมิตรไมตรีกันใน พ.ศ. 2161 มี
ข้อตกลงว่าไทยยอมยกเมืองเมะตะมะให้พม่า และพม่ายอมยกเมืองเชียงใหม่ให้ไทย ⁵
แต่หัวเมืองลานนาไทยอื่น ๆ ยังคงตกอยู่ในอำนาจของพม่าเช่นเดิม เช่น น่าน เชียงแสน
ฝาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองเชียงแสนเป็นเมืองที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลพม่าตลอดมา ทั้ง
แต่พม่าได้ลานนาไทยไว้เป็นประเทศราชสมัยพระเจ้าบุเรงนอง และเป็นเมืองศูนย์กลาง
ในการควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ในลานนาไทยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

¹ นันทา สุกกุล (แปล) เอกสารของฮอลันดาศัสมัยกรุงศรีอยุธยา จากจดหมาย
ของแลมเบิร์ต จากอบเสนเฮน ลงวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2151 (ค.ศ. 1608) หน้า
7 แต่เหตุการณ์ครั้งนี้ไม่ปรากฏในพงศาวดารไทยไม่ว่าเล่มใด

² สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงราชูปถัมภ์ ไทยรบพม่า หน้า 216-217 แต่ในพระ
ราชพงศาวดารพม่า เล่ม 2 ว่าพม่าตีเชียงใหม่ได้สำเร็จ

³ นันทา สุกกุล ด.ด. หน้า 60, 69

* ที่พม่าตีเชียงใหม่ได้ ในพงศาวดารลานนาไทยและพม่าไม่ตรงกัน อยู่ในระ-
หว่าง พ.ศ. 2156-2158 แต่ในพงศาวดารไทยไม่มีกล่าวถึง

⁴ W.A.R. Wood, History of Siam, pp. 165-166

⁵ Ibid.

สัญญาบัตรไมตรีระหว่างอยุธยาและพม่า มิได้มีแล้วยื่นตลอดไป ด้วยใน พ.ศ. ๒๔๗๕ พระเจ้าสุทโธทรมณัฏริยพมาตีเมืองเชียงใหม่ได้อีก ¹ หัวเมืองล้านนาไทยก็ตกเป็นประเทศราชของพม่า แม้ในบางสมัย เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่จะพยายามขัดแย้ง พม่าก็ยกกองทัพมาปราบปรามได้ทุกครั้งไป จนในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ พม่าเกิดเหตุยุ่งยากจากศึกภายนอก * เชียงใหม่จึงหันมาพึ่งไทย แต่เมื่อพม่าเสร็จศึกพระเจ้าเชียงใหม่ก็เปลี่ยนใจกลับหันไปหาพม่าอีก สมเด็จพระนารายณ์ทรงชักเคือง จึงโปรดให้พระยาสิทธิราชเดโชชัยเป็นทัพหน้าขึ้นไปตีเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๒๐๓ พระองค์เสด็จยกทัพไปประทับที่พิษณุโลก แต่สงครามครั้งนี้เชียงใหม่ไม่ได้ ได้แต่เมืองลำปางและหัวเมืองน้อยอื่น ๆ ² ครั้งที่ ๒ จึงโปรดให้เจ้าพระยาโกษาธิบดี ** เป็นแม่ทัพหน้ายกขึ้นไปในปี พ.ศ. ๒๒๐๕ สมเด็จพระนารายณ์ยกกองทัพหลวงตามขึ้นไปภายหลัง ³ กำลังทั้งหมดที่โจมตีเชียงใหม่ครั้งนี้ มีจำนวนมากกว่ครั้งแรกหลายเท่าจึงตีได้ลำปาง ลำพูน และเชียงใหม่ จับพระเจ้าเชียงใหม่และท้าวพระยาผู้ใหญ่ได้เป็นจำนวนมาก ⁴ กองทัพพม่าที่ยกมาเพื่อช่วยเชียงใหม่ถูกทัพ

¹ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม ๒ หน้า ๗
ศักราชและเหตุการณ์ตรงกับ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า ๘๑

* ได้แก่อีกจากกรุงจีนที่ยกมาล้อมกรุงอังวะ เพราะพม่าช่วยเหลือพระเจ้ายูนลี่ ซึ่งถูกขับออกมาจากจีนในปี พ.ศ. ๒๒๐๑ กองทัพจีนจึงยกตามมา (พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม ๒ หน้า ๑๐-๑๓)

² กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ ตอน ๑
หน้า ๗๙

** ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ ตอน ๑ กล่าวว่าแม่ทัพที่ยกขึ้นไปเป็นทัพหน้าคือ เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) น้องเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ขุนเหล็ก) แต่จากการตรวจสอบกับหลักฐานต่างประเทศพบว่า พ.ศ. ๒๒๐๕ เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) ยังไม่ได้เป็นที่เจ้าพระยาโกษาธิบดี จน พ.ศ. ๒๒๓๐ ก่อนสมเด็จพระนารายณ์เสด็จสวรรคต ๕ เดือน แม่ทัพคราวนี้จึงเป็นเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ขุนเหล็ก) แน่นนอน

³ สมเด็จพระนารายณ์ พระยาจักรีราชานุภาพ ไทยรบพม่า หน้า ๒๔๕

⁴ ก. หน้า ๒๕๐

อยุธยาโจมตีถอยกลับไป สมเด็จพระนารายณ์ไม่มีพระประสงค์จะปกครองเชียงใหม่อย่าง
ประเทศราชเหมือนเมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวร เพราะเห็นว่าจะรักษาไว้ได้ยาก เมื่อ
เสด็จกลับอยุธยาจึงให้วาศครอมครัวทัพยั้งของ ข้าง มา และอาวุธลงมาด้วยเป็นจำนวน
มาก¹ ทิ้งกองทัพไว้จำนวนเล็กน้อยเพื่อรักษาเมืองตามธรรมเนียม ซึ่งเมื่อกองทัพหลวง
กลับคืนไปแล้ว ชาวเมืองเชียงใหม่ก็ทัพอยุธยาถอยกลับมา พงศาวดารโยนกกล่าว
ว่าใน พ.ศ. 2205 ชาวเชียงใหม่ที่หลบหนีเข้าป่าเมื่อคราวสมเด็จพระนารายณ์ไค้เมือง
เชียงใหม่ กลับมาตั้งเมืองเชียงใหม่ มีพระเจ้าเมืองแพวเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่
"อย่างประเทศอิสระ"² จน พ.ศ. 2215 พระเจ้าเชียงใหม่พิราลัย พระเจ้าองค์แะ
มหาอุปราชพม่าจึงมาครองเชียงใหม่ในฐานะเมืองประเทศราชขึ้นกับพม่า * เชียงใหม่
พยายามคืนตนเป็นอิสระใน พ.ศ. 2270 พม่าปราบไม่ได้³ เชียงใหม่จึงเป็นอิสระอีกครั้ง
หนึ่ง⁴

หลังจากรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์แล้ว อยุธยากับล้านนาไทยไม่มีสัมพันธ์อันใด
ต่อกันอีก จนสมัยอยุธยาตอนปลาย ราชวงศ์พระเจ้าอลองพญาไค้เป็นใหญ่ในพม่า ยกกอง
ทัพไปโจมตีเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2306⁴ พระเจ้าเชียงใหม่ขอทัพอยุธยาขึ้นไปช่วย โดย
จะยอมเป็นประเทศราช สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ โปรดให้กองทัพอยุธยาขึ้นไป แต่พม่า
ตีเมืองเชียงใหม่ไค้ก่อนกองทัพอยุธยาต้องถอยลงมา⁵ เชียงใหม่จึงตกเป็นประเทศราช
ของพม่าต่อมาจนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2310

¹ กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 1 หน้า 157

² พระยาประกาศกิจกรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 412

* ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และพระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 2 ไม่ได้พูดถึง
การเสียเมืองเชียงใหม่แก่พม่าเลย ในพงศาวดารโยนกกระมังถึงเมื่อพระเจ้าองค์แะ มหา-
อุปราชมาครองเชียงใหม่เลย

³ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 2 หน้า 18

⁴ พระยาประกาศกิจกรจักร ล.ค. หน้า 424 ปีที่ระบุตรงกับในพระราชพงศา-
วาทพม่า และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

⁵ กรมศิลปากร ล.ค. หน้า 410

3. สมัยธนบุรี

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินขึ้นครองราชย์ในกรุงธนบุรี และขับไล่พม่าออกไปจากพระราชอาณาเขต ลานนาไทยยังคงอยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่าและเป็นการบังคับให้พม่าลงมาครอบงำหัวเมืองฝ่ายเหนือตลอดมา¹ สมเด็จพระเจ้าตากสินต้องการจะกำจัดพม่า และยุติการครอบงำหัวเมืองฝ่ายเหนือให้เด็ดขาด จึงเสด็จขึ้นไปตีเชียงใหม่ ซึ่งเป็นที่มั่นของพม่าใน พ.ศ. 2313 แต่ตีเมืองเชียงใหม่ไม่ได้เพราะขาดเสบียงและกำลังน้อย² ต้องถอยทัพลงมา อีก 4 ปีต่อมาเมื่ชาวพม่าเตรียมกำลังจะมาตีกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงทรงตั้งพระทัยที่จะตีเมืองเชียงใหม่ก่อนเป็นการตัดกำลังพม่า³ การตีเมืองเชียงใหม่ครั้งนี้ได้กำลังและความช่วยเหลือจากบุคคลสำคัญของนครลำปาง 2 คนคือพระยาจามานและเจ้ากาวิละ* ซึ่งหันมาสวามิภักดิ์ข้างไทย บุคคลทั้งสองจึงกล่าวเป็นผู้นำกองทัพไทยขึ้นไปตีลานนาไทยได้เมืองแพร่ นครลำปาง ลำพูน และเชียงใหม่ ตามลำดับ เพื่อเป็นการตอบแทนความจงรักภักดีและการให้ความร่วมมือช่วยเหลือกองทัพไทยเป็นอย่างดี สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแต่งตั้งพระยาจามานเป็น พระยาวิเชียรปราการ เจ้าเมืองเชียงใหม่ และเจ้ากาวิละเป็นพระยาภาวิละ เจ้าเมืองนครลำปาง พร้อมกันนั้นทรงแต่งตั้งตำแหน่งอุปราช ราชวงศ์ของนครทั้งสองด้วย⁴ สำหรับเมืองลำพูนเจ้าผู้ครองนครเดิมยอมสวามิภักดิ์แต่โดยดี เมื่อกองทัพยกขึ้นไปจึงโปรดให้ครองลำพูนต่อไป

¹ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาจามานเป็น เจ้าเมืองนครลำปาง และพระยาภาวิละเป็น เจ้าเมืองเชียงใหม่ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

² องค์การคำครุสภา "พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ" ประชุมพงศาวดารเล่ม 40 หน้า 53-55

³ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาจามานเป็น เจ้าเมืองนครลำปาง และพระยาภาวิละเป็น เจ้าเมืองเชียงใหม่ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

* ภายหลังได้รับการแต่งตั้งเป็น เจ้าเมืองลำปาง และพระเจ้าเชียงใหม่ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระยาภาวิละเป็นผู้หนึ่งในราชตระกูล "เจ้าเจ๊กคน" ซึ่งเป็นราชสกุลฝ่ายเหนือได้ปกครองนครเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง สมัยรัตนโกสินทร์

⁴ องค์การคำครุสภา ด.ก. หน้า 66

ก่อนที่จะสมเด็จพระเจ้าตากสินจะเสด็จกลับคืนกรุงธนบุรี ได้โปรดให้เจ้าเมืองในหัวเมืองลานนาไทยทั้งที่ทรงแต่งตั้งขึ้นและที่เป็นเจ้าเมืองอยู่แต่ก่อนทำพิธี "ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา" ¹ สาบานว่าจะจงรักภักดีต่อพระองค์ตามอย่างประเพณีเมืองประเทศราช และทรงแต่งตั้งเจ้าพระยาจักรี* ให้ช่วยจัดการการเมืองเชียงใหม่ แล้วจึงเสด็จกลับ ซึ่งในโอกาสนี้เจ้าพระยาจักรีได้ทำการเกลี้ยกล่อมเจ้าฟ้าเมืองน่าน ให้มาสวามิภักดิ์ต่อไทยได้สำเร็จ ² หัวเมืองในลานนาไทยได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน นครลำปาง แพร่ และน่าน จึงตกเป็นประเทศราชของไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2317 เป็นต้นมา

ถึงแม้ไทยจะได้หัวเมืองในลานนาไทยไว้แล้วเป็นส่วนมาก พม่าก็ยังคงมีอำนาจอยู่ในตอนเหนือสุดของลานนาไทย โดยมีเมืองเชียงแสนเป็นต้น เมื่อได้โอกาสก็ยกกองทัพมาตีเชียงใหม่อีกเมื่อ พ.ศ. 2318 สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงรับสั่งให้เจ้าพระยาสุรสีห์และเจ้าพระยาจักรียกกองทัพไปช่วย และให้ตามไปตีเอาเมืองเชียงแสนให้ได้ ³ แต่เมื่อทัพไทยไปถึง พม่าถอยทัพกลับไปเชียงแสนแล้ว ⁴ เจ้าพระยาทั้งสองต้องรีบยกทัพกลับเสียก่อนจะตามไปตีพม่าที่เชียงแสน เพราะได้ข่าวศึกอะแซหวุ่นกี้ยกมาตีเมืองพิษณุโลก เมืองเชียงแสนจึงยังคงอยู่ในอำนาจของพม่าต่อไป พม่า มีโอกาสรุกรานเชียงใหม่อีกใน พ.ศ. 2319 พระยาจาบานเห็นพม่ามีกำลังมากนัก จึงทิ้งเมืองหลบหนีไปสวรรคโลก ⁵ สมเด็จพระเจ้าตากสินให้เจ้าพระยาสุรสีห์ขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่คืน ร่วมกับพระยาภาววิละ

¹ องค์การคำคุณุสสา "พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ" ประชุมพงศาวดารเล่ม 40 หน้า 68 70

* คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก องค์ปฐมวงศ์ราชวงศ์จักรีในสมัยรัตนโกสินทร์

✓ ² สมเด็จพระนารายณ์ทรงราชูปถัมภ์ ไทยรบพม่า หน้า 487

³ ด.ด. หน้า 520

⁴ กรมพระนารายณ์ประพันธ์พงศาวดาร พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 2 หน้า 179

⁵ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ฯ ทำนันทนเมืองเชียงใหม่

เมื่อพม่าถอยทัพไปแล้วจึงพบว่า เมืองร้างผู้คนและทรุคโทรมเป็นอันมากยากที่จะรักษาเมือง
เอาไว้ได้ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงให้ตั้งเมืองเชียงใหม่เสีย ¹ เมืองเชียงใหม่จึงร้าง
จนสิ้นสมัยธนบุรี

สภาพการณ์ภายในของอาณาจักรล้านนาไทยก่อนตกเป็นประเทศราชของไทยสมัยรัตนโกสินทร์

การ เมืองการปกครองของอาณาจักรล้านนาไทยอาจแบ่งออกได้เป็นหลายระยะ ตั้งแต่แรกเริ่มลักษณะการปกครองเป็นแบบนครรัฐ ซึ่งพยายามจะควบคุมกลุ่มคนจำนวนน้อยในพื้นที่อันจำกัดด้วยวิธีปกครองที่ไม่มีรูปแบบสลับซับซ้อน เมื่อมีจำนวนคนในปกครองมากขึ้น จึงเริ่มมีการขยายอำนาจของบ้านเมืองออกไป ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 19 พระเจ้าเม็งราย ไกรวรวรรณแห่งแคว้นอิสระเข้าด้วยกันและได้สถาปนาอาณาจักรล้านนาไทยขึ้น ผลงานของพระองค์ทำให้เชื้อสายราชวงศ์เม็งรายได้รับความนิยมยกย่องในฐานะของผู้ปกครองอาณาจักร ตลอดจนมาทราบจนล้านนาไทยหมกอำนาจในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 22

ถึงแม้อาณาจักรจะมีความมั่นคงและมีอาณาเขตกว้างขวางขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้าเม็งรายเป็นต้นมา วิธีปกครองก็ยังคงมีลักษณะเป็นแบบดั้งเดิมมาก และเมื่อเปรียบเทียบกับอยุธยาแล้ว การเมืองภายในของล้านนาไทยถึงจะมีการแก่งแย่งอำนาจในระหว่างราชวงศ์ก็มีลักษณะรุนแรงน้อยกว่าที่ปรากฏในอยุธยาระยะต้น เมื่อบ้านเมืองสงบจึงมีการพัฒนาทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมในแบบของตนเองอย่างเต็มที่ ความเจริญดังกล่าวได้หยุดชะงักลงในพุทธศตวรรษที่ 21 ตอนปลาย ด้วยเกิดความเสื่อมโทรมภายในจากการแก่งแย่งชิงอำนาจกันเอง จนเป็นเหตุให้เกิดความแตกสามัคคีในระหว่างขุนนาง อาณาจักรอ่อนแอลงในขณะที่ยุทธจักรใกล้เคียง เช่น อยุธยาในบางสมัย และพม่า มีอำนาจเข้มแข็ง ล้านนาไทยจึงต้องตกเป็นประเทศราชของอยุธยาในบางครั้ง แต่ตกอยู่ใต้อำนาจพม่ายาวนานกว่า

ภายใต้การปกครองของพม่า การปกครองภายในของล้านนาไทยมีลักษณะเสื่อมโทรมลง เพราะวิธีการปกครองที่พม่านำไปใช้ในล้านนาไทยได้ส่งเสริมให้เกิดความแตกแยกในระหว่างเจ้าผู้ครองนครอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการควบคุมหัวเมืองล้านนาไทยเพื่อให้อยู่ภายใต้อำนาจพม่าตลอดไป ถึงกระนั้นความรู้สึกชาตินิยมของชาวล้านนาไทยก็ยังปรากฏในรูปของความพยายามที่จะขับไล่อำนาจพม่าออกไปนับแต่วาระแรกที่พม่าเข้ายึดครอง และในโอกาสต่อมาล้านนาไทยก็ยังไม่ละความพยายามดังกล่าว แต่การคืนวันที่จะเป็นอิสระไม่ประสบความสำเร็จ จนในที่สุดได้รับความช่วยเหลือจากพระเจ้ากรุงธนบุรี อย่างไรก็ตามสภาพของล้านนาไทยยังไม่เข้มแข็งเพียงพอ จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์อาณาจักรล้านนาไทยจึง

ก่อตั้งขึ้นใหม่ภายใต้การสนับสนุนของกรุงเทพฯ

4. การปกครองสมัยนครรัฐ

ก่อนที่จะพระเจ้าเม็งรายจะโครวบรวมแว่นแคว้นต่าง ๆ ในลานนาไทยเข้าด้วยกันนั้น แว่นแคว้นดังกล่าวได้ก่อตั้งขึ้นแล้วตั้งแต่ลวจักราชสร้างเมืองหิรัญนครเงินยางเป็นต้นมา* รัฐไทยอื่น ๆ ที่ตั้งกระจายอยู่ในบริเวณแม่น้ำโขงตอนบนล้วนแล้วแต่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับราชวงศ์ลวจักราชทั้งสิ้น แบบแผนในการปกครองนครรัฐในขณะนี้จึงคงไม่แตกต่างกันมากนักแม้จะไม่มีหลักฐานอย่างมั่นคงเกี่ยวกับระเบียบวิธีการปกครองภายในของรัฐทั้งหลายก่อนสมัยพระเจ้าเม็งราย แต่ก็อาจสรุปรวบรวมได้จากตำนานต่าง ๆ ของลานนาไทย และข้อสันนิษฐานอื่น ๆ ประกอบการพิจารณาศึกษาได้ตามสมควร

การปกครองในระยะแรกของนครรัฐคงมิได้รับอิทธิพลจากแบบแผนการปกครองของขอม เพราะปรากฏหลักฐานทางโบราณวัตถุว่าอิทธิพลขอมได้แผ่ขยายขึ้นมาเพียงเมือง-สุวรรณโคตมเท่านั้น¹ วิธีการปกครองของรัฐเหล่านี้จึงน่าจะเป็นไปตามจารีตประเพณีของไทยแต่เดิมมาดังสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงตั้งข้อสังเกตไว้ว่า² ลักษณะการปกครองของขอมและไทยนั้นมีคติแตกต่างกัน พวกขอมปกครองตามคติซึ่งได้มาจากชาวอินเดีย

* ตำนานลานนาไทยทุกเล่มยกย่องว่าลวจักราชเป็นองค์ปฐมวงศ์ของราชวงศ์เม็ง-ราย ประวัติของลวจักราชมีเรื่องราวพิสดารแตกต่างกันบ้างในรายละเอียด ในแง่ของความ เป็นจริง ลวจักราชคงเป็นหัวหน้ากลุ่มชาวไทยที่มีความสามารถ ได้พาผู้คนครอบครัวมาตั้งถิ่นฐานบนเมืองอย่างมั่นคงในบริเวณแม่น้ำโขงตอนบน จนถึงเป็นนครรัฐได้อย่างถาวรต่อมา

** ส่อให้เห็นว่าสังคมไทยมีความเจริญมาแต่โบราณ ลวจักราชจึงเริ่มต้นโดยการสร้างเมืองอยู่อย่างมีระเบียบแบบแผนตั้งแต่แรกตั้งตัว

¹ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่-โบราณ" ใน สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพและงานทางปกครองของพระองค์
หน้า 10

² ดู หน้า 11

พวกไทยปกครองตามคติของไทยซึ่งพามาจากเมืองเดิม เมื่อราชวงศ์ลวจักรราชได้ดินแดนทางฝ่ายเหนือไว้ในอำนาจจึงคงปกครองดินแดนแถบนั้นตามจารีตประเพณีไทย ซึ่งนับถือพระเจ้าแผ่นดินเช่นบิดาของประชาชนทั้งปวง และในพุทธศตวรรษที่ 19 อาณาจักรสุโขทัยก็ได้ใช้วิธีการดังกล่าวเป็นหลักสำคัญในการปกครองประเทศเช่นเดียวกัน

การปกครองแบบพ่อปกครองลูกนั้นได้แก่การเอาลักษณะการปกครองสกุลซึ่งถือว่าบิดาเป็นผู้ปกครองครัวเรือน และมีอำนาจสูงสุดในการปกครองบุคคลในครอบครัวมาใช้ ในทำนองเดียวกัน เมื่อชาวไทยอพยพเข้ามาตั้งหลักฐานในบริเวณลุ่มน้ำโขงตอนบนเป็นกลุ่ม ๆ จำนวนคนยังมีไม่มากนัก และคงจะรวมเชื้อสายวงศ์สกุลอันเดียวกันมาอยู่กัน เมื่ออพยพลงมา ก็ตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยกัน แล้วเลือกบุคคลที่กลุ่มนั้นมีบื้อมากที่สุดเป็นหัวหน้า และถวายเหตุจำเป็นที่จะต้องป้องกันถิ่นฐานบ้านเรือนจากศัตรูมารุกราน จึงต้องเลือกผู้ที่มีความสามารถเข้มแข็งในทางการสู้รบเป็นหัวหน้าหมู่ ดังนั้นการปกครองในระยะนี้อำนาจเด็ดขาดทั้งหมดย่อมตกอยู่แก่หัวหน้าผู้ปกครองทุกประการ ในภายหลังหัวหน้าเหล่านี้ได้รับการยกย่องให้มีความหมายเป็น "พระยา" หรือ "ขุน" * เมื่อชุมชนซึ่งแต่เดิมเป็นหมู่บ้านได้ขยายออกเป็นเมืองขนาดเล็กและขนาดใหญ่ขึ้นตามลำดับ ผู้ปกครองหรือ "ขุน" จึงพยายามจัดรูปแบบของการปกครองให้รัดกุมยิ่งขึ้น การแบ่งหน่วยการปกครองในส่วนย่อยไค่อนุโลมให้เป็นไปตามลักษณะพื้นที่ของดินแดนแถบนั้นซึ่งส่วนใหญ่เหมาะแก่การทำไร่นามาก

* ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ออกพระนามเจ้าเมืองต่าง ๆ ว่าพระยาหรือขุนหรือพอขุน ทั้งสิ้น เช่น พระยาลาวจง (ลวจักรราช) พระยาลาวเกา ขุนจอมธรรม ขุนเจือง เป็นต้น

หน่วยย่อยที่สุดในการแบ่งเขตแขวงของแต่ละเมือง เรียกว่า "พันนา" * อันอาจเทียบได้กับตำบล แต่ละพันนามีหัวหน้าคนหนึ่งรับผิดชอบดูแล 5 หัวหน้ายกขึ้นเป็นหมวดนา¹ จำนวนพันนามากหรือน้อยของแต่ละเมืองจะเป็นเครื่องกำหนดขนาดใหญ่เล็กของเมืองนั้น ๆ เช่น "เมืองนครเงินยาง มี 32 พันนา เมืองผาง 3 พันนา เมืองสาค 500 นา เมืองหาง คือวังรุ่ง 500 นา เมืองจวาคน้อย 500 นา..."² จากพันนารวมกันเป็นเมือง ฐานะของเมืองในแต่ละแคว้นยังแตกต่างกันไปอีก เช่น แคว้นหิรัญนครเงินยาง เมืองหลวงของแคว้นคือเมืองหิรัญนครเงินยาง ** เป็นเมืองที่มีความสำคัญสูงสุดของแคว้นในฐานะที่เป็นศูนย์กลางการปกครอง การเมืองและอื่น ๆ รวมทั้งเป็นที่ประทับของเจ้าผู้ครองแคว้น คือ "พระยา" หรือ "ขุน" ซึ่งจะทรงปกครองดูแลเมืองหลวงโดยตรง ในสมัยลพบุรี

* ระบบพันนานี้ จะเป็นเพราะมีเนื้อที่ 1000 นา แล้วจึงนับว่าเป็นหน่วยหนึ่ง หรือเป็นเพียงชื่อหน่วยการปกครองเพียงประการเดียวไม่เกี่ยวข้องกับจำนวนเนื้อที่นาว่ามีมากน้อยเท่าไรไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน เท่าที่พบจากข้อสันนิษฐานในเอกสารรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นรายงานกรมบังคับมณฑลของหลวงประชาคฤกิจ (ในภายหลังได้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาประชาภิจักรจักร ซึ่งเป็นผู้เขียนพงศาวดารโยนกต่อมา) อันมีประวัติเมืองต่าง ๆ รวมอยู่ด้วย เมื่อพูดถึงระบบการแบ่งเป็นพันนา หลวงประชาคฤกิจสันนิษฐานไว้ว่า "พันนี้เหมือนจะคิดเป็นสักตวงเข้าปลูก" ซึ่งก็สอดคล้องกันกับคำอธิบายของ Sir J. George Scott ในหนังสือชื่อ Burma หน้า 153 ว่ารัฐไทยใหญ่ทางใต้มีลักษณะการปกครองแบบหนึ่งเรียกว่า Heng อันมีความหมายว่าเท่ากับ 1000 เพราะแต่เดิมมานั้น Heng หมายถึงการส่งชาวจีนจำนวน 1000 ถึงแก่เจ้านายผู้ปกครองซึ่งบางที่เรียกดินแดนที่ส่งชาวเหล่านี้นว่าพันนา นอกจากนี้ยังมีหลักฐานจากข้อความในศิลาจารึกหลักต่าง ๆ เท่าที่พบในภาคเหนือปัจจุบัน ระหว่าง พ.ศ. 1999 - 2099 ที่จะนำมายืนยันสนับสนุนได้ กล่าวคือเมื่ออ้างถึงการบริจาศนาเพื่อเป็นที่กลับนาแก้ววัดหรือพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นก็จะกล่าวถึงที่นาตามจำนวนผลผลิตที่ได้รับ เช่นในศิลาจารึกหลักที่ 99 พ.ศ. 2056 กล่าวว่า "จึงจักห้อมบ้านห้อมมากห้อมนา 30 ชาว คา 9,000 เปี้ย" เป็นต้น

¹ พระยาประชาภิจักรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 233

² อ. หน้า 225

** รัฐไทยสมัยก่อนชื่อเมืองหลวงของแคว้นจะเป็นชื่อแคว้นด้วย เช่น แคว้นพะเยา อาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรอยุธยา เป็นต้น

เขตเมืองหลวงกินอาณาบริเวณทั้ง 3 เมืองคือ เมืองหิรัญนครเงินยาง เมืองฝางและเมือง เชียงราย * โดยที่พงศาวดารโยนกระบุว่า "ส่วนว่าพระยาหลวงจักรราชนั้นท่านก็เสวยราช-สมบัติอยูนครเงินยางข้างแสน และเมืองฝางเมืองเชียงรายทั้งสามนครนั้นแล" ¹ เขต แคว้นนั้นว่าเป็นเขตชั้นในสุดของแคว้น

เมืองที่อยู่ทางไกลออกไปจากเมืองหลวงมีฐานะเป็นเมืองชั้น ซึ่งคงจะมีลำดับ ความสำคัญแตกต่างกัน เพราะมีบ่อยครั้งที่เจ้าผู้ครองแคว้นได้กำหนดให้ราชบุตรไปครอง เมืองที่อยู่ทางไกลออกไปในกรณีที่เจ้าผู้ครองแคว้นมีราชบุตรหลายองค์ เพื่อให้ราชบุตร องค์ที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็น "อุปราช" ได้รับตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครสืบต่อไปโดยไม่เกิด เหตุจลาจลแย่งชิงราชสมบัติในระหว่างพี่น้องอันจะกระทบกระเทือนความมั่นคงของการเมือง ภายในแคว้น เช่น ในสมัยหลวงจักรราช (ครองราชย์ประมาณ พ.ศ. 1181-1301) มี ราชบุตร 3 องค์ ทรงแต่งตั้งเป็นอุปราชองค์หนึ่ง อีก 2 องค์จึงได้รับการแต่งตั้งให้ไป "ครองเมืองมาเชียงของมีแคว้นแคว้นส่วนหนึ่ง" และราชบุตรอีกองค์หนึ่ง "ไปครองเมือง ของมีแคว้นแคว้นส่วนหนึ่ง" ² ในสมัยพระยาหลวงเงิน (ครองราชย์ประมาณ พ.ศ. 1636-1660) มีราชบุตร 2 องค์ ได้แต่งตั้งให้องค์เล็กไปครองเมืองภูกามยาว ** ด้วยเหตุผล เช่นเดียวกัน ³ เมืองเหล่านี้ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใด เจ้าเมืองทำหน้าที่ปกครองตามระเบียบ

* เรื่องสร้างเมืองเชียงรายมีแตกต่างกันเป็น 2 เวลา คือ ในตำนานเชียงแสน อาจว่าสร้างสมัยหลวงจักรราช แต่ในตำนานเชียงใหม่อาจว่าสร้างสมัยพระเจ้าเม็งรายเมือง จึงได้ชื่อตามพระนามผู้สร้างว่าเชียงราย คือเมืองของพระเจ้าเม็งราย

¹ พระยาประกาศกิจกรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 226 และจากตำนานสิงหนวัติ ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 หน้า 100 กล่าวถึงเหตุการณ์เดียวกันนี้ว่า "ส่วนว่าพระยา ลวะจักรราชเจ้าท่านก็อยู่เวียงเงินยางบุรีเชียงแสนและเมืองขวางเชียงรยทั้งสามเวียงนั้นแล"

² ด.ค. หน้า 227 ตรงกับในพงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน แต่ในตำนานสิง-หนวัติกล่าวว่า ราชบุตรองค์แรกให้ไปครองบ้านถ้ำ องค์ที่สองไปครองเมืองผาลาวผาง ภายหลังย้ายราชบุตรองค์แรกให้ไปอยู่แคว้นกวาว หรือเมืองน่านแทน

** คือเมืองพะเยา พงศาวดารโยนกว่าตั้งอยู่ที่เชิงเขาชมพู คือคอยคว้นใกล้แม่น้ำสายตา

³ พระยาประกาศกิจกรจักร ด.ค. หน้า 232

ลักษณะอย่างใดเมืองหลวงหรือเมืองราชธานีวางแบบแผนไว้ เพียงแต่จัดการปกครองแยกออกไปเป็นราชการส่วนของเมืองนั้น ๆ ต่างหาก และเมื่อมีราชการศึกสงครามขึ้นเมื่อใด ก็จะต้องเรียกเกณฑ์กำลังคนให้พร้อมส่งไปช่วยตามที่เมืองหลวงต้องการโดยพร้อมเพรียงกัน ดังสมัยที่ขุนเจือง* เป็น "พระยา" ครองเมืองพะเยา ต้องการรื้อพลเพื่อยกไปช่วยเหลือเมืองหิรัญนครเงินยาง ก็เรียกเกณฑ์พลเมืองพะเยาและหัวเมืองขึ้นทั้งปวงคือ เมืองพร้าว เมืองทอง เมืองเทิง เมืองเชียงแสน เมืองคอบ เมืองกาบ เมืองงาว เมืองออย เมืองพราน เมืองแจแลียง เชียงแจ เชียงตอ เชียงช้าง แจซอก หนองขวาง แจหลวง แจเหียน แจดุง แจหม เมืองวังศรี รวมได้คน 133,000 คน ช้างเครื่อง 700 ม้า 3,000¹

เรื่องน่าสังเกตบางประการจากการบริหารงานด้านการปกครองของเจ้าผู้ครองแคว้นคือ จะโปรดให้มีการสร้างเมืองใหม่น้อย ๆ ถ้าพบชัยภูมิที่เหมาะสม เช่น ลวจักรราช นอกจากจะสร้างหิรัญนครเงินยางขึ้นแล้ว ยังโปรดให้สร้างเมืองฝาง เชียงรายและเชียง-ของขึ้นอีก² แสดงว่าบ้านเมืองสงบ ผู้คนเพิ่มจำนวนมากขึ้น การที่โปรดให้ราชบุตรไปครองเมืองทางไกลพร้อมกับแบ่งแยกทรัพย์สินช้างม้าผู้คนให้ไป³ ก็เช่นเดียวกัน ในอีกนัยหนึ่งเป็นการระบายพลเมืองและเผยแพร่วัฒนธรรมเพื่อจะกลืนประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ให้

* พงศาวดารของล้านนาไทยทุกเล่ม เช่น พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ตำนานสิงหนวัติ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฯลฯ มีเรื่องราวของขุนเจืองเช่นเดียวกัน ทางยกย่องขุนเจืองว่าเป็นผู้มีคุณูปการมาก มีเรื่องราวอภินิหารหลายประการเป็นการส่งเสริมบุคลกรมี ขุนเจืองจึงน่าจะมีชีวิตอยู่จริงและเป็นผู้ที่มีฝีมือกล้าแข็งในการศึกสงคราม ขยายอาณาเขตบ้านเมืองออกไปอย่างกว้างขวาง จากปีต่าง ๆ ของตำนานหลายเล่มพอจะอนุมานได้ว่าขุนเจืองคงมีชีวิตอยู่ในระหว่าง พ.ศ. 1629-1720

¹ พระยาประชาภิจักรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 236

² ก. หน้า 225-226 ตรงกับในตำนานสิงหนวัติ

³ กรมศิลปากร "พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน" ในประชุมพงศาวดาร

เป็นไทยเช่นเดียวกัน เพื่อขยายอาณาเขตบ้านเมือง วิธีการดังกล่าวนิยมกระทำกันทั่วไปในหมู่เจ้าผู้ครองรัฐในระยะต่อมา แม้แต่แคว้นพะเยาซึ่งในภายหลังเจริญเติบโตขึ้นมาจนมีอำนาจทัดเทียมกับหิรัญนครเงินยาง ในสมัยขุนเจืองซึ่งพงศาวดารเล่มต่าง ๆ อ้างว่าก็ได้กินแดนล้านช้างและเมืองน่าน ขุนเจืองโปรดให้ราชบุตร 2 องค์ไปครองเมืองล้านช้างและเมืองน่านขึ้นกับขุนเจืองอีกที่หนึ่ง แต่ในภายหลังเจ้าเมืองต่าง ๆ ซึ่งมีสายสกุลมาจากแหล่งเดียวกันต่างจะมีสัมพันธ์ทางเห็นกับเมืองเดิมมากขึ้นจนกลายเป็นต่างเมืองต่างอยู่ และมีนโยบายที่เป็นแบบของตัวเอง หรือในที่สุดเป็นข้าศึกศัตรูกันเอง มาถึงสมัยพระเจ้าเม็งรายจึงต้องมีการรวบรวมอาณาเขตแคว้นเข้าด้วยกันให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง

๑. การปกครองสมัยอาณาจักรล้านนาไทย

๑.๑ สมัยพระเจ้าเม็งราย

เมื่อพระเจ้าเม็งรายขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 1802¹ ความปรารถนาประการแรกของพระองค์คือความพยายามที่จะรวบรวมอาณาเขตบ้านเล็กเมืองน้อยและนครรัฐ ในบริเวณล้านนาไทยเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้พระองค์แต่เพียงผู้เดียว โดยดำเนินการทั้งแบบสันติและใช้กำลัง พระองค์ได้เมืองมอญ เมืองโร เมืองเชียงคำ เมืองเชียงของ เมืองเชียง 2 ตามลำดับ จนถึง พ.ศ. 1819 แคว้นพะเยาภายใต้พระยาจำเมืองไคยอมเป็นมิตรไมตรีกับพระเจ้าเม็งราย ถึงแม้จะมีได้มีลักษณะเป็นเมืองขึ้นเช่นแคว้นอื่น ๆ พระยาจำเมืองไคยอมรับว่าพระเจ้าเม็งรายมีอำนาจเหนือกว่า จากหลักฐานในคราวที่พระเจ้าเม็งรายยกกองทัพจะโจมตีแคว้นพะเยา ในที่สุดทั้งสองฝ่ายตกลงเป็นมิตรไมตรีกัน โดยพระยา

* โปรดดูเพิ่มเติมในตำนานสิงหนวัติในประชุมพงศาวดารภาคที่ 61. ซึ่งจะให้รายละเอียดในด้านการขยายกำลังบ้านเมือง และการสร้างเมืองอย่างมีระเบียบแบบแผน อันเป็นเครื่องชี้ว่าสังคมไทยแต่โบราณมีความเจริญมากอยู่แล้ว

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่
หน้า 9

² พระยาประชาภิจักรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 241-243

จำเมืองยอมยกแคว้นให้แก่พระเจ้าเม็งรายปากนาหนึ่ง * มีคน 500 หลังเรือน ¹ พระเจ้าเม็งรายจึงเลิกทัพกลับ

หลังจากนั้นแล้วพระเจ้าเม็งรายได้ดำเนินการต่อมาตามแบบอย่างกษัตริย์ผู้มีเลขาบุลาพื่อน ๆ คือขยายพระราชอาณาเขตออกไป การขยายอำนาจของพระเจ้าเม็งรายแตกต่างจากเจ้านครองแคว้นพระองค์ก่อน ๆ ของลานนาไทย ที่สนพระทัยขยายอำนาจไปทางทิศตะวันออก คือทางอาณาจักรล้านช้างและญวนถึงที่ขุนเจืองเคยกระทำมาก่อน หรือมีเดันนั้นก็ขยายอำนาจขึ้นไปทางเหนือ แต่พระเจ้าเม็งรายสนพระทัยที่จะขยายอำนาจไปทางตะวันตกและทางใต้ คือเข้าไปในที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ซึ่งอาจจะขยายลงมาถึงลุ่มน้ำเจ้าพระยาหรือแม่น้ำสาละวินได้โดยสะดวก ความตั้งพระทัยในคานนี้เห็นได้จากกรณีที่พระองค์ย้ายเมืองหลวงจากหิรัญนครเงินยางไปประทับที่เชียงใหม่ใน พ.ศ. 1805 แต่เมื่อพบว่าโดยลักษณะภูมิประเทศแล้วหนทางที่จะขยายอำนาจจากเชียงใหม่ลงทางใต้ทำได้ไม่สะดวก พระองค์จึงย้ายเมืองหลวงอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 1811 ไปประทับที่ฝาง ** ซึ่งมีเส้นทางที่อาจขยายอำนาจลงใต้โดยสะดวกโดยแม่น้ำปิง และใน พ.ศ. 1817 พระองค์ทรงวางแผน *** โจมตีแคว้นหริภุญชัย/ มอญ-
Isa Isan Raj Mahajan
นาจันทองในลุ่มน้ำปิงมาหลายร้อยปี นับเป็นความสำเร็จครั้งสำคัญของพระเจ้าเม็งรายในการแผ่ขยายอำนาจลงมาทางใต้ การประทับที่เมืองหริภุญชัยชั่วระยะหนึ่ง แล้วย้ายไปสร้างเมืองชะแวงใน พ.ศ. 1826 และเวียงกุมกามใน พ.ศ. 1829 ส่อให้เห็นความตั้งพระทัยที่จะแสวงหาชัยภูมิอันเหมาะสมสำหรับเป็นที่ตั้งเมืองหลวง ซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจใน

* ในพงศาวดารโยนกกล่าวว่า พระยาจำเมืองยอมยกแคว้นมากน้ำ 500 หลังเรือนถวายแก่พระเจ้าเม็งราย

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่
หน้า 13

** ในขณะเดียวกันเส้นทางระหว่างฝางและเชียงรายก็ติดต่อถึงกันได้โดยสะดวก ฝางจึงเป็นเมืองสำคัญเชื่อมต่อระหว่างแคว้นคอนม้นและแคว้นคอนกลางแถบลุ่มน้ำปิง

*** ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ระบุว่า อ้ายฟ้าซึ่งรับราชการเป็นนายหนังสือ และพนักงานเก็บส่วยชาว ไคร้บาสาไปเป็นไส้ศึกในเมืองหริภุญชัยตั้งแต่ พ.ศ. 1817 พระเจ้าเม็งรายทรงรอคอยอยู่ถึง 7 ปี อ้ายฟ้าจึงส่งข่าวให้ไปโจมตีเมืองใน พ.ศ. 1824

การสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยให้ถาวรเป็นปึกแผ่นต่อไป อาจเป็นไปได้ว่าพระองค์ทรงเห็นตัวอย่างจากแคว้นทริภูมยอันเป็นศูนย์กลางแห่งความเจริญเก่าแก่ที่ตั้งอยู่บนริมฝั่งแม่น้ำปิงมาเป็นเวลานานก่อนจะสูญเสียอำนาจ ในระหว่างนี้พระเจ้าเม็งรายทรงสนพระทัยดินแดนบริเวณแม่น้ำสละวินมากเช่นกัน ทำนันทน์เมืองเชียงใหม่อาจว่าพระองค์ได้ยกกองทัพเข้าไปถึงกรุงหงสาวดีและกรุงพุกามในระหว่าง พ.ศ. 1831-1833¹ ในครั้งนั้นได้ราชธิดาพระเจ้าแสนดินรามัญเป็นมเหสี และได้ช้างเหล็ก ช้างเงิน ช้างทอง และช้างเผือกต่าง ๆ ของเมืองพุกามมาเป็นอันมาก * แต่ในภายหลังพระเจ้าเม็งรายทรงเปลี่ยนความสนพระทัยจากแม่น้ำสละวินมุ่งไปทางแม่น้ำปิงแต่อย่างเดียว โดยทรงสร้างเวียงเชียงใหม่ขึ้นใน พ.ศ. 1835 และใน พ.ศ. 1839 พระองค์พบชัยภูมิที่เหมาะสมที่สุดในบริเวณหุบเขาลำน้ำปิง จึงได้สถาปนาพระนครขึ้นใหม่ให้ชื่อว่าอนุสรณ์ศรีนครพิงค์เชียงใหม่² เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรสุโขทัยต่อมา

การปกครองภายในสมัยพระเจ้าเม็งราย

การขยายอำนาจของพระเจ้าเม็งราย ทำให้อาณาจักรสุโขทัยในสมัยนั้นมีอาณาบริเวณกว้างขวาง ตั้งแต่แม่น้ำโขงตอนบนลงมาถึงแม่น้ำปิง การปกครองดูแลแคว้น

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 21-24

* จากพระราชพงศาวดารพม่าเล่ม 1 พระนิพนธ์กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กล่าวไว้ในระหว่าง พ.ศ. 1817-1837 กรุงพม่ามีสงครามติดพันกับกรุงจีนสมัยพระเจ้ากุบไลซาน ในพงศาวดารพม่ามิได้เอ่ยถึงกองทัพเชียงใหม่ยกไปตีเลย และจาก *The Glass Palace Chronicle of the Kings of Burma* ซึ่งเป็นพงศาวดารพม่าแปลออกเป็นภาษาอังกฤษโดย Fe Maung Tin และ G.H. Luce ก็มีได้เอ่ยถึงว่ามีกองทัพเชียงใหม่ยกไปตีกรุงพุกามในปีดังกล่าวข้างบน ส่วนกรุงหงสาวดีใน พ.ศ. 1830 พระเจ้าฟ้ารั่วได้ราชสมบัตินี้ในระหว่างนี้ หนังสือราชธานีราชวาเคยมีทัพเชียงใหม่มาตีเมืองไมระนุวาเกิดในปีใด แต่ก็ถูกตีแตกพ่ายไปในที่สุด

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ฯ ด.ก. หน้า 29

ในยามสงบจึงเป็นปัญหาสำคัญในด้านการจัดการปกครองภายในนั้นพบหลักฐานว่าพระเจ้าเม็งรายได้พระราชทานกฎหมายที่เรียกว่า "มังรายศาสตร์" * อันเป็นรากฐานสำคัญในการปกครองบ้านเมือง เพื่อให้เกิดความผาสุกและความสงบเรียบร้อย นอกจากนี้การที่พระเจ้าเม็งรายทรงตกลงพระทัยเลือกสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นเป็นศูนย์กลางการปกครองก็เป็นด้วยทรงเล็งเห็นว่าตั้งอยู่ในชัยภูมิที่ดีเหมาะสม และอยู่ในที่ราบอันอุดมสมบูรณ์ ซึ่งจะอำนวยความสะดวกแก่อาณาจักรได้ในอนาคต ทั้งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจ แต่สำหรับการเมืองการปกครองในระบายนั้น เชียงใหม่ยังมีขอบกพร่องเพราะอยู่ห่างไกลจากแคว้นตอนบน ** ยากแก่การติดต่อและควบคุมปกครอง พระเจ้าเม็งรายทรงแก้ไขโดยแต่งตั้งโอรสองค์ที่ 2 ซึ่งในภายหลังได้รับสถาปนาให้เป็นพระยาชัยสงครามที่มหาอุปราชาขึ้นไปปกครองดูแลแคว้นตอนบน มีศูนย์กลางการปกครองที่เชียงราย แยกการปกครองออกไปเป็นแคว้นหนทางหาก โดยมีลักษณะและแบบแผนในการปกครองเป็นไปเช่นเดียวกับที่ใช้ในนครเชียงใหม่ ปรากฏในหลักฐานชั้นหลังว่า มีเมืองที่อยู่ในปกครองดังนี้คือ "เชียงเวียง เชียงราย เมืองฝาง เมืองหาง เมืองสาค จวาค นอย ยาง มั่น หัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง" ¹ ถึงแต่สมัยพระเจ้าเม็งรายเป็นต้นมา จึงมีการแบ่งแยกเขตการปกครองออกเป็น 2 ส่วน คือ หัวเมืองเดิมหรือหัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งเคยเป็นอาณาจักรหิรัญนครมาก่อนปกครองโดยมหาอุปราชา และหัวเมืองทางใต้ซึ่งได้มาใหม่ในสมัยพระเจ้าเม็งรายทรงดูแลปกครองเอง

* หรือกฎหมายพระเจ้าเม็งราย เชื่อว่ามีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าเม็งราย กฎหมายดังกล่าวคงใช้เป็นหลักสำคัญในการปกครองอาณาจักรไทยในสมัยราชวงศ์เม็งราย โดยมีการปรับปรุงแก้ไขและเพิ่มเติมให้เหมาะสมแก่กาลสมัย ดังในมังรายศาสตร์เองก็ระบุว่ามีการดัดแก้ไขในสมัยพระเจ้าแก้วเมือ พ.ศ. 2051

** ในชินกาลมาลีปกรณ์เรียกแคว้นโยน (โยนก) อันหมายถึงแคว้นเดิมที่พระเจ้าเม็งรายรวบรวมเป็นอาณาจักร ก่อนที่จะขยายอำนาจลงทางใต้ และสำหรับนครเชียงใหม่ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ในหนังสือดังกล่าวออกนามว่า "แคว้นพินค"

¹ เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.40/3 ปีที่ 2 เขตแดนอังกฤษทางหัวเมืองมณฑลลาวเฉียง ปี ร.ศ. 109 (รายงานกรมบังคับมณฑลของหลวงประกาศกิจ มีประวัติเมืองต่าง ๆ)

เมืองอื่น ๆ ในพระราชอาณาเขต ไคทรงแต่งตั้งข้าราชการผู้มีความชอบไปปกครองดูแล มีอาณาเขตและเมืองขึ้นเป็นส่วนหนึ่ง ถ้าเป็นเมืองใหญ่ฐานะของเจ้าผู้ครองก็มีความสำคัญมาก เช่น เมืองหริภุญชัย ซึ่งไควางแผนรอคอยอยู่ถึง 7 ปีจึงได้ไคนั้น ไคโปรดให้อายุฟ้าผู้มีความชอบอย่างเอกอุปกครองดูแลภายหลังจากที่พระองค์ประทับอยู่ 2 ปี * แคว้นเหล่านี้ต้องส่งกำลังไปช่วยรบพุ่ง เมื่อมีศึกสงครามเกิดขึ้น ลักษณะการปกครองของล้านนาไทยในขณะนั้นจึงคล้ายคลึงกับลักษณะการปกครองสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหงซึ่งกำหนดท้องที่เป็นเขต 3 ชั้น ราชธานีเป็นเขตชั้นใน เมืองรายรอบราชธานีเป็นชั้นกลาง เมืองชั้นนอกออกไปเป็นประเทศราช" ¹ แต่ในสมัยพระเจ้าเม็งรายไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่ามีประเทศราชที่เป็นชนต่างชาติต่างภาษาอยู่ในความปกครอง** อาณาเขตติดต่อกับอาณาจักรในทิศต่าง ๆ ปรากฏว่าพระเจ้าเม็งรายทรงผูกมิตรเป็นไมตรีเกือบทุกด้าน เป็นต้นว่า ค่านไตและตะวันออกซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับอาณาจักรสุโขทัย ก็ไคทรงมีไมตรีกับพ่อขุนรามคำแหงเป็นอย่างดี ² ทางด้านตะวันออกก็มีไมตรีกับเจ้าเมืองแก้วหรือเมืองญวน ³ ทางด้านตะวันตกทรงเป็นมิตรกับพระเจ้าหงสาวดีและอังวะ ⁴ ส่วนทางด้านเหนือซึ่งมีอาณา

* ในครั้งแรกอาจจะทรงตั้งพระทัยจะให้ เป็นเมืองหลวงของอาณาจักร เพราะเป็นแคว้นที่อุดมสมบูรณ์ และเป็นแหล่งเจริญมาแต่โบราณ จึงประทับอยู่ถึง 2 ปี แต่อาจเป็นความเหตุสุดวิสัยประการใด ในที่สุดจึงเปลี่ยนพระทัยย้ายไปประทับที่เวียงกุมกามและสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นอีกในไม่กี่ปีต่อมา

¹ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช "ตำนานการเกณฑ์ทหาร" ในประชุมพงศาวดารเล่ม 14 หน้า 88

** แม้แต่เมืองหริภุญชัย ก็น่าจะเป็นชนชาติไทยเป็นส่วนใหญ่ เพราะถ้าเป็นชนชาติอื่นคงจะต้องมีการขัดแย้งเมืองบางในตลอดรัชสมัยกษัตริย์ราชวงศ์เม็งราย แต่ก็ไม่เคยปรากฏว่ามีการขัดแย้งตั้งแต่หริภุญชัยได้เข้ามารวมอยู่เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาไทย

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 หน้า 210

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 13

⁴ ก. หน้า 22-24

เขตติดต่อกับจีน ปรากฏหลักฐานในเอกสารจีนสมัยราชวงศ์หงวนความที่นาย G.H. Luce อ้างว่า¹ ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น จีนได้ส่งทูตมาเจรจาให้ยอมอ่อนน้อม รวมทั้งสยามด้วย/ แต่ความสัมพันธ์ระหว่างสยามและจีนดำเนินเป็น 2 ทางคือ ทางตอนใต้ จีนติดต่อกับเสียน* และหลอฮู** ทางทะเล ทางตอนเหนือจีนติดต่อกับเชียงใหม่*** และเชียงรุ่งทางบก จากความสัมพันธ์ดังกล่าวนั้นจีนจึงตีความว่าล้านนาไทยเป็นเมืองขึ้นของจีน ในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน (ครองราชย์ พ.ศ. 1954-1985) จีนได้ส่งคนมาทวงส่วยชาวจำนวน 4,000 คน**** แต่พระเจ้าสามฝั่งแกนทรงตอบว่าไฉนจะส่งส่วยชาวแก่จีน มาตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าก่อนนพราชัยกาของพระองค์แล้ว² ความสัมพันธ์กับจีนในฐานะเมืองขึ้นจึงสิ้นสุดลงด้วย

๑. การปกครองสมัยหลังพระเจ้าเม็งรายจนถึงพระเจ้าสามฝั่งแกน

เมื่อสิ้นรัชสมัยพระเจ้าเม็งรายแล้ว ความสนพระทัยของกษัตริย์องค์ต่อมาเปลี่ยนแปลงไป คือโปรดที่จะเสด็จขึ้นไปประทับในแคว้นตอนบนยิ่งกว่าแคว้นตอนล่าง ตั้งแต่พระเจ้าชัยสงคราม (ครองราชย์ พ.ศ. 1860-1870) เป็นต้นมา เมืองเชียงใหม่ได้เปลี่ยน

¹ G.H. Luce, "The Early Syān in Burma's History", The Journal of the Siam Society, Vol. XLVI:139, November, 1958.

* หมายถึงสุโขทัย

** หมายถึงละโว้หรือลพบุรี

*** Luce ถอดออกมาจากภาษาจีนในเอกสารซึ่งออกนามเชียงใหม่ว่า "Pa-pai-hoi-fu" และอธิบายเพิ่มเติมว่าปรากฏชื่อนี้ในเอกสารจีนสมัยราชวงศ์หงวนเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 11 ตุลาคม ค.ศ. 1292 ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระเจ้าเม็งราย (ครองราชย์ประมาณ พ.ศ. 1801-1860) ความสัมพันธ์ครั้งนี้จึงเป็นเหตุลบล้างเหตุใดกองทัพนองโกลจึงมิได้รุกรานอาณาจักรล้านนาไทยดังที่ใคร่กระทำได้อาณาจักรจามปา ชวน และพม่าในเวลาใกล้เคียงกัน

**** ในพงสาวดารโยนกกว่า 20,000 คน (คน = หาบ)

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

ฐานะเป็นเมืองอุปราชหรือเมืองลูกหลวง จนถึงรัชสมัยพระเจ้าผดุง (ครองราชย์ พ.ศ. 1877-1910) จึงได้มีการย้ายเมืองหลวงกลับมาที่เชียงใหม่ อย่างไรก็ตามแคว้นตองแสนยังคงมีความสำคัญอยู่ พระเจ้าแผ่นดินองค์ต่อ ๆ มาจึงโปรดให้ราชบุตรขึ้นไปปกครองดูแล โดยมีศูนย์กลางที่เชียงใหม่ แต่เมื่อเกิดปัญหาเรื่องราชสมบัติขึ้นในระยะหลัง ราชบุตรซึ่งครองเชียงใหม่ก็จะยกกองทัพจากแคว้นตองแสนลงมารบพุ่งกับเมืองเชียงใหม่ และเมื่อกระทำการโดยลำพังไม่สำเร็จ ก็ไปขอกำลังจากอยุธยาและสุโขทัยขึ้นไปตีเชียงใหม่ ลักษณะการปกครองแบบแบ่งแยกดังกล่าวของล้านนาไทยจึงทำให้เกิดการแตกสามัคคีภายในอย่างรุนแรง และการนำกองทัพของอยุธยาขึ้นไปโจมตีล้านนาไทย * จะเป็นช่องทางให้อยุธยาขยายอำนาจขึ้นไปได้อีกในโอกาสต่อไป

ในด้านการวางระเบียบการปกครองในสมัยหลังจากพระเจ้าเม็งรายลงมาแล้ว มีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก ดังจะเห็นได้จากเมื่อพระเจ้าแสนพรหมสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นเป็นราชธานีใหม่เมื่อ พ.ศ. 1870 ได้มีการจัดระเบียบการปกครองของเชียงใหม่ในแบบที่คล้ายคลึงกับระบบเดิมมาก่อน คือระบบพัตนา เมืองเชียงใหม่แบ่งออกเป็น 32 พัตนา ** ประกอบไปด้วย "เจ้าเมืองใส 9 พัตนา แคว้นขวา 8000 นา นอกเมืองพะยาก 1000 นา เมืองไร 1500 นา เมืองหลวง 1500 นา ปูคา 1000 นา เมืองเด่นเหนือเข้าใน 9000 นา เจ้าเมืองเด่นใต้เข้าใน 8000 นา" ¹ นอกจากนี้แล้วยังมีรายละเอียดเกี่ยวกับ

* เช่น เมื่อพระเจ้ายู่กันสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 1931 ท้าวมหาพรหมซึ่งเป็นอนุชาครองเมืองเชียงใหม่ ได้นำกองทัพจากแคว้นตองแสนมาโจมตีเชียงใหม่ เมื่อทำการไม่สำเร็จ จึงขอกองทัพอยุธยาให้ขึ้นไปช่วย

** ในพงศาวดารโยนกให้รายละเอียดเกี่ยวกับการจัดการปกครองแตกต่างไปจากข้างบนดังนี้คือ แบ่งแคว้นแขวงเป็นพัตนาสำหรับเมืองร้าง 6 พัตนา แคว้นซ้าย 7 พัตนา แคว้นขวา 8 พัตนา เมืองเชียงใหม่ 32 พัตนา เมืองพะยาก 2 พัตนา เมืองกาย 2 พัตนา เมืองวัน 11 พัตนา เมืองภูคา 11 พัตนา เมืองเด่นเหนือ 9 พัตนา เมืองเด่นใต้ 1 พัตนา

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

ข้าราชการซึ่งทำหน้าที่บริหารการปกครองอีกว่า "ไว้ขุนแตงกวาน 12 ขุน * ไว้เจ้าใช้
กวานขุน 1 ไว้เฝ้าฉางเข้าขุน 1 ไว้เฝ้าแทกลูกขุน 1 ไว้รักษาราวัง 2 ขุน ไว้ไป
นอกเมืองขุน 1 " ¹ ลักษณะการจัดสรรหน้าที่การงานของลานนาไทยจึงมีความคล้ายคลึงกับ
ลักษณะการปกครองของอยุธยา ซึ่งมีเสนาบดีที่จุฬาลมคือ ขุนเวียง ขุนวัง ขุนคลัง ขุนนา
รมนิคชอบุณแด่ ลักษณะแบบแผนเช่นนี้ลานนาไทยคงได้ลอกมาจนสิ้นราชวงศ์เม็งราย

๑.3 การปกครองสมัยพระเจ้าติโลกราช

พระเจ้าติโลกราชขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 1985 โดยแย่งราชสมบัติจากพระเจ้า
สามฝั่งแกนพระบิดา ² มีอำมาตย์สามเด็กลอยช่วยกิจการให้ ในระยะแรกเมื่อพระองค์ขึ้น
ครองราชย์ มีเหตุการณ์ยุ่งยากหลายประการกล่าวคือ การกระด้างกระเดื่องของอำมาตย์
สามเด็กลอยซึ่งได้เลื่อนขึ้นเป็นที่แสนยานุภาพจะชิงราชสมบัติ ไม่นานต่อมาเจ้าท้าวฮ้อย
ราชบุตรองค์สุดท้ายของพระเจ้าสามฝั่งแกนคิดจะชิงเมืองคืนให้พระบิดา ได้ก่อการขบถแข็ง
เมืองขึ้น และในปีเดียวกันนั้นสมเด็จพระบรมราชาธิราชได้ยกกองทัพอยุธยาเสด็จขึ้นไปตี
เมืองเชียงใหม่ ³ สภาพการณ์ร้ายแรงนี้เกิดขึ้นในปีแรกที่พระเจ้าติโลกราชขึ้นครองราชย์
ยอมเป็นเหตุให้พระองค์ตรัสว่า "จึงโปรดให้หมื่นโลกันทร" ซึ่งครองเมืองนครลำปางขึ้นไป
ช่วยราชการเมืองเชียงใหม่ โดยเลื่อนขึ้นเป็นหมื่นสามล้าน และได้รับพระราชทานอาญาสิทธิ์
ในการระงับเหตุยุ่งยากทั้งภายในและภายนอก นับว่าเป็นผู้มีอำนาจทางการเมืองรองลงมา

* ในพงศาวดารโยนกว่า ไว้ขุนแตงกวาน 12 ขุน (เมือง) ไว้พนักงานฉางข้าวแก
หนึ่ง (นา) ไว้พนักงานอาวุธแกหนึ่ง (พล) ไว้พนักงานวัดแกหนึ่ง (ธรรมการ) ไว้การนอก
เมืองแกหนึ่ง (ต่างประเทศ)

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่
หน้า 38

² ก. หน้า 49

³ กรมศิลปากร พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ฯ หน้า 447

** ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ระบุว่าหมื่นโลกันทรเป็นอาของพระเจ้าติโลกราช

จากพระเจ้าติโลกราช และตลอดรัชกาลหมื่นโลจนคร เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในราชการศึกสงคราม ทั้งในด้านการป้องกันอาณาจักรและขยายอำนาจของพระเจ้าติโลกราช เป็นเสมือนคู่พระทัยจนหมื่นโลจนครเสียชีวิต

ผลจากความไม่สงบภายในตอนต้นรัชกาล ถึงแม้จะไม่ร้ายแรงจนถึงขั้นทำให้เสียเมืองแกกองทัพอยุธยาที่ยกขึ้นไปใน พ.ศ. 1985 แต่ก็ทำให้เกิดการแตกแยกภายใน จนใน พ.ศ. 1987 เมื่อกองทัพอยุธยายกขึ้นไปอีกก็ยังสามารถกวาดต้อนกำลังคนจากล้านนาไทยไปได้ถึง 120,000 คน ¹ พระเจ้าติโลกราชจึงหากำลังคนมาเพิ่มเติมโดยยกกองทัพไปโจมตีเมืองน่านและแพร่ ซึ่งในขณะนั้นยังมีใครร่วมอยู่ในอาณาจักรล้านนาไทย * พระเจ้าติโลกราชไต่ถามข่าวโดยใช้เวลาไม่นานนัก แค้นครน่านเป็นเมืองใหญ่ มีกำลังเข้มแข็ง พระองค์จึงต้องทำสงครามขับเคี่ยวอยู่ถึง 6 ปีจึงได้เมืองน่าน ² เจ้าผู้ครองนครแพร่และเชื้อสายของเจ้าผู้ครองนครน่านได้ถวายสัตย์สาบานว่าจะซื่อสัตย์ต่อพระเจ้าติโลกราช จึงได้เป็นเจ้าผู้ครองนครทั้งสองต่อไปในฐานะเมืองขึ้นของเชียงใหม่

หลังจากนี้แล้วพระเจ้าติโลกราชขยายอำนาจขึ้นไปถึงสิบสองปันนา โดยยกกองทัพไปตีเมืองคือไคบ้านปง เมืองยอง เข้ามาเป็นดินแดนในพระราชอาณาเขตอีก ล้านนาไทยจึงมีพลังอำนาจและความเข้มแข็งทางการเมืองอย่างพร้อมเพรียงในขณะที่เหตุการณ์ภายในสงบราบคาบ ความสำเร็จจากชัยชนะที่ได้รับในการขยายพระราชอาณาเขตใกล้เคียงทาง

¹ กรมศิลปากร พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ๑ หน้า 447

* ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่อ้างสาเหตุของการไปตีเมืองน่านว่าเป็นเพราะเจ้านครทำอุบายหลอกลวงว่าจะมีศึกแควมาตีคเมือง ขอกำลังเมืองเชียงใหม่ไปช่วยพระเจ้าติโลกราชให้กองทัพเมืองเชียงใหม่และเมืองขึ้นไปช่วย พระยาน่านกลับพิฆาตแม่ทัพเสีย พระเจ้าติโลกราชทรงพระพิโรธจึงยกกองทัพไปตีเมือง สำหรับเหตุการณ์ตอนนี้ พงศาวดารเมืองน่านกล่าวว่า "พระยาติโลกราชมักใคร่ได้เมืองน่านไปช่วยค่าเมืองปิงเชียงใหม่" จึงได้ยกกองทัพไปรบเอาเมืองน่าน

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ๑ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่
หน้า 53

กานตะวันออก ทำให้พระองค์สามารถที่จะขยายอำนาจลงมาทางใต้เป็นการตอบแทนที่อยู่ชวา
เคยโจมตีลานนาไทยในระบะที่กำลังอ่อนแอใน พ.ศ.1994¹ พระเจ้าติโลกราชได้ยกกอง
ทัพเสด็จลงไปตีเมืองชากังราวและสุโขทัย เมื่อได้รับการตอบโต้อย่างแข็งแกร่งก็ถอยทัพกลับ
เชียงใหม่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงกระทำการตอบแทนโดยยกกองทัพขึ้นไปตีเมือง
"ลิสบเทิน" * ใน พ.ศ.1999² พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ มิได้ให้รายละเอียด
ว่าลจากการรบครั้งนี้เป็นเช่นไร และตำนานทางลานนาไทยก็ได้เอ่ยถึงเหตุการณ์ครั้งนี้
ตั้งแต่ พ.ศ. 2003 การสงครามระหว่างลานนาไทยและอยุธยาเป็นไปอย่างรุนแรงยิ่งขึ้น
เพราะพระยาเซลียงเจ้าเมืองเซลียง** เอาใจออกห่างจากอยุธยา พาก๊วมาขอพึ่งพระ-
เจ้าติโลกราชและเป็นกำลังสำคัญนำกองทัพเชียงใหม่ลงมาตีหัวเมืองเหนือหลายครั้ง กองทัพ
ลานนาไทยรุกลงมาจนถึงเมืองกำแพงเพชรใน พ.ศ.2004³ เป็นเหตุให้สมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปประทับที่เมืองพิษณุโลกในอีก 2 ปีต่อมาเพื่อบังคับบัญชาการศึกษาได้
อย่างรวดเร็วขึ้น สงครามครั้งรุนแรงที่สุดระหว่างอยุธยาและลานนาไทยเกิดใน พ.ศ.2006⁴
กองทัพลานนาไทยยกมาตีสุโขทัย "สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและสมเด็จพระอินทราชา
เสด็จไปกันเมือง" การสู้รบเป็นไปถึงขั้นตะลุมบอน ผลสุดท้าย "สมเด็จพระอินทราชาเจ้า

¹ กรมศิลปากร พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ หน้า 448

* ปัจจุบันคืออำเภอเถิน ในจังหวัดลำปาง

² กรมศิลปากร น.ค.

** ตามพระวินิจฉัยของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ในนิทานโบราณคดีเรื่อง
ที่ 18 ว่า เมืองเซลียงคงอยู่ในเขตเมืองสวรรคโลกปัจจุบัน สันนิษฐานว่าเป็นเมืองเก่ามา
แต่ก่อนตั้งอาณาจักรสุโขทัย หัวเมืองเดิมตั้งอยู่ที่เมืองสวรรคโลกเก่า พอถึงสมัยสุโขทัยได้
สร้างเมืองศรีสัชนาลัยขึ้นห่างจากเมืองเซลียงประมาณ 20 เส้น แต่คนยังเรียกเมืองเซลียง
กันอยู่จนสมัยอยุธยาจึงให้เรียกชื่อรวมกันทั้งเมืองเซลียงและเมืองศรีสัชนาลัยว่า "เมือง-
สวรรคโลก" ปัจจุบันอยู่ในเขตจังหวัดสุโขทัย

³ กรมศิลปากร ด.ค. หน้า 449

⁴ ค.

ต้องเป็น * ณ พระพักตร์" กองทัพลานนาไทยก็ถอยกลับคืนไป ** สงครามครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้ายที่ฝ่ายลานนาไทยยกลงมารบพุ่งกับอยุธยา เพราะใน พ.ศ. 2008 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวช พระเจ้าติโลกราชก็มีใบบอกส่งกำลังลงมารบกันหัวเมืองฝ่ายเหนือของอยุธยาแต่อย่างไร เป็นเสมือนสงบศึกชั่วคราวระยะหนึ่ง และเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวช พระเจ้าติโลกราชได้แสดงพระราชไมตรีมีศรัทธาวายเครื่องอุปบริวารแก่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถด้วย ¹ แต่พงศาวดารข้างลานนาไทยยังคงกล่าวถึงการรบซึ่งเกิดขึ้นอีกหลายครั้งก่อน พ.ศ. 2008 ลานนาไทยได้เข้ายึดครองเมืองเชียง ซึ่งอยู่ในอาณาจักรอยุธยาชั่วคราวระยะเวลาหนึ่งด้วย โดยพระเจ้าติโลกราชโปรดให้หมื่นโกลนกรหรือหมื่นคงเป็นเจ้าเมือง *** แต่เมื่อ พ.ศ. 2017 ² อยุธยาก็ถอยกลับคืนไปได้

ทางคันตะวันออก ตั้งแต่พระเจ้าติโลกราชที่เมืองแพร่ นานไกลแล้ว กองทัพด้านข้างได้ยกมารุกรานรบกวนพระราชอาณาเขตอยู่เสมอในระหว่างที่ลานนาไทยทำศึกกับอยุธยา บางครั้งยกไปตีเมืองน่าน หรือคักชุมโจมที่กองทัพพระเจ้าติโลกราชระหว่างเดินทางกลับเชียงใหม่ พระเจ้าติโลกราชทรงพระพิโรธกองทัพด้านข้าง แต่ยังไม่มีโอกาสจะกระทำการตอบแทน ด้วยกำลังติดพันรบพุ่งกับอยุธยา จนใน พ.ศ. 1998 ³ พระเจ้าติโลกราชจึงเสด็จไป

* คงจะเป็นหน้าไม้ไม่ไขปืนไฟเพราะในสมัยนั้นยังไม่มีอาวุธดังกล่าวใช้ในไทย

** สงครามครั้งนี้ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวไว้ เกิดใน พ.ศ. 2000 และกองทัพอยุธยาเข้าไปโจมตีลานนาไทยที่เมืองลำปาง เกิดการรบพุ่งอย่างโกลาหลขึ้นที่นั่น ในที่สุดสมเด็จพระอินทราชาต้องปิ่นที่พระพักตร์ กองทัพอยุธยาจึงถอยกลับ

¹ กรมศิลปากร "สำเนาอักษรจารึกแผ่นศิลาหามณเฑียรพระพุทธบาทจำลอง วัดจุฬามณี" ใน คำให้การชาวกรุงเก่า หน้า 470

*** ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ออกนามเมืองที่หมื่นโกลนกรไปปกครอง ยังปรากฏชื่อเมืองคงอยู่ในเขตสวรรคโลกจนปัจจุบัน

² กรมศิลปากร พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ หน้า 450

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

ที่ดินข้าง * ได้เคยมาเป็นอันมาก ถึงแม้จะไม่ได้เมืองด้านข้างด้วยทรงกังวลพระทัยกับการสงครามข้างอยุธยา แต่ก็มีผลให้ด้านข้างไม่กลายกกองทัพไปรบกับพระราชอาณาเขตอีกเลยจนสิ้นรัชกาล

ทางด้านเหนือ พระเจ้าศรีโลกราชได้ขยายอาณาเขตขึ้นไปจนถึงเมืองน่าย และได้หัวเมืองไทยใหญ่ต่าง ๆ ไว้ในอำนาจ 11 เมือง ** คือ เมืองสุ เมืองลายซา เมืองจิก เมืองจาง เมืองกิง เมืองลอกจอก เมืองจำคา เมืองยงทวย เมืองหนองบอน เมืองสือป้อ 1 อาณาจักรล้านนาไทยสมัยพระเจ้าศรีโลกราชจึงมีอาณาเขตกว้างขวางยิ่งกว่าสมัยพระเจ้าเม็งรายด้วยได้เมืองแพร่ น่าน ตลอดจนแคว้นไทยใหญ่บางส่วนอันเป็นเขตหัวเมืองเงี้ยว รวมเข้ามาอยู่ในอาณาจักร

* ในด้านการปกครองภายใน พระเจ้าศรีโลกราชทรงแก้ปัญหาเรื่องการปกครองแคว้นตอนบนซึ่งเป็นปัญหายากในสมัยก่อนหน้านั้น ด้วยเจ้าผู้ครองแคว้นที่พระเจ้าเชียงใหม่ทรงแต่งตั้งขึ้นไปปกครองมักก่อการขัด โดยอาศัยกำลังจากแคว้นตอนบนอันอยู่ในอำนาจกล่าวของเมืองเชียงรายได้ และฐานะอันสูงของเจ้าผู้ครองทำให้เกิดการแตกแยกภายในจนถึงขั้นนำศึกจากเมืองอื่นเข้ามาโจมตีอาณาจักร ในรัชสมัยพระองค์จึงไม่โปรดให้เจ้านายพระองค์ใดขึ้นไปปกครองแม้แต่ราชบุตรคือ พ่อท้าวบุญเรือง *** ซึ่งพงศาวดารโยนกกล่าวว่าได้ขึ้นไปครองเชียงรายได้ในระหว่าง พ.ศ. 1991-2029 แต่เท่าที่พบหลักฐานจากศิลาจารึกหลักที่ 66 ศิลาจารึกคอดำพระ จังหวัดเชียงราย พ.ศ. 2027 ² กล่าวว่า "กักราช .846

* หมายถึงดินแดนที่เป็นเมืองหลวงพระบางเท่านั้น ส่วนเมืองเวียงจันทน์ในขณะนั้นยังไม่ได้ก่อตั้งขึ้น

** นับได้จริง ๆ เพียง 10 เมืองเท่านั้น ในพงศาวดารโยนกกว่ามีเมืองกุ่มอีก 1 เมืองจึงครบ 11 เมือง

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่
หน้า 64

*** ภายหลังถูกกล่าวหาว่าจะคิดขบถ จึงต้องโทษประหารชีวิตใน พ.ศ. 2029

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3
หน้า 156

ตัว.....พอหมั้วเจ้าเมืองท้าวบุญเชียงรายมาสร้างรูปพระพุทธรูปเจ้าในถ้ำนั้น...." การ
แต่งตั้งเจ้าเมืองเชียงรายจึงคงมีมาก่อนหน้านั้นหลายปีแล้ว และเมื่อไม่ได้โปรดให้ราชบุตรขึ้น
ไปครองอย่างสมัยก่อน พระเจ้าติโลกราชคงจะทรงลดอำนาจเมืองเชียงรายที่เคยปกครอง
บังคับหัวเมืองคานเหนือลงเสีย แล้วทรงดูแลปกครองโดยตรง โดยแต่งตั้งข้าราชการจาก
ส่วนกลางขึ้นไปครองเมืองเชียงรายและเมืองอื่น ๆ ในแคว้นแคว้นตอนบน มีฐานะเช่นเดียวกับ
กับเมืองรายรอบราชธานี ตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราชเป็นต้นไป เมืองเชียงรายจึงมิได้
มีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงอีกต่อไป พระเจ้าเชียงใหม่พระองค์ต่อมาจะทรงแต่งตั้งโยกย้าย
และสับเปลี่ยนตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงรายตามแต่ความชอบและความเหมาะสมของข้าราชการ
มีใช้ตำแหน่งเฉพาะสำหรับพระราชวงศ์ชั้นสูงอย่างแตกอน

* การจัดการปกครองเมืองอื่น ๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงจากสมัยก่อนคือ การจัดการ
ปกครองเมืองแพร่ น่าน ในระยะแรกโปรดให้เจ้าเมืองเก่าและเชื้อสายปกครองอย่างเมือง
ประเทศราชขึ้นกับเชียงใหม่¹ แต่ในภายหลังเมื่อปรากฏว่ามีการรุกรานทางด่านตะวันออก
จากอาณาจักรล้านช้างและญวน พระเจ้าติโลกราชจึงตกลงพระทัยที่จะผนวกแคว้นทั้งสองเข้า
เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักร โดยแต่งตั้งข้าราชการจากส่วนกลางหรือทรงโยกย้ายจากเมือง
อื่น ๆ ไปปกครองแทนเชื้อสายของเจ้าครองนครเดิม* และโดยที่ลักษณะที่ตั้งของแพร่และ
น่านมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์เพราะติดต่อกับอาณาจักรล้านช้างและญวน พระเจ้าติโลกราช
จึงทรงพิจารณาเลือกพื้นที่ราชการที่มีฝีมือเข้มแข็งในการรบพุ่งเป็นเจ้าเมืองเมืองแพร่ และ
น่านในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช จึงเป็นเมืองหน้าด่านทางทิศตะวันออกที่สำคัญยิ่ง และแพร่
น่านได้รวมอยู่ในอาณาจักรล้านนาไทยโดยมิได้แยกตัวเองออกเป็นอิสระอีกเลยจนสิ้นราชวงศ์
เม็งราย

✓ 1 องค์การค้าของคุรุสภา "พงศาวดารเมืองน่าน" ในประชุมพงศาวดารเล่ม 9
หน้า 308

* เชื้อสายเจ้าครองนครน่านองค์สุดท้ายคือ เจ้าผาแสนครองเมืองระหว่าง พ.ศ.
1993-2004 หลังจากนั้นเจ้าเมืองน่านเป็นขุนนางที่พระเจ้าติโลกราชทรงแต่งตั้งให้ไป
ปกครอง คนแรกคือหมื่นสร้อยเชียงของ

เมืองที่มีความสำคัญในฐานะเมืองหน้าด่านด้านใต้ คือเมืองนครลำปาง ภาย
ตลอดรัชสมัยพระเจ้าทีโลกราช ลานนาไทยและอยุธยาได้สงครามติดพันกัน และเมื่อกองทัพ
อยุธยาถล่มมากระทำการตอบโต้บ้าง ก็ต้องยกมาทางนครลำปางก่อนจะขึ้นไปถึงเชียง
ใหม่และมีหลายครั้งที่นครลำปางเป็นสนามรบระหว่างอยุธยากับลานนาไทย ภายใต้นี้คำ-
แห่งเจ้าเมืองนครลำปางจึงมีความสำคัญมาก พระเจ้าทีโลกราชได้ทรงแต่งตั้งให้หมื่นโลก
นครหรือหมื่นคงนครเป็นเจ้าเมืองนครลำปาง เพราะเป็นบุคคลที่พระองค์ทรงไว้วางใจที่สุด
ทั้งในด้านการจงรักภักดีและความเข้มแข็งในการสงคราม หมื่นคงนครได้ดำรงตำแหน่ง
นั้นจน พ.ศ. 2017¹ อันเป็นที่ถึงแก่กรรม

วิธีการอันเนื่องมาจากสงครามในรัชสมัยพระเจ้าทีโลกราชอีกประการหนึ่งคือ
การขุดเลี้ยงขาราชการที่มีความชอบอย่างถึงขนาด โดยมีพระราชประสงค์จะให้ป็นรางวัล
ในการรับราชการอย่างเต็มสติปัญญาและเพื่อเป็นตัวอย่างอันดี การปูนบำเหน็จของพระเจ้า
ทีโลกราชจึงมีลักษณะพิเศษกว่าที่เคยปรากฏมาในรัชกาลก่อนที่ปูนบำเหน็จราชการเพียง
พระราชทานยศให้สูงขึ้นเท่านั้น ยกเว้นแต่ผู้ที่ป็นราชบุตรจึงจะโปรดยกเมือง
หรือพันนาใหญ่ ๆ ให้ป็นรางวัล * ในรัชสมัยพระเจ้าทีโลกราชนอกจากจะพระราชทานยศ
ที่สูงขึ้นให้แล้ว ยังโปรดให้ "กินพันนา" คือได้รับผลประโยชน์อันเกิดจากพันนานั้น ๆ อีกด้วย
เช่น อำมาตย์สามเค็กย่อยซึ่งคิดการให้พระเจ้าทีโลกราชได้ราชสมบัติ นอกจากจะได้รับ
พระราชทานยศป็นแสนชานแล้ว ยังได้กิน "พันนาคาม"² อีกด้วย หรือพระยาอุทิศเถียง
เจ้าเมืองสองแคว ** ซึ่งหนีจากหัวเมืองเหนือของอยุธยามาอยู่ขางลานนาไทย มีความชอบ
ในการ "นำครัวมาออก" กับพระเจ้าทีโลกราช จึงโปรดให้พระยาอุทิศเถียงได้กิน

1. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพันเมืองเชียงใหม่
หน้า 65

* ดังในสมัยพระเจ้าเม็งราย พระยาชัยสงครามราชบุตรองค์ที่สองคือนครลำปาง
ได้สำเร็จมีความชอบมาก พระเจ้าเม็งรายจึงพระราชทานเมืองเชียงดาวให้เป็นบำเหน็จ
รางวัล

2 คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ด.ค. หน้า 49

** ป็นคนเดียวกับพระยาเชลียงที่ในพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่าได้ "พาเอา
ครัวทั้งปวงไปออกแควมหาราช"

"พันนาฏคา" ¹ เป็นต้น การส่งเสริมข้าราชการเสนาบดีดังกล่าวในรัชสมัยนี้ อาจเป็นสาเหตุประการหนึ่งซึ่งทำให้ข้าราชการเสนาบดีมีอำนาจมากขึ้น แม้การกระทำดังกล่าวจะไม่เกิดผลร้ายแก่พระองค์เองด้วยทรงเป็นกษัตริย์ที่เข้มแข็งสามารถควบคุมข้าราชการและการปกครองบริหารไว้ในพระราชอำนาจได้ แต่หลังจากรัชสมัยพระองค์แล้ว กษัตริย์องค์ต่อมาไม่สามารถและเข้มแข็งทัดเทียมพระเจ้าทีโลกราช เสนาบดีข้าราชการที่มีอำนาจวาสนามากในรัชสมัยก่อนจะเข้าควบคุมกษัตริย์เสียเอง จนเป็นเหตุให้เกิดความอ่อนแอขึ้นในการเมืองภายใน และนำไปสู่การจลาจลแย่งชิงอำนาจกันเองในที่สุด

อย่างไรก็ตามในรัชสมัยพระเจ้าทีโลกราช นับได้ว่าเป็นรัชสมัยที่รุ่งเรืองที่สุด ยุคหนึ่งหลังจากพระเจ้าเม็งรายมาแล้ว อาณาจักรล้านนาไทยซึ่งได้รวบรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้พระเจ้าเม็งรายได้เป็นปึกแผ่นมั่นคงอย่างสมบูรณ์ที่สุดในรัชสมัยนี้ และยังอาณาจักรขยายกว้างออกไปมากเท่าไร ความเจริญทางกานเศรษฐกิจยิ่งเพิ่มมากขึ้น ทำนนานพื้นเมืองเชียงใหม่จึงกล่าวว่า ในรัชสมัยพระองค์นั้น "เมืองเชียงใหม่วิจิตรวิญญูเข้าของสมบัติขึ้นบ้านสุขเกษมหนัก" ²

3.4 การปกครองสมัยพระเจ้ายอกระเชียงรายจนเสียเอกราชแก่พม่า

หลังจากรัชสมัยพระเจ้าทีโลกราชแล้ว ไม่มีกษัตริย์พระองค์ใดทรงสามารถและมีเขษณาภาพมากพอท้าวบุญเรืองราชบุตรพระเจ้าทีโลกราช ซึ่งมีฝีมือกล้าแข็งในการศึกสงครามได้ออกรบช่วยราชการสงครามเสมออีกต้องโทษว่าเป็นชนกตัญญูประหาร การเมืองภายในจึงตกอยู่ใต้ความควบคุมของเสนาบดีอำมาตย์ขุนเมืองต่าง ๆ ในเมืองเชียงใหม่ทั้งสิ้น ใน พ.ศ. 2030 ³ พระยอกระเชียงรายราชบุตรท้าวบุญเรืองโค่นครองราชย์ เหตุการณ์ในรัชสมัยพระองค์ไม่ปรากฏในตำนานทางล้านนาไทยมากนัก นอกจากพระราชกรณียกิจทาง

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

² ก. หน้า 66

³ ก. หน้า 68

ค่านำมาบูรณะศาสนา ซึ่งปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์บางเล็กน้อย หลังจากที่ได้ครองราชย์ได้ 9 ปี เสนาอำมาตย์เมืองเชียงใหม่หาเหตุ* ปลดพระองค์ออกจากราชสมบัติ "เอาไปไว้เสียเมืองชะวาก (เมืองจวาก) เมืองน้อย"¹ แล้วสถาปนาเจ้ารัตนหรือพระเจ้าแก้วราชบุตรพระยอดเชียงรายขึ้นครองราชย์แทนในขณะที่มีพระชนม์ได้ 14 พรรษา

พระเกียรติยศบารมีของพระเจ้าติโลกราชทั้งในทางโลกและทางธรรม คงจะทำให้พระเจ้าแก้วทรงนิยมยกย่อง ตลอดรัชกาลของพระองค์จึงทรงเจริญรอยตามพระยุคลบาท พระเจ้าติโลกราชในทุก ๆ คำนับไม่ว่าจะเป็นการมุ่งทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง หรือความพยายามจะเป็นมหาอำนาจในทางการเมืองโดยการทำสงครามขยายพระราชอาณาเขต พระเจ้าแก้วประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดีในกิจการค่านำมาบูรณะศาสนา ในรัชสมัยของพระองค์เป็นยุคทองอีกยุคหนึ่งทางศาสนาหลังจากพระเจ้าติโลกราชมาแล้ว** แต่ในทางการเมืองพระองค์ประสบความล้มเหลว การขยายอำนาจลงทางใต้ในระหว่าง พ.ศ. 2050-2058 ได้รับการตอบโต้อย่างรุนแรงจากอยุธยา ถึงกับได้ส่งกองทัพขึ้นไปโจมตีเมืองแพร่ถึง 2 ครั้ง แม้จะไม่ถึงกับเสียเมืองแต่ก็เสียกำลังไพร่พลอาวุธไปเป็นจำนวนมาก และใน พ.ศ. 2058 กองทัพหลวงจากอยุธยาได้ยกขึ้นไปโจมตีนครลำปางได้สำเร็จ² เป็นเหตุให้พระเจ้าแก้วต้องทรงยุติการขยายอำนาจลงทางใต้อย่างเด็ดขาด และเตรียมแต่งกำลังบ้านเมืองเมืองให้พร้อม*** ค่ายเกรงศึกจากอยุธยาจะขึ้นไปตีเชียงใหม่อีก การขยายอำนาจทางทิศเหนือก็ไม่ประสบความสำเร็จด้วยกองทัพที่ส่งไปตีเมืองดื้อไม่ได้เมือง³ และพระ

* ในพงสาวดารโยนกกล่าวว่า พระยอดเชียงรายครองราชสมบัติมาได้ 8 ปี ไม่มีความเจริญแกมบ้านเมือง เพราะวันเฉลิมราชสมบัติเป็นวันกาลกิณี จึงเกิดเหตุวิปริตอาเภทต่าง ๆ ต้องปลดออกเสียจากราชสมบัติ

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 69

** ดูในเรื่องศาสนาประกอบ

² กรมศิลปากร "พงสาวดารฉบับหลวงประเสริฐ" หน้า 453

*** ได้แก่การก่อกำแพงเมืองเชียงใหม่เพิ่มเติม และซ่อมแซมคมนาคมพระนครเสียใหม่ให้แข็งแรงขึ้น

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ด.ก. หน้า 69

เจ้าแก้วยังต้องสูญเสียอำนาจที่พึงจะมีเหนือเมืองนายและเมืองเชียงคองไป ด้วยไม่สามารถ
ระงับเหตุจลาจลที่เกิดขึ้นในเมืองคังกล่าวได้ นอกจากนี้แม้แต่หัวเมืองไทยใหญ่อื่น ๆ ที่
เป็นประเทศราชมาตั้งแก่สมัยพระเจ้าศรีโลกราช ก็คงจะปลัดทัวเป็นอิสระในสมัยนี้ด้วย

* ลักษณะการเมืองภายในของล้านนาไทยในพุทธศตวรรษที่ 21 ตอนปลาย มี
ลักษณะคลอนแคลนอย่างเด่นชัดขึ้น อำนาจทางการเมืองการปกครองในระหว่าง พ.ศ.
2068-2084 ตกอยู่ภายใต้ความควบคุมของเสนาอำมาตย์เมืองเชียงใหม่โดยสิ้นเชิง แม้แต่
อำนาจในการสถาปนาหรือถอดถอนพระเจ้าเชียงใหม่ ดังปรากฏว่าเสนาอำมาตย์ได้ร่วมกัน
ถอดพระเจ้าเมืองเกศไชยบุรีราชพระเจ้าเชียงใหม่ ซึ่งขึ้นเสวยราชสมบัติหลังจากพระเจ้าแก้วสัน
พระชนม์เนรเทศไปไว้ที่เมืองน้อย แล้วอัญเชิญเจ้าพ่ท้าวชายราชบุตรขึ้นเสวยราชสมบัติ
แทน แต่หลังจากนั้น 5 ปี เสนาอำมาตย์ทั้งปวงก็ร่วมกันปลงพระชนมพ่ท้าวชายเสีย โดย
อ้างว่าทรงปกครองเมืองอย่าง "บชอบราชธรรม" แล้วอัญเชิญพระเจ้าเมืองเกศไชยบุรีราชกลับ
ไปเป็นพระเจ้าเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง อีก 2 ปีต่อมาพระเจ้าเมืองเกศไชยบุรีราชก็ถูกปลงพระ-
ชนม์โดยเสนาอำมาตย์กลุ่มหนึ่งในเมืองเชียงใหม่ นั่นเอง ¹ การสิ้นพระชนม์โดยกระทันหัน
ของพระองค์ก่อให้เกิดการแตกแยกทางการเมืองภายในอย่างรุนแรง โดยที่หมครุฑพาวา
อันเป็นเชื้อสายราชวงศ์เม็งรายสายตรง แผ่นดินจึงว่างกษัตริย์อยู่ชั่วขณะหนึ่ง กลุ่มขุนนาง
ซึ่งได้ปฏิบัติการณ์รุนแรงแก่พระเจ้าเชียงใหม่คังกล่าวไปแล้วก็มีอาจจะรักษาสถานการณ์ภายใน
ให้เป็นไปโดยสงบเรียบร้อยได้ จึงเกิดจลาจลแก่งแย่งอำนาจกันขึ้นในระหว่างขุนนาง 3
กลุ่ม ซึ่งต่างฝ่ายต่างก็จะอัญเชิญเจ้านายจากดินแดนอื่นที่ตนมีใจฝักใฝ่อยุ่เข้ามาเป็น
พระเจ้าเชียงใหม่ ผลจากการแตกแยกครั้งนี้ทำให้อยุธยาและไทยใหญ่ถือโอกาสเข้าแทรก
แซง โดยส่งกำลังมาล้อมเมืองและโจมตีเชียงใหม่ ใน พ.ศ. 2088 ² กองทัพอยุธยาตี
เมืองลำพูนได้ แต่ในที่สุดก็ถอยทัพกลับอยุธยา ส่วนกองทัพไทยใหญ่จากเมืองนายคังล้อม
เชียงใหม่อยู่ ⁴ เดือน ³ ก็ถอยทัพกลับเพราะไม่สามารถจะเอาชนะชัยภูมิที่ตั้งอันมั่นคง

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่
หน้า 72

² กรมศิลปากร พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ หน้า 455

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ล.ก. หน้า 73

แข็งแรงของนครเชียงใหม่ได้

ระหว่าง พ.ศ. 2089-2090 เชียงใหม่สงบอยู่ชั่วระยะหนึ่งเพราะพระอุป-
โยวราชจากล้านช้างเสด็จมาครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ หลังจากนั้นได้เกิดการ
รบพุ่งกันเองครั้งใหญ่ในเมืองเชียงใหม่ระหว่างขุนนางกลุ่มต่าง ๆ ถึง 3 ปี¹ สงคราม
กลางเมืองครั้งนี้คงจะทำให้ขุนนาง ข้าราชการและชาทหารต้องเสียชีวิตไปเป็นจำนวนมาก
แม้เวลา 7 ปีในรัชสมัยของพระเมกุสิสุทธีจึงย้ายจากเมืองนายซึ่งได้รับอัญเชิญมาครองเชียงใหม่
ใน พ.ศ. 2094² ก็อาจจะแก้ไขสถานการณ์ให้เชียงใหม่กลับคืนสภาพอันแข็งแรงเช่นเดิม
ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความมั่นคงภายในอันได้แก่ความสามัคคีในหมู่ข้าราชการ เสนาบดี
ซึ่งหมดสิ้นไปตั้งแต่เกิดการแตกแยกหลังจากพระเมืองเกษไชยเศรษฐราชสิ้นพระชนม์ เป็นต้นมา
ถึงนั้นเมื่อกองทัพพระเจ้าบุเรงนองยกเข้าล้อมเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2101 เพียงไม่กี่วัน
ก็ตีได้เมืองเชียงใหม่ อาณาจักรล้านนาไทยซึ่งเป็นอิสระมาช้านานจึงต้องตกเป็นประเทศราช
ของพม่าจนเกือบ 200 ปีโดยมีอยุธยาเข้าปกครองบ้างเป็นบางสมัย

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่
หน้า 75-76

ก .

* ปรากฏว่ามีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หลายกลุ่มที่ยังมีใจฝักใฝ่ในพระเจ้าไชยเชษฐา
กษัตริย์ล้านช้างซึ่งเคยขึ้นครองราชย์ในเมืองเชียงใหม่มาก่อนเมื่อยังเป็นอุปโยวราช หลัก
ฐานข้อนี้จะเห็นได้จาก เมื่อพระเจ้าบุเรงนองได้เมืองเชียงใหม่แล้ว พระเจ้าไชยเชษฐา
ได้เตรียมกำลังจะยกไปตีกองทัพพม่าที่เชียงใหม่ โดยมีพระยาแพะ พระยานาน พระยานคร
ลำปาง พระยาเชียงราย และพระยาเชียงของร่วมมือด้วย และเมื่อทำการไม่สำเร็จ พระ
ยาแพะ พระยานาน พระยาเชียงแสน และพระยาเชียงของก็เลยพาครัวหนีไปพึ่งพระเจ้า
ไชยเชษฐาที่ล้านช้าง (กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1
หน้า (178-179)

3. ระบบสังคมและเศรษฐกิจของล้านนาไทย

3.1 ชั้นต่าง ๆ ในสังคม

ชนชั้นปกครอง พระเจ้าแผ่นดินทรงมีฐานะเป็นทั้งเจ้าเมืองปกครองดูแลกิจการบ้านเมืองในยามสงบและเป็นแม่ทัพกองทัพหลวงในเมื่อเกิดศึกสงคราม มีพระราชอำนาจสิทธิขาดอย่างเต็มที่ไม่มีขอบเขตจำกัด ทรงปกครองดูแลเมืองหลวงของอาณาจักรเอง พระเจ้าแผ่นดินของล้านนาไทยตั้งแต่พระเจ้าเม็งรายเป็นต้นมา มีการสืบสันตติวงศ์ทางพระราชโอรสโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงราชวงศ์อื่นใดจนตกเป็นประเทศราชของพม่าในปี พ.ศ. 2102

รองลงมาคือพระมหาอุปราช ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งตั้งขึ้นเป็นรัชทายาท โดยปกติตั้งแต่สมัยโบราณมา โปรดแต่งตั้งราชบุตรองค์ใหญ่เป็นพระมหาอุปราชให้ไปครองแคว้นแคว้นอยู่ส่วนหนึ่งทางหาก ทั้งในรัชสมัยพระเจ้าเม็งรายได้โปรดให้พระยาชัยสงครามมหาอุปราชไปครองเชียงใหม่¹ แต่หลังจากนั้นแล้วเมืองเชียงใหม่มีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงแทนจนถึงรัชสมัยพระเจ้าด้ายู จึงมีการเปลี่ยนแปลง ตั้งเค้ายเมืองหลวงกลับไปเชียงใหม่ และการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าแผ่นดินองค์ต่อมาไม่ปรากฏว่าเป็นราชบุตรองค์ใหญ่เสมอไป สุดแต่จะโปรดราชบุตรองค์ไหน การไม่มีกฎเกณฑ์ในการสืบสันตติวงศ์ที่แน่นอน ทำให้เกิดการขัดแย้งชิงราชสมบัติกันเสมอ ทั้งระหว่างพี่กับน้อง อากับหลาน * หรือในบางสมัยราชบุตรแย่งชิงราชสมบัติจากพระราชบิดา ** ก็เคยปรากฏ

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่
หน้า 29

* เช่น ในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน (ครองราชย์ประมาณ พ.ศ. 1954-1985) ท้าวผู้คุมกามซึ่งเป็นพี่ พยายามจะแย่งราชสมบัติแต่ไม่สำเร็จ และในสมัยพระเจ้ากือนา (ครองราชย์ประมาณ พ.ศ. 1910-1939) ท้าวมหาพรหมผู้เป็นอาคิจะแย่งราชสมบัติต่อพ่อท้าวกือนา ซึ่งเป็นหลานแต่ไม่สำเร็จเช่นกัน

** ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ระบุว่า พระเจ้าติโลกราชได้แย่งราชสมบัติจากพระราชบิดาคือพระเจ้าสามฝั่งแกน แต่ในชินกาลมาลีปกรณ์ว่าได้รับมอบหมายราชสมบัติจากพระราชบิดาเอง

พระมหาอุปราชทำหน้าที่ปกครองดูแลแคว้นแคว้นที่พระองค์ได้รับมอบหมายยกกองทัพมาช่วยเหลือเมื่อมีราชการศึกสงครามทุกครั้ง และในบางครั้งพระมหาอุปราชทำหน้าที่เป็นแม่ทัพแทนในกรณีที่พระเจ้าแผ่นดินมิได้เสด็จออกศึกสงครามด้วย แต่การที่พระมหาอุปราชทรงสามารถและเข้มแข็งในการศึกบางทีกลับเป็นอันตรายต่อตนเอง เพราะพระเจ้าแผ่นดินอาจจะทรงระแวงว่าจะคิดขบถ เช่น พอท้าวหน้าดวงราชบุตรพระเจ้าชัยสงคราม (พ.ศ.1860-1870) เป็นผู้มีฝีมือเข้มแข็งในการศึกสงคราม เมื่อเกิดจลาจลในเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. 1862 โดยขุนเครือผู้พยายามจะแย่งเมือง พอท้าวหน้าดวงสามารถปราบปรามได้ พระปิตาธิงโปรดให้ครองเชียงใหม่ แต่ในภายหลังทรงระแวงว่าจะเป็นขบถ จึงเนรเทศไปไว้เสียที่เมืองเชียงตุง¹ และในสมัยพระเจ้าทีโลกราช (พ.ศ. 1985-2030) พอท้าวบุญเรืองก็ต้องสงสัยว่าจะเป็นขบถ จึงในที่สุดถูกประหารชีวิต²

ชนชั้นปกครองในระดับรองลงมาอีกคือ ขุนนางและข้าราชการซึ่งทำหน้าที่ช่วยเหลือพระเจ้าแผ่นดินและพระมหาอุปราชปกครองดูแลกิจการบ้านเมือง ซึ่งในสมัยนั้นไม่มีการแยกระหว่างราชการพลเรือนและทหาร ดังนั้นยศหรือตำแหน่งขุนนางและข้าราชการสมัยนั้นจึงเป็นยศทางทหาร ซึ่งมีการลำดับชั้นจากสูงไปต่อดังนี้คือ พระยา เจ้าแสน เจ้าหมื่น เจาพัน นายร้อย นายหาลิบ นายสิบ ไพร³ แต่ตำแหน่งพระยาเท่าที่พบหลักฐานจากศิลาจารึกหลักที่ 104 พ.ศ. 2099 ระบุว่า "จึงปลงพระราชอาญาแกเมือง * เจ้าทั้ง 2 คือ พระยาแสนหลวงพิงชัยไกรเอกเสนาธิบดีศรีสุโขทัยราชเจ้า พระยาสามล้านชัยสิทธิราชสงครามเจ้า พระยาสุชาติจาบาน..."⁴ สรายนามของพระยาแสนหลวง และพระยาสามล้าน น่าสังเกตมากกว่าอาจจะหมายถึงว่าพระยาแสนหลวงเป็นใหญ่ในค่านักกิจการพลเรือน และพระยาสามล้านเป็นใหญ่ในค่านักกิจการฝ่ายทหาร ในทำนองเดียวกับตำแหน่งสมุหนายกและสมุหกลาโหมของอาณาจักรอยุธยา ส่วนพระยาสุชาติจาบานเจ้าไม่ปรากฏสรอยนามที่จะ

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 36-37

² อ. หน้า 63

³ คร.ประเสริฐ ๗ นคร (เรียบเรียง) มัยราชศาสตร์ หน้า 2

* ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่และพงศาวดารโยนกเรียก สิ่งเมือง หมายถึง เสนาอำมาตย์

⁴ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 หน้า 113

สันนิษฐานว่ามีอำนาจหน้าที่ในทางใดเกี่ยวกับตำแหน่งพระยานี้ เท้าที่ปรากฏในตำนานพื้นเมือง เชียงใหม่และพงสาวดารโยนกระบุว่า เป็นตำแหน่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่หัวศึกขุนพลสี่หมื่นมี 4 ตำแหน่งคือ พระยาแสนหลวง พระยาสามล้าน พระยาจามาน และพระยาเด็กชาย¹ ซึ่งตำแหน่งท้ายสุดนี้ไค่แต่งตั้งขึ้นใหม่ในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน² แต่ในศิลาจารึกไม่มีตำแหน่งนี้ อย่างไรก็ตามอำนาจหน้าที่ของพระยาทั้งสี่ในยามสงบไม่ปรากฏชัดว่าดำรงตำแหน่งในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับงานแขนงใด จากหลักฐานในศิลาจารึกพบว่าแม้ในกิจการศาสนาที่สำคัญ พระเจ้าแผ่นดินก็ไค่ทรงมอบหมายให้ "ฉิ่งเมือง" ทั้ง 3 ข้างตนไปดำเนินการต่อ ฉะนั้นงานอื่น ๆ ก็คงจะเป็นไปเช่นเดียวกันคือ มีอำนาจหน้าที่รองลงมาจากพระเจ้าแผ่นดิน ในด้านการบริหารกิจการบ้านเมืองทั่วไป

ขุนนางที่ปรากฏว่ามีเป็นจำนวนมากและมีหน้าที่เกี่ยวข้องในด้านการราชการฝ่ายภูมิภาคคือ ขันเจ้าหมื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช เมื่อพระองค์ทรงกระชับการปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรให้แน่นขึ้น ไค่โปรดแต่งตั้งขุนนางขันเจ้าหมื่นออกไปปกครองดูแลหัวเมืองต่าง ๆ เป็นต้นว่า เมืองลำปาง มีเจ้าหมื่นโลจนครเป็นเจ้าเมือง ซึ่งเป็นเมืองเดียวที่พระเจ้าติโลกราชทรงแต่งตั้งตำแหน่งนี้อย่างเป็นทางการ กล่าวคือหมื่นโลจนครไค่ดำรงตำแหน่งจนเสียชีวิตใน พ.ศ. 2017³ โดยมีหลักฐานจากศิลาจารึกหลักที่ 65 พ.ศ. 2019⁴ ว่า "เจ้าหมื่นคำเพชรมากินเมืองนคร มายกศาสนาพระธาตุเจ้าในลำปาง" ส่วนเมืองอื่น ๆ จะมีการโยกย้ายเปลี่ยนแปลงตำแหน่ง "เจ้าหมื่น" ผู้ครองนครเสมอ ดังปรากฏในพงสาวดารเมืองน่านว่า ใน พ.ศ. 2005⁵ โปรดให้เจ้าหมื่นสร้อยเชียงทองเป็นเจ้าเมืองน่าน อยู่ได้ 4 ปีก็ให้ย้ายไปครองเมืองฝาง หมื่นน้อยมาเป็น

¹ พระยาประชาภิจักรจักร พงสาวดารโยนก หน้า 314

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 46

³ ก. หน้า 65

⁴ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 หน้า 152

เจ้าเมืองแทน¹ แบบแผนในการแต่งตั้งโยกย้ายเจ้าหน้ผู้ครองนครต่าง ๆ ในหัวเมือง
ลานนาไทยคงใช้สืบต่อมาจนถึงสุริยวงศ์เมืองราย

ในการควบคุมข้าราชการเสนาบดีให้จงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินนั้น ปรากฏหลัก
ฐานจากชินกาลมาลีปกรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระเจ้าแก้ว (พ.ศ. 2038-2068)
ซึ่งเป็นสมัยที่ท้าวรัตนปัญญาเถระบูรณา หนังสือดังกล่าวมีชีวิตอยู่ได้ทันรู้เห็นเหตุการณ์บ้านเมือง
ว่ามีการทำสัตย์สาบานค้ำนำพิพัฒนสัตยาตอหน้าพระรัตนตรัยในวัดสี่หลาราม โดยเจ้าราชบุตร
พระนามชยคงคา ซึ่งเกิดในวงศ์เจ้าเชียงใหม่พร้อมด้วยบริวาร² การทำพิธีค้ำนำพระพิพัฒน
ดังกล่าวจะมีประเพณีเริ่มต้นในรัชสมัยใดไม่ปรากฏ แต่คงจะครอบคลุมให้ข้าราชการทุกคน
ค้ำนำสาบานดังกล่าวด้วย ถึงกระนั้นก็ยังเกิดการจลาจลโดยขุนนางข้าราชการหลังจากสิ้น
สุริยวงศ์พระเจ้าแก้วไปแล้วหลายครั้ง แต่ขุนนางส่วนใหญ่ยังคงมีความจงรักภักดีในราชวงศ์
เมืองรายอยู่ เมื่อเกิดการแย่งแย่งอำนาจในระหว่างขุนนางข้าราชการจึงเป็นไปในแง่ที่ต้อง
การใหญ่ที่มีเชื้อสายราชวงศ์เมืองรายที่ทนให้การสนับสนุนอยู่โดยชนเสวยราชสมบัติมากกว่าจะ
ต้องการแย่งชิงอำนาจเพื่อสถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์แทน อย่างไรก็ตามโดยความเป็น
จริงแล้วอำนาจของขุนนางข้าราชการจะมีมากเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับนโยบายและความเข้ม
แข็งของพระเจ้าแผ่นดินในรัชสมัยนั้น ๆ ว่าทรงพระปรีชาสามารถเพียงใดในการควบคุม
ข้าราชการ ซึ่งพระปรีชาในค่านนี้แลเห็นเด่นชัดที่สุดในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช หลังจาก
นั้นมาแล้ว การเป็นไปในทำนองตรงกันข้ามจนเป็นเหตุให้เกิดความอ่อนแอในลานนาไทยคง
กล่าวมาแล้ว

¹ องค์การฯ ของครูสุภา "พงศาวดารเมืองน่าน" ประชุมพงศาวดารเล่ม 9
หน้า 309

* จากการวินิจฉัยของ ร.ต.ท.แสง มนวิthur ในคำชี้แจงของผู้แปล โดยที่ความ
จากข้อความสุดท้ายที่ท้าวรัตนปัญญาเถระระบุว่า แต่งหนังสือนี้จบเมื่อปีชวด จุลศักราช 878
ปี (พ.ศ. 2060) จึงประมาณว่าท่านคงเกิดในรัชสมัยพระเจ้ายอดเชียงราย (พ.ศ. 2030-
2038) และท่านไคอยู่มาจนถึงแผ่นดินพระเมืองเกษไชยธูราช (พ.ศ. 2068-2081 และ
2086-2099) ด้วยข้อความในชินกาลมาลีปกรณ์ไปจบลงจริง ๆ ในรัชสมัยพระเมืองเกษ
ไชยธูราช

² ร.ต.ท.แสง มนวิthur (แปล) ชินกาลมาลีปกรณ์ หน้า 167

มีข้ออ้างถึงบางประการเกี่ยวกับฐานะของสตรีในสังคมลานนาไทย ด้วยพบหลักฐานหลายแห่งว่า แม้แต่ในค่านการเมืองการปกครอง สตรีในพระราชวงศ์ก็ได้เข้าไปมีบทบาทอยู่ไม่น้อย เช่น ในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช ชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวว่า พระองค์ต้องการสนองคุณพระบรมชนกชนนี "จึงทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระเทวีผู้เป็นพระมารดาของพระองค์แล้วทรงผนวช"¹ ในปีใดไม่ปรากฏ แต่พระองค์ทรงลาผนวชก่อนหน้าปี พ.ศ. 1994 หลังจากนั้นจึงยกทัพเข้าโจมตีแพร่และน่าน ในการตีเมืองแพร่ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ยังระบุว่า พระเจ้าติโลกราชทรงมอบหมายให้ "มหาเทวีแม่ศนห้อมารบเอาเมืองแพร่ทวงไค"² ในค่านการสืบสันตติวงศ์เชื้อสายราชวงศ์เม็งราย ซึ่งสืบทางพระธิดา ก็ได้รับการรับรองว่าเป็นทายาทได้อย่างถูกต้องเช่นเดียวกับทางสายพระราชบุตร เมื่อพระเมืองเกษไชยธรรมาธิราชสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2090 โดยปราศจากพระราชบุตร ขุนนางในเชียงใหม่จึงได้อัญเชิญพระอุปโยวราชล้านช้าง "ซึ่งพระมารดาเป็นธิดาพระเมืองเกษไชยธรรมา" ³ มาเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ และในระหว่างที่มีเหตุการณ์ไม่สงบเรียบร้อย แผ่นดินยังว่างกษัตริย์เพราะพระอุปโยวราชยังเสด็จไปไม่ถึง ขุนนางในเชียงใหม่ก็อัญเชิญ "มหาเทวีเจ้าจิริประภา"⁴ ครองเชียงใหม่ชั่วคราว ในระหว่างนั้นได้มีกองทัพจากอยุธยายกขึ้นไปถึง ครั้ง พระนางได้พยายามป้องกันรักษายานเมืองไว้ได้จน พ.ศ. 2089 พระอุปโยวราชจึงเสด็จไปถึงเชียงใหม่ และรับราชสมบัติเป็นพระเจ้าเชียงใหม่

ในกิจการค่านศาสนา พระมหาเทวีผู้เป็นพระราชมารดาทรงมีบทบาทในกิจการค่านนี้ควบคู่ไปกับพระเจ้าเชียงใหม่ผู้เป็นราชบุตรยิ่งกว่าพระแม่เหลือ ด้วยปรากฏหลักฐานจากจารึกเทวที่ค้นพบในขณะนี้ ตั้งแต่ พ.ศ. 2030-2099 ออกพระนามพระเจ้าเชียงใหม่คู่กับพระราชมารดาเกือบทุกครั้งในการบำเพ็ญพระราชกุศล หรือเมื่อข้าราชการถวายวัดและการกุศลส่วนที่จะพึงไ้ในการทำบุญก็จะถวายแก่พระเจ้าเชียงใหม่และพระราชมารดา เป็นต้นว่า

¹ ร.ท.ท.แสง มนวิฑูร (แปล) ชินกาลมาลีปกรณ์ หน้า 125

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

หน้า 52

³ พระยาประชาภิจักรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 381

⁴ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ อ.ก. หน้า 75

ในหลักที่ 87 พ.ศ. 2030¹ "พันธุภิกขิตติและญาติพี่น้องไค้ถวายวัดซึ่งบิดาเป็นผู้สร้างในเมือง
 เชียงแสนให้เป็นวัด พระเป็นเจ้าแม่ลูก" ศิลาจารึกหลักที่ 67 พ.ศ. 2031² พันธุสร้าง
 อารามชื่อเวฬุวัน ไค้ถวายให้เป็นอาราม "มหาเทวีเจ้าและถวายบุญทั้งมวลอันไค้สร้างอาราม
 นี้ให้รักษามหาราชและมหาเทวีคนเป็นเจ้าแถมณิน" จารึกหลักที่ 99 พ.ศ. 2056³ เจ้า
 หมื่นคำฉางไค้บริจาคบ้าน หมาก นา แก้วคหนองกวาง ไค้อุทิศบุญไค้ "แก่พระเป็นเจ้าแม่
 ลูกทั้งสองจุ่งหนัก" และจารึกหลักที่ 104 พ.ศ. 2099⁴ ว่า "สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์
 อยู่หัวคนเป็นพระแลพระอัครราชมารคาพระมหาเทวีเจ้า ทรงพระราชศรัทธา จึงนิมนต์พระ
 มหาราชอุเจ้าเมื่อยังหอบาตรในราชวัง" พระมหาเทวีผู้เป็นพระราชมารคาของพระเจ้าเชียงใหม่
 จึงทรงดำรงพระเกียรติยศสูงส่งเกือบเท่าเทียมกับพระเจ้าเชียงใหม่ทั้งในด้านการเมือง
 การปกครอง และกิจการด้านอื่น ๆ เป็นต้นว่า การทำนุบำรุงพระศาสนา อันเป็นพระราชกรณีย
 กิจที่สำคัญยิ่งของพระเจ้าแผ่นดินรองจากการเมืองการปกครองลงมา และเมื่อเปรียบเทียบกับ
 กับหญิงชนชั้นสามัญโดยประเพณีของชาวล้านนาไทยแล้วก็มีไค้ใกล้เคียงกันเช่นไร แม้
 แต่ในการเลือกคู่ครอง ผู้เป็นบิดามารคาก็ให้อิสระเสรีแก่บุตรสาวที่จะเลือกได้ จนปัจจุบันนี้
 ชาวภาคเหนือก็ยังรักษาประเพณีเช่นนี้อยู่ คือการแ้วสาว⁵ ไค้แก่บิดามารคาของฝ่ายหญิง
 จะให้โอกาสแก่ชายหนุ่มสนทนากับบุตรสาวของตนบนเรือนไค้ ถ้าหนุ่มสาวชอบพอกันจึงจะมี
 พิธีสู่ขอครบถ้วนตามมาในภายหลัง

ไพร่ ชนชั้นที่เอยถึงก่อนหน้านั้นมาแล้วเป็นชนซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนน้อยในสังคม
 ชนส่วนใหญ่คือประชาชนหรือราษฎรโดยทั่วไป ไม่ว่าหญิงหรือชายมีลักษณะเป็น "ไพร่เมือง"
 ทั้งสิ้น นอกจากจะเป็นพลเมืองตามธรรมดาแล้ว ยังต้องเป็นทหารอีกด้วย ความจำเป็นใน

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4
 หน้า 18

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3
 หน้า 169

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ด.ค. หน้า 83

⁴ ค. หน้า 112

สงวน โชติสุวรัตน์ ประเพณีไทยภาคเหนือ หน้า 75-77

การต่อสู้ป้องกันบ้านเมือง ทำให้ต้องมีการควบคุมกำลังชายฉกรรจ์เข้าเป็นกลุ่มก่อนสังกัดมูล
นายเพื่อสะดวกในการเรียกเกณฑ์ ในเมืองรายศาสตร์ระบุถึงลำดับในการบังคับบัญชาว่าเป็น
ไปดังนี้คือ "ไพร่สิบคนให้นายสิบคนหนึ่ง ชมกวานหนึ่ง ทำหน้าที่เป็นผู้ถือคอก (ลาม) ป่าว
ประกาศเรื่องงานการประจํานายสิบทุกคน นายสิบ 5 คน ให้นายหาสิบคนหนึ่ง มีปากขวา
และปากซ้ายเป็นผู้ช่วยรวม 2 คน นายหาสิบ 2 คน ให้นายร้อยคนหนึ่ง นายร้อย 10 คน
ให้มีเจ้าพันคนหนึ่ง เจ้าพัน 10 คน ให้มีเจ้าหมื่นคนหนึ่ง เจ้าหมื่น 10 คน ให้มีเจ้าแสน
หนึ่ง" ¹ ในการรับราชการของไพร่ เพื่อมิให้เป็นที่เดือดร้อนในด้านการประกอบอาชีพ
จึงมีกฎหมายกำหนดไว้ "ให้ไพร่มีเวรปลดเปลี่ยนกันมาทำงานหลวง 10 วัน กลับไปสร้าง
เหมืองฝาย ไร่นาสวนเรือกที่กิน 10 วัน" ²

ควยเหตุที่ไพร่เป็นกำลังสำคัญของบ้านเมืองทั้งในยามสงบและยามสงคราม
รัฐบาลจึงพยายามสงวนกำลังไพร่พลเอาไว้ให้มากที่สุด ในกรณีที่ไพร่ไปอยู่กับข้าของ
ท้าวพระยาเกิดถูกหญิงชายชน กฎหมายจึงกำหนดว่า "หากพ่อซึ่งเป็นข้าท้าวพระยาตาย
หรือทิ้งลูกเมียไว้ ก็ไม่ควรให้ลูกไปเป็นข้าของท้าวพระยา ควรให้อยู่กับแม่เป็นไพร่เมือง
เพราะว่าไพร่เมืองหาได้ยาก" ³ นอกจากนี้รัฐบาลยังได้พยายามส่งเสริมให้ไพร่ได้รับ
ความสะดวกสบายในการประกอบอาชีพพอสมควร เช่น "ไพร่อุตสาหกรรมสร้างปากนารางสวนราง
ให้เป็นนาเป็นส่วนเป็นบ้านเมืองให้กินข้าวไปก่อนสามปี ต่อจากนั้นจึงเก็บค่านาคาสวน เพื่อ
ให้ไพร่อุตสาหกรรมสร้างบ้านเมือง ฯลฯ เป็นพลเมืองก็ได้รับความสุขสบาย" ⁴ และถ้าไพร่เกิด
ขัดสนในเรื่องเงินทอง "ไพร่มากู้เงินขุนผู้เป็นนายทำทุน พ้นสามปีไปแล้วจึงเริ่มคิกคอกเบี้ย" ⁵
ไพร่จึงได้รับความปกป้องคุ้มครองจากรัฐบาลมากพอสมควร และพยายามมิให้ไพร่ได้รับความ
เดือดร้อนในการประกอบอาชีพตลอดจนการรับราชการแต่อย่างใด

¹ คร.ประเสริฐ ๗ นคร (เรียบเรียง) มั่งรายศาสตร์ หน้า 2

² ก. หน้า 5

³ ก. หน้า 7

⁴ ก. หน้า 6

⁵ ก.

ชา ชนชั้นที่ไม่มีอิสระในสังคม คือชาหรือชาทาส เป็นบุคคลที่มีความจำเป็นจะต้องขายตัวเองเป็นชาหรือชาทาสแก่มูลนาย ในกฎหมายมังราย ใดแบ่งลักษณะของชาออกเป็น 5 พวกคือ "ข้อควยขาวของ 1 ลูกชาหญิง 2 มอมตัวเป็นชา 3 นิบหายควย ความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งจึงเขาเป็นชา 4 ขอยมาเป็นชา 5" ¹ . จึงนอกจากจะเป็นชาโดยความจำเป็นแล้วยังมีชาโดยกำเนิดอยู่อีกควยคือลูกของชาหญิง นอกจากนี้ยังมีการแบ่งประเภทของชาออกไปอีกเป็น 5 ประเภทคือ ชาของไพร ชาของพอลา ชาของขุนนางท้าวพระยา ชาของหลวง และชาพระ จึงแม้แต่ไพร่ก็อาจมีชาอยู่ใการปกครองได้ และในขณะเดียวกันถ้าเกิดความจำเป็นขึ้นมา ไพร่ก็อาจขายตัวเป็นชาได้ ยกเว้นใน 4 กรณีที่กฎหมายระบุไม่ให้เป็นไพร่ 4 ประเภทเป็นชาคือ ผู้หนีสินมาก ผู้กำลังจะแพความ ผู้เป็นโจรแย่งชิงทรัพย์สินหรือฆ่าคน และผู้ละทิ้งราชการ ² เพราะเมื่อเขาไปเป็นชาของท้าวขุนพระยาแล้วผู้เป็นมูลนายจะต้องรับผิดชอบในตัวเขาและเหตุที่เขาไปทำเอาไวควย เช่น"ถ้าชาไปลักวัวควายมาเจ้านายไม่ทราบมารวมกินควย ให้ไหม 110 เงิน" ³ เป็นต้น

ฐานะของชาจึงจัดว่าไม่แร้นแค้นมากนัก เพราะชายังมีสิทธิบางประการอยู่บาง เช่น สิทธิในเรื่องมรดก ในกรณีที่ชาที่มีพ่อแม่เป็นไพร่ ถ้าพ่อแม่ตายโดยตั้งเสียไว้ ชาอาจรับมรดกจากพ่อแม่ได้อย่างหนึ่ง ⁴ และในกรณีที่ชาหญิงตกเป็นภรรยาของเจ้าขุนมูลนาย บุตรที่เกิดมีสิทธิจะได้รับมรดกของมูลนายครึ่งของส่วนหนึ่ง ⁵ นอกจากนี้มูลนายมีสิทธิในตัวชาตามค่าตัวของชาเท่านั้น มิได้มีสิทธิในชีวิตควย โดยที่ไม่ปรากฏว่านายจะมีสิทธิเชือดหรือลงโทษถึงชีวิตแก่ชาได้ ยกเว้นในกรณีเดียวคือ ถ้าชา "รักเมียเจ้าเมียขุน" รักในที่นี้คงหมายถึงได้กระทำการล่วงเกินถึงขั้นเป็นชู้แล้วถือว่ามีความผิดอย่างรุนแรง เจ้านายมีสิทธิฆ่าชาได้โดยไม่ผิดกฎหมาย หรือมีฉันทน์ "ให้ขายเอาค่าตัวเสีย" ⁶ การขายชาจึงคงไม่กระทำกันโดยพร่ำเพรื่อหรือมีอิสระเหมือนอย่างการซื้อขายทาสของชาวตะวันตก และในบางกรณีชาสามารถจะ

¹ คร.ประเสริฐ ๗ นคร (เรียบเรียง) มังรายศาสตร์ หน้า 66

² ค. หน้า 6-7

³ ค. หน้า 42

⁴ ค. หน้า 7

⁵ ค. หน้า 26

⁶ ค. หน้า 89

เลือกมุลนายไค ซึ่งจะเป็นข้าแบบสมัครใจเพราะ "เดิมเป็นไพร่เอาตัวไม่รอดจึงเข้าไปเป็นข้าของขุนท้าวพระยา"¹ ไพร่ดังกล่าวคงจะได้เลือกมุลนายที่ตนนิยมยกย่องหรือมีเมตตาสูง จึงได้เข้ายอมตัวเป็นข้าของท้าวพระยาผู้นั้น เพื่อให้ช่วยดูแลคุ้มครองและเลี้ยงดู โดยข้าทำงานรับใช้มุลนายเป็นการตอบแทน การเป็นข้าทาสจึงมิได้มีลักษณะจำต้องจนเป็นที่น่ารังเกียจเหยียดหยามในสังคมจนเกินไป ทั้งข้ายังเป็นแรงงานที่สำคัญในสังคมเพราะเป็นผู้ลงแรงทำงานต่าง ๆ ให้แก่มุลนาย การลักขโมยข้าจึงถือว่ามีความผิดต้องปรับเท่ากับราคาข้าทาสนั้น² หรือถ้าหาหนี้ยังงาน "มาพักที่ไพร่ไทย พอข้าขุนผู้ใดก็ให้พาไปส่งอย่าให้พ้น 3 วัน หรือส่งชาวไปก็ไม่ว่าหนิ ผิดวงเลยพน 3 วันไม่บอกให้เพื่อนบ้านนายบ้านรู้ ให้ไหมเป็นเงิน 110 เงิน"³ การมีข้าทาสเป็นความจำเป็นของสังคมในขณะนั้นที่ต้องพึ่งพาแรงงานของข้าในการประกอบอาชีพหรือรับใช้ในกิจวัตรประจำวัน ซึ่งลักษณะของสังคมในรูปแบบดังกล่าวมาแล้วนี้มีปรากฏในอยุธยาเช่นเดียวกัน

3.2 พุทธศาสนาในลานนาไทย

ศาสนาพุทธในลานนาไทยเป็นยิ่งกว่าเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจของชาวลานนาไทยโดยทั่วไป เพราะทั้งทางการเมือง ทางสังคม เศรษฐกิจ การศึกษา วรรณคดี ตลอดจนประเพณีวัฒนธรรมของลานนาไทย ล้วนแล้วแต่มีส่วนเกี่ยวข้องกับอย่างใกล้ชิดหรือมีบ่อเกิดจากศาสนาทั้งสิ้น

ในทางการเมือง ตั้งแต่พระเจ้ากือนา พระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาในศาสนาพุทธฝ่ายหินยานอย่างลึกกว้าง ซึ่งปรากฏว่าเจริฐรุ่งเรืองเป็นอย่างยิ่งในอาณาจักรสุโขทัย พระเจ้ากือนาจึงโปรดให้ราชทูตเดินทางลงมานิมนต์พระสุมนเถระนำมาสืบศาสนาในลานนาไทย พระเจ้ากรุงสุโขทัยก็ทรงอนุญาต⁴ การศาสนาจึงเป็นเครื่องเชื่อมไมตรีในระหว่าง

¹ คร. ประเสริฐ ณ นคร (เรียบเรียง) มังรายศาสตร์ หน้า 7

² ก. หน้า 58

³ ก. หน้า 65

⁴ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3

สองพระนครได้เป็นอย่างดี ในขณะที่เดียวกันด้วยสาเหตุจากทางศาสนาก็อาจชักนำให้เป็น ศักดิ์ถนัดจนถึงขั้นรพุงได้ โดยเหตุที่มีแรงศรัทธาเชื่อถือในศาสนาอย่างแน่นแฟ้น แรงศรัทธา ถึงกลาวรวมไปถึงความเชื่อมั่นในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปสำคัญบางองค์ ซึ่งมีประวัติ ความเป็นมาเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปในประเทศ ที่นับถือศาสนาพุทธ เมื่อพระพุทธรูปสำคัญไปตกอยู่กับประเทศใดก็ก่อให้เกิดเหตุแย่งชิงพระ พุทธรูปดังกล่าวกันได้ ดังปรากฏจากตำนานพระพุทธรูปสำคัญบางองค์ เช่น พระพุทธสิหิงค์ ซึ่งแย่งชิงกันในระหว่างสุโขทัย อยุธยาและในที่สุดตกอยู่ในความครอบครองของลานนาไทย จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ลานนาไทยจึงได้ถวายต่อสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร มหาสุรสิงหนาทในรัชกาลที่ 1¹ เป็นเสมือนบรรณาการของลานนาไทยต่อกรุงเทพฯ พระพุทธ สิหิงค์จึงได้ประดิษฐานอยู่ในกรุงเทพฯ มาจนปัจจุบันนี้

ในคานะเศรษฐกิจ ความเจริญรุ่งเรืองของศาสนาในลานนาไทยในยุคต่าง ๆ อาจ สะท้อนให้เห็นสภาพทางเศรษฐกิจในระบายนั้นได้เป็นอย่างดี ความเจริญคานะเศรษฐกิจที่เห็น ชัดเจนที่สุดคือในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช ซึ่งได้ทรงทำนุบำรุงศาสนาอย่างมาก ทั้งโดยกำลัง เงินและกำลังคน * การก่อสร้างทางศาสนาปรากฏโดยทั่วไปในลานนาไทย โดยเฉพาะเท่าที่ พระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาบริจาคเท่านั้น แม้แต่ข้าราชการบริพารตามหัวเมืองก็โดยเสด็จพระ ราชกุศลด้วย โดยสร้างวัดหรือพระพุทธรูปตามฐานะของตนในเมืองที่มีส่วนในการปกครองอยู่ ด้วย หลักฐานข้อนี้พบจากศิลาจารึก เช่น หลักที่ 65 ศิลาจารึกจังหวัดลำปาง จ.ศ. 838 (พ.ศ. 2019) เจ้าหมื่นคำเพชร เจ้าเมืองนครลำปางได้ก่อสร้างพระวิหารและตกแต่งพระพุทธรูป รวมทั้งได้บริจาคและชำระไว้จำนวนหนึ่งด้วย ² และในหลักที่ 66 ศิลา จารึกคอกยถาพระ จ.ศ. 846 (พ.ศ. 2027) ระบุว่าพ่อหมื่นเจ้าเมืองเชียงรายได้สร้างรูป พระพุทธเจ้าในถ้ำดังกล่าว รวมทั้งได้ชักชวนให้ข้าราชการอื่น ๆ ร่วมบริจาคชำระและนา ในครั้งนั้นด้วย ³

¹ กรมศิลปากร ตำนานพระแก้วมรกตและตำนานพระพุทธสิหิงค์ หน้า 80

* มีรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ในจินกาดมาลีปกรณ์ หน้า 124-134

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3

หน้า 152-153

³ ก. หน้า 156-157

มีข้อนำสังเกตบางประการเกี่ยวกับการบริจาควัด ซึ่งปรากฏในศิลาจารึก
หลักที่ 104 พ.ศ.2099 ¹ ว่า ข้าพระได้รับยกเว้นจากการตกกะเกณฑ์จากราชการบ้าน
เมืองทุกประการ ไม่ต้องเสียภาษีใด ๆ และไม่มีใคจะเกณฑ์ให้ข้าพระทำสิ่งอื่น ๆ อันนอก
เหนือไปจากการดูแลวัด หรือสถานที่ทางศาสนาที่ข้าพระได้รับมอบหมายให้ดูแลรักษาหรือรับ
ใช้ใด การเป็นข้าพระจึงจะอยู่ในฐานะถือว่าเป็นพลเมืองธรรมดาโดยทั่วไป และคงจะต้อง
มีกฎเกณฑ์ในการเลือกครัวที่เป็นข้าพระบางประการ ด้วยปรากฏหลักฐานจากศิลาจารึกหลักที่
87 พ.ศ.2030 ² ว่า พันญากิตติและญาติได้ถวายวัดซึ่งพันทองแท่นมูบिकासร้างไว้ในเมือง
เชียงแสนแก่ "พระเจ้าแมลลुक" * ทรงรับไว้และบำเพ็ญพระราชกุศลโดยบริจาคนาฬกแสน
เบี้ยและคนครัว (คือข้าพระ) จำนวน 15 ครัว ซึ่งใน 15 ครัวนี้มีครอบครัวของพันญากิตติ
รวมอยู่ด้วย การถวายวัดของพันญากิตติจึงน่าจะเป็นความดีความชอบจนเป็นเหตุให้ได้เป็น
ข้าพระ อย่างไรก็ตามทั้งหมดนี้ยังเป็นเพียงข้อสันนิษฐาน เพราะพบหลักฐานเรื่องการถวาย
วัดนี้เพียงเรื่องเดียวในบรรดาศิลาจารึกเท่าที่ค้นพบในปัจจุบัน

ในแง่ของเศรษฐกิจแล้ว การสร้างวัดและการบริจาควัดนั้น เงินทอง และกำลังคน
หรือข้าพระซึ่งแต่ละครั้งมีจำนวนมากน้อยตามแต่ความสามารถมีของผู้สร้าง ทำให้รัฐต้องสูญเสีย
รายได้ไปมิใช่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าพระ ซึ่งไม่ต้องมีภาระผูกพันกับรัฐในทุก ๆ ด้าน
หากกำลังทางเศรษฐกิจของบ้านเมืองในระยะนั้น ๆ ไม่นั่นคงเพียงพอแล้วก็อาจมีผลกระทบกระ
เทือนต่อฐานะทางคานนี้ของรัฐได้ไม่มากนักน้อย แต่พระพุทธศาสนาในล้านนาไทยยังคงได้รับ
การทะนุบำรุงต่อมาหลังจากรัชสมัยพระเจ้าติโลกราชแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระเจ้า
แก้วหรือที่ในชินกาลมาลีปกรณ์ออกพระนามว่า "พระเจ้าฟลักปลัดคาศิราช" ก็มีการคาน
ศาสนาเจริญรุ่งเรืองยิ่งกว่ากิจการคานการเมืองการปกครอง ** อันเป็นเครื่องชี้ให้เห็น
ความมั่นคงทางฐานะเศรษฐกิจของรัฐบาลในสมัยนั้นเป็นอย่างดี

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4
หน้า 112-113

² อ. หน้า 18

* ดูตามพุทธศักราชแล้ว จากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ควรจะอยู่ในรัชสมัยพระเจ้า
ติโลกราช แต่พระมหาเทวีพระราชมารดาของพระองค์สิ้นพระชนม์ไปเสียก่อนหน้าปีดังกล่าว
แล้ว

** ดูรายละเอียดในชินกาลมาลีปกรณ์ หน้า 135-169

ในค่านประเพณีวัฒนธรรมและวรรณคดี มีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับศาสนา หรืออีกนัยหนึ่งอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดของชนประเพณีวัฒนธรรม ตลอดจน วรรณคดีและการศึกษาของลานนาไทย ชนธรรมนิยมต่าง ๆ ล้วนแล้วแต่มีความเกี่ยวข้องกับการประกอบกิจทางศาสนาทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นประเพณีการเกิด ประเพณีการตาย การ แต่งงาน การทำมาหากินและการสนุกสนานรื่นเริงต่าง ๆ * จึงในการดำรงชีวิตอยู่ทุก ๆ ส่วน ของชาวลานนาไทย ศาสนาได้เข้าไปเกี่ยวข้องอย่างเกือบจะแยกไม่ออก ทั้งนี้โดยความ เต็มใจและตั้งใจที่จะรักษาประเพณีเช่นนี้ไว้อย่างมั่นคงในปัจจุบัน

ในค่านวรรณคดีของลานนาไทยที่มีชื่อเสียงเก่าแก่ ส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมทาง ศาสนาทั้งสิ้น ผลงานค่านวรรณกรรมเช่น ๆ มักจะเกิดขึ้นในสมัยที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง อย่างเต็มที่ เช่น ในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราชหรือรัชสมัยพระเจ้าแก้ว วรรณกรรมเก่าแก่ของ ลานนาไทยซึ่งรู้จักกันดีในปัจจุบัน นี่เป็นต้นว่า ปัญญาสชาดก ซึ่งสมเด็จพระยาคำรงราชา ภูภาพ ประทานพระนิพนธ์ไว้ในคำนำหนังสือปัญญาสชาดกว่า พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่ได้รวบรวม แต่งไว้เป็นชาดกเมื่อประมาณระหว่าง พ.ศ. 2000-2200 ¹ นอกจากนี้มี ชินกาลมาลีปกรณ์ คัมภีร์มังคลัตถที่ปณี คำานานเรื่องจามเทวีวงศ์ ฯลฯ ทั้ง 3 เรื่องหลังนี้เป็นวรรณกรรมร่วมสมัย แต่งโดย พระรัตนปัญญาเถระ พระสิริมังคลาจารย์ และพระโพธิรังสี เขียนขึ้นในรัชกาลพระ เจ้าแก้ว *** นอกจากนี้จะเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่ามากในทางศาสนาแล้วยังมีคุณค่ามากในทาง ประวัติศาสตร์ด้วย ในขณะเดียวกันผลงานในระยะนี้ยังสะท้อนให้เห็นความก้าวหน้าในค่าน การศึกษาของลานนาไทยด้วย เพราะหนังสือที่เอ่ยถึงข้างต้นแต่งเป็นภาษาบาลีทั้งสิ้น การ

* โปรดอ่านรายละเอียดได้จากหนังสือเรื่อง ประเพณีไทยภาคเหนือ ของ สงวน โชติสุขรัตน์

¹ กรมศิลปากร ปัญญาสชาดก หน้า ก.

** โปรดอ่านรายละเอียดได้จากประวัติและวรรณคดีลานนา แต่งโดย มณี พยอมยงค์ และวิทยานิพนธ์ เรื่อง ลักษณะวรรณกรรมเหนือ ของประคอง นิมมานเหมินทร์

*** ในชินกาลมาลีปกรณ์ระบุว่า พระรัตนปัญญาเถระ แต่งและแต่งจบระหว่าง พ.ศ. 2060-2070 ซึ่งอยู่ในสมัยพระเจ้าแก้วและพระเจ้าเมืองเกษไชยธรราช ส่วนอีก 2 เรื่องไม่สามารถระบุปีที่แต่งอย่างแน่ชัดได้ แต่ประมาณว่าแต่งในรัชสมัยเดียวกับชินกาลมาลีปกรณ์

รจนานาฬาคังกล่าวออกมาเป็นเรื่องราวทางศาสนาได้ก็เช่นนี้ย่อมแสดงภูมิปัญญา และความแตกฉานของการศึกษามัยนั้นเป็นอย่างยิ่ง พระในสมัยนั้นจึงเป็นชนชั้นเดียวที่มีการศึกษาที่ดีที่สุดและมีฐานะสูงในสังคม ได้รับความยกย่องนับถือและเชื่อฟังจากราษฎรโดยทั่วไป แม้แต่ในการเจรจาความเมืองบางครั้งสำหรับประเทศที่นับถือศาสนาพุทธ เช่นเดียวกัน ก็นิยมส่งพระภิกษุสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ออกไปเป็นทูต เพราะเชื่อกันว่าพระสงฆ์รักษาศีลบริสุทธีย่อมไม่เจรจากับกลลอบอย่างฉาววาท ในสมัยนั้นวัดจึงเป็นศูนย์กลางทั้งในทางวัฒนธรรม ประเพณี และการศึกษา แม้จนปัจจุบันวัดโดยทั่วไปในลานนาไทยยังคงมีตำรับตำรารักษาเอาไว้มากมายอันเป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองในค่านนี้เป็นอย่างดี

ในค่านสังคม การทะนุบำรุงศาสนายอมทำให้ฐานะของบุคคลผู้นั้นสูงขึ้นในสายตาของชาวลานนาไทย แม้แต่พระเจ้าแสนดินคำให้ความสนพระทัยในกิจการค่านนี้ก็จะมีการถวายพระนามที่แสดงความยกย่องเป็นพิเศษ ในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช พระองค์มีพระราชศรัทธาในศาสนาอย่างแรงกล้า ทั้งนี้อาจมีสาเหตุมาจากการที่พระองค์ได้ชิงราชสมบัติจากพระเจ้าสามฝั่งแกนพระราชาธิบดีฯ ถึงจะไม่ไ่ปลงพระชนม์แต่ก็นับว่าเป็นการกระทำผิดอย่างร้ายแรงทั้งในทางโลกและทางธรรม ตลอดรัชสมัยของพระองค์เมื่อทรงว่างจากภารกิจในค่านการขยายพระราชอำนาจและการปกครองภายในแล้ว จึงทรงมุ่งทะนุบำรุงและส่งเสริมกิจการค่านศาสนาอย่างเต็มพระกำลัง ในตอนต้นรัชสมัยพระองค์ทรงผนวชอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ¹ และระหว่างรัชสมัยพระองค์ก็โปรดให้มีการก่อสร้างหรือตบแต่งเพิ่มเติมปูชนียสถานหลายแห่งในลานนาไทย พระราชนิพนธ์กิจที่สำคัญยิ่งซึ่งทำให้พระองค์เป็นที่ยกย่องมากคือพระองค์ได้จัดให้มีการสังคายนาชำระคัมภีร์พระไตรปิฎก ณ โพธารามวิหาร * นับเป็นการสังคายนาฉบับที่ 8 ของโลก ² ในชินกาลมาลีปกรณ์จึงยกย่องพระองค์ว่าเป็น "พระเจ้าสิริธรรมจักรพรรดิราชาธิราช" ³

¹ ร.ค.ท.แสง มนวิฑูร (แปล) ชินกาลมาลีปกรณ์ หน้า 125-126

* หรือวัดเจ็ดยอด ปัจจุบันอยู่ในเขตจังหวัดเชียงใหม่

² ร.ค.ท.แสง มนวิฑูร (แปล) ล.ค. หน้า 149

³ อ. หน้า 125

สำหรับราษฎรทั่วไป ถึงแม้จะไม่มีกำลังทรัพย์มากพอที่จะสร้างวัดหรือสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาได้ทุกคน แต่ความศรัทธาเลื่อมใสของราษฎรได้ปรากฏออกมาในรูปของการยกย่องผู้ที่มีส่วนร่วมในการทำบุญบริจาค หรือทะนุบำรุงกิจการศาสนาเป็นอย่างมาก แม้แต่ผู้ที่เคยบวชเป็นสามเณรหรือภิกษุ เมื่อสึกออกมาแล้วจะได้รับการยกย่องว่ามีฐานะสูงส่งกว่าบุคคลอื่นในสังคมซึ่งยังไม่ผ่านการบวชเรียน โดยมีนามพิเศษนำหน้าชื่ออีกทีหนึ่ง เช่น ผู้ที่บวชเป็นสามเณรแล้วเรียกว่านอญ และผู้ที่เคยบวชเป็นภิกษุมาแล้วเรียกว่าหนาน * นอกจากนี้ตามประเพณีของชาวไทยใหญ่นั้นเป็นส่วนหนึ่งของชาวภาคเหนือปัจจุบันและคงจะเคยเป็นส่วนสำคัญในลานนาไทยสมัยก่อน ได้มีประเพณียกย่องผู้ที่สร้างสิ่งของหรือสิ่งก่อสร้างไว้กับศาสนา โดยนำมาใช้เรียกเป็นคำนำหน้าชื่อ เป็นการแสดงความยกย่อง เช่น

ผู้สร้างสวนฐาน	เรียกว่า	ปุระวิน
ผู้สร้างบันได	"	ทิงตางวาง
ผู้สร้างสะพาน	"	ปทา
ผู้สร้างศาลา	"	ปสะลอบ
ผู้สร้างวัด	"	ปุจอง
ผู้สร้างพระพุทธรูป	"	พะกา
ผู้สร้างหนังสือธรรม	"	จากา
ผู้สร้างคูหนังสือ	"	ปุเพิก
ผู้สร้างธรรมาสน์	"	ปุจคำ
ผู้สร้างแท่นพระ	"	ปดิงแก
ผู้สร้างพระสถูป	"	ปุลอย
ผู้สร้างพระเจดีย์	"	จาตี
ผู้สร้างโบสถ์	"	ปูลิม ¹

ด้วยเหตุนี้กิจการศาสนาจึงฝังรากอย่างมั่นคงในลานนาไทย เพราะความมีศรัทธาเคร่งครัดของชาวลานนาไทยแม้จนในปัจจุบันนี้

* ทำนองเดียวกับที่ชาวภาคกลาง เรียกผู้ที่สึกจากพระแล้วว่า "ทิก"

¹ สงวน โชติสุวรัตน์ ประเพณีไทยภาคเหนือ หน้า 331-332

๑.๓ เศรษฐกิจและผลประโยชน์ของอาณาจักร

แบ่งออกเป็นหลายประเภทคือ.-

1. การเกณฑ์แรงงานได้จากการเกณฑ์กำลังราษฎรทั้งปวงในกิจการที่เกี่ยวข้องกับราชการ และงานส่วนรวมอื่น ๆ ซึ่งรัฐมีสิทธิจะเรียกครองจากราษฎรได้ ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 104 ศิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พ.ศ. 2099 ระบุถึงการเกณฑ์แรงงานชนิดนี้ว่าคือ "ป่าวเวียกป่าวการ" ¹ เช่น การก่อสร้างเมือง * การขุดเหมืองฝาย หรือการศึกสงคราม เป็นต้น การเกณฑ์แรงงานต้องทำความระมัดระวังมิให้ถึงกับเดือดร้อนแก่ประชาชน มิฉะนั้นแล้วอาจเกิดเหตุการณ์ไม่สงบเรียบร้อยขึ้นได้ **

2. รายได้จากส่วย บรรณาการ ของถวายต่าง ๆ ทั้งเป็นสิ่งของและกำลังคนจากเมืองประเทศราช หรือเมืองที่ยอมอ่อนน้อมเข้าอยู่ในอำนาจ ด้วยเหตุนี้การขยายอำนาจของกษัตริย์แต่ละพระองค์จึงเป็นสิ่งจำเป็น ในยุคสมัยใดที่มีพระเจ้าแผ่นดินซึ่งมีพระเดชานุภาพมาก การขยายพระราชอาณาเขต นอกจากจะเป็นไปเพื่อเพิ่มพูนพระเกียรติยศแล้ว ยังเป็นการเพิ่มรายได้ของประเทศด้วย เพราะเมื่อมีเมืองขึ้นมาก ส่วยบรรณาการที่ได้รับย่อมเพิ่มจำนวนขึ้น และเมื่อมีชัยชนะในการทำศึกสงครามก็สามารถกวาดต้อนราษฎรไปเพิ่มเติมเป็นกำลังแก่บ้านเมืองตน ในสมัยนั้นเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับกำลังคนเป็นสำคัญ บ้านเมืองใดมีพลเมืองมาก สภาพเศรษฐกิจย่อมดี การกวาดต้อนผู้คนจากบ้านเมืองที่แพ้ศึกจึงเป็นธรรมเนียมประเพณีของการสงครามซึ่งนิยมกระทำกันทุกประเทศในขณะนั้น ในรัชสมัยพระเจ้าเม็งราย พระองค์

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ประชุมศิลาจารึกภาค 4
หน้า 113

* เช่น การสร้างเมืองเชียงใหม่สมัยพระเจ้าเม็งราย การสร้างเมืองเชียงใหม่สมัยพระเจ้าแสนพู่ ต้องเกณฑ์กำลังชาวเมืองมาร่วมกันก่อสร้างทั้งสิ้น

** เช่น ในการเกณฑ์แรงงานราษฎรสร้างเหมืองฝาย และกิจการอื่น ๆ ของอ้ายฟ้า ใสศึกของพระเจ้าเม็งรายในเมืองทริภุชไชย ทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ไม่เป็นอันต้องทำมาหากินจนเกิดความเกลียดชังพระยาขี้บาญเป็นเจ้าเมือง เมื่อมีศึกมาตีเมืองราษฎรก็ไม่ออกรบช่วยป้องกันเมืองแต่อย่างใด พระยาขี้บาญจึงเสียเมืองแก่พระเจ้าเม็งรายในที่สุด

ได้ขยายพระราชอำนาจออกไปอย่างกว้างขวาง มีเมืองขึ้นใหญ่น้อยอยู่ในพระราชอาณาเขตเป็นจำนวนมาก บ้านเมืองจึงอุดมสมบูรณ์ด้วยกำลังคนและกำลังทรัพย์ หลักฐานที่แสดงให้เห็นความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากเป็นสมัยที่บ้านเมืองมีอำนาจ ได้แก่การสร้างนครเชียงใหม่ซึ่งเป็นนครใหญ่มั่นคงแข็งแรง ต้องใช้กำลังงานและกำลังเงินในการก่อสร้างเป็นจำนวนมาก * นอกจากนี้ในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราชซึ่งทรงมีพระราชอำนาจไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าพระเจ้าเม็งราย รายได้ที่ได้รับจากเมืองขึ้นและประเทศราชต่าง ๆ ทำให้พระองค์ทรงมีพระราชทรัพย์มากมายมาใช้จ่ายในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ส่วยและบรรณาการจึงนับว่าเป็นรายได้ที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งของอาณาจักร

3. ภาษีอากร เป็นรายได้ที่รัฐจัดเก็บจากราษฎร ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 104 พ.ศ.2099 ซึ่งเรียกการเก็บภาษีว่า "ใส่ส่วยไร" ¹ ในการจัดเก็บน่าจะแบ่งออกเป็น 2 วิธีคือ เก็บเป็นสิ่งของอย่างหนึ่งและเก็บเป็นเงินตราอีกอย่างหนึ่ง ทั้งนี้เพราะปรากฏหลักฐานว่ามีการใช้เงินตราในลานนาไทยมาแต่โบราณ เช่น เงินเจียงหรือเงินชาคิม เงินทอก ² ฯลฯ และในมังรายศาสตร์พบว่ามีการปรับใหม่กันเป็นอัตราเงินหรือบาทเงินค่าปรับสูง และปรับเป็นอัตราเบี้ยค่าปรับต่ำ และจากศิลาจารึกเท่าที่พบในขณะนี้ได้ระบุค่าสร้างวัดและการอุทิศเงินทำบุญแก่วัดเป็นหน่วยเงินบาทเบี้ยและเงิน ** เมื่อมีการใช้เงินมาตั้งแต่โบราณดังนี้ จึงน่าจะมีการเก็บภาษีอากรกันเป็นตัวเงินด้วย เช่น ในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช การเศรษฐกิจและการค้าเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก พระเจ้าติโลกราชจึงให้ "หมื่นคำพราดครั้งจัดเอาเขาเมืองปิง และเขาคางเมืองโคตาคำ ตาเงิน ตาเบี้ย ส่วยไร มาเข้าราชโกฏิมากนัก" ³

* ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า ในการสร้างเมืองเชียงใหม่ ต้องใช้กำลังคนทั้งหมด 90,000 คน

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 หน้า 113

² เฉลิม งบประมาณเกิด กระษาบไทย หน้า 34-36

** พบในศิลาจารึกหลักที่ 63 พ.ศ.1999 หลักที่ 66 พ.ศ.2027 และจารึกหลักที่ 101 พ.ศ. 2040

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 67

นอกจากนี้ยังมีการเก็บภาษีอากรในรูปสิ่งของโดยชักส่วนจากพืชผลที่ราษฎรปลูกได้ ดังปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ "....ควยส่วยไร ค่าไรคานาไคมาบำเพ็ญ เต็มเล่มเต็มฉาง"¹

ภาษีอื่น ๆ ที่มีการจัดเก็บในอาณาจักรคงจะมีอีกหลายประเภท แต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดจนระบุได้ว่ามีภาษีที่อย่างไรและมีระเบียบวิธีในการจัดเก็บอย่างไรบ้าง มีภาษีประเภทหนึ่งซึ่งอาณาจักรสุโขทัยจัดเก็บเรียกว่า "จกอบ" เป็นภาษีที่เก็บจากการนำสัตว์และสิ่งของเข้ามาจำหน่าย/^{ระหวาง} เมือง มีลักษณะเป็นภาษีการค้าที่จัดเก็บกันมาแต่โบราณ อาณาจักรล้านนาไทยคงมีการเก็บภาษีชนิดนี้เหมือนกับสุโขทัย แต่อาจเรียกชื่ออื่นซึ่งต่างไปเพราะปรากฏว่ามีการค้าขายเจริญรุ่งเรืองในอาณาจักรหลายสมัยเช่นกัน

4. ค่าปรับ ค่าธรรมเนียมและอื่น ๆ ได้แก่ ค่าสินไหม ซึ่งได้จากผู้แพ้ในการพิชิตภาคใด ดังปรากฏในมังรายศาสตร์ ค่าปรับคิดเป็นอัตราเบี้ยและเงิน แล้วแต่นิคของคดี ความและฐานะของคู่กรณี ในกรณีที่เกิดปัญหาเรื่องทรัพย์สินต่าง ๆ เช่น ผู้ตายไม่ทันได้สั่งเสียหรือไม่มีความหมาย ททรัพย์สินจะถูกแบ่งเข้าพระคลังครั้งหนึ่งเสมอไป² เงินที่ได้จากค่าปรับจึงเป็นรายไคส่วนหนึ่งของรัฐควย

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

² คร. ประเสริฐ ณ นคร (เรียบเรียง) มังรายศาสตร์ หน้า 17

4. การปกครองลานนาไทยในฐานะประเทศราชสมัยสมเด็จพระนเรศวร

ในพงศาวดารไทยกล่าวถึงเหตุการณ์ที่กองทัพอยุธยาขึ้นไปโจมตีนครเชียงใหม่หลายครั้งในสมัยอยุธยาตอนต้น แต่อยุธยาไม่เคยตีลานนาไทยได้และเข้าปกครองอย่างประเทศราชราบจนหัวเมืองในลานนาไทยตกอยู่ใต้อำนาจพม่าสมัยพระเจ้าบุเรงนอง อย่างไรก็ตามในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร มังฆานรฆาตมกุฎ พระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งเป็นพม่าได้หันมาสวามิภักดิ์ต่ออยุธยาด้วยเกรงภัยจากอยุธยา เพราะจากสงครามครั้งต่าง ๆ ในสมัยพระเจ้านันทบุเรงที่ยกมาโจมตีอยุธยา เชียงใหม่ก็ร่วมสนับสนุนในคานกำลังคนและเสบียงอาหารทุกครั้ง และใน พ.ศ. 2127¹ กองทัพเชียงใหม่รวมกับกองทัพพระยาพลมไคยกมาตีอยุธยาแต่ถูกกองทัพอยุธยาตีแตกพ่ายไป ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรความเข้มแข็งของอยุธยาเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่การเมืองภายในทำให้พม่าในรัชสมัยพระเจ้านันทบุเรงอ่อนแอลงจนไม่สามารถจะส่งกำลังเข้าไปโจมตีอยุธยาได้อีกตั้งแต่ พ.ศ. 2135 เป็นต้นมา * นอกจากนี้เชียงใหม่ยังมีภัยจากอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งตั้งแต่พระเจ้าไชยเชษฐา** ขึ้นครองราชย์ในฐานะทางการเมืองของล้านช้างเข้มแข็งขึ้นจนแม้แต่พระเจ้าบุเรงนองก็อาจปราบปรามเอาไว้ในอำนาจได้โดยสะดวก อาณาจักรล้านช้างได้ตกเป็นประเทศราชของพม่าหลังจากพระเจ้าไชยเชษฐาสิ้นพระชนม์แล้ว 4 ปี² แต่ใน พ.ศ. 2138 ล้านช้างก็ปลุกตัวออกเป็นอิสระในระยะเกี่ยวกับประเทศราชอื่น ๆ ของพม่าซึ่ง "ต่างเมืองก็ต่างไม่ยอมขึ้นต่อราชาธิราชกรุงหงสาวดี"³

¹ กรมศิลปากร พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ หน้า 464

* คือเมื่อคราวสมเด็จพระนเรศวรทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา ทรงมีชัยชนะ พระมหาอุปราชาสิ้นพระชนม์

** ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2102-2114 พงศาวดารพม่าออกพระนามว่าพระเจ้าศรีวิจิต ในพงศาวดารเมืองหลวงพระบางออกพระนามพระเจ้าชนะสีหิ์ พระนามที่อ้างถึงข้างบนออกพระนามตามพงศาวดารไทย

² Rene de Berval, Kingdom of Laos, p. 37

³ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1 หน้า 296

ในครั้งนั้นพระเจ้าล้านช้าง * เห็นเป็นโอกาสที่จะก่อให้เกิดการแตกแยกในลานนาไทยด้วย พระเจ้าเชียงใหม่เป็นพม่า จึงยุยงให้เจ้าผู้ครองนครน่านเป็นขบถแข็งเมืองใน พ.ศ.2138** แต่การไม่สำเร็จพระยานานทองหล่มหนีราชภัยไปอยู่เมืองล้านช้าง¹ และเมื่ออาณาจักรล้านช้างเป็นอิสระจากพม่า ครั้วล้านช้างซึ่งแตกฉานชานเข็นไปในที่ต่าง ๆ คงจะได้พยายามรวบรวมกันกลับบ้านเมือง รวมทั้งชาวล้านช้างซึ่งถูกพมามากกวาคอนไปไว้ที่หงสาวดีในคราวเสียเมืองด้วยหนทางที่จะกลับต้องผ่านอาณาเขตของลานนาไทย*** แต่พระเจ้าเชียงใหม่และพระเจ้าล้านช้างเป็นอริกันนับแต่คราวที่พระเจ้าล้านช้างอุทธรณ์ให้พระยานานเป็นขบถ ดังนั้นใน พ.ศ.2141 พระเจ้าล้านช้างจึงโปรดให้จัดกำลังยกมารับครั้วลาวซึ่งหนีจากเมืองหงสาวดีมา ยังเมืองเชียงใหม่เพื่อกลับไปล้านช้าง² อันตรายครั้งนี้ทำให้พระเจ้าเชียงใหม่ต้องหันเข้า พงอยุธยา โดยแต่งตั้งให้เชิญราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการลงมายอมอ่อนน้อมขอเป็นข้า ขอมขัดทูลมา และขอพระราชทานกองทัพขึ้นไปช่วยป้องกันกองทัพล้านช้าง สมเด็จพระนเร- ศวรจึงโปรดให้พระยาราชสุทธานทัยกกองทัพขึ้นไปช่วย กองทัพล้านช้างจึงได้ถอยกลับเมือง³ และเชียงใหม่ก็กลายเป็นประเทศราชขึ้นต่ออยุธยาตั้งแต่สมัยนี้ไป

* ในขณะนั้นคือพระหน่อแก้วโอรสพระเจ้าไชยเชษฐา ขุนครองราชระหวาง

พ.ศ. 2134-2139 (จาก Kingdom of Laos หน้า 37)

** เหตุการณ์ครั้งนี้ในพงศาวดารเมืองน่าน หน้า 320-321 อธิบายเอาไว้ว่ามีรายละเอียดกว่าใน พ.ศ.2140 เจ้าเมืองน่านได้สู้รบกับพระเจ้าเชียงใหม่แต่แพ้ จึงต้องหล่มหนีไปอยู่ ล้านช้างและอีก 3 ปีต่อมา พระยานานได้กำลังจากล้านช้าง กลับมาสู้รบกับพระเจ้าเชียงใหม่ อีกจน พ.ศ.2146 พระเจ้าเชียงใหม่จึงปราบเมืองน่านได้สำเร็จ

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 81

*** คือเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองสะดวกในการเดินทางผ่านจากหงสาวดีไปล้าน ช้าง ในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาเคยพยายามยึดครองหลายครั้งแต่ยึดได้ไม่นานเชียงใหม่ก็ถอยกลับคืนไปได้ทุกครั้ง

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ น.ค.

³ กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ตอน 2

ในฐานะประเทศราช พระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งเป็นพม้ายิ่งทรงไว้ซึ่งสิทธิอำนาจในการปกครองหัวเมืองในลานนาไทยทุกประการ เว้นแต่พระเจ้าเชียงใหม่ต้องปฏิบัติตามธรรมเนียมประเทศราชคือส่งดอกไม้ทอง เงิน ส่วย บรรณาการ และช่วยราชการสงครามของอยุธยาในโอกาสอันควร อยุธยาจะยังไม่วางใจพระเจ้าเชียงใหม่สักคืบเป็นพม่าและเป็นโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าบุเรงนอง จึงได้ส่งข้าหลวงขึ้นไป "ช่วยราชการ" อยู่ที่เชียงใหม่¹ แต่กลับเกิดการแตกแยกระหว่างพระเจ้าเชียงใหม่และพระยารามเดโชข้าหลวง การแตกแยกครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าเจ้านครต่าง ๆ ไม่นิยมยินดีและจงรักภักดีต่อพระเจ้าเชียงใหม่ เมื่อพระยารามเดโชขึ้นไปอยู่เชียงใหม่ เจ้านายนครต่างจึงหันไปนิยมพระยารามเดโชและแสดงอาการกระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ สมเด็จพระนเรศวรจึงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จไปประทับเหตุหลังจากเสร็จสงครามเมื่อครั้งไปตีเมืองพม่าครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2142² สมเด็จพระเอกาทศรถโปรดให้เจ้านครต่าง ๆ กระทำสัตย์สาบานว่าจะซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระเจ้าเชียงใหม่ และให้พระเจ้าเชียงใหม่ถวายน้ำพระพิพัฒน์ว่าจะซื่อตรงจงรักภักดีต่อสมเด็จพระนเรศวร³ เมื่อเหตุการณ์ยุ่งยากเสร็จสิ้นลงแล้ว สมเด็จพระเอกาทศรถก็เสด็จกลับคืนอยุธยา

เหตุการณ์ที่เกิดการแตกแยกในลานนาไทย ทำให้สมเด็จพระนเรศวรทรงแนพระทัยว่าพระเจ้าเชียงใหม่จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพึ่งอยุธยา เพราะสถานการณ์ภายในและภายนอกมีบีบบังคับ ในขณะที่ชาวก่าด้างสนับสนุนจากพม่ารามของพระเจ้าเชียงใหม่จะเข้มแข็งหรืออ่อนแอเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์จากอยุธยาทั้งสิ้น ในขณะเดียวกันการที่สมเด็จพระเอกาทศรถกล่าวให้เจ้านครต่าง ๆ เชื่อฟังบังคับพระเจ้าเชียงใหม่ ก็เป็นการผูกใจให้พระเจ้าเชียงใหม่เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงมุ่งมั่นจะปกครองอาณาจักรโดยทศพิธราชธรรม และยึดความยุติธรรมเป็นหลักสำคัญ จึงทรงสนับสนุนพระเจ้าเชียงใหม่ให้อยู่ในฐานะอันสูงเท่าที่เคยเป็นมาก่อนเพราะพระเจ้าเชียงใหม่ได้ขอเข้าสวามิภักดิ์ต่อไทยโดยสุจริต การกระทำเช่นนี้ทำให้พระเจ้าเชียงใหม่จงรักภักดีและมุ่งรับราชการสนองพระเดชพระคุณอย่างแข็งขันยิ่งขึ้น

¹ กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ตอน 2
หน้า 152

² กรมศิลปากร พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ หน้า 469

³ กรมศิลปากร ล.ค. หน้า 251-252

ถึงขนาดถวายราชบุตรองค์ที่ 2 แด่สมเด็จพระนเรศวรให้เขาไปรับราชการอยู่ในอยุธยา การแตกสามัคคีระหว่างพระเจ้าเชียงใหม่และเจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ จึงเป็นเสมือนจุดอ่อนของ ล้านนาไทยในระบายนั้น ทำให้อยุธยาสามารถควบคุมพระเจ้าเชียงใหม่และหัวเมืองในล้านนาไทย ได้อยู่ในอำนาจไม่กล้าเอาใจออกห่างหรือก่อการกระด้างกระเดื่องใด ๆ จนสิ้นรัชกาล สมเด็จพระเอกาทศรถ

5. ความสัมพันธ์ระหว่างพม่าและล้านนาไทย

หลังจากสิ้นเชื้อสายราชวงศ์มังรายสายตรงจนต้องอยู่ใต้อาณัติของพม่าและไทยราชธานีล้านนา ปรากฏ และในที่สุดพระเมกุฏิจากเมืองน่านได้เป็นพระเจ้าเชียงใหม่ ล้านนาไทยก็สงบอยู่ชั่ว ระยะเวลาหนึ่ง มาเกิดเหตุที่จะต้องเสียเอกราชถวายเมืองพมามีกษัตริย์ที่มีอำนาจ คือ พระเจ้าบุเรงนอง พระองค์ขึ้นครองราชย์ในระหว่าง พ.ศ. 2094 – 2124¹ เมื่อพระองค์ได้อาณาเขตพม่า มอญ และไทยใหญ่ไว้ในอำนาจแล้ว จึงเพ่งเล็งมาที่ล้านนาไทยซึ่งเป็นแว่นแคว้นใหญ่ที่มีอาณาเขตติดต่อกับหัวเมืองไทยใหญ่และหัวเมืองมอญ พระเจ้าบุเรงนองได้เสด็จกรีธาทัพข้ามแม่น้ำสลวินไปสู่ ขาพระนครเชียงใหม่ โดยอ้างสาเหตุการรุกรานว่าพระเจ้านครเชียงใหม่ได้ช่วยเหลือเมืองน่าน ต่อสู้กับพม่า ในเรื่องนี้หลักฐานฝ่ายพม่าและล้านนาไทยขัดแย้งกัน เพราะตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า เจ้าฟ้าเมืองน่านเพียงแต่คัดลอกความช่วยเหลือมาที่เชียงใหม่ ๆ ยังมีทันจะไต่สวนแต่ อย่างไร กองทัพพระเจ้าบุเรงนองก็ตีได้เมืองน่านเสียก่อน พงศาวดารพม่ากล่าวว่า เมื่อกองทัพ พระเจ้าบุเรงนองถึงขาพระนครไม่ถึง 45 วัน พระเจ้านครเชียงใหม่ได้ออกมาเผ่ายอมถอยนอม ถวายเมืองและถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อพระเจ้าบุเรงนอง² แต่ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า พระเจ้าหงสาวดีให้เจ้าเมกุฏิออกมาถอยนอม แต่เจ้าเมกุฏิไม่ยอมออกไป เพราะพระเจ้าหงสาวดีจึง ยกเขาคีเชียงใหม่ 3 วัน 3 คืน ก็ตีได้เมือง³ ใน พ.ศ. 2101 นั้นเอง

1

G.E. Harvey, History of Burma, p. 162.

2

กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1 หน้า 177

3

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

พม่าปกครองลานนาไทยอย่างเมืองประเทศราช พระเจ้าเมกุฏิจึงยังคงดำรงตำแหน่งพระเจ้าเชียงใหม่ปกครองหัวเมืองในลานนาไทยต่อไป โดยส่งดอกไม้ทองเงินและเครื่องราชบรรณาการต่าง ๆ ตามแบบประเทศราช นอกจากนี้พระเจ้าเชียงใหม่ต้องส่งส่วยตามที่พม่าเรียกร้อง คือ ช้าง ม้า น้ำรัก¹ และแพรพรรณต่าง ๆ ทุกปี¹ ทั้งมีราชประเพณีพม่าบงไวว่า เจ้าประเทศราชจะต้องเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินปีละครั้งหนึ่งเป็นอย่างน้อย² เมื่อพม่าทำศึกสงคราม พระเจ้าเชียงใหม่จะต้องเรียกเกณฑ์กำลัง พาหนะ และเสบียงอาหารจากหัวเมืองต่าง ๆ ในลานนาไทยยกไปช่วยราชการทุกครั้ง **

ในค่านพระราชอาณาจักร ถึงแม้พระเจ้าเชียงใหม่จะยังคงมีสิทธิในการปกครองภายในอยู่เช่นเดิม แต่ทั้งนี้โดยอยู่ในกำกับพม่าซึ่งพระเจ้าบุเรงนองได้แต่งตั้งข้าหลวงและข้าราชการพม่าอื่น ๆ ร่วมรับราชการด้วย การควบคุมของพม่านั้นขึ้นอยู่กับวิธีการของพระเจ้าแผ่นดินพม่าว่าจะกระทำโดยนุ่มนวลหรือรุนแรงเพียงใด ในระยะแรกเมื่อพระเจ้าบุเรงนองได้ลานนาไทยแล้ว พระองค์ต้องการจะเอาใจพระเจ้าเชียงใหม่เพื่อให้จงรักภักดีต่อพม่า จึงยกของพระเกียรติยศพระเจ้าเชียงใหม่เป็นอย่างดี แม้แต่ท้าวพระยาขุนนางพม่าผู้อยู่ทำราชการในเมืองเชียงใหม่ เมื่อทรงทราบวามิที่ทักกระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าเมกุฏิ พระเจ้าบุเรงนองก็ได้โปรดให้มีตราไปว่ากล่าวให้ขุนนางพม่าทั้งหลายเชื่อฟังอยู่ในบังคับบัญชา

¹ G.E. Harvey, History of Burma, p.166

* ในหนังสือประวัติศาสตร์พม่าของฮาร์วีย์ กล่าวว่าเมื่อพระเจ้าบุเรงนองเสด็จกลับพม่า พระองค์ได้นำเอาช่างฝีมือดีของเชียงใหม่กลับไปด้วยมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่างฝีมือทางทำของลงรัก

² สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ (แปล) "กฎมณเฑียรบาลพม่า" ใน ลัทธิธรรมเนียม ภาคที่ 26 หน้า 16

** เช่น ในคราว พ.ศ. 2106 ที่พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองยกมาตีอยุธยาด้วยเรื่องช้างเผือก ใน พ.ศ. 2112 เสียกรุงครั้งแรกและหลังจากอยุธยาประกาศอิสรภาพแล้ว อยุธยาทำสงครามกับพม่าครั้งไรท์พเชียงใหม่ก็ยกมาร่วมกับกองทัพพม่าด้วยทุกครั้ง แม้ในบางครั้งอาจจะมิได้รวมรบแต่ก็เป็นกำลังส่งเสบียงกองทัพพมามีให้ขาดแคลน

พระเจ้าเชียงใหม่¹ แต่ในภายหลังวิธีการดังกล่าวของพระเจ้าบุเรงนองต้องเปลี่ยนไป เพราะสงครามระหว่างพม่าและไทยเมื่อ พ.ศ.2106² ลานนาไทยมิได้ช่วยเหลือราชการตามพระราชโองการที่ให้ "รวบรวมซ่อมแปลงเรื่อรบและเรื่อล่าเลี้ยง และให้พระเจ้าเชียงใหม่คุมทหารลงมาพร้อมทั้งทัพภักทพรือรวมราชการสงครามครั้งนี้"³ แต่พระเจ้าเมกุฏิมิได้ยกกองทัพใหญ่ลงมาตามพระราชโองการ คงส่งแต่เจ้าเมืองอินทรีและเจ้าเมืองพรหมศิริ คุมเรื่อบรรทุกเสบียง 300 ลำ⁴ ลงลงมาช่วยราชการสงครามครั้งนั้นเท่านั้น เมื่อเสร็จสงครามพระเจ้าบุเรงนองจึงยกกองทัพไปเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง * ถอดพระเมกุฏิออกจากตำแหน่งและนำไปไว้เสียที่กรุงหงสาวดี แล้วโปรดให้นางราชเทวีเชื้อสายเจ้านครเชียงใหม่มาแตกนครองเมืองแทน โดยมีข้าหลวงพม่ายกกำลังมาช่วย⁵ และเมื่อนางราชเทวีเชื้อสายราชวงศ์เม็งรายองค์สุดท้ายสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ.2121 แล้ว พระเจ้าบุเรงนองตกลงพระทัยที่จะควบคุมเชียงใหม่อย่างใกล้ชิดยิ่งขึ้น จึงทรงแต่งตั้งพระโอรสซึ่งทรงพระยศดำรงเป็นท้าวเวียงจันทน์ "เฉลิมพระยศเป็นนรธาอ" ⁶ เป็นพระเจ้านครเชียงใหม่ต่อมา

ศูนย์กลางการปกครองของลานนาไทยในสมัยที่ต้องเป็นประเทศราชของพม่านั้น ยังคงใช้เมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองของลานนาไทยตั้งแต่เดิมมา โดยมีท้าวพระยาข้าราชการพม่าอยู่ทำราชการในเชียงใหม่ด้วย⁷ การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ในลานนาไทย เช่น การแต่งตั้งโยกย้ายเจ้าผู้ครองแคว้นสำคัญ ๆ เช่น เจียงแสน น่าน ฯลฯ

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 78

² กรมศิลปากร พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ หน้า 459

³ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1 หน้า 183

⁴ อ.ค. หน้า 185-186

* ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่าใน พ.ศ.2107 พระเจ้าเมกุฏิตั้งแข็งเมืองต่อกรุงหงสาวดี ในพงศาวดารโยนกกล่าวว่าพระเจ้าเมกุฏิกับพระยากมดผู้ครองเมืองเชียงแสนรวมคิดกันแข็งเมืองต่อกรุงหงสาวดี

⁵ พระยาประจักษ์จกรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 401

⁶ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ อ.ค. หน้า 260-261

⁷ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ น.ค.

เป็นไปตามพระราชโองการของพระเจ้าหงสาวดี ฐานะของหัวเมืองต่าง ๆ ดังกล่าวโดยทาง
ทฤษฎีแล้วยังคงขึ้นอยู่กับเชียงใหม่เช่นเดิม แต่ในทางความเป็นจริง เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่
มิได้มีสิทธิแต่งตั้งโยกย้ายตลอดจนปูนบำเหน็จความชอบหรือสั่งลงโทษแก่เจ้าผู้ครองนครซึ่งอำ
นาจดังกล่าวเป็นสิทธิของพระเจ้าแผ่นดินพม่าทั้งสิ้นแล้ว เจ้าครองนครต่าง ๆ ย่อมจะไม่เชื่อ
ฟังยาเกรงนครเชียงใหม่แต่อย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพระเจ้าเชียงใหม่ส่วนใหญ่เป็น
พม่า พระเจ้าเชียงใหม่หรือพระยาเชียงใหม่จึงมีสิทธิและอำนาจในการปกครองบังคับบัญชา
เฉพาะราชการของเมืองเชียงใหม่เองเท่านั้น มิได้มีอำนาจบังคับเจ้าผู้ครองนครในหัวเมือง
ลานนาไทยด้วย ลักษณะการปกครองลานนาไทยของพม่าจึงเป็นไปในทำนองส่งเสริมให้เกิด
การแตกแยกในระหว่างหัวเมืองทั้งหลาย ต่างฝ่ายต่างมีอำนาจปกครองดูแลเมืองของตนและ
คงต่างแย่งอำนาจกันอยู่ในที่ วิธีการเช่นนี้ทำให้หัวเมืองต่าง ๆ แยกความสามัคคี ไม่สา
มารวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันต่อต้านอำนาจพม่าที่ควบคุมอยู่ได้สำเร็จ

นอกจากนี้แล้ว พม่ายังมีวิธีการป้องกันการขบถหรือการเอาใจออกห่างซึ่งใช้ควบ
คุมประเทศราชอยู่โดยปกติคือ การเชิญองค์ราชบุตรหรือพระอนุชาของเจ้าเมืองประเทศราช
ต่าง ๆ ไปไว้ที่เมืองหลวงของพม่าเป็นตัวจำนำ วิธีการเช่นนี้พม่าใช้อย่างได้ผลดีกับหัวเมือง
ไทยใหญ่ซึ่งพม่าได้ไว้เป็นประเทศราชในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง¹ กรมพระนราธิปประพันธ์
พงศ์ทรงอธิบายถึงจุดประสงค์ในการใช้วิธีดังกล่าวกับเจ้าฟ้าในหัวเมืองไทยใหญ่ว่า "ไม่ชั่ว
แต่ประสงค์เอาไว้เป็นตัวจำนำเพื่อให้เจ้าฟ้าเมืองนั้น ๆ ประพฤติดีอดองจะอย่างเดียว
เท่านั้น แต่ทั้งนี้จะกลัให้คำแค้นอยู่ในหมักในเขาราชานาภาพพม่าและพรากจากความผูกมิตรสันทะ
วาทเพื่อนชาติด้วยกัน"² กับอยุธยาเองพม่าก็ใช้วิธีเดียวกัน กล่าวคือเมื่อสมเด็จพระมหาธรรม
ราชาธิราชเจ้าทรงยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้าบุเรงนองคราวที่ทัพพม่ายกไปตีกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ.
2106 พระเจ้าหงสาวดีได้ตรัสขอพระราชโอรส สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชก็จำต้อง
ถวาย สมเด็จพระนเรศวรจึงไปประทับอยู่เมืองหงสาวดี³ ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ และใน

¹ G.E. Harvey, History of Burma, p.165

² กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พงศาวดารไทยใหญ่ เล่ม 2 หน้า 77

³ กรมศิลปากร "คำให้การขุนหลวงหาวัด (ฉบับหลวง)" ในคำให้การชาวกรุงเก่า

สมัยพระเจ้าันทบุเรง พระองค์ได้มีพระราชโองการให้พระเจ้าเชียงใหม่ "ส่งพระบุตร พระนามเจ้าคุณทอง และข้างรบชื่อชะมุกเขสะเย ขึ้นไป"¹ โดยความมุ่งหมายเช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตามวิธีการของพม่าในการป้องกันมิให้ประเทศราชเอาใจออกห่างดังกล่าวแล้วจะใช้ได้ผลก็ต่อเมื่อกษัตริย์พม่ามีอำนาจเข้มแข็งและการปกครองภายในมีเสถียรภาพมั่นคงเท่านั้น เมื่อใดที่พม่าเกิดเหตุจลาจลจนวายุทั้งโดยจากสาเหตุภายในคือการขัดหรือการแย่งชิงราชสมบัติในระหว่างพระราชวงศ์ และโดยสาเหตุภายนอกคือมีข้าศึกมุกรุกโจมตี ประเทศราชต่าง ๆ จะฉวยโอกาสแข็งเมืองเป็นอิสระแยกตนในทันที หรือมีฉันทกไปยอมอ่อนน้อมเป็นประเทศราชของประเทศอื่นเช่น ลานนาไทยในครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 ได้ก่อการขัดต่อพม่าบ่อยครั้ง * และเคยเอาใจออกห่างจากพม่าไปเข้ากับอยุธยา² พม่าจึงต้องหาวิธีแก้ไขและจัดการปกครองลานนาไทยใหม่เพื่อมิให้ก่อการกระด้างกระเดื่องกับพม่าได้อีกโดย

1. การลดฐานะของเมืองเชียงใหม่และพระเจ้าเชียงใหม่ลงให้เท่าเทียมกับนครและเจ้าผู้ครองนครอื่น ๆ ในลานนาไทย ดังนั้นตั้งแต่หมดยุคของพระเจ้าเชียงใหม่มังฆวนราชามังคฺยใน พ.ศ. 2157³ แล้ว ฐานะของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่เป็นเพียงพระยาเชียงใหม่เช่นเดียวกับพระยาแพะ พระยาน่านหรือพระยานครลำปาง ฯลฯ การแต่งตั้งถอดถอนหรือโยกย้ายพระยาเชียงใหม่เป็นไปตามความต้องการของพม่าทั้งสิ้น และนครเชียงใหม่หลังจาก พ.ศ. 2243 เป็นต้นไปได้ถูกเพิกถอนอำนาจในการบังคับหัวเมืองในลานนาไทยหลายเมือง ตั้งแต่นั้นไปเชียงใหม่จึงมิได้เป็นศูนย์กลางทางการปกครองของลานนาไทยอีกต่อไป

2. การยกฐานะของเมืองเชียงแสนขึ้นเป็นศูนย์กลางในการปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ในลานนาไทยแทนเชียงใหม่ เพราะในทางภูมิศาสตร์แล้ว เชียงแสนตั้งอยู่ในชัยภูมิ

¹ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1 หน้า 295

* พ.ศ. ๒๑๖๗ เชียงของแข็งเมือง พ.ศ. 2168 เมืองน่านแข็งเมือง พ.ศ. 2174 เชียงใหม่รวมกับนครลำปางแข็งเมือง พ.ศ. 2175 เมืองฝางแข็งเมือง

² สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ไทยรบพม่า หน้า 242-253

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

ที่สะดวกในการติดต่อกับพม่ายิ่งกว่าเชียงใหม่ซึ่งอยู่ไกลลงมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน พ.ศ. 2178 พระเจ้าสะโคธรรมราชาได้อพยพเมืองหลวงไปตั้งที่อังวะ¹ ซึ่งจะเดินทางไปมากับ เชียงแสนได้รวดเร็วกว่า ฉะนั้นตั้งแต่ พ.ศ. 2206 เป็นต้นไปรัฐบาลพม่าได้แต่งตั้งเจ้านาย และขุนนางชาวพม่าทั้งสิ้นมากำกับราชการและปกครองเมืองเชียงแสน * ต่อมาพระเจ้าอังวะได้โปรดให้ยกเมืองเชียงแสนออกจากอำนาจเมืองเชียงใหม่ให้ขึ้นตรงต่อกรุงอังวะแทนใน พ.ศ. 2243² และอีก 15 ปีต่อมา พระเจ้าอังวะได้เพิ่มอำนาจในการปกครองให้แก่เชียงแสนอีกโดยให้เมืองกาย เมืองโร เมืองเลน ภูยาภ กะแลง เชียงลาบ เมืองหลวงปูคา** มาขึ้นกับเมืองเชียงแสน³ พร้อมทั้งแต่งตั้งผู้ช่วยการปกครอง ตำแหน่ง นาขวา และนาซ้าย มาประจำเมือง และในที่สุดเมื่อ พ.ศ. 2276 พระเจ้าอังวะได้โปรดให้เจ้าเมืองเชียงแสน มีอำนาจปกครองบังคับ "เมืองแพะ เมืองน่าน ลคอน เมืองฝาง เมืองสาก เชียงของ เมืองเทิง"⁴ เพราะในขณะนั้นเมืองเชียงใหม่เป็นขบถมิได้ขึ้นกับพม่าอยู่ชั่วระยะหนึ่ง เมืองเชียงแสนจึงเพิ่มความสำคัญขึ้นจนกลายเป็นรากฐานแห่งอำนาจอันมั่นคงของพม่าในลานนาไทย

3. การควบคุมการแต่งตั้งเจ้าเมืองต่าง ๆ พม่าได้เข้าควบคุมอย่างใกล้ชิดยิ่งขึ้นหลังจากที่พบว่าการยินยอมให้เจ้านายของนครนั้น ๆ ปกครองดูแลเองทำให้เกิดการขบถแข็งเมืองต่อพม่าบ่อยครั้ง เช่น เชียงใหม่ สมัยใดที่มีเจ้าเมืองเป็นชาวลานนา เชียงใหม่จะก่อการขบถแข็งเมืองต่อพม่า ดังใน พ.ศ. 2171⁵ พระยาเชียงใหม่ตั้งแต่เดิมเป็นพระยาน่าน

¹ G.E. Harvey, History of Burma, p. 193

* เจ้าเมืองเชียงแสนมีตำแหน่งเป็น "หวาน" หรือ "หวุ่น" ซึ่งเป็นตำแหน่งข้าราชการชั้นสูงแต่มีใช้ในระบับสำคัญของพม่าและมี "จักกาย" หรือที่ไทยเรียกเก็บกกาย ทำหน้าที่ปลัด

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ล.ค. หน้า 82

** ในพงศาวดารโยนกว่า เมืองกาย เมืองโร เมืองเลน เมืองพยาก แหลว เชียงราย และเมืองหลวงปูคา

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 82

⁴ ค. หน้า 84

⁵ ค. หน้า 81

ได้ร่วมกับพระยานครลำปางแข็งเมือง พม่าต้องใช้เวลาปราบปรามอยู่ถึง 2 ปี เหตุการณ์จึงสงบ
เรียบร้อยลงได้ หรือนครอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน ดังนั้นพม่าจึงพยายามแก้ไขโดยการส่งข้าราชการ
การพม่าเข้าไปเป็นเจ้าเมืองเสียเอง เช่น ที่พม่าส่งข้าราชการพม่าไปปกครองเชียงใหม่แสนทั้ง
แต่ พ.ศ. 2206 เป็นต้นไป หรือส่งเชื้อสายเจ้านายพม่าไปเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ในบาง
สมัย¹ สำหรับนครอื่น ๆ มักเพ่งเล็งแต่งตั้งเจ้านายในเมืองนั้น ๆ ซึ่งพม่าเห็นว่ามิใช่ภัยใฝ่
ข้างพม่า แต่ถึงกระนั้นก็ยังมีการโยกย้ายเปลี่ยนแปลงตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครเสมอ และใน
บางระยะก็เป็นเจ้าฟ้ามาจากเมืองไทยใหญ่* อย่างไรก็ตามพม่ายังไม่วางใจเสียทีเดียว ถ้า
ผู้ใดที่พม่าสงสัยว่ามีลักษณะที่จะเอาใจออกห่างก็จะคุมตัวไปไว้เสียที่เมืองพม่าแล้วพิจารณาแต่งตั้ง
ผู้คนที่เห็นว่าเหมาะสมไปครองเมืองแทน²

ถึงแม้พม่าจะพยายามดำเนินการควบคุมหัวเมืองในลานนาไทยอย่างรอบคอบแล้ว
ก็ยังเกิดการขบถขึ้นบ่อย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 23 ลานนาไทย
ได้ก่อการกบฏครั้งใหญ่ครั้งโดยฉวยโอกาสที่เกิดเหตุยุ่งยากในเมืองพม่า** เมื่อ
ราชวงศ์อลองพญาขึ้นอำนาจเป็นใหญ่ จึงได้ใช้วิธีการรุนแรงในการปราบปรามลานนาไทยยิ่งขึ้น
ใน พ.ศ. 2306 เมื่อพม่าตีเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นขบถแข็งเมืองและตั้งตัวเป็นอิสระมาตั้งแต่
พ.ศ. 2070 ได้กวาดต้อนชาวเมืองเชียงใหม่ไปพม่าจนเกือบหมด ทั้งได้ทำลายเมืองเล็ก ๆ

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่
หน้า 81-82

* จากพงศาวดารเมืองน่านระบุว่า เจ้าฟ้าเมืองคองได้มาเป็นเจ้าเมืองน่านในระ
หว่าง พ.ศ. ๒๒๕๐-๒๒๕๗ และเจ้าฟ้าเมี้ยวขามาเป็นเจ้าเมืองในระหว่าง พ.ศ. 2257-2259

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ น.ก.

** ในปลายพุทธศตวรรษที่ 23 พระเจ้าแผ่นดินพม่าอนาโณนจึงเกิดกบฏขึ้นทั่วไปใน
พระราชอาณาเขต มอญได้อำนาจตั้งตัวขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงหงสาวดี ซึ่งในพงศาวดาร
ไทยออกพระนามว่าสมิงทอ ๆ ได้ปกครองมีอำนาจเหนือมอญพม่าทั้งปวง ไม่นานต่อมาองไยยะ
ชาวพม่านายมามุกโชโบ ได้ตั้งตัวเป็นใหญ่ จึงเกิดรบพุ่งขึ้นระหว่างมอญและพม่า การต่อสู้ครั้ง
นี้เป็นสงครามครั้งสุดท้ายระหว่างมอญและพม่า หลังจากที่มีการรบพุ่งแย่งชิงอำนาจกันเปลี่ยน
กันครอบครองอาณาจักรมาเป็นเวลานาน ในที่สุดเมืองพม่าก็ส่งมราชคาบภายใต้พระเจ้าอลอง-
พญา และมอญก็ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจพม่าตลอดไปไม่มีโอกาสจะตั้งตัวใหม่ได้อีกหลังจาก
พ.ศ. 2300 ไปแล้ว

โดยการเผาเสียหลายแห่ง¹ และเมื่อครั้งอื่น ๆ ยังคงแสดงอาการกระคายกระคายเคืองต่อผู้
พม่าอีก ในปีต่อมาพม่าจึงยกทัพเข้าไปปราบปรามโดยทั่วไปในลานนาไทย เมื่อมีชัยชนะในหัว
เมืองใดก็กวาดต้อนผู้คนในเมืองนั้น ๆ ไปเมืองพม่าเสียเป็นส่วนใหญ่เป็นการมั่นคงกำลังของ
หัวเมืองต่าง ๆ มีให้รวบรวมกันต่อสู้พม่าได้อีก จึงเห็นได้ว่าพม่าไม่ต้องการจะปกครองลาน
นาไทยยกเว้นเพียงแสนอย่างเมืองประเทศราชอีกต่อไป จึงได้กวาดต้อนกำลังคน ทำลาย
ทรัพย์สินสิ่งของบ้านเมืองเสียเป็นส่วนใหญ่² ในขณะนั้นพระเจ้าแผ่นดินพม่ากำลังขยายอำนาจ
ลงมาอยุธยา พม่าจึงมุ่งที่จะใช้ลานนาไทยเป็นที่ตั้งกองทัพโจมตียุทธยาจากทางเหนือลงมาตาม
ยุทธวิธีที่พระเจ้าบุเรงนองเคยใช้ตีกรุงศรีอยุธยาสำเร็จมาแล้วเมื่อ พ.ศ. 2112 โดยมีเชียง
แสนและเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางสำคัญทางการทหารและการส่งกำลังบำรุง แม้จนในสมัยธนบุรี
พม่าจะถูกกองทัพไทยขับไล่ออกไปจากเชียงใหม่ พม่าก็ยังคงรักษาเชียงแสนไว้เป็นที่มั่นจนถึง
สมัยรัตนโกสินทร์

๕.๓. ผลประโยชน์ที่พม่าได้รับจากลานนาไทย

ความมุ่งหมายประการแรกของพระเจ้าบุเรงนองในการยกกองทัพขึ้นไปโจมตีลาน
นาไทยใน พ.ศ. 2101 นั้น เป็นไปเพื่อเผยแพร่พระกฤษฎาภินิหารขยายพระราชอาณาจักรพม่า
ให้กว้างขวาง และเพื่อให้พระเกียรติยศเป็นที่เลื่องลือว่าพระองค์สามารถโจมตีนครเชียงใหม่
อัน "เป็นราชธานีใหญ่มีหัวเมืองขึ้นถึง 57 หัวเมือง ซึ่งมีพลมีศักรอาวุธอันเต็มหาญ ยังไม่เคย
มีมหากษัตริราชเจ้าแคว้นใดยกไปโรมร่อยอาชยไคมาแต่ปางก่อนเลย"³ แต่ในภาย
หลังพม่าพบว่าลานนาไทยมีความสำคัญในด้านอื่น ๆ ต่อพม่ามากจนไม่อาจจะปล่อยให้ลานนาไทย
เป็นอิสระจากพม่าได้ พม่าจึงพยายามจะรักษาอำนาจของตนที่มีเหนือลานนาไทยไว้โดยวิธีการ
ต่าง ๆ ให้นานที่สุดเท่าที่จะทำได้ พม่าได้รับประโยชน์จากลานนาไทยในด้านต่าง ๆ คือ

¹ G.E. Harvey, History of Burma, p.251

² องค์การคำของคุรุสภา "พงศาวดารเมืองน่าน" ในประชุมพงศาวดาร เล่ม 10

หน้า 4

³ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1 หน้า 176

ในคานยุทธศาสตร์ ที่ตั้งของลานนาไทยมีความสำคัญต่อพม่าเป็นอย่างยิ่ง ในด้านการควบคุมหัวเมืองใหญ่ของไทยของพม่า เพราะพม่าอาศัยลานนาไทยเป็น "แหล่งพักกองทัพสำหรับยกไปปราบเมือง เชียงรุ้งอันเป็นเมืองหลวงของแคว้นอาฬวรัฐ และ เมือง เชียงตุงอันเป็นเมืองหลวงของแคว้นแคว้นเซเมรัฐ" ¹ และเมื่อพม่ากับอยุธยาทำศึกสงครามกัน ที่ตั้งของลานนาไทยนับว่าเป็นเครื่องช่วยกำหนดยุทธวิธีการรบของพม่าในการโอบล้อมอยุธยาได้ดียิ่งขึ้น ปรากฏว่าในการโจมตีอยุธยาครั้งสำคัญใน พ.ศ. 2112 และ พ.ศ. 2310 พม่าได้ใช้วิธียกกองทัพเข้ามาทางลานนาไทยแล้วโจมตีหัวเมืองเหนือลงมาเพื่อตัดกำลังและเสบียงอาหารของอยุธยาจนหมดสิ้น เมื่อประจักษ์กับความอ่อนแอภายใน อยุธยาจึงต้องพ่ายแพ้เสียเมืองแก่พม่าทั้ง 2 ครั้ง

ในคานเศรษฐกิจ ลานนาไทยเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์เป็นเสมือนอู่ข้าวอู่น้ำอันสำคัญ ลานนาไทยจึงมีผลประโยชน์ให้พม่าอย่างมากมายทั้งในเวลาสงบและยามเกิดศึกสงคราม อาจกล่าวได้ว่าความอุดมสมบูรณ์ทางคานเศรษฐกิจของลานนาไทยเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้พม่าตีกรุงศรีอยุธยาได้ทั้งสองครั้ง ด้วยเหตุที่พม่าได้นำกำลังทางเศรษฐกิจและการเมืองของลานนาไทยไปใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่นั่นเอง

ในยามสงคราม พม่าจะกะเกณฑ์สิ่งเหล่านี้จากลานนาไทยได้คือ

1. กำลังคน เป็นการเรียกเกณฑ์เพื่อเข้าร่วมในกองทัพพม่าไปสู้รบทุกครั้ง ที่พม่าทำศึกสงคราม หลักฐานในข้อนี้เห็นได้ชัดเจนเมื่อคราวที่อยุธยาทำสงครามกับพม่าตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระจักรพรรดิเป็นต้นมา กำลังจากลานนาไทยต้องเข้าร่วมกับกองทัพพม่าด้วยทุกครั้งและในคราวที่เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พม่าได้เรียกเกณฑ์กำลังจากลานนาไทยเข้าร่วมด้วยแม้จะไม่ได้กำลังเต็มที่ เพราะก่อนหน้านี้พม่าได้กวาดต้อนชาวลานนาไปไว้ที่เมืองพม่าเสียมาก แต่ก็ยังมีชาวลานนาไทยบางกลุ่มที่หลบซ่อนอยู่ตามป่าเขา และในที่สุดถูกพม่าจับได้และเรียกเกณฑ์เป็นกำลังให้แกกองทัพพม่าลงมาทำศึกกับอยุธยา

¹ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1 หน้า 176

2. กำลังพาหนะและเสบียงอาหาร ในสมัยพระเจ้าตะเบงชเวตี้ พม่าประสบกับปัญหาเรื่องอาวุธและเสบียงอาหารในคราวที่ยกกองทัพลงมาโจมตีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 2091¹ กล่าวคือไม่สามารถจะนำปืนขนาดใหญ่ที่จะยิงพระนครมาจากพม่าได้เพราะทางลำบาก และเมื่อมาถึงลุ่มอยุธยาช้านานเข้าเกิดการขาดแคลนเสบียงอาหาร² เป็นเหตุให้ต้องถอยทัพ ต่อมาเมื่อพระเจ้าบุเรงนองได้ล่านนาไทยไว้ในอำนาจแล้ว ปัญหาดังกล่าวข้างต้นจึงหมดไปเพราะล่านนาไทยเป็นดินแดนที่สมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร ช้างม้า พาหนะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งช้างซึ่งเป็นพาหนะสำคัญในการทำสงคราม ล่านนาไทยมีช้างเป็นจำนวนมาก จนพม่าเองก็ได้กำหนดให้เลี้ยงใหม่ส่งส่วยช้างให้ทุกปี ในการทำสงครามกับอยุธยา ล่านนาไทยจึงถูกกะเกณฑ์ให้เป็นกำลังคานสะเบียงอาหารและกำลังพาหนะส่งให้แก่พม่ามิให้ขาดแคลนได้

ในยามสงบนอกจากส่วยบรรณาการประจำปีให้ล่านนาไทยจะต้องส่งให้แก่พม่าตามประเพณีของประเทศราชแล้ว พม่ายังอาจเรียกร้องเงินและอื่น ๆ จากชาวล่านนาไทยได้อีก เช่น

1. เงินภาษีที่พม่าเรียกเกณฑ์เอาจากเมืองประเทศราชต่าง ๆ โดยไม่มีกำหนดเวลา * แล้วแต่ทางราชสำนักพม่าจะต้องการเงินเมื่อใด เมืองประเทศราชก็จะต้องจัดหาเงินให้ตามเกณฑ์ ถึงแม้จะได้มาโดยต้องเรียกเก็บภาษีอย่างแพงจากราษฎรก็ต้องทำ "เพื่อจะให้พม่ารราชสำนักพม่าจะเกณฑ์มาให้ส่ง"³ หลักฐานข้อนี้ปรากฏชัดเจนจากหัวเมืองไทยใหญ่ ทั่วเขตนี้หัวเมืองไทยใหญ่จึงเกิดขบถบ่อย ๆ เพราะความเดือดร้อนจากการเกณฑ์เงินของพม่าเอง และในเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 2268 ก็เกิดขบถขึ้นด้วยสาเหตุจากการเก็บภาษีอย่างรุนแรงของพม่า⁴

¹ กรมศิลปากร พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ หน้า 456

² กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1 หน้า 147

* Cady กล่าวไว้ใน History of Modern Burma ว่านอกจากเครื่องราชบรรณาการและของถวายประจำปีแล้วยังมีของถวายพิเศษในรูปต่าง ๆ ซึ่งราชสำนักจะ "ขอ" ให้ประเทศราชจัดส่งไปถวายบ่อย ๆ ซึ่งคงรวมทั้งเงินด้วย

³ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พงศาวดารไทยใหญ่ เล่ม 2 หน้า 92

⁴ G.E. Harvey, History of Burma, p. 207

2. ภาษีการค้าที่พม่าเรียกเก็บตามค่านาทางที่พ่อค้าใช้เดินทางค้าขายในระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ * ในกรณีนี้ไม่ปรากฏหลักฐานในตำนานลานนาไทย แต่ปรากฏเรื่องการเก็บภาษีชนิดนี้ในหัวเมืองไทยใหญ่ซึ่งตกอยู่ใต้อาณัติของพม่าเช่นเดียวกัน จึงประมาณการได้ว่าในหัวเมืองลานนาไทยเองพม่าก็คงมีใ้ปฏิบัติให้แตกต่างกันออกไปบ้าง การเก็บภาษีค่านาทางค้าขายของพม่าเป็นไปอย่างรุนแรงมากในหัวเมืองไทยใหญ่ ดังปรากฏข้อความในพงศาวดารไทยใหญ่ว่า "ขุนนางพม่ารักษาหนทางชักภาษีเสียจนทนแทบไม่ไหว ทางไหนมีภาษีมาตั้งชักภาษีเอามาก ๆ ทางนั้นก็เลิกเดินกันเสียปี 1" ¹

3. การให้ราษฎรรับภาระเลี้ยงดูกองทหารพม่าซึ่งตั้งประจำการอยู่ในหัวเมืองประเทศราชต่าง ๆ กองทหารเหล่านี้จะมีการผลิตเปลี่ยนโยกย้ายทุก ๆ 3 ปี ² แต่รัฐบาลพม่าไม่จำเป็นต้องเลี้ยงดูแต่อย่างใด เมื่อส่งกองทหารไปประจำในหัวเมืองใดก็เกณฑ์ให้ราษฎรในถิ่นนั้นรับภาระเลี้ยงดู กองทหารเหล่านี้จึงสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยรัฐบาลไม่ต้องออกค่าใช้จ่ายใด ๆ เช่นในไทยใหญ่กองทหารดังกล่าวเลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยเกณฑ์ให้พลเมืองเลี้ยง มิได้ออกเงินช่วยเหลือการใช้จ่ายของบ้านเมืองเลย" ³

การเรียกเก็บเงินภาษีในค่านาอื่น ๆ คงจะมีอีกหลายประเภท แต่ไม่อาจจะหาหลักฐานทั้งทางตรงก็จากพงศาวดารตำนานในลานนาไทยเอง และทางอ้อมก็จากประเทศราชไทยใหญ่มายืนยันได้ แต่เพียงภาษีเท่าที่อ้างถึงข้างต้นก็เป็นเหตุผลเพียงพอแก่พม่าในการพยายามจะรักษาอำนาจของตนที่มีเหนือประเทศราชต่าง ๆ ไว้ให้นานที่สุดเท่าที่จะทำได้

* Cady กล่าวว่าในประเทศพม่าเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 18 มีการจัดตั้งด่านเก็บภาษีเรียกว่า "Chauki" กระจายทั่วไปตามลำน้ำอิระวดีเพื่อเรียกเก็บเงินจากเรือที่ผ่านขึ้นไป ดังนั้นแม้ในหัวเมืองประเทศราชพม่าก็คงจัดตั้งด่านภาษีในทำนองเดียวกันเช่นเดียวกัน ในสมัยสุโขทัยก็มีการเรียกเก็บภาษีเช่นนี้เรียกว่าภาษีจอบ

¹ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พงศาวดารไทยใหญ่ เล่ม 2 หน้า 67

² G.E. Harvey, History of Burma, p. 202

³ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ล.ด. หน้า 89

5.3 ผลจากการปกครองของพม่า

ในช่วงระยะเวลาประมาณ 200 ปีที่ผ่านมาได้เข้าปกครองล้านนาไทย ผลจากการปกครองของพม่าปรากฏอย่างเด่นชัดว่าได้ทำลายลักษณะการปกครองภายในซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยสมบูรณ์แบบในสมัยพระเจ้าติโลกราชลงโดยสิ้นเชิง หัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาไทยเกิดการแตกแยกกันในทางการเมือง ซึ่งโดยลักษณะทางภูมิศาสตร์ก็มีลักษณะดังกล่าวอยู่แล้ว นอกจากนี้ความทุกข์ยากของราษฎรอันเกิดจากการมุงจะเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ของพม่าแผ่ฝ่ายเดียวยังปรากฏอยู่ทั่วไป ผลจากการปกครองของพม่าจึงทำให้ล้านนาไทยตกอยู่ในสภาพทรุดโทรมทั้งในด้านการเมือง การปกครอง ตลอดจนเศรษฐกิจ

กานการเมือง

พม่าปกครองล้านนาไทยโดยมิได้มีความมุ่งหมายจะรักษาวิถีการปกครองแบบเดิมที่พระเจ้าเชียงใหม่มีอำนาจปกครองดูแลหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาไทยแต่เพียงพระองค์เดียวด้วยเกรงจะเป็นช่องทางให้ล้านนาไทยรวบรวมกำลังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันต่อต้านพม่า การปกครองของพม่าจึงให้อิสระแก่เจ้าครองนครในการปกครองแต่ละแคว้นอันก่อให้เกิดการแก่งแย่งแข่งขันระหว่างเจ้าผู้ครองนครจนถึงขั้นแตกสามัคคีและรบพุ่งกันเองในที่สุด ตัวอย่างในข้อนี้จะเห็นได้จากความเป็นอริระหว่างนครลำปางและนครลำพูนในตอนปลายของพุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งเป็นระยะที่บ้านเมืองในล้านนาไทยไม่สงบ แม้แต่พม่าก็มีอาจจะรักษาสถานการณ์ไว้ได้ก็ต้องปล่อยให้เกิดการจลาจลขึ้นทั่วไปในล้านนาไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งนครลำปางซึ่งขาดเจ้าผู้ครองนคร ท้าวมหายศพระยาลำพูนเห็นเป็นโอกาสดีจึงยกทัพมาตีนครลำปางได้ ในภายหลังนายทิพย์จักร^{*} ได้รวบรวมชาวเมืองลำปางต่อสู้ขับไล่กองทัพลำพูนออกไปได้และสถาปนาตนเองขึ้นเป็นพระยาสุลวะลือไชย พระยานครลำปาง¹ แต่ปรากฏว่าหลังจากสมัยพระยาสุลวะลือไชยแล้ว ขุนนางในเมืองนครลำปางนั่นเองได้ก่อกบฏต่อเจ้าชายแก้ว เป็นราชบุตรจนต้องหลบหนีออกจากเมืองไปอาศัยอยู่เมืองแพร่² ความอ่อนแอของเมืองภายในหัวเมืองล้านนาไทยนี้มีผลทำให้เกิดความไม่สงบและ

* หรือนายทิพย์อาจเป็นคนสกุลเจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ ในหัวเมืองล้านนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

² ก. หน้า 89

การทะเลาะวิวาทแก่งแย่งอำนาจกันเองระหว่างเจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ โดยที่พม่าตั้งใจปล่อยให้
ให้การแก่งแย่งอำนาจดำเนินต่อไป เมื่อฝ่ายใดมีชัยชนะแล้วจึงแต่งตั้งฝ่ายนั้นให้เป็นใหญ่ต่อไป
ดังนั้นเจ้าผู้ครองนครทั้งหลายจึงไม่มีโอกาสจะรวมกันต่อสู้ขับไล่ออกไปจากลานนาไทยได้
นอกจากต้องตกอยู่ในสภาพประเทศราชของพม่าต่อไป

กานเศรษฐกิจ

จากการเรียกเก็บเงินภาษีของพม่า การเรียกเกณฑ์กำลังคน พาหนะ และเสบียง
อาหารไปใช้ในการสงครามทำให้เศรษฐกิจภายในของลานนาไทยเสื่อมโทรมลง ตลอดจนเมื่อ
หัวเมืองในลานนาไทยก่อความไม่สงบขึ้น กองทัพพม่าที่ยกมาปราบปรามเมื่อปราบเมืองใดสำเร็จ
ก็จะกวาดต้อนผู้คนของเมืองนั้น ๆ ไปเมืองพม่าด้วย¹ เพื่อมันทอนกำลังมิให้คิดรวบรวมกำลังก่อ
การกระด้างกระเดื่องหรือทำการจลาจลจนวายเป็นอีก แต่ในสมัยนั้นกำลังคนเป็นชุมกำลังทาง
เศรษฐกิจอันสำคัญของบ้านเมือง เมื่อหัวเมืองในลานนาไทยขาดกำลังคนเสียแล้ว เศรษฐกิจภายใน
บ้านเมืองย่อมอ่อนแอลง นอกจากนั้นสภาพความไม่สงบซึ่งเกิดขึ้นบ่อย ๆ ในลานนาไทย และ
ระบบภาษีค่านทางที่พม่าตั้งขึ้นเพื่อเรียกเก็บภาษีจากพ่อค้าคงจะมีผลกระทบกระเทือนต่อการค้า
ภายในของลานนาไทยอยู่บ้าง เมื่อประกอบกับความเป็นข้าศึกศัตรูระหว่างพม่าและอยุธยา อัน
เป็นเหตุชักนำให้กองทัพอยุธยายกขึ้นไปโจมตีลานนาไทยในฐานะที่เป็นกลุ่มเดียวกับพม่า แล้วกวาด
ต้อนผู้คนทรัพย์สินสิ่งของลงมา เช่น ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ที่มีการยกกองทัพจากอยุธยาขึ้นไป
โจมตีลานนาไทย หรือแม้แต่ในสมัยธนบุรีที่พม่ายึดลานนาไทยเป็นที่มั่นในการต่อสู้โจมตีอยุธยา
ลานนาไทยจึงกลายเป็นสมรภูมิต่างระหว่างพม่าและอยุธยาหลายครั้ง เมื่อเป็นเช่นนั้นบ้านเมือง
ไร่นาก็ย่อมตกอยู่ในสภาพเสียหายยับเยิน ผู้คนที่พอจะเหลืออยู่บางตางหลบหนีการถูกจับกุมเป็น
เชลยของกองทัพพม่าและอยุธยาโดยแอบซ่อนตัวอยู่ตามป่า เป็นผลให้หัวเมืองในลานนาไทยหลาย
เมืองเช่น เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา ต้องกลายเป็นเมืองร้างในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 24
ดังปรากฏหลักฐานจากใบบอกพระยาเชียงใหม่เรื่องตั้งเมืองเชียงราย เมืองพะเยา เมืองงั่ว
ใน พ.ศ. 2387 ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เจ้านายเมืองเชียงใหม่ เมือง
ลพบุรี เมืองลำพูน ไปจัดตั้งเมืองเชียงราย เมืองพะเยา และเมืองงั่วขึ้นใหม่ พร้อมกันนั้นได้

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงราย เจ้าเมืองพะเยา เจ้าเมืองงาว ตลอดจนอุปราชราชวงศ์ตามตำแหน่งทุกเมือง¹ เมืองเชียงราย เมืองพะเยา และเมืองงาวจึง
 1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700
 701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900
 901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000

¹ จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 57, ใบบอกพระยาเชียงใหม่ เรื่องตั้งเมืองเชียงราย เมืองพะเยา เมืองงาว ฯลฯ

² สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณี ไทยรบพม่า หน้า 564

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 97-98

⁴ หม่อมเจ้าสุทนต์มณี "สถาปत्यกรรมล้านนาไทย" รายงานการสัมมนาเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีล้านนาไทย หน้า 4.1

ความนิยมอันเกี่ยวเนื่องด้วยศาสนาบางประการเท่าที่พบหลักฐานว่าชาวลานนาไทย
 คงได้รับไปจากพม่ามีเป็นต้นว่า การสร้างรูปสิงห์แบบพม่าตัวใหญ่ไว้ตามวัดต่าง ๆ ในลานนาไทย
 ตามอย่างพม่าที่นิยมสร้างรูปสิงห์ตัวใหญ่เฝ้าอยู่สองข้างปากทางเข้าบริเวณพระเจดีย์ที่สำคัญใน
 เมืองพม่าทุกแห่ง¹ และแม้แต่ประเพณีการบวชชาวไทยในภาคเหนือปัจจุบันนิยมบวชเณรกันมาก
 โดยถือว่าตอนบวชเป็นสามเณรสำคัญกว่าการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ในการจัดพิธีบวชทาง
 ภาคเหนือจึงมักจัดเป็นงานใหญ่โตมากยิ่งขึ้นกว่างานอุปสมบท ความนิยมเชื่อดังเช่นนี้ในลานนาไทย
 แรกตอนที่พม่าจะเข้าปกครองไม่เคยปรากฏมาก่อนแม้แต่ในรัชกาลมาลีปกรัน อันเป็นหนังสือประวัติ
 ความเป็นมาของพระพุทธศาสนาและมีเรื่องราวของพระพุทธศาสนาในลานนาไทยแต่แรกเริ่มจนถึง
 รัชสมัยพระเมืองเกษไชยราชก็ไม่มีเอ่ยถึงว่าชาวลานนาไทยนิยมการบวชเณรยิ่งกว่าบวชพระแต่
 อยางไร ประเพณีนี้จึงน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากเมืองพม่า แม้จนในปัจจุบันนี้ชาวพม่าก็ยังนิยม
 "บวชกันเพียงสามเณรเป็นพื้น ที่บวชเป็นพระภิกษุนั้นน้อย"²

ความนิยมอื่น ๆ ที่ชาวลานนาไทยรับไปจากพม่าโดยไม่สมัครใจ แต่ในภายหลังได้
 กลายเป็นความนิยมชมชอบจนเป็นประเพณีคือ ความนิยมเรื่องการสักร่างกายของชาย ตามธรรมเนียม
 พม่าในปัจจุบันนั้นถือกันว่าเด็กผู้ชายพม่าจะไม่เรียกว่าเป็นหนุ่มจนกว่าจะได้สักตามร่างกายแล้ว
 รูปที่สักส่วนใหญ่เป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ และยันต์ซึ่งเชื่อกันว่าจะทำให้คงกะพัน³ ในสมัยก่อนพม่าได้นำ
 เอาธรรมเนียมในการสักนี้ไปบังคับใช้ในหัวเมืองประเทศราชต่าง ๆ โดยมีจุดประสงค์จะให้
 การสักแต่ละแบบเป็นเครื่องหมายสำคัญว่าคนผู้นั้นเป็นเชื้อชาติอะไร จึงได้กำหนดว่า "พม่าแท้สัก
 ด้าย บางเป็นเครือกนก กำหนดเสมอเขา ไทยเหนือสักลายยี่ก กำหนดเสมอกระพุ่มอง
 คองสูงสักลายมอมเสมอปลีทอง ชมสักมอมมีคเสมอขอเท้า ลาวลานนาไทยสักคำพิกไม่มีลายเสมอเขา
 คำเป็นหมึกทา"⁴ ข้อกำหนดในการสักนี้ในครั้งแรกชาวลานนามิได้นิยมยักเพราะปรากฏว่า "การ
 ที่จะเริ่มสักขาดองขมขี้กวยอาชญาถึงสาหัส หากเป็นไปไคด้วยอำนาจอันร้ายแรง"⁵ แต่ในภายหลัง

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ เที่ยวเมืองพม่า หน้า 27

² ก. หน้า 91

³ สมบัติ พลายน้อย เล่าเรื่องพม่ารามัญ หน้า 162

⁴ เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.40/3 ปีที่ 2 เขตรแดนอังกฤษทางหัวเมืองมณฑล
ลาวเฉียง ปี ร.ศ.109

⁵ ก.

แม้จะเป็นอิสระจากอำนาจมาแล้ว การลี้ภัยกลายเป็นประเพณีที่ชาวไทยในภาคเหนือนิยมกันโดยทั่วไป

ความรู้สึกไม่พอใจ

จากการปกครองที่พม่ามุ่งแต่ประโยชน์ของตนแต่เพียงอย่างเดียว ได้ก่อให้เกิดความรู้สึกไม่พอใจชาวพม่าในกลุ่มชาวลานนาไทย ความรู้สึกดังกล่าวนี้จะเห็นได้ชัดจากเมื่อ พ.ศ. 2270 เทพสิงห์ได้ก่อการกบฏขึ้นในเมืองเชียงใหม่ เมื่อยึดเชียงใหม่ได้แล้วได้ประหารเจ้าเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นชาวพม่าเสียและมีคำสั่งป่าวร้องว่า "ลูกมาน * ลูกเมืองอยู่บ้านใด หื้อเอามาส่งนับเตี้ย ** จักใส่คอกไฟเผาเสียว่าอัน" ¹ นอกจากนี้การกระด้างกระเดื่องของหัวเมืองต่าง ๆ ในลานนาไทยซึ่งเกิดขึ้นเสมอ ยังแสดงให้เห็นความพยายามที่จะคืนรนเป็นอิสระจากพม่า ถึงแม้จะถูกปราบปรามอย่างรุนแรงทุกครั้ง ซึ่งก็ยิ่งทำให้เกิดความรู้สึกในทำนองชาตินิยมเพิ่มมากขึ้นทุกที

6. แรงชาตินิยมของชาวลานนาไทย

ถึงแม้ลานนาไทยจะเสียเอกราชตกเป็นประเทศราชของพม่าใน พ.ศ. 2101 ด้วยไม่อาจจะต่อต้านเคหาณาพของพระเจ้าบุเรงนองได้ ลานนาไทยก็มีได้ละความพยายามที่จะคืนรนเป็นอิสระจากพม่า เพราะตั้งแต่สมัยพระเจ้าบุเรงนองเป็นต้นมา ได้มีความเพียรพยายามที่จะขับไล่อำนาจของพม่าออกไปหลายครั้ง โดยฉวยโอกาสทำการต่อต้านในขณะที่พม่าเกิดเหตุยุ่งยากทั้งจากภายในและภายนอกแต่ประสบความสำเร็จน้อยครั้ง เพราะขาดความสามัคคีร่วมกันระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ ในลานนาไทย อย่างไรก็ตามจากความเป็นศัตรูระหว่างพม่าและอยุธยาทำให้ลักษณะที่ตั้งของลานนาไทยมีความสำคัญในแง่ยุทธศาสตร์และการเมืองยิ่งขึ้น เป็นที่ปรารถนาของอยุธยาและพม่าเท่า ๆ กัน ในขณะที่ลานนาไทยไม่มีความเข้มแข็งเพียงพอที่จะอยู่อย่างเป็นอิสระได้โดยลำพัง ลานนาไทยจึงจำเป็นต้องเลือกว่าจะอยู่ข้างไหน ในที่สุดโดยที่จำเป็นต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจพม่า ลานนาไทยจึงเลือกที่จะหันมาร่วมมือกับอยุธยาขับไล่อำนาจพม่าออกจากลานนาไทย

* ชาวลานนาไทยเรียกพม่าว่ามาน

** หมายความว่าให้ส่งไปให้หมด

1. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 83

การต่อสู้ของลัทธิไทยเพื่อขับไล่ม้าออกไป

ความพยายามที่จะเป็นอิสระเกิดขึ้นเพียงในช่วง 6 ปีแรกที่ตกอยู่ใต้อำนาจพม่า อาจเป็นความยากลำบากการที่พระเจ้าบุเรงนองยกกองทัพไปรบกับอยุธยา คงจะทำให้กำลังและความเข้มแข็งดกนอยถอยลงจนไม่อาจมาปราบปรามลัทธิไทยได้ ใน พ.ศ. 2107¹ พระเมกุธิสุทธีวรมังขลังเมือง พงศาการโยนกกล่าวว่า พระเมกุธิ กับพระยากมบุตรเมืองเชียงแสน รวมกันคิดแข็งเมือง² แต่ในพระราชพงศาวดารพม่ากล่าวว่า "บรรดาเจ้าในหัวเมืองลาวโยนกต่างพยายามจะตั้งตัวเป็นเอกราช"³ อย่างไรก็ตามพระเจ้าบุเรงนองปราบปรามหัวเมืองในลัทธิไทยที่แข็งเมืองได้โดยราบคาบในเวลาต่อมา ความพยายามครั้งแรกของลัทธิไทยที่จะเป็นอิสระจึงล้มเหลวทั้งพม่ายังได้เข้าควบคุมการปกครองอย่างใกล้ชิดมากขึ้น โดยให้เจ้านายพม่ามาเป็นพระเจ้าเชียงใหม่แทน เจ้าครองนครตอง ๆ จึงยิ่งไม่พอใจมากขึ้น ถึงขั้นก่อการกบฏกระแฉกหลายครั้ง ในระหว่าง พ.ศ. 2143-2175 เกิดกบฏขึ้นในลัทธิไทยถึง 6 ครั้ง ครั้งที่สำคัญคือใน พ.ศ. 2171 พระยาเชียงใหม่* ร่วมกับพระยานครลำปางได้ยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงแสน และยึดเมืองเชียงแสนเอาไว้ในอำนาจได้ถึง 3 ปี⁴ ในระหว่างนั้นทางเมืองพม่าเกิดจลาจลแย่งชิงราชสมบัติ ในที่สุดพระเจ้าสุริยธรรมราชาได้ครองราชย์ จึงยกกองทัพขึ้นไปปราบปรามนครเชียงใหม่** ได้และให้เอาตัวพระยาเชียงใหม่ไปไว้เสียที่เมืองพม่า แล้วแต่งตั้งพระยาทิพเนตรบิดาพระยาเชียงใหม่มาครองเมืองเชียงใหม่แทน พงศาการพม่ากล่าวว่า พระเจ้าสุริย

1 คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 79

2 พระยาประชาภิจักรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 401

3 กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชพงศาวดารพม่าเดิม 1 หน้า 205

* พระยาเชียงใหม่คนนี้ เดิมเป็นพระยานคร นามเจ้าศรีสองเมืองพลศึกษาชัยสงคราม ได้มาเป็นพระยาเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 2158

4 คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ อ.ด. หน้า 81

** ในพงศาวดารพม่าว่าสุริยธรรมราชาได้ยกทัพมาใน พ.ศ. 2172 ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่าใน พ.ศ. 2175 เมืองฝางเป็นขบถ พระเจ้าสุริยธรรมราชาต้องยกกองทัพมาปราบ แต่ไม่ปรากฏในพงศาวดารพม่า เมืองฝางจึงอาจจะเป็นขบถในเวลาใกล้เคียงกับเชียงใหม่ก็เป็นได้ พระเจ้าสุริยธรรมราชาจึงต้องประทับอยู่จักราชการนานถึง 2 ปี เพื่อให้หัวเมืองในลัทธิไทยสงบราบคาบจริง ๆ

ธรรมราชาต้องประทับอยู่ที่เชียงใหม่จักราชการอยู่ถึง 2 ปีจึงเสด็จกลับ¹

การแข็งเมืองครั้งต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วส่วนใหญ่เป็นการกระทำของเจ้าผู้ครองนคร ซึ่งถือโอกาสเป็นขบถเมื่อเห็นว่าพม่ากำลังตกอยู่ในสถานการณ์ยุ่งยาก แต่เมื่อเหตุการณ์ไม่สงบใน พม่ายุติลงแล้ว พระเจ้าแสนดินพม่าก็จะยกกำลังมาปราบปรามหัวเมืองที่เป็นขบถและจัดการปกครองให้เรียบร้อยได้ทุกครั้งแลนาไทยจึงต้องตกอยู่ใต้อิทธิพลของพม่าต่อมาอีกเป็นเวลานาน ใน ตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 23 การปกครองของพม่าคงก่อให้เกิดความไม่พอใจในหมู่ชาวลานนาไทย ทั้งหลายมากขึ้น ราษฎรบางกลุ่มที่ไม่สามารถจะทนต่อวิธีการปกครองแบบกดขี่ของพม่าได้อีกต่อไป จึงร่วมกันก่อการขบถขึ้นในเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2270 โดยมีเทพสิงห์เป็นหัวหน้า² นับเป็น ครั้งแรกที่บุคคลชั้นสามัญที่เป็นชาวเมืองได้รวมมือรวมใจกันต่อต้านพม่าในลานนาไทย หนังสือประวัติดิศาสตร์พม่าระบุนถึงเหตุการณ์ครั้งนี้ว่าเกิดใน พ.ศ. 2268 "เชียงใหม่ก่อการ ขบถต่อต้านการ เก็บ ภาษีแบบขูดเลือดของพม่า"³ ปรากฏว่าเทพสิงห์ที่เมืองเชียงใหม่ได้โดยไม่ได้รับการต่อต้านเต็มที่ นักเพราะชาวเชียงใหม่เป็นใจช่วย และทหารที่ประจำการเฉพาะที่เป็น "ไทยชาวเวียงยั้งสีนาค * บั้สลุ" ⁴ เทพสิงห์จับมั่งแรนราเจ้าเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นพม่าได้กักจักเสีย แล้วขึ้นนั่งเมือง แทน ทางพม่ามิได้จัดการอย่างไรในเรื่องนี้ด้วยเป็นสมัยของพระเจ้าเจงพยูเซง อันเป็นสมัยที่ พม่าเสื่อมอำนาจลงถึงขนาด "กองทัพที่ใหญ่ไปปกครองนครเชียงใหม่ก็แตกยับยดอยกลับออกมา"⁵ ในพงศาวดารโยนกกล่าวว่าในครั้งนั้นบรรดาพมามองซึ่งอยู่ในเชียงใหม่พากันหลบหนีไปเชียงแสน ชาวเชียงใหม่ได้รวบรวมกันเป็นกองทัพมีกำลัง 7,000 คนยกตามขึ้นไปล้อมเมืองเชียงแสนไว้ แต่ เพียงชั่วเวลาไม่นานนักก็ถูกพม่าเมืองเชียงแสนตีได้จนกองทัพเมืองเชียงใหม่ต้องถอยกลับ⁶

¹ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 2 หน้า 7

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 83

³ G.E. Harvey, History of Burma, p. 207

* คือป็น

⁴ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ น.ค.

⁵ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ด.ค. หน้า 18

⁶ พระยาประจักษ์ศิลปจักร พงศาวดารโยนก หน้า 418-419

เทพสิงห์ครองเมืองอยู่ได้ 1 เดือนเกิดมีการปฏิวัติขึ้นโดยเจ้าองค์นก * ถึงแม้เทพสิงห์จะไปชักชวนเจ้าธรรมปัญญามือเมืองน่านมาร่วมตีเชียงใหม่เพื่อเรียกอำนาจคืนก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เจ้าองค์นกจึงเป็นผู้นำของชาวเชียงใหม่ต่อสู้กับพม่าจน พ.ศ. 2276 พม่าก็ไม่ยกกองทัพมารบกันอีกต่อไปปล่อยให้เชียงใหม่เป็นอิสระอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง จากการขบถครั้งนี้มีข้อกล่าวอ้างประการว่าทางพม่ามิได้คิดจะปราบปรามขบถที่เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2270 อย่างเอาจริงเอาจังเหมือนการขบถครั้งก่อน ๆ ซึ่งถ้าจะปราบกันจริง ๆ แล้วก็จะกระทำสำเร็จ เพราะกองทัพชาวเชียงใหม่เองก็ไม่ประสบความสำเร็จ/ ก็เมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองที่พม่ายังคงมีอิทธิพลอยู่ในล้านนาไทย ทั้งนี้เป็นเพราะกษัตริย์พม่าในระหว่างนั้นไม่เอาพระทัยใส่ในการรักษาพระราชอาณาเขต และยังมีขบถเกิดขึ้นในเมืองพม่าอีก จึงทรงละเลยมิได้สนพระทัยที่จะจัดกำลังไปโจมตีนครเชียงใหม่กลับคืนมาเป็นของพม่า

หลังจากที่ราชวงศ์ดองพญามีอำนาจขึ้นในพม่า ในรัชสมัยพระเจ้ามังลอก กองทัพพม่าภายใต้อาปะระกามะนี ** ได้ยกเข้าตีนครเชียงใหม่ซึ่งตั้งตัวเป็นอิสระมาเป็นเวลานานใน พ.ศ. 2306 ¹ พม่าตั้งล้อมอยู่ 7 เดือนก็ได้อำเภอพงสาวดารไทยกล่าวว่าในครั้งนั้นพระยาจันทร์เจ้าเมืองเชียงใหม่ได้ขอยอมอ่อนน้อมต่ออยุธยาและขอกำลังขึ้นไปช่วย พระเจ้าเอกทัศโปรดให้เจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพขึ้นไป แต่นครเชียงใหม่เสียแก่พม่าก่อน อยุธยาจึงเรียกกองทัพกลับ ² แต่ถึงแม้

* ในพงสาวดารล้านช้างว่า เจ้าองค์นกเป็นเชื้อสายเจ้านายเมืองหลวงพระบาง ภายใต้คิดเป็นขบถต่อพระเจ้าบรมราชาแต่ไม่สำเร็จจึงหลบหนีมาบวชอยู่เมืองเชียงใหม่ เมื่อได้เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่แล้วใช้พระนามว่าเจ้าองค์คำ

** สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงทราบข่าวการขบถของเจ้าเมืองเชียงใหม่ในคำนำหนังสือเรื่อง คำให้การชาวอังวะว่านายทัพพม่านั้นปรากฏชื่อในพงสาวดารข้างไทยว่ามยะยุนบาง โปมะยุนบาง คำว่ามยะยุนภาษาพม่าเป็นยศเจ้าเมือง โปมะยุนบางคือโปมะยุน หมายถึงว่าเจ้าเมืองผู้นั้นเป็นนายพล คำข้างหลังทั้ง 2 นี้ทรงคาดคะเนว่าเป็นคำคนพื้นเมืองเรียกอย่างไทยเราเรียกว่า "เจ้าคุณ" หรือ "เจ้าคุณแม่ทัพ" นายพลผู้นั้นในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เรียกว่า แม่ขุนโมยะกามณี หรือไปหัวชาว

¹ หอพระสมุดวชิรญาณ คำให้การชาวอังวะ หน้า 9 ปีที่ระบุตรงกับในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

² กรมศิลปากร พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ตอน 1 หน้า 409

พม่าจะมีกองทหารอยู่รักษาเมืองเชียงใหม่ และส่งกำลังออกไปปราบปรามตามหัวเมืองต่าง ๆ ก็ยังปรากฏว่ามีการขบถกระด้างกระเดื่องต่อต้านพม่าขึ้นอีกเช่นใน พ.ศ. 2308 พระเมืองไชยเมืองลำพูนโคกอะการขบถถึงขั้นยกกำลังเข้าโจมตีพม่าที่เมืองเชียงใหม่ อาปะระกานมีเจ้าเมืองสุโขทัยโคตงหลบหนีกลับไปกรุงอังวะ* จึงเกิดการรบพุ่งขึ้นทั่วไปในลานนาไทยระหว่างนั้น พงศาวดารเมืองน่านกล่าวว่าในพม่ากล่าวว่า "ท้าวพระยาเจ้านายบนเมืองในลานนาไทยทั้งมวลบอจจะออกไต่ก็ทั้งพร้อมกันพื้นมานแถมสู้บนสู้เมือง"¹ พม่าส่งกองทัพใหญ่มาปราบปรามซึ่งในที่สุดก็สามารถเข้ายึดครองบ้านเมืองในลานนาไทยได้ทุกแห่ง ถึงกระนั้นใน พ.ศ. 2312 "เชกคายนอยพรหม พื้นแมงเหินโมโยไปหัวขาวยังเชียงใหม่นะ"² และครั้งสุดท้ายพระยาเจ้านายบุญมาก็ไม่ประสบผลสำเร็จเช่นกันในการต่อสู้กับ "ไปหัวขาว" กองหลบหนีออกไปจากเมืองเชียงใหม่ในที่สุด

จึงเห็นได้ว่าการต่อสู้ขับไล่พม่าโดยลำพังนั้นไม่สามารถจะเอาชนะอำนาจและอิทธิพลพม่าที่มีอยู่เหนือลานนาไทยได้ ควรมีกำลังน้อยกว่าและทำการโดยขาดความสามัคคีในระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ ประกอบกับเป็นในระยะเวลาที่พม่ามีกำลังอำนาจเข้มแข็ง ในที่สุดชาวลานนาไทยกลุ่มหนึ่งได้แก่พระยาเจ้านายบุญมา เจากาวิละบุตรชายคนใหญ่ของเจ้าฟ้าชายแก้ว เป็นเจ้านครลำปางและเจ้าพี่น้องอีก 6 องค์ ได้รวมกันวางแผนกำจัดอำนาจของพม่าโดยลงมาขอความช่วยเหลือจากกำลังของพระเจ้ากรุงธนบุรี พระยาเจ้านายจึงวางแผนหลอกลวงพม่าลอบหนีลงมานำกำลังของกองทัพธนบุรีขึ้นมาโจมตีพม่าที่เมืองเชียงใหม่ ไปะมยุวงเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้โคตบการกระทำของ

* ในพงศาวดารพม่ามีใ้กล่าวถึงว่าเกิดการขบถในลานนาไทย แต่การที่พระเจ้ามังระโปรดให้ตีหตีหรือที่ในพงศาวดารไทยเรียกเนเมียวสีหบดีเป็นแม่ทัพคุมพล 20,000 ขึ้นไปนครเชียงใหม่และเมื่อไปถึงแล้วตีหตีได้ "ปราบปรามหัวเมืองน้อยใหญ่ทั้งสิ้น...ให้อ่อนน้อมยอมอยู่ใต้อำนาจพม่าโดยเรียบร้อย" ทั้ง ๆ ที่พม่าได้เชียงใหม่แล้วตั้งแต่สมัยพระเจ้ามังลอก จึงยอมหมายความว่าเกิดการจลาจลขึ้นในลานนาไทยอย่างแน่นอน แต่ในพงศาวดารพม่าระบุปีที่ตีเชียงใหม่ได้ครั้งแรกใน พ.ศ. 2305 และตีหตียกกองทัพจากพม่าไปเชียงใหม่ในปลายปี 2306

¹ องค์การฯ ของครูสุภา "พงศาวดารเมืองน่าน" ในประชุมพงศาวดาร เล่ม 10
หน้า 6

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่
หน้า 86

เจ้ากาวิละโดยการจับเจ้าฟ้าชายแก้วซึ่งถูกไว้เป็นตัวจ่านำ¹ ถึงกระนั้นพระยาจำปาศและเจ้ากาวิละยังคงดำเนินการต่อไปโดยเข้าร่วมกับกองทัพพระเจ้ากรุงธนบุรีที่ยกขึ้นไปโจมตีเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2317 ในครั้งนั้นพระยาลำพูนและพระยาแพร่โคเสาสวามิภักดิ์ยอมอ่อนน้อมต่อสมเด็จพระเจ้าตากสิน² และเข้าร่วมกับกองทัพธนบุรีเข้าล้อมเมืองเชียงใหม่ไว้ในหนังสือเรื่องไทยรบพม่ากล่าวว่า ในระหว่างนั้นมีชาวเชียงใหม่ที่แตกฉานชานเข็นและที่ฮ่อชุมนุมชอนอยู่ในป่าและชาวเชียงใหม่ในเมืองต่างลอบหนีออกมาสวามิภักดิ์ต่อกองทัพธนบุรีครั้งนั้นรวมแล้วมีจำนวนกว่า 5,000 คน³ เมื่อกองทัพธนบุรีได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากชาวลานนาไทยเช่นนี้ ในที่สุดหลังจากตั้งล้อมเมืองอยู่ไม่นานนักก็ตีเมืองเชียงใหม่ได้ "ไปสุพลาเนมะโยกามะนี แดกหนีออกจากเมืองเชียงใหม่ไปอยู่เมืองหนาย"⁴ หลังจากนั้นบรรดาหัวเมืองต่าง ๆ ในลานนาไทยก็ยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้ากรุงธนบุรีโดยมิต้องใช้กำลังปราบปรามแต่อย่างใด โดยที่เกิดความรู้สึกชาตินิยมว่าเป็นไทยด้วยกัน อาณาเขตแคว้นส่วนใหญ่ในลานนาไทยจึงเป็นอิสระพ้นจากอำนาจพม่าสมดังที่ได้พยายามต่อสู้มาเป็นเวลานาน เพื่อขับไล่พม่าออกไปให้พ้นอาณาจักร

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 92-93

² องค์การคำของคุรุสภา "พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี" ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 40 หน้า 62

³ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ไทยรบพม่า หน้า 483

⁴ หอพระสมุดวชิรญาณ คำให้การชาวอองวะ หน้า 14

การปกครองลานนาไทยในฐานะประเทศราชของไทย

ความจำเป็นในการป้องกันพระราชอาณาเขตแดนเหนือ และความรู้สึกราชาธิปไตยของชาวลานนาไทยบางกลุ่มที่ต้องการจะคืนความเป็นอิสระจากพม่า ทำให้รัฐบาลของเขาไปมีบทบาทในการขับไล่พม่าออกไปจากลานนาไทย รวมทั้งพยายามป้องกันมิให้พม่ามีโอกาสแย่งชิงคืนแดนดังกล่าวกลับคืนไปได้อีก และด้วยเหตุที่ลานนาไทยเคยตกอยู่ใต้อำนาจของพม่ามาเป็นเวลานาน การปกครองลานนาไทยอย่างหัวเมืองประเทศราชจึงต้องกระทำโดยระมัดระวัง ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กรุงเทพฯ ฯ ได้พยายามดำเนินการควบคุมวิธีต่าง ๆ ที่จะผูกใจเจ้านายในหัวเมืองลานนาไทยให้จงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ ฯ มากกว่าจะหันกลับไปหาพม่าอีกวาระหนึ่ง วิธีการที่ใช้ในการปกครองหัวเมืองดังกล่าวจึงดำเนินไป 2 รูปแบบพร้อม ๆ กันคือ การใช้พระเดชอันไคแก่ ความเกื้อภาคในการลงโทษทั้งแก่สถานเบาไปจนถึงสถานหนักต่อเจ้าผู้ครองนครหรือเมืองที่กระทำความผิดละเมิดข้อตกลง หรือพันธะระหว่างกรุงเทพฯ ฯ และหัวเมืองประเทศราชโดยจงใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 กรุงเทพฯ ฯ ได้ทำการลงโทษเจ้าเมืองประเทศราชที่ทำผิดร้ายแรง คือ เป็นขบถหรือเอาใจออกหางอย่างรุนแรง เพื่อเป็นตัวอย่างแก่หัวเมืองประเทศราชอื่น ๆ มิให้กระทำตามอย่าง อีกวิธีหนึ่งคือ การใช้พระคุณไคแก่การยินยอมให้อิสระแก่เจ้าเมืองประเทศราชในด้านการปกครองภายใน เศรษฐกิจและอื่น ๆ ซึ่งจะไม่กระทบกระเทือนต่อขอบุญพันธะระหว่างกรุงเทพฯ ฯ และประเทศราช รวมทั้งการแสดงความไว้วางใจ การยกย่องเชิดชูเกียรติยศของเจ้านายหัวเมืองประเทศราชในโอกาสอันควรและการปูนบำเหน็จรางวัลเพื่อเป็นสินน้ำใจ เหล่านี้ ล้วนแล้วแต่เป็นส่วนหนึ่งในการทำให้เจ้านายในหัวเมืองประเทศราชลานนาไทยเกิดความรู้สึกสวามิภักดิ์ และมีความสนิทสนมต่อกรุงเทพฯ ฯ มากยิ่งขึ้น โดยพร้อม ๆ กันนั้น ก็ตระหนักในอำนาจซึ่งกรุงเทพฯ ฯ มีอยู่เหนือกว่าไปด้วย

1. มูลเหตุที่ได้อาณาจักรล้านนาไทยเป็นประเทศราช

หลังจากที่พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงรวบรวมบ้านเมืองที่แตกแยกกันเป็นก๊กเป็นเหล่าเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าใน พ.ศ. 2310 เขาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว พระองค์ทรงหันมาสนพระทัยหัวเมืองในล้านนาไทย ซึ่งพม่าได้เขายึดครองเป็นประเทศราชมาเป็นเวลานาน และพม่ายังได้ใช้ความได้เปรียบทางภูมิศาสตร์ของล้านนาไทยเป็นฐานทัพยกกำลังลงมาโจมตีหัวเมืองเหนืออยู่เสมอในระหว่าง พ.ศ. 2313 - 2316¹ จึงมีพระราชดำริจะขับไล่พม่าให้พ้นไปจากล้านนาไทย มิให้อาศัยเป็นที่มั่นในการลงมาโจมตีไทยได้อีก พระองค์ทรงประสบความสำเร็จในการยกทัพหลวงขึ้นไปเชียงใหม่ในครั้งที่สอง เมื่อ พ.ศ. 2317 โดยได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจากชาวล้านนาไทยบางกลุ่ม นครเชียงใหม่ นครลำปาง นครลำพูน แพร่ และน่าน ซึ่งได้ยอมอ่อนน้อมเขาสวามิภักดิ์ในภายหลัง² จึงตกมาเป็นประเทศราชโดยความสมัครใจของเจ้าเมืองในล้านนาไทยดังกล่าว

การจัดการปกครองในล้านนาไทยในสมัยนั้นมีปัญหาหลายประการ ควบในครั้งนั้น พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีศักร ครอบครองไม่มีเวลามากพอจะทรงใคร่ครวญหาทางในการจัดการปกครองหัวเมืองล้านนาไทยแต่อย่างใด นอกจากนี้ยังมีกองทัพจากพม่าคอยรบกวนโจมตีอยู่ตลอดเวลา จัดว่าเป็นระยะคับขัน พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงแก้ปัญหาเฉพาะหน้าโดยทรงยินยอมให้เจ้านายในหัวเมืองแต่ละแห่งมีอำนาจเต็ม รับผิดชอบดูแลหัวเมืองของตนโดยสิทธิขาด ก็จะเห็นได้ว่าทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระยาจำปาน ถือพระราชอาญาสิทธิ³ เป็นพระยาวิเชียรปราการ ครองนครเชียงใหม่ มีพระยาวังพร้าวผู้หลาน* เป็นพระยาอุปราช

1 องค์การฯ ของครูสุภา พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ๗ หน้า 53

2 กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 2 หน้า 79 และในพงศาวดาร เมืองน่านได้กล่าวไว้ว่า "เมืองน่านมาขึ้นเมืองไทในจุลศักราช 1136" (พ.ศ. 2317)

*

ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่านายน้อย กอนแก้ว

และนอญโพธิ์เป็นราชวงศ์* ให้พระยาลำพูน "ถือนพระราชอาญาสิทธิ" เป็นพระยาอัยวงศ์
ครองนครลำพูน มีคอตตอญอง** เป็นพระยาอุปราช และให้เจ้ากาวิละ "ถือนพระราช
อาญาสิทธิ" เป็นพระยาภาวดีละ ครองนครลำปาง มีนอญธรรมญองเป็นพระยาอุปราช และ
นายสม นายคงทิพ นายหมล่า นายคำพัน นายบุญมา ญองเป็นราชวงศ์¹

ในการแต่งตั้งครั้งนี้มีชนาสั่งเกล้าว่า พระเจ้ากรุงธนบุรีไต่พระราชนาน "อาญาสิทธิ"***
แก่เจ้าเมืองทั้งสามโดยเสมอกัน อันอาจตีความได้ว่า เจ้าผู้ครองนครทั้งสามคงกล่าวว่ามี
อำนาจในการปกครองบ้านเมืองในส่วนของตนโดยทัดเทียมกัน ในทำนองเดียวกับลักษณะการ
ปกครองแบบนครรัฐของลานนาไทยสมัยก่อน เพียงแต่ต้องอยู่ในกำกับของกรุงธนบุรีตามประเพณี
ประเทศราชที่ปวงเท้านัน

ถึงแม้ว่าจะถูกขับไล่ออกไปจากหัวเมืองในลานนาไทยแล้ว แต่พม่าคงยังไม่ยอมละ
ความพยายามที่จะส่งกำลังเขามารุกรานเพื่อโจมตีลานนาไทยกลับคืนไป ด้วยพม่าเคยได้รับ
ผลประโยชน์จากการมีอำนาจบังคับหัวเมืองลานนาไทยหลายประการ ประกอบกับได้ปกครอง
ลานนาไทยในฐานะประเทศราชมาเป็นเวลานาน จึงมีอาจจะปลดปล่อยจากลานนาไทยให้ไทย
แย่งชิงไปได้โดยไม่ได้อำนาจการขัดขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพม่ายังคงมีเมืองเชียงแสนเป็น

*

ตำแหน่งราชวงศ์ไม่เคยปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่หม่มาก่อนจนสมัยธนบุรี

**

ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า นายนอญคอตตอ และระบุว่ามีการแต่งตั้งให้นายนอญ
คอตตอเป็นพระยาสุรวงศ์ควย

¹

องค์การคชของครุสภา พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ๖ หน้า 66 - 67

เป็นอำนาจที่มีความสำคัญมาก ผู้ที่ได้รับพระราชทานอาญาสิทธิ ย่อมทรงไว้ซึ่ง
อำนาจที่จะสั่งประหารชีวิตผู้ที่กระทำผิดได้ในทันที ด้วยเหตุนี้ จึงไม่ปรากฏว่าพระมหากษัตริย์
จะโปรดพระราชทานอาญาสิทธิให้ผู้อื่นโดยง่าย แม้แต่พระมหาอุปราช ในพระโอบยการทำเนียบ
นาพลเรือนจากกฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 219 - 220 ยังระบุศักดินา และอำนาจไว้
ว่า ".....ดำรงศักดินา 100000..." แต่ ".....ลงอาญาประหารชีวิตบริวาร ขบหาพาพานาง
กำนัลมิได้...." การพระราชทานอาญาสิทธิแก่เจ้าเมืองในลานนาไทยครั้งนั้น จึงถือว่าทรงไว้
วางพระทัยอย่างถึงขนาด

ที่มั่นในเขตลานนาไทยอยู่ ในระหว่าง พ.ศ. 2318 - 2319 จึงปรากฏว่า พม่าพยายามจะ
แย่งชิงเมืองเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง ครั้งแรกพม่าไม่ประสบความสำเร็จ ต้องถอยทัพกลับ¹ แต่
ในครั้งต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2319² พม่าได้ยกกำลังมาตีเชียงใหม่อีกเป็นจำนวนมาก พระยาวิเชียร
ปราการเจ้าเมืองไม้อาจสู้รบป้องกันเมืองโคตวยกำลังน้อยกว่า ต้องทิ้งเมืองแล้วอพยพครอบครัว
เมืองเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่งมาเมืองสวรรคโลก ส่วนนครลำปางพระยาภาณุจะสามารถรักษาเมืองไว้ได้

ในตอนปลายสมัยธนบุรี หลังจากที่ไคทำการต่อสู้กับพม่าอย่างเต็มที่แล้ว
พระเจ้ากรุงธนบุรีก็จำต้องมีพระบรมราชโองการให้ทิ้งเมืองบางเมือง เป็นต้นว่า เมืองเชียงใหม
และเมืองลำพูน ให้เป็นเมืองร้าง เพราะชาวกำลังคนจะรักษาป้องกันเมืองดังกล่าวไว้พ้นจาก
การรุกรานของพม่า พร้อมกับให้อพยพผู้คนที่มีจำนวนน้อยถอยร่นลงมาอยู่กับเมืองที่พอจะช่วย
กันต่อสู้ต้านทานทางพม่าไว้ได้ เช่น เมืองนครลำปาง จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์จึงได้มีการตั้งเมือง
บางเมืองขึ้นใหม่เป็นเมืองประเทศราชของกรุงเทพฯ เช่นเดียวกับนครลำปาง แพร่ และน่าน
ซึ่งยอมเป็นเมืองขึ้นมาตั้งแต่ครั้งพระเจ้ากรุงธนบุรี ถึงกระนั้นหัวเมืองในเขตลานนาไทยก็ยัง
คงเป็นเมืองร้างอยู่หลายแห่ง และมีบางเมืองที่ยังตกอยู่ภายใต้อำนาจพม่า เป็นต้นว่า
เมืองเชียงแสน เป็นภาระห์ใหญ่กรุงเทพฯ และลานนาไทยต้องต่อสู้ขับไล่พม่าอยู่อีกเป็นเวลานาน

๒. ความจำเป็นที่จะต้องเข้าปกครองหัวเมืองในลานนาไทย

เหตุผลที่กรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ ต้องการหัวเมืองลานนาไทยเป็นประเทศราชนั้น
เป็นเหตุผลทางยุทธศาสตร์ซึ่งแตกต่างไปจากเหตุผลที่กรุงเทพฯ ต้องการเมืองประเทศราชคาน
อื่น เป็นต้นว่า เมืองหลวงพระบาง เวียงจันทน์ เมืองเขมร และหัวเมืองมลายูไว้ในอำนาจ
ควบคุมหัวเมืองเหล่านี้เคยเป็นประเทศราชของอยุธยามาก่อน เมื่อถึงสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์
จึงได้มีความพยายามที่จะ ใจมตีหัวเมืองประเทศราชดังกล่าวซึ่งถือโอกาสปลุกหัวเป็นอิสระใน
คราวเสียกรุงครั้งที่ 2 กลับคืนมาขึ้นกับกรุงเทพฯ อีก

1 G.E. Harvey, History of Burma, p. 261.

2 กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 2

สำหรับหัวเมืองในลานนาไทย เคยตกเป็นประเทศราชของอยุธยาอยู่เพียงชั่วระยะเวลาสั้น ๆ ในตอนปลายรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร (ครองราชย์พ.ศ. 2133 - 2148) และในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ (ครองราชย์พ.ศ. 2148 - 2153) หลังจากนั้นลานนาไทยก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจพม่าเกือบตลอดเวลา จนถึงสมัยธนบุรี

ในคานผลประโยชน์ทางคานเศรษกิจที่กรุงเทพ ฯ จะพึงได้รับ ยังมีควมำสำคัญนอยในสมัยรัตนโกสินทรตอนตน ควยในระยะนี้เป็นระยะที่บานเมืองในลานนาไทยอยู่ในสภาพเสี่ยหายและรกราง ญคนมีอยู่เป็นจำนวนนอย แมจะจะป้องกันตัวเองจากการรุกรานของพม่าก็ยังทำไม่ได้ ต้องขอกำลังจากกรุงเทพ ฯ ขึ้นไปช่วยเหลือเกือบทุกครั้ง กลายเป็นภาระที่กรุงเทพ ฯ จะต้องให้ความช่วยเหลือ แต่เหตุผลในคานการป้องกันประเทศทางคานเหนือและลักษณะที่ตั้งอันมีความสำคัญในทางยุทธศาสตร์ของลานนาไทย ทำให้กรุงเทพ ฯ มีอาจปล่อยให้ลานนาไทยต้องตกอยู่ใต้อำนาจของชาติอื่นใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งพม่าซึ่งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับลานนาไทยทั้งในคานภูมิศาสตร์ และการ เมืองมากอน

นอกจากนี้ การที่ไทยและพม่าเป็นชาติที่ศัตรูกัน และทำสงครามขับเคี่ยวมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร ทำให้ไทยมีความหวาดระแวงในท่าที่และความเคลื่อนไหวของพม่าเป็นพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออาณาจักรลานนาไทยเคยตกอยู่ภายใต้อำนาจปกครองของพมามาตั้งแต่สมัยพระเจ้าบุเรงนองเป็นต้นมา และพม่าได้อาศัยความได้เปรียบในคานที่ตั้ง กำลังคน และเสบียงอาหาร ที่ลานนาไทยมีอย่างอุดมสมบูรณ์เป็นเครื่องช่วยเหลือพม่าในการโจมตีกรุงศรีอยุธยาครั้งสำคัญ ๆ ตลอดมา ในสมัยธนบุรี พระเจ้าตากสินจึงไม่ทรงยินยอมให้พม่าได้มีโอกาสดังกล่าวอีก โดยการโจมตีขับไล่กำลังพม่าที่เขายี่ครองอาณาจักรลานนาไทยอยู่ให้ถอยออกไปจากดินแดนดังกล่าว . แต่ยังไม่ประสบผลสำเร็จตามที่ตั้งมั่นไว้ ควยเป็นระยะที่ไทยกำลังตั้งตัวใหม่ต้องทำศึกสงครามหลายคาน พม่าจึงยังสามารถยึดเมืองเชียงแสนเป็นที่มั่นอยู่ได้

ในสมัยรัตนโกสินทร อันตรายจากพม่ายิ่งรุนแรงขึ้น เพราะพม่ายังไม่ยอมละความพยายามที่จะโจมตีไทย กล่าวคือ เมื่อพระเจ้ากรุงอังวะ ซึ่งได้เป็นใหญ่ในเมืองพม่าก็ทรงมีพระราชประสงค์จะเพิ่มบุญญาบารมีและแผ่พระเดชานุภาพโดยการยกกองทัพเข้ามาตีไทยอย่าง

*

พงศาวดารพม่าออกพระนามว่า พระเจ้าโพเพาพระเจ้า

พระมหाराชาพม่าเคยปฏิบัติมาแต่โบราณ พระองค์ทรงยกกองทัพ 9 ทပ်เข้าโจมตีไทย
 4 ช่องทาง เมื่อ พ.ศ. 2328¹ ในครั้งนี้พระเจ้าปดุงทรงดำเนินการตามยุทธวิธีดั้งเดิมที่
 พม่าเคยใช้มาแต่ครั้งพระเจ้าบุเรงนอง คือกองทัพที่ 3 ในจำนวน 9 ทပ် ยกเข้าทาง
 เชียงแสนซึ่งเป็นต้นของพม่ายุคก่อนเหนือสุดของไทยแล้วเดินทัพลงมาชุมนุมพลที่เชียงใหม่*
 เพื่อจะตีกระหน่ำลงมาทางหัวเมืองเหนือ ในขณะที่เดียวกัน พม่าก็ยังคงพยายามที่จะโจมตี
 หัวเมืองลพบุรีไทยกลับคืนไปเป็นของพม่าโดยกองทัพของสะโคะสิริอุจะหนา ไคเข้าโจมตีและ
 ลอนนครลำปางไว้ พระยาภาววิละ เจ้าเมืองโคตอสุบองกันรักษาเมืองอย่างเข้มแข็งนาน
 4 เดือน จนกองทัพสมเด็จพระเจ้าอนุวงศ์เจ้าเมืองเวียงจันทน์เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา และกองทัพ
 เจ้าพระยามหาเสนายักษ์ไปช่วย กองทัพพม่าจึงแตกหนีไปเมืองเชียงแสน และใน
 พ.ศ. 2329 กองทัพพม่ายกลงมาตีเมืองฝางไค⁵ ทั้งยังเตรียมการจะลงมาตีเมืองนครลำปาง
 อีก ในครั้งนั้น พระยาแพะ พระยายอง และพระยาเชียงราย ได้ร่วมมือกันตั้งเมืองคอก
 พม่า จับโป่มะยูนว หรือ อาปะระกามะนี เจ้าเมืองเชียงแสนส่งลงมาให้พระยาภาววิละที่
 เมืองนครลำปาง พระยาภาววิละจึงส่งลงมาถวายที่กรุงเทพฯ อีกที่หนึ่ง⁶ โปรมะยูนว
 โป่มะยูนว จึงทราบว่กองทัพพม่าจะลงมาโจมตีเมืองนครลำปางอีก

เมื่อรัชกาลที่ 1 ทรงแนพระทัยว่าพม่ายังไม่ละความพยายามที่จะโจมตีเพื่อเอา
 ลพบุรีไทยกลับคืนไป ทั้งยังตีเมืองฝางไคด้วย ก็ทรงพระวิตกว่าดาบปลายปืนพม่าจะลงมา
 จนถึงเชียงใหม่ซึ่งในขณะนั้นเป็นเมืองร้างอยู่แล้ว จะทำให้การขับไล่พม่าออกไปจากลพบุรีไทย
 ยิ่งเป็นไปได้ยากขึ้น จึงมีพระราชดำรัสปรึกษากับสมเด็จพระอนุชาธิราชว่า "เมืองเชียงใหม่

1 เจาพระยาพิพากกรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 หน้า 107

*
 ในขณะนั้นเป็นเมืองร้าง

2 G.E. Harvey, History of Burma, p. 270

3 กรมศิลปากร คำให้การชาวอังวะ หน้า 22

4 เจาพระยาพิพากกรวงศ์ อ.ก. หน้า 131 - 132

5 กรมศิลปากร อ.ก. หน้า 23

6 เจาพระยาพิพากกรวงศ์ อ.ก. หน้า 160

เป็นเมืองใหญ่ยังวางอยู่ หาญคนจะอนุรักษ์ไว้ได้ พม่าได้เมืองฝ่ายแล้วเกลียดกลัวจะมาถึง
เมืองเชียงใหม่เป็นที่ยึด¹ จะเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อความปลอดภัยของประเทศ จึงมี
พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จขึ้นไปจัดการทศลงทั้ง
เมืองเชียงใหม่ขึ้นใหม่ เพื่อให้เป็นเมืองหน้าด่านป้องกันศึกพม่าทางคานเหนือ และยับยั้งมิให้
พม่ารุกลงมาได้อีก

วิธีการเช่นนี้พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงพยายามจะดำเนินการมาก่อนแล้ว แต่ในครั้งนั้น
ชาวกำลังคนที่ระดมกันรักษาเมืองใหญ่อย่างเชียงใหม่ไว้ได้ จึงจำต้องให้ทิ้งเมืองถอยลงมา
ก่อน ถึงสมัยรัชกาลที่ 1 พระองค์มีพระราชดำริเห็นด้วยกับพระเจ้ากรุงธนบุรี จึงโปรดให้
ดำเนินการดังกล่าว พร้อมกันนั้นก็ให้พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาภาณุวิเศษ
เจ้าเมืองนครลำปางให้ขึ้นไปครองเมืองเชียงใหม่ เพราะพระยาภาณุวิเศษเป็นผู้มีฝีมือเข้มแข็ง
และมีความสามารถต่อสู้ป้องกันเมืองใหญ่จากการรุกรานของพม่าได้หลายครั้ง เห็นได้ว่า
พระยาภาณุวิเศษมีความจงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ ยิ่งกว่าคอกพม่าซึ่งเคยเป็นอุปการะมากจน พอร
วางใจให้เป็นอุปการะป้องกันดินแดนทางคานเหนือได้

✓ ด้วยเหตุนี้ ลานนาไทยจึงมีความสำคัญต่อกรุงเทพฯ เป็นอย่างยิ่ง และกรุงเทพฯ
จะต้องพยายามดำเนินการควยวิธีต่าง ๆ ที่จะผูกใจเจ้านายในหัวเมืองลานนาไทยให้จงรักภักดี
ต่อกรุงเทพฯ ทั่วตลอดไป

3. ลักษณะการปกครองหัวเมืองประเทศราชของไทย

3.1 การให้อิสระในด้านการปกครองภายใน

ไทยปกครองประเทศราชต่างกับพม่า ดังในบทที่ 2 ที่ได้พยายามวิเคราะห์
ลักษณะการปกครองหัวเมืองประเทศราชลานนาไทยก่อนสมัยรัตนโกสินทร์มาแล้วว่า พม่า
ปกครองลานนาไทยโดยตรงอย่างเป็นหัวเมืองส่วนหนึ่ง โดยส่งข้าหลวงหรือเจ้าเดิมที่พม่ามา
จัดการปกครอง เก็บภาษี และกะเกณฑ์ต่าง ๆ ส่งไปให้เมืองพม่า ลานนาไทยจึงไม่มี

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 หน้า 161

อิสระทั้งในด้านการจัดการปกครองภายในและเศรษฐกิจของตกอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของ
พม่าทั้งสิ้น เมื่อลานนาไทยได้เข้ามาอยู่กับกรุงเทพฯ ในฐานะหัวเมืองประเทศราช
กรุงเทพฯ ก็ได้จัดการปกครองตามประเพณีการปกครองหัวเมืองประเทศราชแต่โบราณมา
ซึ่งมีลักษณะแตกต่างจากที่พม่าเคยใช้ปกครองในลานนาไทย กล่าวคือ นอกเหนือไปจากขอ
ผูกพันต่าง ๆ ที่หัวเมืองประเทศราชจะต้องปฏิบัติตามแล้ว กรุงเทพฯ ได้ให้อิสระแก่
เจ้าผู้ครองนครในหัวเมืองลานนาไทย ทั้งในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ ตลอดจนในกา
นติดต่อกับต่างประเทศในบางครั้ง กรุงเทพฯ จะเข้าแทรกแซงยุ่งเกี่ยวแต่เพียงส่วนน้อย
โดยปกติก็มอบหมายให้ไปปฏิบัติตามวินัยของเจ้าผู้ครองนครในลานนาไทยที่จะตัดสินใจดำเนินการ
ได้เอง

3.1.4. การปกครอง ในด้านการปกครองภายใน กรุงเทพฯ คงยินยอมให้
เจ้าเมืองผู้ปกครองใช้วิธีการปกครองในรูปแบบเดิมที่หัวเมืองในลานนาไทยเคยใช้มาแต่ก่อน
แต่กรุงเทพฯ ยังคงไว้ซึ่งอำนาจสิทธิขาดในการแต่งตั้งและเพิกถอนตำแหน่งสำคัญทางการ เมือง
5 ตำแหน่งของแต่ละหัวเมืองซึ่งเรียกว่า "เจ้านัน 5 ใบ" * ตำแหน่งดังกล่าวนี้เป็นตำแหน่ง
ที่ควรรับผิดชอบดูแลบริหารงานทุกสาขาในหัวเมืองแต่ละแห่ง ประกอบด้วยเจ้านาย 5 องค์
ดำรงตำแหน่งตามลำดับความสำคัญดังนี้ คือ เจาเมือง ** พระยาอุปราช *** พระยาราชวงศ์

* ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง ผู้เรียบเรียงเรื่องเพชรลานนาได้เสนอเอกสารเกี่ยวกับ
"เจ้าในตำแหน่งนัน 5 ใบ" เรียบเรียงโดย อำมาตย์โท เจ้าราชภาคนัย (เมืองขึ้น ณ เชียงใหม่)
ซึ่งเวลานั้น (พ.ศ. 2444) ดำรงตำแหน่งเป็นอุปพากษา เพื่อถวายแก่ นายพลโท พระวรวงศ์เชอ
พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลพายัพ ซึ่งสนพระทัยใคร่จะทราบลำดับชั้นศักดินา
และลำดับตำแหน่งของเจ้านายราชวงศ์ฝ่ายเหนือ ในรายงานดังกล่าวลงวันที่ 27 พฤศจิกายน
พ.ศ. 2474

** โดยปกติเป็นพระยา เว้นแต่จะไปรุดเกล้าฯ เลื่อนขึ้นเป็นพระเจ้าประเทศราช
ในบางรัชกาล ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 จึงโปรดให้ยกเจ้าเมืองเชียงใหม่ นครลำปาง นครลำพูน
และเมืองน่านขึ้นเป็นเจ้าทั้งหมด ยกเว้น เมืองแพร่ ควยในครั้งนั้นพระยาแพร่ไม่ได้ออ
มาเฝ้า ในคราวที่มีการผลิตแผ่นดินใหม่

*** สำหรับเมืองแพร่ และ น่าน ตำแหน่งพระยาอุปราชใช้ชื่อ พระยาหอหนาแทน

พระยารัตนเมืองแก้ว * และพระยาราชบุตร

ถึงแม้ว่าตำแหน่งเจ้าชั้น 5 ใบจะดำรงยศเป็นเพียง "พระยา" โดยการแต่งตั้งของ
กรุงเทพฯ ๗ แต่สำหรับชาวลานนาไทย เจ้านายซึ่งดำรงตำแหน่งดังกล่าวมีฐานะเป็นเสมือน
พระเจ้าแผ่นดินและพระราชวงศ์ของลานนาไทย มีอำนาจเต็มเปี่ยมเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์
ซึ่งทรงดำรงตำแหน่ง "เจ้าชีวิต" ของไทยมาทุกยุคทุกสมัย ถึงแม้เจ้านาย วงศ์ "เจ้าเจ็ดตน"
จะมีใครมีเชื้อสายบรรพบุรุษเป็นเจ้านายมาก่อน แต่ผลงานของเจ้านายสกุลนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
พระยาแก้ววילה ซึ่งไ้ร่วมกับไทยด้วยกันขับไล่พม่าออกไปจากลานนาไทย และก่อตั้งเมืองขึ้น
ใหม่เป็นปึกแผ่นภายใต้ความช่วยเหลือสนับสนุนของกรุงเทพฯ ทำให้ได้รับความนิยมนยกย่อง
และเคารพนับถือจากชาวลานนาไทยใน 3 หัวเมืองคือ เชียงใหม่ นครลำปาง และ
นครลำพูนเป็นอันมาก ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ เมื่อเอ่ยถึงพระยาแก้ววילה และ
เจ้าผู้ครองนครทั้งสาม ตลอดจนพระยาอุปราช พระยารัตนเมืองแก้ว จะออกพระนาม
"พระเป็นเจ้า" ** และ "เจ้า" อยู่เป็นปกติ

ในสมัยต่อมาปราณี ศิริธร ณ พัทลุง ซึ่งได้พยายามสอบสวนเรื่องราวความเป็นมา
ของเจ้านายฝ่ายเหนือโดยการสัมภาษณ์จากเจ้านายและผู้สูงอายุซึ่งรู้เรื่องราวความเป็นมาใน
ลานนาไทยพอสมควร ได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า ชาวลานนามีความรู้สึกจงรักภักดี และ
นิยมนยกย่องเจ้าผู้ครองนคร เชียงใหม่ นครลำปาง และนครลำพูน เป็นอย่างมาก ตางชนาน
นานนำหน้าเจ้านายและบุตรหลานว่า พ่อเจ้าหลวง - เจ้าน้อย - เจ้าหนาน - เจ้าเหนือหัว¹

* ในรัชกาลที่ 1 เรียกพระยาหัวเมืองแก้ว ถึงในรัชกาลที่ 4 ทรงเปลี่ยน
เปลี่ยนชื่อ รัตนเมืองแก้วเสียใหม่ ให้เรียกว่า บุรีรัตน์ แทน หัวเมืองใหญ่และเมืองขึ้น

** ถวเจ้าผู้ครองนครองค์ใดได้รับกร แต่งตั้งจากกรุงเทพฯ ๗ เป็นพระเจ้าประเทศราช
ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่จะออกพระนามว่า "สมเด็จพระเป็นเจ้า"

✓ ¹ ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง เพ็ชรลานนา เล่ม 2 หน้า 150

ซึ่งในเรื่องนี้ ทางกรุงเทพ ฯ ก็มีไศยฆะหรือเขาแทรกแซงแต่อย่างใด

3.1.2 . เศรษฐกิจ ในงานกิจการค้าและการหารายได้ของหัวเมืองประเทศราช
กรุงเทพ ฯ ถือว่ายอมเป็นสิทธิของเจ้าเมืองนั้น ๆ จะดูแลจัดการและตัดสินใจเอง แม้แต่ใน
งานการค้ากับต่างประเทศ ดังปรากฏหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 3 ว่า เมื่อ พ.ศ. 2385
พระยาพนักร ซึ่งปกครองตระเวนไต่ออกไปสืบราชการ เรื่องพม่าที่เมืองเมะคำเลิม ซึ่งใน
ขณะนั้นอยู่ในอำนาจของอังกฤษ ได้รับพ้องจากปลัดเมืองเมะคำเลิมว่า พวกมอญพม่า
ชาวเมืองซึ่งไต่เขาไปตัดไม้ขนสักลงป่าเขาใหญ่ แฉ่นำสองยาง แฉ่นำววม แฉ่นำเมืองตาก
เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน ไต่เสียเงินให้กับพวกหัวเมืองแล้ว แต่พวกหัวเมืองกลับให้ตัด
ไม้ไต่มางไม่ไต่มาง ในฐานที่หัวเมืองตั้งกล่าวขึ้นกับกรุงเทพ ฯ ปลัดเมืองเมะคำเลิม
ขอให้พระยาพนักรแจ้งใ้ทางกรุงเทพ ฯ จัดการเอาเงินคืนให้กับชาวเมืองเจ้าของเงินนั้น
ทางกรุงเทพ ฯ มีหนังสือแจ้งใ้พระยาพนักร บอกมอญพม่าเมืองเมะคำเลิมว่า

"ของอันใดที่เป็นประโยชน์เกิดขึ้นในป่าเขตแดนเมืองไร ก็โปรดพระราชทานไว้ให้
สำหรับใช้สอยจับจ่ายราชการบ้านเมือง ฯ นั้น ฯ เป็นอย่างทำเนียมเมืองประเทศราชสืบมา
ป่าเขตแดนเมืองไร เกิดผลประโยชน์ก็สิทธิอาศัยอยู่กับเจ้าเมือง ซึ่งมอญพม่าจะไปขุดตัดไม้
ตามปลายเขตแดนเมืองใดก็ให้ไปว่ากล่าวกับเจ้าเมืองและผู้รักษาด่านทางเมืองนั้น เจ้าเมือง
ยอมให้ก็ไต่ ไม่ยอมให้ก็ไต่ จะขายไม่ขายกันประการใดสุดแต่เจ้าบ้านเจ้าเมือง....."¹

จากหลักฐานนี้จึงอาจยืนยันได้ว่า โดยปกติแล้ว กรุงเทพ ฯ มิได้เขาแทรกแซง
ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจภายในของลานนาไทยแต่อย่างใด ถ้าการค้านั้น ๆ มิได้มี
ผลกระทบต่อความปลอดภัยและความมั่นคงของลานนาไทยเอง แม้ในสมัย
รัชกาลที่ 5 เมื่อป่าไม้ได้กลายเป็นสินค้าสำคัญและหารายได้ให้ลานนาไทยอย่างงดงาม
สิทธิอาศัยในการให้สัมปทานป่าไม้ยังคงเป็นของเจ้าเมืองในลานนาไทยเองเท่านั้น จนกระทั่ง
เมื่อเกิดเรื่องยุ่งยากเมื่อคนในบังคับของอังกฤษเข้ามาทำป่าไม้ในเขตลานนาไทย และเกิด

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204 เลขที่ 14 สารตรา ๗ เจ้าพระยาจักรี
ถึงพระยาเชียงใหม่เรื่องบอกชาวเมืองอังวะรบกับอังกฤษ

กระทบกระทั่งกันขึ้นกับชาวเมือง กรุงเทพฯ จึงต้องเข้ายุ่งเกี่ยวและจัดระเบียบการปกครอง เศรษฐกิจ เสียใหม่

3.1.3. การทางประเทศ เจาสุพรรณนครในลานนาไทย มีสิทธิที่จะทำสัญญา หรือ ขอสถกตลงกับแว่นแคว้นใกล้เคียงใดในเมื่อจะเป็นประโยชน์ต่อความปลอดภัยของหัวเมืองดังกล่าว และไม่เป็นอันตรายต่อกรุงเทพฯ เช่น การที่เชียงใหม่เป็นไมตรีกับเมืองยางแคง* ในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยพระยาภาวโณสีฐานะเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้ทำสัญญาเป็นไมตรีไมตรีกับพะลอเจ้าเมืองยางแคงซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสละวิน โดยทำพิธีตามแบบประเพณี ยางแคง คือลมกระป๋องตัวหนึ่ง เอาขากกระป๋องผ่าออกเป็นสองซีก เมืองยางแคงและเมือง เชียงใหม่รักษาไว้ฝ่ายละซีก แล้วเอาเนื้อและโลหิตกระป๋องกล่อมสร่างดวงสรรพาวุธ ยักขณ์ต่าง ๆ "แล้วจึงตั้งสัตยสาบาลใจความว่า เมืองเชียงใหม่กับเมืองยางแคงจะรักใคร่ เป็นบ้านพี่เมืองน้อง เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน ตราบใดแม่น้ำคงไม่ หาย เราควายไม่ซื้อ ถ้าช้างเผือกไม่พบ คำสัตยสัญญานี้จะถาวรคงอยู่ตราบนั้น"¹

หลักฐานเอกสารสมัยรัชกาลที่ 3 โค่นยันว่าเมืองเชียงใหม่และเมืองยางแคงน่าจะ มีไมตรีกันจริงตั้งแต่ก่อนสมัยรัชกาลที่ 3 ด้วยปรากฏว่าเมื่อเมืองยางแคงประสบกับความ เดือดร้อนเพราะแตกแยกกันเอง อีกฝ่ายหนึ่งนำกองทัพมาหาเขาไป เจ้าเมืองยางแคงได้ มีหนังสือมาถึง เมืองเชียงใหม่ขอความช่วยเหลือในฐานะประเทศที่มีความสัมพันธ์กันอย่างสนิทสนม ว่า "อาຍພາສີໄຄແກໂພນອງຝາລາຍແລ້ວ ພມຈະກຸລັບມາຕີພອນອີກ ຂອໃຫ້ເມືອງເຢືອງໃໝ່

* กระเหรี่ยงแคงก็เรียก เมืองยางแคงไม่ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของผู้ใดมาแต่โบราณ ด้วยลักษณะที่ตั้งเมืองมีเขาล้อมรอบ มีช่องเขาเขาออกอยู่ 2 แห่ง พยายามไปได้หลายครั้งแต่ ด้ไม่ได้ จะเป็นป่าขึ้นไปก็ไม่ได้ เพราะภูเขาล้อมรอบมีลักษณะเป็นหน้าผา (จากพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 105 - 106)

¹ เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.40/3 ปีที่ 2 เขตแดนอังกฤษทางหัวเมืองมณฑลลาวเฉียง
ปี ร.ศ. 109 (เป็นรายงานการบังคับควบคุมของหลวงประจำชาติกิจ มีประวัติเมืองต่าง ๆ)

ยกกองทัพไปช่วยกับขอรหัสคืนคำ"¹

จากเอกสารนี้จึงนอกจากจะยืนยันว่าเมืองเชียงใหม่และเมืองยางแดงเป็นไมตรีกันจริงแล้ว ยังชี้ให้เห็นด้วยว่า เมืองทั้งสองมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น จนถึงขนาดที่เมืองเชียงใหม่ได้รับการขอร้องให้ส่งกำลังอาวุธไปสนับสนุนช่วยเหลือเมืองยางแดง เพื่อนำไปใช้ต่อต้านพม่าได้อย่างเต็มที่ การที่เชียงใหม่เป็นไมตรีกับเมืองยางแดงนี้ นับว่าเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามที่จะป้องกันอาณาเขตตามเหนือ-ใต้อันตรายจากพม่า เพราะเมืองยางแดงตั้งอยู่ระหว่างพม่าและล้านนาไทย ตรงกับที่เมืองยางแดงยังเป็นอิสระ เชียงใหม่ก็อาจแสวงหาผลประโยชน์ในการสืบข่าวคราวความเคลื่อนไหวของพม่า รายงานลงมากรุงเทพฯ ได้โดยสะดวก ถ้าเมืองยางแดงถูกโจมตีหรือถูกพม่ายึดครอง อันตรายจากพม่าทางตามเหนือของอาณาจักรไทยก็จะยิ่งเพิ่มขึ้น ความเปลี่ยนแปลงใด ๆ ในเมืองยางแดงจึงเท่ากับเป็นสัญญาณเตือนล่วงหน้าถึงท่าทีของพม่าให้ไทยทราบการติดต่อเป็นไมตรีดังกล่าว จึงเป็นประโยชน์ต่อกรุงเทพฯ ด้วย

ถึงในสมัยรัชกาลที่ 3 การตกลงใจที่เกี่ยวข้องกับต่างประเทศบางเรื่อง กรุงเทพฯ ก็ยังคงให้เป็นสิทธิของเจ้าผู้ครองนครในล้านนาไทย ดังเรื่องเขตแดนระหว่างอังกฤษกับไทย ด้วยตั้งแต่ พ.ศ. 2367 เป็นต้นไป อังกฤษได้ดินแดนพม่าบางส่วนเป็นเมืองขึ้น เช่น เมืองทวาย เมืองตะนาวศรี เมืองมะริด เมืองเมะลาลิม* ฯลฯ อาณาเขตของอังกฤษจึงติดต่อกับไทยทางตะวันตก ซึ่งมีดินแดนบางส่วนติดต่อกับเมืองเชียงใหม่ด้วย อังกฤษต้องการทราบเขตแดนที่แน่นอน จึงขอให้ไทยส่งขุนนางที่ทราบเรื่องดีไปตกลงชี้เขตแดนส่วนเขตแดนที่ติดต่อกับเมืองเชียงใหม่ นั้น โปรดให้ตราขึ้นไปแก่พระยาเชียงใหม่ว่า

".....เมืองเชียงใหม่เป็นประเทศราชอันใหญ่ เจ้านายญาติพี่น้องบุตรหลานขุนนาง

¹ จดหมายเพ็ชรรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 25, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ถึง พระยานคร เชียงใหม่ เรื่องเมืองยางแดงข่มเหงรบกวานบ้านเมืองและพันทางผูกพันกายเป็นอันมาก ฯ

* หรือเมะลาลิม อังกฤษเรียกเมืองนี้ว่า Moulmein

ท้าวพญา มีสติปัญญาที่มีอยู่เป็นอันมาก พอรู้อาการบ้านเมืองเกิดขาดไค้ โปรกเกล้าฯ ไ้เมืองเชียงใหม้คอบรับ ร้องพุดรากับอังกฤษ ถ้าอังกฤษจะม่าวากล่าวควยที่เขตแดนคอกกับ แคนเมืองเชียงใหม้ประการไค้ ก็ให้พญาเชียงใหม้ พญาอุปราช.....ลาดา ปดุกษาหารีอกัน เห็นผู้ไค้มีสติปัญญาที่เขตแดนสมควรรจะพุดรากับอังกฤษไค้ไค้เสียรคเสียเปรียบ ก็ไ้ไปคอบ พุดรากับล่าวกับอังกฤษเสียไ้หากอง....."

ทางเมืองน่านซึ่งเป็นหัวเมืองสำคัญในล้านนาไทยทางคานตะวันตกก็มีอำนาจที่จะติดคอก เป็นไมตรีกับเมืองอื่น ๆ ไค้พอสุมควรร คังปรากฎหลักฐานว่าเมืองน่านมีความสัมพันธ์ถึงขั้นทำ สัญญาเป็นมิตรไมตรีกับมหาไชยเจ้าเมืองพงในเขตแควนสิบสองปันนาควย มีใจความสำคัญว่า "ถ้ามีศึกทางเมืองลือไ้เมืองน่านช่วย ถ้าเมืองน่านมีการทัพพลลือจะม่าวช่วย" ² สัญญาคัง กล่าวนั้นจะทำขึ้นเมื่อไร ไค้ทราบแน่ชัด และทางกรุงเพทฯ ก็คังจะไม่ทราบเรื่อง แต่เมื่อ ทราบภายหลังก็มีไค้ลือเป็นสาเหตุหาวคระแวง พระยำน่านแต่อย่างไรคังเป็นควยลือว่าอยู่ ในอำนาจของพระยำน่านที่จะคองเป็นมิตรไมตรีกับแควนแควนไค้เกลเคียงเพื่อประโยชน์ของเมือง น่าน ในทำนองเดียวกันที่เชียงใหม้มีสัญญาเป็นมิตรไมตรีกับเมืองยางแควนในสมัยรัชกาลที่ 1

อย่างไรก็ตาม หัวเมืองในล้านนาไทยก็มีความระมัดระวังในเรื่องการติดคอกกับ แควนแควนไค้เกลเคียงบางแห่งมากเช่นกัน เป็นคณว่า การติดคอกเกี่ยวของกับพม่า ควย ล้านนาไทยเคยอยู่ภายใต้อิทธิพลของพมามานาน จึงคองระวังที่จะไม่ทำให้กรุงเพทฯ เกิดความหาวคระแวงว่าล้านนาไทยมีท่าจะเอาใจออกห่างไปเข้ากับพม่า ควยพม่าและไทย ยังเป็นชาติที่ศัตรูกันอยู่ แมจนในสมัยรัชกาลที่ 3 ทั้งในสมัยรัชกาลที่ 1 พม่าเคยส่งเรื่อง ฟ้องมาที่กรุงเพทฯ ว่า พระยาคาวิลจะเอาใจไปฝากไค้ข้างพม่า ไค้ยส่งคณเหตุคณเครื่อง ราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าปดุง แต่พระเจ้าปดุงไม่ทรงรับไวควยกำลังเจรจาคอกเป็น ไมตรีกับไทย แต่เมื่อสอสนแล้วจึงพบวว่า เรื่องที่พมากล่าวหาพระยาคาวิละไม่เป็นความจริง แต่อย่างไ้* ถึงกระนั้นก็ทำให้ล้านนาไทยพยายามระมัดระวังที่จะปฏิบัติคณในเรื่องที่เกี่ยวกับ

¹ จคณายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 45, สารตราฯ เรื่องไ้ให้ไปคอบเจรจ กันเรื่องเขตแดนที่ติดคอกกันกับเขตแดนอังกฤษ

² จคณายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 52, ร่างจคณายเจ้าพระยามหินทรฯ ถึงพระยาพิไชยไค้ปรีภิกษาหารีหรือราชการทัพเมืองเชียงรุ่งกับพระยำน่าน

* ดูรายละเอียดในบทที่ 4

พม่าอย่างที่สุด โดยจะส่งข่าวคราวและความเคลื่อนไหวของพม่าที่สืบทราบได้จากทางชายแดนลงมากรุงเทพฯ ๗ อย่างเสมอ และการที่ คตอใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพม่าทั้งทางตรงและทางอ้อม หัวเมืองในลานนาไทยไม่เคยปฏิบัติการไปโดยพลการ จากหลักฐานในหนังสือและเอกสารพบว่าเจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ จะแจ้งให้ทางกรุงเทพฯ ๗ รับทราบหรือออกคำสั่งให้ดำเนินการใด ๆ ก่อนเสมอ

ในสมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2364 เมืองสิบสองปันนา เชียงรุ้ง ซึ่งเป็นเมืองขึ้นประเทศสองฝ่ายฟ้า หรือสามฝ่ายฟ้า คือ ขึ้นกับจีนและพม่าทั้งสองฝ่าย หรือบางทีก็ถวายราชบรรณาการกับไทยด้วย ได้ส่งคณะบุคคลซึ่งประกอบไปด้วยพระยาอารินทร์ ราชานุญา และราชาคาลือ ราชบุตรคุมราชบรรณาการ และราชสำนักลงมาถวายพระยานานรวมทั้งได้ติดอาชญากรรมต่าง ๆ 6 ตัว เพื่อจะนำไป "เป็นขางมงคล หลงวุฒิเจ้าฟ้าอังวะองค์ใหม่"

ในกรณีชางนั้น ทางเมืองน่านยังไม่ยอมขายให้ในทันที ด้วยเกรงว่าหากทางกรุงเทพฯ ๗ ทราบข่าวว่าพระยานานขายชางให้ไปเป็นเครื่องราชบรรณาการแก่พระเจ้าอังวะองค์ใหม่โดยพลการแล้ว ก็อาจจะระแวงสงสัยพระยานานว่ามีใจเอนเอียงไปทางพม่า ดังนั้นพระยานานจึงต้องส่งหนังสือถึงเมืองน่านแจ้งมาแจ้งราชการ ณ กรุงเทพฯ ๗ เสียก่อน เมื่อกรุงเทพฯ ๗ รับทราบ และอนุญาตแล้ว เมืองน่านจึงได้ยอมขายชางแก่พระยาอารินทร์ไป¹

ถึงในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็เช่นเดียวกัน ปรากฏจากเอกสารรัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2386 ว่า มีพม่าหนึ่งตัวเป็นญมัญ อาจว่าเป็นบุตรพระเจ้าอังวะขึ้นมา พร้อมควยขาว 18 คน มีปืนคาบศิลา 13 กระบอก ชางพลาย 2 ชาง ๓๓๗ โคเขาหาพระยาราชวงศ์ ซึ่งออกไปประจำด่านฝั่งราชการอยู่ ณ เมืองยวม แจ้งว่าจะขอเขาสวามิภักดิ์ต่อเมืองเชียงใหม่ พระยาเชียงใหม่ไม่กล้ารับไว้โดยลำพัง จึงจัดส่งพม่า 16 คน และทรัพย์สินสิ่งของลงมากรุงเทพฯ ๗ พร้อมกับแจ้งขอราชการต่าง ๆ ทาง กรุงเทพฯ ๗ สอดส่องไต่ความว่า พม่าญมัญนั้นมิใช่บุตรเจ้าอังวะจริง จึงให้จำไว้ที่กรุงเทพฯ ๗ นั้นเอง²

¹ องค์การฯ ของครูสภา "พงศาวดารเมืองน่าน" ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 10 หน้า 57 - 58

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 27, ในบอกพระยาเชียงใหม่เรื่องส่งพม่า 16 คน ลงมากรุงเทพฯ ๗ กับตอบรับพม่า 16 คน

3.2 ขอยุทธรณ์ระหว่างกรุงเทพ ฯ และลานนาไทยที่จะต้องปฏิบัติต่อกัน

ขอยุทธรณ์ระหว่างกรุงเทพ ฯ และประเทศราชซึ่งดำเนินตามประเพณีโบราณ แต่เดิมมาอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ

3.2.1. สิ่งของและความช่วยเหลือที่หัวเมืองประเทศราชในแกลงกรุงเทพ ฯ

ได้แก่

3.2.1.1 ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง โดยประเพณีแล้ว หัวเมืองประเทศราช จะต้องส่งดอกไม้เงินทองลงมาถวาย ณ กรุงเทพ ฯ ให้ตรงตามกำหนด 3 ปีต่อหนึ่งครั้ง เป็น เครื่องหมายของการยินยอมอยู่ในบังคับของกรุงเทพ ฯ ถ้ามีการละเมิดข้อตกลงนี้เมื่อใด กรุงเทพ ฯ จะถือว่าหัวเมืองประเทศราชนั้นคิดเป็นชนกตัญญูเมือง ต้องส่งกองทัพไปปราบปรามลงโทษอย่างรุนแรง หลักฐานข้อนี้ปรากฏในพระไอยการกระบดศึกว่า

"..... 9 มาตราหนึ่ง เมือง ปากโต¹ | ซึ่งขึ้นแกลงกรุงเทพ ฯ มหันตริโทษ
ฝายเหนือ

มาขอขนานนามดอกไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการมาถวายตามราชประเพณีแต่ก่อน
ตามเมืองใดมิได้กระทำตามประเพณี แสงบ้านเมืองไว้โทษเป็นจุลจลในแผ่นดินท่านไซ้ ท่าน
ว่าโทษถึงตาย".....¹

สำหรับหัวเมืองลานนาไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไม่พบหลักฐานเอกสารว่า
ได้ส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง มีจำนวนดอก ขนาดสูงต่ำเท่าไร แกลงกรุงเทพ ฯ มาพบ
หลักฐานชั้นหลังในสมัยรัชกาลที่ 5 ในคราวที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ฯ พระเจ้าเชียงใหม่
ได้จัดดอกไม้ทองเงินมอบให้เจ้าราชภาติกนิย * คุณลงมาทูลเกล้าถวายใน พ.ศ. 2427 มี

¹ องค์การคารุสภา กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4 หน้า 129

* เป็นตำแหน่งซึ่งตั้งขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 4 ผู้ที่ดำรงตำแหน่งดังกล่าวเป็นคนแรกคือ นายน้อยแผนฟ้า หลานพระเจ้ากาวิละ ได้รับแต่งตั้งในคราวที่ นายน้อยแผนฟ้า และนายน้อยหน่อคำ คุณทนต์ดอกไม้ทองเงินลงมาทูลเกล้า ฯ ถวายเมื่อ พ.ศ. 2402

".....คนไมทองคำคนหนึ่ง สูง 5 ศอก 5 นิ้ว มีขน 9 ชั้น กิ่ง 53 กิ่ง
ใบ 363 ใบ ดอก 173 ดอก รวมเป็นทองคำทั้งใต้น้ำหนัก 10 ตำลึง คนไมเงินคนหนึ่ง
สูงสามกึ่งก้านดอกใบเท่าคนไมทองคำ รวมเป็นเงินหนักทั้งหนึ่ง¹

3.2.1.2 ส่วย นอกจากคอกไมทองเงินแล้ว ลานนาไทยต้องส่งส่วยให้
แก่กรุงเทพฯ อีกด้วย ส่วย ไคแกสิ่งของที่หาได้ง่ายในหัวเมืองลานนาไทย เจ้าเมืองต่าง ๆ
จะจัดส่งลงมาถวายทุกปี คอยจำนวนที่ค่อนข้างแน่นอน แบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

ไมขนสั๊ก คอยภูมิกากในหัวเมืองลานนาไทยอุดมสมบูรณ์ไปค่วยป่าไมสั๊ก
หัวเมืองต่าง ๆ จึงส่งส่วยเป็นไมขนสั๊กซึ่งหาได้ง่าย โดยกำหนดจำนวนส่งตามขนาดใหญ่
เล็กของหัวเมืองในลานนาไทย ดังปรากฏหลักฐานการส่งส่วยไมขนสั๊กในสมัยรัชกาลที่ 3
ว่า "เมืองน่านปีละ 400 คน เมืองแพร่ปีละ 200 คน เมืองเชียงใหม่ปีละ 500 คน
เมืองลคชรปีละ 400 คน เมืองลำพูนปีละ 200 คน"² แต่ตามสภาพความเป็นจริงจาก
หลักฐานการรับไมขนสั๊กของกรุงเทพฯ พบว่า เมืองที่ส่งไมขนสั๊กครบจำนวน และส่งทุกปี
คือเมืองแพร่และน่าน ส่วนเมืองเชียงใหม่ นครลำปาง และนครลำพูน บางครั้งส่งไม่
ครบจำนวน และบางปีก็ขาดส่งคิดทวงส่วยเอาไว้ในปีต่อไป ซึ่งไม่พบหลักฐานว่าทาง
กรุงเทพฯ เคยเร่งรัดให้หัวเมืองที่ค้างส่วยจัดการชำระโดยเร็วหรือไม่แต่อย่างใด

ผาขาวเพล หัวเมืองในลานนาไทยจะจัดส่งผาขาวเพลลงมาถวายพร้อมกับส่วย
ไมขนสั๊ก สำหรับจำนวนผาขาวเพลเท่าที่พบหลักฐานจากเอกสารในสมัยรัชกาลที่ 3 ว่า

¹ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2, 12 ก/ ", เลขที่ 30 ใบบอกพระยาราชสมภารากร
ชาหลวงเมืองเชียงใหม่ถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าเจ็จราชการมहाคไทย

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1197 เลขที่ 5, บัณฑิตรายวันเรื่องส่งไม
ขนสั๊กหัวเมืองต่าง ๆ เขามาถวาย

เมืองน่านส่งปีละ 400 เผลา¹ เมืองแพร่ส่งปีละ 200 เผลา² เมืองเชียงใหม่
ปีละ 200 เผลา³ เมืองนครลำปางปีละ 200 เผลา⁴ ส่วนเมืองลำพูนไม่ปรากฏหลักฐาน
ว่าส่งผาขาวเผลาหรือไม่ และถ้าส่งมีจำนวนมากน้อยเท่าไร

นารัก ปรากฏหลักฐานว่ามีเมืองเชียงใหม่ และนครลำปางเท่านั้นที่ส่งนารักเป็น
ส่วยควย เมืองเชียงใหม่ถวายนารักเท่าที่พบจำนวน 537 ทะนาน⁵ เมืองนครลำปางถวาย
นารัก 200 นอก⁶

งาช้างและสีผึ้ง เท่าที่พบจากหลักฐานเอกสาร เมืองน่านส่งสีผึ้งเป็นประจำ
ปีละ 2 ขวบ งาช้าง 2 กิ่ง⁷ เมืองนครลำปางสีผึ้ง 20 ข้าง งาช้าง 2 กิ่ง⁸
เมืองอื่น ๆ ไม่พบหลักฐานว่าส่งหรือไม่อย่างไร

¹ จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 39, สารตรา ฯ ถึงพระยาน่าน
ตอนเินบอกเรื่องนายนนคยแจงขอราชการ

² จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 41, สารตรา ฯ ถึงเมืองแพร่
เรื่องตอบรับไมทอนสัก แลผาขาวซึ่งทูลเกล้า ฯ ถวาย

³ จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204 เลขที่ 13, สารตรา ฯ ถึงเจ้าเมืองเชียงใหม่
เรื่องตอบรับเครื่องยศของนายหนานมหาเทพ บู๊ถึงแก่กรรม

⁴ จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 41, บัญชีรายชื่อกนเมืองนครลำปาง

⁵ จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204 เลขที่ 13, สารตรา ฯ ถึงเจ้าเมืองเชียงใหม่
เรื่องตอบรับเครื่องยศของนายหนานมหาเทพบู๊ถึงแก่กรรม

⁶ จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 41, บัญชีรายชื่อกนเมืองนครลำปาง

⁷ จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204 เลขที่ 20, สำเนาใบบอกพระยาน่านเรื่อง
ส่งสิ่งของต่าง ๆ ในหัวเมืองต่าง ๆ ลงมาทูลเกล้า ฯ ถวาย

⁸ จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ. 1195 เลขที่ 30, ใบรับสิ่งของส่วยหัวเมืองต่าง ๆ

3.2.1.5 ของถวาย นอกจากส่วยซึ่งหัวเมืองประเทศราชจะต้องส่งเป็นประจำทุกปีแล้ว ยังมีของถวายพิเศษ ที่เจ้าเมืองในลานนาไทยจัดส่งมาในโอกาสต่าง ๆ มีตั้งแต่สิ่งของเครื่องใช้เล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ทำจากไม้ไปจนถึงไม้ชนลัก ซึ่งเป็นไม้เสากระโงง และสัตว์ที่มีลักษณะเป็นมงคลหรือเป็นสัตว์ประหลาด ของถวายเหล่านี้เจ้าเมืองต่าง ๆ จัดส่งมาถวายตามใจสมัคร กรุงเทพฯ มิได้เรียกร้องกะเกณฑ์อย่างที่เคยทำมาก่อนเมื่อครั้งยังมีอำนาจอยู่ในหัวเมืองลานนาไทย หลักฐานในข้อนี้เห็นได้จากเมืองกรุงเทพฯ รับของถวายไว้แล้วก็จะมีการพระราชทานเงินหรือสิ่งของตอบแทนให้ ดังเช่น ใน พ.ศ. 2393 พระยานานไทรพระยาวิชิตราชบุตรแห่งลพบุรีเกลียดถวาย ไคโปรดเกล้า ๖ ให้พระราชทานเงินค่าช่างขึ้นมาไผ่ญานาน $\frac{2}{1} * 1$

ของถวายพิเศษที่เจ้านายในหัวเมืองลานนาไทยมักจัดส่งมาถวายบ่อย ๆ ไคแก่ราชที่มีลักษณะต่าง ๆ ซึ่งทางกรุงเทพฯ จะให้รางวัลตอบแทนเป็นจำนวนมากเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเป็นช่างเผือก ผู้ถวายจะได้รับความดีความชอบและปูนบำเหน็จรางวัลเป็นอันมาก

ตามประเพณีและความนิยมเชื่อดั้งเดิมของประเทศไทยภาคเหนือนี้ ต่างมีความยึดมั่นว่าช่างเผือกเป็นของบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ เป็นของเฉพาะพระองค์และเป็นของพิเศษที่มีใครปรารถนาจะมอบ ๆ ในแต่ละรัชกาล ช่างเผือกจึงเป็นเสมือนสัญลักษณ์แห่งอำนาจของพระมหากษัตริย์ด้วยอีกอย่างหนึ่ง ถ้าในรัชกาลใดมีช่างเผือกบังเกิดขึ้น และถ้ามีจำนวนมากก็จะยิ่งเป็นการเพิ่มพูนพระเกียรติยศบารมีเป็นที่เลื่องลือว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นมีบุญญาธิการมากขึ้น ดังนั้น ผู้ใดที่สามารถชักชวนหรือแสวงหาช่างเผือกนำขึ้นนมเกล้ายถวายไค จึงได้รับความดีความชอบและการปูนบำเหน็จรางวัลตอบแทนเป็นอันมาก ยิ่งถ้าเป็นช่างเผือกเอก ผู้ถวายก็จะยิ่งได้รับความดีความชอบมากขึ้นเป็นทวีคูณ

ในสมัยรัชกาลที่ ๒ พระยาเชียงใหม่หมื่นธรรมโศกราชเผือกเอกในแขวงเมืองเชียงใหม่ให้นำขึ้นนมเกล้า ๖ ถวายใน พ.ศ. 2359 พระราชทานชื่อนี้ระวางเป็นพระยาเศวตโรยรา ๖ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ กล่าวว่า ใน

* เท่ากับ 2 ซึ่ง มาตราเงินล้านยกขึ้นให้ได้รับรางวัลเท่ากับจะได้ขึ้น ๒ บาท แต่กลับให้หนักไป ๒ บาท

1 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 เล่มที่ 41, สารตรา ๖ ถึงพระยานานตอม
เรื่องนายนอนยกตนมาหาไชย เจ้าเมืองพงลงมาเฝ้า

ชาวปลายสี่ประหลาดแล้วได้รับพระราชทานเงินค่าช่างในคราวที่พระยาอู่ราชลงมาเฝ้าเมื่อ พ.ศ.2390 เป็นเงินค่าช่าง 3 ชั่ง¹ ไ้มากกว่าคราวที่พระยานานถวายชาวปลายรุปราม 1 ชั่ง เป็นต้น

3.2.1.4 การเกณฑ์ โดยประเพณีแล้ว กรุงเทพระียบกเกณฑ์จากหัวเมืองประเทศราชในโอกาสสำคัญ ๆ ไ้ เป็นต้นว่า การเรียกเกณฑ์สิ่งของเครื่องใช้ ในคราวงานพระบรมศพ พระมหากษัตริย์ เช่น ในครั้งงานพระบรมศพรัชกาลที่ 1 เมื่อ พ.ศ.2352 กรุงเทพระียบกเกณฑ์สิ่งของที่จะนำมาใช้ในงานจากหัวเมืองประเทศราชต่าง ๆ หัวเมืองในลพบุรีไทยถูกเรียกเกณฑ์ด้วยเช่นกัน โดยมีสัดส่วนต่างกันตามขนาดและความสำคัญของแต่ละหัวเมืองดังนี้ เมืองเชียงใหม่ส่งกระดาษหัว 20000 แ่น เมืองนครลำปางส่งกระดาษหัว 15000 แ่น เมืองลำพูนส่งกระดาษหัว 5000 แ่น เมืองแพร่ส่งกระดาษ 20000 แ่น ป่าน 5 หาบ และเมืองน่านทองส่งกระดาษ 3000 แ่น ป่าน 5 หาบ²

การเรียกเกณฑ์ที่สำคัญและถือว่าประเทศราชจะต้องให้ความร่วมมือคือ การเรียกเกณฑ์กำลังทหาร เมื่อได้รับทองคำตั้งกล่าว ประเทศราชจะต้องจัดส่งให้อย่างรวดเร็วทันกำหนดตามทองคำ มิฉะนั้น กรุงเทพระ็จตั้งข้อสงสัยว่าเป็นขบถ หรือคิดจะก่อการกระดางกระด้างอย่างไคอย่างหนึ่ง ตัวอย่างข้อนี้เห็นไคจากเมื่อคราวที่เจ้าอนุวงศ์ครองนครเวียงจันทน์เป็นขบถใน พ.ศ.2369 ยกกองทัพเขามากกว่าครอนครหัวเมืองนครราชสีมาในเคื่อนกุมภาพันธ์ กว่าทางกรุงเทพระ็จทราบเรื่องและยกกองทัพหลวงออกไปปราบก็ถึงเคื่อนมีนาคม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีตราเกณฑ์กองทัพหัวเมืองประเทศราช

¹ จดหมายเพชรรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1209 เลขที่ 17, สารตราฯ ถึงเมืองเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง เรื่องตั้งพระยาอู่ราชฯ ฯ

² จดหมายเพชรรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1171 เลขที่ 1, ศุภอักษรถึงเจ้าประเทศราชฯ และเกณฑ์กระดาษเพลา ป่าน ใช้ในการพระบรมศพ ฯ

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 หน้า 40.

ทั้งหลาย รวมทั้งหัวเมืองทางเหนือ คือ เมืองเชียงใหม่ ลำพูน นครลำปาง แพร่ และ
น่าน ไปในราชการครั้งนี้ด้วย¹

พงศาวดาร เมืองนครเชียงใหม่ ๗ กล่าวไว้ในปีเดียวกันนี้ เจ้านายเมืองเชียงใหม่
เมืองลำปาง และเมืองลำพูน ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท เพื่อรับการแต่งตั้งโยกย้าย
ตำแหน่งหน้าที่ใน 3 หัวเมือง เมื่อเจ้านายทั้ง 3 หัวเมือง กราบถวายบังคมลากลับขึ้นไปถึง
เมืองตากจึงทราบเรื่องราวเจ้านายผู้คิดการขบถ² อาจเป็นทวยเหตุนี้ การเรียกเกณฑ์กำลัง
จากหัวเมืองล้านนาไทยจึงลาซาไป กว่ากองทัพหัวเมืองล้านนาไทยจะยกไปถึง กองทัพหลวง
ก็ได้ทำการปราบปรามขบถจนราบคาบแล้ว กรมพระราชวังบวรสถานมงคล แม่ทัพกองทัพหลวง
ทรงไม่พอพระทัยที่กองทัพหัวเมืองล้านนาไทยไปช่วยลาซา และเลยทรงสรุปว่า กองทัพดังกล่าว
มีเจตนาที่จะไปถึงไผ่ก่า ทำนองจะคอยรออนุญตีดเสียก่อนว่าฝ่ายใดจะชนะ หรือมีฉันทก่อกองจะ
ก่อการขบถเอาอย่างเวียงจันทน์ ดังปรากฏในรายงานกราบบังคมทูลว่า "ฝ่ายทัพพม่า
5 หัวเมือง และหัวเมืองหลวงพระบางนั้น ถ้าทัพหลวงไม่ไต่เมืองเวียงจันทน์ก็หาไม่มาถึง
เมืองเวียงจันทน์ไม่ แต่จะคอยเก็บครอบครัว ช่างมา อยู่ริมเขตแดน คอยที่ไหวพิริบเป็น
2 เงื่อน"³

เจ้านายที่ควบคุมกองทัพหัวเมืองล้านนาไทยก็คงจะรู้สึกว่าการพระราชวังบวร ๗ ทรง
ไม่พอพระทัยและทรงระแวงสงสัย ประกอบกับตามประเพณีการศึกสงครามแล้ว กองทัพที่ยก
มาถึงลาซาก็คือว่าอยู่ในระหว่างมิไท พระยานครลำปาง พระยาอุปราชเมืองเชียงใหม่
พระยาอุปราชเมืองลำพูน พระยาน่าน พระยาอุปราชเมืองหลวงพระบางจึงได้ "ขอพระราช
ทานทำการฉลองพระเศวตพระคุณแก้ว จะติดตามตัวอายอนุ อายป้ากิดี อายราชวงศ์

¹ จกหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ. 1189 เลขที่ 16 หนังสือบอกราชการ เมืองเกาะหมาก
กับเรื่องเกณฑ์ทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือไปรบเจาอนุ ๗

² พระยามหาอำมาตย์ขิบัติ พงศาวดาร เมืองนครเชียงใหม่ ๗ หน้า 99

* คือ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์ เป็นพระปิตุลา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ๗

³ เจ้าพระยาพิพิธวงศา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1

อาบสุทริสาร อาบโอง กับบุตรภรรยาญาติพี่น้องพลเกลากุลกระหม่อม ถึงมาทราบว่ามิไคตัว
ก็มิไคกลับมาตั้งเป็นเสี้ยนหนามในแผ่นดินขึ้นไค¹ และสัญญาจะกวาดครอบครัวพลเกลาก
ถวายให้ไค 50,000 คน ถึงจะตองอยู่จัดการการวางไปอีกปีหนึ่งก็ตาม^{*} ทั้งนี้ เพราะกองทัพ
หลวงที่ไคแต่ "เปลือกเมือง" เวียงจันทน์ ครอบครัวยุคนไคอพยพหลบหนีไปทางเมืองเชียงใหม
นครลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน^{**} และหลวงพระบางเสียเป็นอันมาก ครั้นทางกรุงเทพฯ จะ
ชำระเอาครอบครัวยุคน "ก็จะตองกตัญถึถึงหนักจึงจะไค ฝ่ายหัวเมืองเราก็จะชำระออกเสียใจ"²

หลังจากนี้ไปแล้วกรุงเทพฯ ก็มีไคเรียกเกณฑ์กำลังจากหัวเมืองลานนาไทยอีก
เวนแต่เมืองน่าน ซึ่งกรุงเทพฯ มีตรารับไปให้ส่งคนไปฟังราชการและทำการราชการอยู่ ณ เมือง
หลวงพระบางในคราวที่เจ้าอนุวงศ์ก่อการกระด้างกระเดื่องขึ้นอีกเป็นวาระที่สอง ใน
พ.ศ. 2371 ในที่สุดพระลัธแล นายหนานชิตยยะเมืองน่าน และท้าวมหาพรมเมืองหลวงพระบาง
รวมกันจับเจ้าอนุวงศ์และครอบครัวยุค³ เหตุการณ์ยุ่งยากในเมืองเวียงจันทน์จึงยุติลง

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3
เล่ม 1 หน้า 68

^{*} เรื่องการยกกองทัพไปลาชาจนตองมีโทษของหัวเมืองลานนาไทยนี้ไม่ปรากฏใน
ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และพงศาวดาร เมืองน่านแต่อย่างไร

^{**} ปรากฏในพงศาวดาร เมืองน่านว่ามีครอบครัวยุคนจากเวียงจันทน์หนีไปอาศัยอยู่เหมือนกัน
ไม่ระบุจำนวน เป็นกรวามจาก "เมืองหล่ม เมืองเลย แก่นท้าวหน้าบุญ ราชำพของ
นำปาก ก็แตกตื่นเขามาเมืองน่าน" (จากพงศาวดาร เมืองน่าน หน้า 64)

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ จ.ก. หน้า 65

³ ข. หน้า 90 ตรงกับที่ระบุในพงศาวดาร เมืองน่าน แต่ชื่อบุคคลที่ร่วมกันจับ
เจ้าอนุวงศ์ไม่ตรงกัน

นอกจากราชการสำคัญ ๆ ดังกล่าวแล้ว กรุงเทพฯ ก็มีไคร์กรรองกะเกณฑ์สิ่งใด
จากเจ้าเมืองประเทศราชอีก ถึงแม้ในบางครั้งจะเกิดการขาดแคลนสิ่งของที่จะต้องใช้สอย¹
ในงานราชการบางส่วนเป็นต้นว่า ไมชนิกแข็งแรงที่จะนำไปใช้ในการ "ก่อสร้างภาพหลวง"²
หรือไม่ก็นำไปใช้ในการ "ทำวัดวาอารามและใช้ในการพระนคร เป็นการกุศล"³ ปีใดที่
การไชนมากไม่ทันเจ้าเมืองกรมการ และไม่ส่งส่งลงมาไม่พอใช้แก่ราชการ ทางกรุงเทพฯ ก็
มีไคร์กรรองกะเกณฑ์ให้หัวเมืองประเทศราชจัดส่งเพิ่มเติมนอกเหนือไปจากขอมูลพันหัวเมือง
ประเทศราชแต่ละเมืองมีต่อกรุงเทพฯ แต่ใช้วิธีให้เจ้าหนาทึบไปจัดซื้อไม่ทางหัวเมืองเหนือ
แทน โดยมีหนังสือขึ้นไปบอกกล่าวแก่เจ้าเมืองขอความช่วยเหลือให้ความสะดวก ดังที่
พระยาราชสุภาวดีมีหนังสือไปถึงเจ้านายเมืองนครลำปาง และเมืองแพร่ว่า "ไคร์ขุนไทรบรรเจ็ด
ขุนศรีอักษร ขุนจางง ขุนเงินแลชาว ขึ้นมาขอจัดซื้อไมชนิก ราษฎรถูกค่าในแขวงเมือง
ลคอร เมืองแพร่ ตามราคาราษฎร ซื้อขายแก่กัน.....ในพญาลคอร พญาราวง
....เมืองแพร่ เห็นแก่เราช่วยสงเคราะห์สิ่งท้าวขุนเจ้าของป่าไม้คุณไคร์ขุนไทรบรรเจ็ด
นายไพร่ไคร์คไคร์ไมชนิกโดยสะดวก...."

3.2.2. สิ่งตอบแทนที่กรุงเทพฯ ให้ต่อหัวเมืองประเทศราช

ขอมูลพันระหว่างกรุงเทพฯ และหัวเมืองประเทศราชนั้น มิได้มุ่งหมายจะผูก
มัดหัวเมืองประเทศราชให้เป็นฝ่ายปฏิบัติแต่เพียงฝ่ายเดียว ถ้าหัวเมืองประเทศราชปฏิบัติ
ตามพันธะดังกล่าวโดยไม่ขาดตกบกพร่องแล้ว กรุงเทพฯ ก็มีหน้าที่ที่จะต้องให้สิ่งตอบแทน
แก่หัวเมืองประเทศราช เป็นการแลกเปลี่ยนกันด้วย ได้แก่

¹ จกหมายเทศรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 26, ร่างจกหมายของ:
ออกญาสุภาวดี ๗

² จกหมายเทศรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 39 สารตรา ๗ ถึงพระยานาน
คณโณบอกเรื่องนายนอยตยแจ้งขอราชการ

³ จกหมายเทศรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 26 ล.ก.

3.2.2.1 การให้ความช่วยเหลือทางทหาร มีตัวอย่างปรากฏชัดเจนในสมัย
รัชกาลที่ 1 ว่า กรุงเทพฯ ใดให้ความช่วยเหลือในกรณีอย่างเข้มแข็งแก่หัวเมืองในลานนาไทย
เมื่อมีกองทัพพม่ามาโจมตี ลานนาไทยจะขอความช่วยเหลือจากกรุงเทพฯ ทุกครั้ง
เพราะในขณะนั้นลานนาไทยยังขาดกำลังคนที่ช่วยป้องกันอันตรายจากพม่า กรุงเทพฯ จึง
ต้องทำหน้าที่ปกป้องและให้ความช่วยเหลือทางการทหารตลอดมา จนลานนาไทยสามารถพึ่ง
ตัวเองได้ในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 1

3.2.2.2 การให้ความช่วยเหลือในทางจัดส่งสิ่งของสำหรับบ้านเมืองที่ลานนาไทย
ขาดแคลนและขอรับลงมา โดยปกติเจ้านายในหัวเมืองลานนาไทยจะขอรับพระราชทานสิ่งของ
สำหรับบ้านเมืองขึ้นไปในโอกาสที่โคมส่วยลงมาทูลเกล้าฯ ถวาย และแจ้งขอราชการที่กรุงเทพฯ
จำนวนของที่ขอรับพระราชทานขึ้นไป บางครั้งก็มีจำนวนน้อย บางครั้งก็มีจำนวนมาก
เป็นต้นว่า ใน พ.ศ. 2389 พระเมืองแก้ว พระเมืองแก้ว พระอินทราชา และบ่าวไพร่
โคมส่วยไม้มงคล 200 คน ผาขาวเพลา 200 เพลา ฯลฯ ของเมืองแพร่ลงมาถวายและแจ้ง
ขอราชการ แล้วขอรับพระราชทานสิ่งของต่าง ๆ ต่อไปนี้เพื่อไปใช้ในงานบ้านเมือง มี

รวม	50 คัน	
รองเทหา	50 คัน	
กระเจตกต่างศรี...	20	*
สุพรรณถัน	~~1~~	**
รงหนัก	~~10~~	
เครื่องยา		
ขามขาว	200 ใบ	
ขามแกง	200 ใบ	¹

และเนื่องจากขอรับพระราชทานหลังจากทูลเกล้าฯ ถวายส่วยแล้ว จึงควรเป็นหนึ่งในของ
ตอบแทนที่กรุงเทพฯ ให้แก่หัวเมืองประเทศราชในโอกาสที่นำส่วยลงมาถวายประจำปี

* เท่ากับ 1 หาบ

**
เท่ากับ 10 หาบ

¹
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 41, สารตราฯ ถึงเมืองแพร่เรื่อง
ตอบแทนไม้มงคลและผาขาวซึ่งทูลเกล้าฯ ถวาย

9.3 วิธีควบคุมหัวเมืองประเทศราชล้านนาไทย การควบคุมหัวเมืองประเทศราชล้านนาไทย ให้ปฏิบัติตามพันธะและมีให้อำนาจออกทางจำเป็นต่อวิถีชีวิตหลายประการ เพื่อในกรุงเทพฯ สามารถปกครองหัวเมืองเหล่านี้ได้โดยหัวเมืองดังกล่าวมีความพอใจ และไม่รู้สึกว่ายู่ในสภาวะที่ถูกบีบบังคับจนเกินไปภายใต้การปกครองของกรุงเทพฯ ในขณะเดียวกันก็ต้องทำให้หัวเมืองประเทศราชใดกระหนกในอำนาจของกรุงเทพฯ ว่ามีเหนือกว่าหัวเมืองประเทศราชโดยสิ้นเชิง ซึ่งกรุงเทพฯ จะต้องเลือกปฏิบัติให้เหมาะสมตามโอกาสอันควร

3.3.1. การควบคุมทางการเมือง

9.3.1.1 การขึ้นสังกัด หัวเมืองประเทศราชล้านนาไทยเป็นหัวเมืองขึ้นฝ่ายเหนือ ซึ่งรวมประเพณีแต่เดิมมา ได้กำหนดให้หัวเมืองขึ้นดังกล่าวอยู่ในกำกับของสมุหนายก¹ มีเสนาบดีที่ดำรงตำแหน่งดังกล่าวเป็นผู้รับผิดชอบดูแลราชการฝ่ายหัวเมืองประเทศราชล้านนาไทย โดยไม่ต้องผ่านหัวเมืองเอกอื่นใดอีก

ในฐานะที่เป็นเมืองประเทศราช เจ้านายผู้ปกครองในล้านนาไทยจะต้องทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา² ซึ่งเป็นพิธีที่สามารถจะซื้อตรงจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ณ กรุงเทพฯ เช่นเดียวกับข้าราชการในกรุงและนอกกรุง โดยประกอบพิธีกรรมที่สำคัญของหัวเมืองนั้น ๆ ดังปรากฏเรื่องการทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของเมืองเชียงใหม่ ในเอกสารว่า

.....๕ พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช พญาราชวง พญารัตนเมืองแก้ว พญาราชบุตร พญาพิณทอง เภาใหม่ทั้งปวงพร้อมกันทูลว่าอารามจำเพาะพระพักตร์ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เจ้า กราบถวายบังคมกระทำสัตยาบถสัตยาบถต่อไต่ฝ่าละอองสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยา" การทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ๒ ครั้ง ถือว่าเป็นพิธีสำคัญและจำเป็นมาก เพราะเป็นสัญลักษณ์อันสำคัญอย่างหนึ่ง

¹ องค์การการของกรุงสุโขทัย กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 70

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เล่มที่ 17 สารตรา ฯ เจาพระยาจักรี ฯ ถึงเมืองเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง เรื่องตั้งพระยาอุปราช

ซึ่งมีความหมายว่า หัวเมืองประเทศราชนั้น ๆ ยอมรับว่ากรุงเทพฯ มีอำนาจเหนือตน ถ้าเจ้านายหรือข้าราชการผู้ใดไม่ไปร่วมพิธีนี้โดยปราศจากเหตุผลที่สมควร ก็จะถูกเพ่งเล็งสงสัยหรือถูกกล่าวหาว่าเป็นขบถอันเป็นข้อกล่าวหาที่ร้ายแรงใด

3.3.1.2 การส่งชาวหลวงขึ้นไปในโอกาสต่าง ๆ โดยปกติกรุงเทพฯ มีใ้ส่งชาวหลวงขึ้นไปประจำหรือกำกับราชการ อย่างถาวรในหัวเมืองลานนาไทยดังเช่นที่พม่าเคยปฏิบัติมาก่อน เพราะกรุงเทพฯ ต้องการให้เจ้านายในหัวเมืองประเทศราชนั้น ๆ มีอำนาจว่ากล่าวปกครองดูแลชาวเมืองในท้องถิ่นนั้นอย่างเต็มที่ แต่ถาเกิดความจำเป็น หรือมีราชการเร่งด่วนจะต้องทำให้หลวงไปโดยเร็ว กรุงเทพฯ จะมอบหมายอำนาจให้ชาวหลวงขึ้นไปติดต่อกับราชการ เป็นการประสานงานระหว่างกรุงเทพฯ และลานนาไทย เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจที่ได้รับมอบหมายไปแล้ว ชาวหลวง จะเดินทางกลับกรุงเทพฯ ถึงกระนั้นชาวหลวงที่ขึ้นไปก็มีอำนาจเต็มตามที่ได้รับมอบหมายจากกรุงเทพฯ ในการว่ากล่าว ตักสิน หรือให้ความช่วยเหลือในด้านการตักสินใจที่สำคัญ ๆ ซึ่งเจ้านายผู้ปกครองในหัวเมืองลานนาไทยจะต้องยอมรับและเชื่องฟัง โอกาสพิเศษที่กรุงเทพฯ จะส่งชาวหลวงขึ้นไปอาจแยกออกเป็นลักษณะได้ดังนี้

1.) การส่งชาวหลวงขึ้นไปร่วมงานในโอกาสที่เจ้าเมืองและญาติพี่น้องที่ดำรงตำแหน่งในหัวเมืองลานนาไทยถึงพิธีวาลย์หรือถึงแก่กรรม ถ้าเกิดกรณีดังกล่าวขึ้น เจ้าเมืองจะมีใบบอกแจ้งราชการลงมา ณ กรุงเทพฯ เมื่อทรงทราบก็จะมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ชาวหลวงตำแหน่งต่าง ๆ คุมโกกหรือหีบศิลาหนาเพลิง และของทำบุญขึ้นไปพระราชทาน*

สำหรับชาวหลวงที่ขึ้นไปร่วมงานในลักษณะนี้ ยังไม่พบหลักฐานว่า กรุงเทพฯ จะสั่งขอ ราชการอื่นใดให้ไปปฏิบัติด้วยหรือไม่ แต่เมื่อเสร็จสิ้นธุระการงานกลับลงมาแล้ว ชาวหลวงคงจะต้องเขาเผากรามบังคมทูลถวายรายงาน เกี่ยวกับความเป็นไปในลานนาไทยเท่าที่ได้ไปรู้เห็นมาทุกครั้งอย่างแน่นอน ดังนั้น นอกจากกรุงเทพฯ จะทราบความเป็นไปในหนังสือเหล่านี้จากรายงานซึ่งเจ้าเมืองในหัวเมืองต่าง ๆ มีหน้าที่จะต้องแจ้งขอ ราชการลงมาเป็นปกติอยู่เสมอ กรุงเทพฯ ก็ยังอาจตรวจสอบแสวงหาข้อเท็จจริงได้จากคำกราบ

* โปรดดูรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

บังคับทุกขของชาวหลวงซึ่งขึ้นไปราชการ ใครเห็นความเป็นไปมาเองด้วยอีกทางหนึ่ง

2.) การส่งชาวหลวงขึ้นไปในราชการพิเศษที่เป็นการเร่งด่วนเพื่อแก้

ปัญหาหรือสวสนขอเท็จจริงบางประการ เมื่อเกิดกรณีพิพาทขึ้นในหัวเมืองลานนาไทย ซึ่งตามปกติการตัดสินใจคดีความอันเกิดจากการขัดแย้งหรือละเมิดของหามิในลานนาไทยนั้น กรุงเทฯ ๖ ไคมอบหมายให้เจ้าเมืองแต่ละแห่งมีสิทธิขาดที่จะเป็นผู้ตัดสินคดีความโดยกรุงเทฯ ไม่ได้เขาแทรกแซงยุ่งเกี่ยว เพราะถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองภายในที่กรุงเทฯ ๖ ยินยอมให้เจ้าเมืองมีอำนาจว่ากล่าวเอง แต่ในบางกรณีเรื่องราวขัดแย้งนั้นไปเกี่ยวข้องกับ กษัตริย์ต่างประเทศ ซึ่งไม่ยอมรับการตัดสินของเจ้าเมือง แล้วส่งเรื่องราวฟ้องร้องลงมา กรุงเทฯ ๖ ต้องจัดส่งชาวหลวงขึ้นไปสอบสวนชำระความ และพิจารณาไกล่เกลี่ยเพื่อความ ยุติธรรมและมีให้เกิดความกระชับกระเขยในทางพระราชไมตรีระหว่างไทยและประเทศนั้น ๆ ได้ เช่น ในกรณีที่ต้องยกฟ้องร้องว่า เจ้านายในหัวเมืองลานนาไทยหมิ่นประมาทมิไหรามหาราช ขาดขาด โค กระบือ ให้กับอังกฤษ

เรื่องราวโดยละเอียดนั้นมีว่า ใน พ.ศ. 2381 มีสเตอร์ฤทธิสุขอน* ไค้อ อักษรสาสนของชาวหลวงเมืองอินเตียเขามาขอซื้อช้าง และเขามาว่ากล่าวด้วยเรื่องที่ ลูกคอังกฤษ** ขอซื้อช้าง โค กระบือ จากรามบุตรในเมืองเชียงใหม่ นครลำปาง และ นครลำพูน แต่เจ้าเมืองเชียงใหม่ หม่อมมิไหรามหาราช ขาด โค กระบือ แก้อังกฤษ ทั้ง ลูกคอังกฤษบางคนก็จ่ายเงินค่าช้าง โค กระบือไปแล้ว เมื่อมีการทามขายก็มีได้รับเงินคืนแต่ อย่างไร ในกรณีทางกรุงเทฯ ๖ ไค้แจ้งให้อังกฤษเขาใจในสิทธิและอำนาจของเจ้าเมือง ในลานนาไทยไว้อีกว่า เจ้าเมืองในหัวเมืองดังกล่าวยอมมีอำนาจที่จะหมิ่นประมาทมิไหรามหาราช ขาด โค กระบือ ออกนอกประเทศเมื่อเห็นว่าในบั้นเมืองมีสัตว์เหล่านั้นน้อยลง ด้วยเหตุ ผลดังจะยกมาจากเอกสารดังนี้

* คือ Dr. David Richardson ซึ่งเดินทางไประหว่างเมืองเบะคำเลิม กับไทยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2373

** โดยมากเป็นชาวมอญ หรือพม่าที่อยู่ในบังคับของอังกฤษ

....."ควยช้าง โค กระบือ หัสนี้ไช้เป็นของสินค้า เป็นอย่างหาเนียมหาณีให้
 ขวาช้าง โค กระบือ ออกไปนอกประเทศ ควยช้าง โค กระบือ เป็นของสำหรับบ้านเมือง
 ถ้ามีการศึกสงคราม ขวาช โค สำหรับบันทึกเสบียงอาหารเป็นกำลังทำการศึก กระบือเป็น
 สัตว์มีคุณสำหรับทำไร่นาหากินเลี้ยงชีวิตแห่งไพรพลเมือง....."¹

ฉะนั้น กรุง เทพ ฯ จะไม่บังคับให้หัวเมืองทั้งกล่าวขายช้าง โค กระบือ เป็นจำนวน
 มากเกินไปแก่อังกฤษ แต่จะขอรับให้ขายช้างแก่อังกฤษ ๓๐๐ ตัวประมาณ 1 – 3 เชือก
 เพื่อเห็นแก่ไมตรีระหว่างไทยและอังกฤษ ส่วนเรื่องเงินนั้นทางกรุง เทพ ฯ ไค่สอบสวนขอ
 ให้จริงจากพระยาราชวงศ์เมืองลำพูนซึ่งลงมาเฝ้าทูลละออง ฯ ณ กรุง เทพ ฯ แล้ว
 พระยาราชวงศ์กราบบังคมทูลว่า เมื่อเจ้านายกรมการทางหัวเมืองล้านนาไทยหาขายช้าง
 โค กระบือแล้ว ก็ไค่สอบสวนให้ชาวเมืองเจ้าของโคกระบือก็นำเงินแลกแลกอังกฤษไป
 แลกแลกเหล่านั้นไม่ยอมรับเงินคืนเอง ดังปรากฏในหลักฐานต่อไปนี้

....."ลูกค้าพวกอังกฤษขึ้นไปค้าขาย ณ เมืองเชียงใหม่ เมืองลลอร์ เมืองลำพูน
 เห็นซื้อโค กระบือกับชาวบ้านชาวเมือง ไค้ให้เงินราคากับเจ้าของแล้วบาง ครั้น
 พญาอุปราชเมืองเชียงใหม่มีความ พญาอุปราชจึงปรึกษากันเห็นว่า ลูกค้าพวกอังกฤษซื้อ
 โคกระบือในแขวงเมืองเชียงใหม่ เมืองลลอร์ เมืองลำพูน เห็นกับทางไมตรีจึงมอบปรนินให้
 ลูกค้าพวกอังกฤษซื้อโค กระบือไค้ไปแต่ก่อนหลายครั้งแล้ว ทุกวันนี้โคกระบือน้อยบางเบา
 ขวาชโค กระบือเป็นกำลังราชการสำหรับบ้านเมือง พญาอุปราชจึงห้ามลูกค้าไม่ให้ซื้อเอาโค
 กระบือไป เงินค่าโคกระบือที่ลูกค้าไค้กับเจ้าของโคกระบือไว้นั้นไค้สั่งให้คืนเงินให้ลูกค้า
 เจ้าของเงิน แต่พวกลูกค้าว่าไค้ซื้อโคกระบือให้เงินราคาแล้ว จะเอาโคกระบือที่ซื้อไว
 หารับคืนเอาเงินไม่"....."²

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200 เลขที่ 19, สารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ
ถึงเมืองเชียงใหม่ เรื่องห้ามขายช้าง โค กระบือ ให้พอลูกค้าอังกฤษ

² ข.

เมื่อความขัดแย้งกับขอล่าวหาของอังกฤษครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
จึงโปรดเกล้าฯ ให้ พระยาสุเรนราชนา และ นายพลภัย มหาตมเล็กเป็นชาหลวงขึ้นไป
ชำระความกล่าวหา ให้คืนเงินแก่งอังกฤษไปเสีย พร้อมกันนั้น กรุงเทพฯ ก็ส่งความ
ชาหลวงในราชการ เรื่อง การกำชับกำชาในเมืองเชียงใหม่เอาไว้สืบสวนข่าวเกี่ยวกับ
พม่าจะรบกับอังกฤษเป็นครั้งที่สองขึ้นไปด้วย *

ในด้านการสอบสวนขอเท็จจริงบางประการนั้น กรุงเทพฯ ก็ต้องส่งชาหลวงขึ้นไป
เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดเรื่องนำส่งสืบขึ้นในลานนาไทย ซึ่งกรุงเทพฯ
ต้องการทราบขอเท็จจริงโดยตรง ตัวอย่างในกรณีนี้ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 2 กล่าวคือ
จากคำให้การของพม่าที่ไทยจับมาทนายแดนหัวใ้กรุงเทพฯ ส่งสืบว่าพม่าจะส่งคนไปเกลี้ย
กล่อมเมืองเชียงใหม่อีก รัชกาลที่ 2 จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้หมื่นอินทามาศ
ปลัดกรมพระตำรวจ เป็นชาหลวงขึ้นไปฟังราชการ¹ หรืออีกนัยหนึ่ง ก็ขึ้นไปสอบสวนเหตุการณ์
ให้ทราบขอเท็จจริงอย่างแน่ชัดนั่นเอง

กรุงเทพฯ จึงมีใ้ปลดปล่อยละเลยลานนาไทยให้เป็นอิสระในด้านการปกครองภายใน
อย่างแท้จริง เพราะการส่งชาหลวงขึ้นไปในโอกาสต่าง ๆ ย่อมทำให้เจ้าเมืองในลานนาไทย
ได้ตระหนักว่า กรุงเทพฯ ไม่คอยสอดส่องดูแลการดำเนินงานของลานนาไทยตลอดเวลา
ถึงแม้จะมีใ้ถึงกับส่งชาหลวงขึ้นไปประจำอยู่ตามหัวเมืองในลานนาไทยก็ตาม

3.34.3. การควบคุมการแต่งตั้งโยกย้ายถอดถอนเจ้านายและข้าราชการชั้นสูง

ในลานนาไทย การแต่งตั้งโยกย้ายถอดถอนผู้ดำรงตำแหน่งสำคัญทางการเมืองในลานนาไทย
ตั้งแต่ตำแหน่งเจ้าชั้น 5 ใบ ของเมืองเชียงใหม่ นครลำปาง นครลำพูน แพร่ น่าน จน
ถึงตำแหน่งเจ้าชั้น 5 ใบ ของเมืองขึ้นเมืองเชียงใหม่ นครลำปาง และเมืองน่าน อันได้แก่
เมืองเชียงราย เมืองงาว เมืองพะเยา และเมืองเชียงทอง ซึ่งตั้งขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 3

* โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 4 เรื่องการสืบสวนข่าวความเคลื่อนไหวของพม่า

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1181 เลขที่ 12, หนังสือและคำให้การ เรื่อง
พระเจ้ายองเจ้ายองและสวรรคต

ในทางทฤษฎีแล้ว อยู่ในพระราชอำนาจและพระราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ที่กรุงเทพฯ ทั่วทั้งดิน และในโอกาสที่มีการแต่งตั้งโยกย้ายดังกล่าว เจาเมืองและญาติพี่น้องที่จะได้รับตำแหน่งใหม่ จะต้องลงมาเฝ้าทูลละออง ฯ ณ กรุงเทพฯ ๖ ทุกครั้งเพื่อรับตราตั้งและเครื่องยศ* ซึ่งจะพระราชทานให้ตามตำแหน่ง

โอกาสที่เจ้านายในหัวเมืองล้านนาไทยต้องลงมาเฝ้า ณ กรุงเทพฯ ๖

นอกจากนี้แล้ว ยังมีโอกาสอื่น ๆ ที่เจ้านายในล้านนาไทยจะต้องลงมาเฝ้าทูลละอองอีก เป็นต้นว่า เมื่อมีการผลิตแผ่นดินที่กรุงเทพฯ ๖ เจ้านายข้าราชการในหัวเมืองประเทศราชจะต้องลงมาในงานพระบรมศพและเฝ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ เพื่อแสดงความจงรักภักดี เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๒ สวรรคต ปรากฏในพงศาวดารเมืองน่านว่า กรุงเทพฯ ๖ มี "ทองคำพระราชสีหบัญชรขึ้นมาว่า กษัตริย์บิดาถึงสวรรคต ไทพระยานครไคไปปลงพระบรมศพพระมหากษัตริย์เจ้าในเมืองกรุงศรีอยุธยา..... เมื่อนั้นอาญาเจ้าหลวงท่านก็จัดแจงแต่งเครื่องบรรณาการ.....แล้วก็ยกจากเวียงลงไป" ¹ และเมื่อครบกำหนดส่งส่วยในแต่ละปี ถ้าเจ้าเมืองมิได้คุมส่วยลงมาเองก็จะจัดไทพระยาอุปราช หรือพระยาราชวงศ์คุมส่วยและบุตรหลานลงมาเฝ้า อันเป็นเหตุการณ์ปกติ

ยกเว้นจากนี้แล้วถ้ามีพระราชประสงค์ให้เจ้านายลงมาเฝ้าก็จะต้องลงมาโดยเร่งด่วน ถ้าบิดาหรือพี่ชายเจ้านายผู้นั้นยอมได้รับโทษฐานขัดรับสั่งจะหนักเบาเท่าไรแล้วแต่ราชการสำคัญมากหรือน้อย ในกรณีเช่นนี้ ปรากฏตัวอย่างในสมัยพระเจ้าบรมวงศ์ไธสงเจ้าหลวงนำตรขึ้นไปหาตัวพระยาภาวิละไหลลงมาเฝ้าถึง ๒ - ๓ ครั้ง ใน พ.ศ. ๒๓๒๒ เพื่อสอบสวนกรณีทัพพะยาภาวิละไหลรบยกกองทหารกรุงธนบุรี พระยาภาวิละไหลยอมลงมามจนโดยยกกองทัพ

* เครื่องยศที่พระมหากษัตริย์ ณ กรุงเทพฯ ๖ พระราชทานแก่เจ้าเมืองประเทศราชเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งซึ่งแสดงว่าหัวเมืองนั้น ๆ ยอมรับอำนาจของกรุงเทพฯ ๖ ไปรตคณัญชีเครื่องยศในภาคผนวก ก.

¹ องค์การการศึกษาศา "พงศาวดารเมืองน่าน" ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๐

ไปตีเมืองล่อ เมืองเทิง ไทคนครอบครวนำลงมามากมายเพื่อเป็นการทูลเอาโทษ ถึงกระนั้น
พระเจ้าชนมบุรีโคโปรคโหลงโชนพระยาภาวิละที่นำทหารจากกรุงชนมบุรี และชักรับตั้งเรียกตัว
โดยการไถ่หลัง 100 ที่ และเอาส่วยขอขมู พระยาภาวิละเสียหย่อนหนึ่ง แล้วจึงนำไป
ทิ้งไว้** เมื่อพระยาภาวิละขอพระราชทานโทษจำขังโดยกรามทูลว่าจะขึ้นไปตีเชียงใหม่แสน
แสน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ปล่อยตัวไป¹

ในบางกรณีที่กรุงเทพ ฯ ไม่พอใจหรือไม่ไว้วางใจที่จะให้เจ้านายประเทศราชของ
นั้น ๆ ครองเมืองต่อไป กรุงเทพ ฯ มีวิธีขึ้นนวลที่จะควบคุมเจ้านายของกันนั้น ๆ ให้ใกล้ชิด
ขึ้นโดยเอาตัวไว้ทำราชการอยู่ที่กรุงเทพ ฯ เลย ก็จะเห็นได้จากกรณีของพระยามังไชย
เจ้าเมืองแพร่ ซึ่งพม่าได้เอาไปไว้ที่เมืองพม่าตั้งแต่ครั้งก่อนเสียกรุงครั้งที่ 2 ในสมัย
รัชกาลที่ 1 พระยามังไชยได้กระทำความดีความชอบเป็นอันมาก โดยร่วมมือกับ
พระยาบอง และ พระยาเชียงราย จันโม่ะมุ่น เจ้าเมืองเชียงใหม่ได้นำลงมามากมายที่
กรุงเทพ ฯ รัชกาลที่ 1 เพียงแต่พระราชทานมาเห็นจริงว่าดีให้เท่านั้น เพราะ "ทรง
พระราชดำริยังแคลงพระยาแพร่อยู่ ควบไปอยู่กับพม่านานแล้ว เกรงจะมาเป็นกลอุบาย
ครั้งนี้ให้กลับไปครองเมืองแพร่ตามเดิมแล้ว ก็ยังมีวางพระราชหฤทัย"² จึงเอาตัว
พระยามังไชยไว้โดยพระราชทานมานเรือนให้อยู่ทำราชการ "ในพระนคร ในขณะที่โปรดให้
พระยาบองขึ้นไปอยู่ช่วยราชการพระยาภาวิละที่เมืองนครลำปาง"³

* พงศาวดารโยนกกล่าวว่า ให้ตั้งขอมพระยาภาวิละเสียทั้งสองข้าง

** เรื่องนี้ไม่ปรากฏในพงศาวดารไทย แต่เชื่อได้ว่าน่าจะมีความจริงแฝงอยู่
เพราะตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ซึ่งบันทึกเรื่องราวของราชวงศ์ฝ่ายเหนือไว้ในทำนองยกย่อง
ราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ก็ยังกล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งนี้ ทั้ง ๆ ที่จะทำเฉย ๆ ไม่พูดถึงเสียก็อาจ
ทำได้

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

หน้า 96 - 97

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 หน้า 161

³ ก.

3.3.2. การสืบสวนข่าวราชการจากหัวเมืองลานนาไทย

การควบคุมหัวเมืองลานนาไทยอีกวิธีหนึ่งอาจทำได้โดยการตรวจสอบรายงานหรือข่าวราชการต่าง ๆ ที่หัวเมืองในลานนาไทยมีใบบอกลงมาว่า ชาวที่มีมานั้นควรจะเชื่อถือได้แค่ไหนเพียงไร กล่าวคือ นอกจากจะเป็นหน้าที่โดยตรงของหัวเมืองนั้น ๆ ที่จะต้องรายงานข่าวอันเกี่ยวข้องกับหัวเมืองตนลงมาแล้ว แม่แต่ว่าความเคลื่อนไหวทางราชการของหัวเมืองใกล้เคียงก็ต้องส่งคนไปสืบถาม หรือติดตามข่าวรายงานลงมาด้วยเช่นกันว่า เรื่องราชการ เมืองเชียงรุ่งนั้นเป็นหน้าที่ของพระยาน่าน และกรมการเมืองน่านที่จะต้องมิใบบอกแจ้งความเคลื่อนไหวทุกระยะของชาวคราวีให้ทางกรุงเทพฯ ๗ ทราบ ถึงกระนั้นกรุงเทพฯ ได้มีคำสั่งให้พระยาเชียงใหม่ และ เจ้าเมืองหลวงพระบางจัดส่งคณะบุคคลออกไปสืบราชการ เรื่อง เมืองเชียงรุ่งนี้ด้วย ดังปรากฏในเอกสารว่า

"..... ครั้น ณ วัน ๗ ๖ ค่ำ⁷ เจ้าเมืองหลวงพวยางลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรุงเทพฯ ๗ ก็นำสืบสวนความเมืองเชียงรุ่งตรงกับทางเมืองเชียงใหม่ เมืองน่าน ยุติกันทั้ง 3 ทาง...."¹

ในทำนองเดียวกัน ราชการเรื่องเชียงตุงนั้น เป็นหน้าที่โดยตรงของพระยาเชียงใหม่ พระยานครลำปาง และพระยานครลำพูน ที่จะต้องมีใบบอกแจ้งความเคลื่อนไหวของกองทัพยกไปตีเชียงตุงใน พ.ศ. 2393 ให้กรุงเทพฯ ๗ รับทราบ แต่ทางเมืองตากคือ พระยาตาก ต้องคอยสืบราชการแจ้งลงมาอีกทางหนึ่ง² ฉะนั้น ในบางกรณีที่เกิดเรื่องราวใด ๆ ในหัวเมืองประเทศราช ถึงแม้อาจครั้งเจ้าเมืองกรมการจะไม่แจ้งลงมาโดยมีจุดประสงค์ที่จะปิดบังหรือไม่ก็ตาม วิธีการสืบสวนตรวจสอบข่าวโดยอาศัยหัวเมืองต่าง ๆ ทำหน้าที่ดังกล่าวก็กระทำให้กรุงเทพฯ ๗ สามารถจะรู้เห็นความเปลี่ยนแปลงความเคลื่อนไหว

* ขึ้น 7 ค่ำ เดือน 6

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 47, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงพระยาเชียงใหม่ตอบรับบอกเรื่องให้ข้าราชการไปสืบขอราชการ เมืองเชียงรุ่ง

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 6/ก., สำเนาแปลจดหมายเมืองนครลำปางและเมืองตากเรื่องยกทัพไปตีเชียงตุง

ตลอดจนราชการบ้านเมืองภายในหัวเมืองลานนาไทยเป็นอย่างดีพอสมควร

3.3.3 การโฆษณาชวนเชื่อและยุยงสำหรับหัวเมืองประเทศราชที่ละเมิดพันธะ

ในด้านการป้องกันมิให้หัวเมืองประเทศราชเป็นชนกั้น นอกจากโดยการควบคุมตั้งกล่าวมาแล้ว กรุงเทพฯ ยังมีวิธีการอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งปรากฏชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยที่ทางกรุงเทพฯ จะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม ได้แสดงให้เห็นผลของการที่หัวเมืองประเทศราชก่อการกระด้างกระเดื่องต่อกรุงเทพฯ เช่น ในกรณีของเจ้าอนุวงศ์แห่งเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นชนกั้นในคอนสนธิสัญญาระหว่างสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เมื่อกองทัพหลวงจากกรุงเทพฯ ได้โค่นเมืองเวียงจันทน์แล้ว กรมพระราชวังบวรฯ แม่ทัพมีรับสั่งให้ "ทำลายเมืองเวียงจันทน์เสียให้สิ้นอาลัย"¹ โดยให้เผาเมือง ตัดต้นไม้ที่มีผล และเกณฑ์กำลังไพร่พลให้อักรุกำแพงเมืองเสีย พร้อมทั้งกวาดต้อนครอบครัวเวียงจันทน์เข้ามากรุงเทพฯ ส่วนตัวเจ้าอนุวงศ์นั้น เมื่อจับได้ในภายหลังถูกลงโทษประจานอยู่โคเพียง 7 - 8 วัน ก็ถึงแก่กรรมด้วยความอับอาย ดังปรากฏในพงศาวดารว่า "พออนุป่วยเป็นโรคลงโลหิกก็ตาย โปรดให้เอาศพไปเสียบประจานไว้ที่สำเหร่"² การที่เมืองเวียงจันทน์ได้โดยมิต้องอาศัยกำลังกองทัพหัวเมืองประเทศราชที่เรียกเกณฑ์ไป อันแสดงถึงความเข้มแข็งของกรุงเทพฯ ก็คือ การทำลายเมืองเวียงจันทน์ก็ จนวนราบและยกเลิกอาณาจักรเวียงจันทน์มิให้เป็นที่อยู่อาศัยของไพร่พลเมืองต่อไปอีกก็ดี การลงโทษเจ้าอนุวงศ์และครอบครัว โดยมุ่งให้เสียเกียรติยศจนถึงเสียชีวิตก็ดี เป็นเสมือนคำเตือนหรือตัวอย่างสำหรับประเทศราชอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หัวเมืองลานนาไทยซึ่งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเมืองเวียงจันทน์และหลวงพระบางทั้งในทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์มิให้เอาอย่างคิดก่อการกระด้างกระเดื่องหรือเอาใจออกห่างจากกรุงเทพฯ ด้วยวิธีการใด ๆ

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3

เล่ม 1 หน้า 64

² ฎ. หน้า 92 - 93

4. วิธีการปกครองแบบเอาใจและความคุ้มครองน้อย เพื่อให้เกิดความจงรักภักดี

ด้วยเหตุที่หัวเมืองประเทศราชลานนาไทยมีความสำคัญต่อกรุงเทพฯ ในด้านยุทธศาสตร์ และการป้องกันประเทศเป็นอย่างยิ่ง ในการปกครองลานนาไทย กรุงเทพฯ จึงมีความระมัดระวังที่จะดำเนินการให้เจ้าเมืองต่าง ๆ เกิดความรู้สึกจงรักภักดีด้วยเหตุที่ หัวเมืองลานนาไทยเคยตกอยู่ภายใต้การปกครองดูแลอย่างใกล้ชิดของพม่ามาเป็นเวลานาน อิทธิพลในต่าง ๆ ของพม่ายังคงมีหลงเหลือปรากฏอยู่ทั่วไปในลานนาไทย ถึงสมัยรัชกาลที่ 1 กรุงเทพฯ มีความจำเป็นที่จะต้องให้การสนับสนุนหัวเมืองในลานนาไทยให้มีความเข้มแข็งเพียงพอที่จะช่วยเป็นกำลังป้องกันพระราชอาณาเขตแดนเหนือ โดยแสดงความไว้วางพระทัย และให้ความช่วยเหลือแก่เจ้าผู้ครองนครในขณะนั้นเท่าที่จะทำได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อพระยาภาวดีละ ผู้นำนั้เข้มแข็งคนหนึ่งของลานนาไทย ได้พิสูจน์ให้เห็นว่ามีความจงรักภักดี ข้างฝ่ายไทยด้วยกันตั้งแต่สมัยพระเจ้าชนมวี จากความพยายามต่อต้านและขับไล่อำนาจของพม่าออกไปจากลานนาไทยในทุกโอกาส พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์จึงทรงสนับสนุนราชวงศ์ "เจ้าเจ็ดคน" ให้มีอำนาจมั่นคงในลานนาไทย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา

4.1 การให้ความสนับสนุนหัวเมืองลานนาไทยให้มีความเข้มแข็ง

4.1.1 การตั้งเมืองเชียงใหม่และนครลำพูน

พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องให้ความช่วยเหลือสนับสนุนหัวเมืองในลานนาไทยให้ฟื้นตัวแข็งแกร่งขึ้นโดยเร็ว หลักฐานในข้อนี้เห็นได้จากการที่พระองค์ได้พระราชทานอาญาสิทธิแก่เจ้าเมืองให้จัดการปกครองดูแลบ้านเมืองได้โดยสิทธิขาด แต่เนื่องจากหัวเมืองในลานนาไทยมีสภาพทรุดโทรม เพราะเป็นสมรภูมิรบพุ่งมาเป็นเวลานาน และยังขาดกำลังคนที่จะป้องกันรักษาเมืองจากการโจมตีของพม่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ต้องการกำลังคนเป็นจำนวนมากในการป้องกันดูแล ในที่สุดก็ต้องล่าถอยลงมาตั้งมั่นอยู่ที่เมืองนครลำปาง

ในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ทรงมีพระราชดำริเช่นเดียวกับพระเจ้ากรุงธนบุรี จึงมีพระราชดำริให้จัดตั้งเมืองเชียงใหม่ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้ได้ทรงพิจารณาคัดเลือกผู้

จะดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงใหม่หมอย่างระมัดระวัง ในที่สุดก็มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาภาววิละเจ้าเมืองนครลำปางให้ขึ้นไปเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ มีนายน้อยธรรมคุณอง เป็นพระยาอุปราช และนายพุทธสารเป็นญาติข้างมารดาของพระยาภาววิละเป็นพระยาราชวงศ์*

อย่างไรก็ตาม ภัยพิบัติที่เมืองเชียงใหม่ร้ายแรงเสียตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี¹ พระยาภาววิละจึงไม่สามารถจะจัดตั้งเมืองเชียงใหม่ขึ้นได้นั่นทีเดียว ถึงแม้นพระยาภาววิละจะได้อพยพครอบครัวชาวเชียงใหม่เดิมซึ่งไปอาศัยอยู่ ณ เมืองนครลำปาง และครัวเชียงใหม่ที่ตกค้างอยู่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวงตั้งแต่คราวที่พระยาเชียงใหม่หลบจากนอญพม่าหนีศึกพม่าเมื่อ พ.ศ. 2318 ขึ้นไปค้ำค้ำ แต่ครัวเหล่านั้นก็ยังมีจำนวนไม่เพียงพอที่จะช่วยกันซ่อมแซมและป้องกันรักษาเมืองเชียงใหม่ที่มีขนาดใหญ่และรกร้างมาเป็นเวลานานได้ พระยาภาววิละจึงต้องนำกำลังและครอบครัวที่มีอยู่ไปสร้างที่อยู่อาศัย ทำไร่นา ตลอดจนสร้างวัดวาอารามขึ้นที่ป่าช้า** เป็นการชั่วคราว²

หลังจากนั้นพระยาภาววิละ พระยาอุปราช และพระยาราชวงศ์ ได้ร่วมกันออกแสดงหากำลังคนเพื่อนำมาเพิ่มจำนวนพลเมืองของเชียงใหม่ โดยใช้วิธีเจรจาเกลี้ยกล่อมบ้านเล็กเมืองน้อยที่อยู่ในบริเวณสองฝั่งแม่น้ำคง หรือแม่น้ำสละวิน และเขตหัวเมืองไทยใหญ่ ไหยคมอนนอมแต่โดยดี ถ้าสำเร็จก็กวาดต้อนครอบครัวมาใส่เมืองเชียงใหม่แทนนอญ แล้วปกครองเมืองนั้น ๆ อย่างเมืองขึ้น ถ้าวิธีเจรจาไม่ได้ผลก็ใช้กำลังโจมตีกวาดต้อนพลเมือง

* ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่านายพุทธสาร เป็นพี่พระยาหัวเมืองแก้ว ซึ่งเป็นตำแหน่งวังหลัง

¹ พระยามหาอำมาตย์ธิบดี พงศาวดาร เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย หนา 90 (เรียบเรียงขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ตั้งแต่พระยามหาอำมาตย์ธิบดี (หรุ่น) ยังเป็นที่พระยาศรีสิงห์เทพ)

** ในรายงานการบัญชีมณฑลของหลวงประจำคดีก็ถือว่า เมืองป่าช้า และยังแจ้งที่ตั้งของเมืองดังกล่าวว่าระหว่างป่าช้าและเมืองเชียงใหม่ห่างกันเป็นระยะทางเดิน 7 วัน

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หนา 98

มาเชียงใหม่จนหมด จนถึง พ.ศ. ๒๓๓๙¹ เมื่อมีกำลังผู้คนครบครันแล้ว พระยาภาวดีจึงไต่ถามพระยารัตนาธิเบศร์ว่า เขาไปตั้งเมืองเชียงใหม่ให้เป็นบ้านเมืองอย่างใดก่อน มีเพียงแต่ซ่อมแซมก่อสร้างบ้านเมืองขึ้นใหม่เท่านั้น แม้แต่ในศาสนาอันเป็นหลักยึดเหนี่ยวที่สำคัญทางทางจิตใจซึ่งชาวลานนาไทยยึดมั่นมาเป็นเวลานานก็ได้รับการรื้อฟื้น และสถาปนาให้มั่นคงในเมืองเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง เพราะศาสนาในลานนาไทยนั้นมีโคเป็นเพียงเครื่องหมายของชนบทรรมเนียมประเพณีเพียงประการเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะที่เริ่มสร้างบ้านเมืองใหม่ท่ามกลางศัตรู ศาสนาได้กลายเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวและเป็นศูนย์กลางในการรวมใจของชาวเชียงใหม่ให้เกิดสามัคคี และมีกำลังใจมั่นคง

การตั้งเมืองเชียงใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยมีเจ้าผู้ครองนครที่มีความสามารถและเข้มแข็งเช่น พระยาภาวดี ภายใต้การสนับสนุนช่วยเหลือของกรุงเทพฯ มีผลกระทบกระเทือนต่อพม่าเป็นอย่างมาก ด้วยเจ้านายผู้ปกครองหัวเมืองขึ้นของพม่าในเขตลานนาไทยและหัวเมืองไทยใหญ่ เป็นต้นว่า เมืองพรว เมืองฝาง เมืองปู้ เมืองสาคร เมื่อเห็นว่าพระยาภาวดีซึ่งเป็นไทยด้วยกันสามารถตั้งตัวขึ้นได้ใหม่ จึงต่างพากันเป็นสมทบต่อพม่า แล่นำครอบครัวอพยพลงมาอยู่ที่เชียงใหม่ เกือบทุกหัวเมือง² ซึ่งถึงแม้โดยนัยหนึ่งจะนำอันตรายมาสู่เชียงใหม่ เพราะกองทัพพมามักยกไล่ตามครอบครัวเหล่านั้นลงมา แต่ถินัยหนึ่งก็เป็นการเพิ่มกำลังคนเมืองเชียงใหม่ให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น

ทางกรุงเทพฯ ได้ตระหนักในความจำเป็นที่จะต้องให้ความช่วยเหลือเมืองเชียงใหม่ให้มีความเข้มแข็งขึ้นโดยเร็ว ดังนั้น ทุกครั้งที่พระยาภาวดีนำครัวที่เขายอมถอนถอนลงมาถวายรัชกาลที่ 1 เช่น ใน พ.ศ. ๒๓๔๑ และ พ.ศ. ๒๓๔๗ พ่อเมืองปู้ และท้าวคำแก่น เจ้าเมืองเชียงตุงไต่ถามขอถอนต่อเมืองเชียงใหม่ และพาครัวมาขอพึ่ง พระยาภาวดีนำครัวดังกล่าวลงมาถวายรัชกาลที่ 1 ก็โปรดพระราชทานครัวทั้งหมดคืนให้แกเมืองเชียงใหม่³ เพื่อเป็นกำลังบ้านเมือง เรื่องพระราชทานครัวนี้ จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ ก็ยังโปรด

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า ๑๐๕

² ค. หน้า ๑๐๗

³ ค. หน้า ๑๑๔

พระราชทานครัวที่หัวเมืองในลานนาไทยที่โคกลับคืนไป ตั้งใน พ.ศ. 2382 พระยาเชียงใหม่ และพระยาลำพูนได้ร่วมกันจัดกองทัพยกไปตีเมืองปู้ เมืองสาค เมืองตวน ฯลฯ แยก กระจัดกระจ่ายไค/ ครัวเป็นจำนวนชน 1868 คน กับเครื่องศาสตราอาวุธ ขาง มา ไค กระบือ มากมาย พระยาเชียงใหม่และพระยาลำพูน ได้จัดแบ่งครอบครัวจะนำลงมาถวาย พร้อมกับอาวุธและพาหนะ เมื่อทรงทราบแล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้มีตราตอบขึ้นไปว่าครอบครัว ที่จะส่งมาถวายพร้อมทั้งอาวุธและพาหนะนั้นให้เอาไว้เป็นไพร่พลเมืองซึ่งเป็นเมืองขึ้นเมือง เชียงใหม่จะไคเป็นกำลังรักษามานเมืองต่อไป¹

นอกจากนี้ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ยังได้อ้างว่าแม่แต่เมืองตาก ระแหง เมือง เชียงเงิน และเมืองเงิน ในสมัยรัชกาลที่ 1 ก็ได้โปรดพระราชทานให้เป็นเมืองขึ้นเมือง เชียงใหม่² และไคทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าเมืองดังกล่าวตามที่ พระยาภาวดีะกราบทูลพระราชทานถวาย แต่ในตำนานชาวกรุงเทพฯ มิได้มีเอ่ยถึงแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามในชั่วระยะเวลาตั้งแต่ตั้งเมืองเชียงใหม่ ใน พ.ศ. 2330 พระยาภาวดีะได้ พยายามสร้างความเข้มแข็งให้แก่เมืองเชียงใหม่โดยทางกรุงเทพฯ ในความสนับสนุนช่วยเหลือ ในทางอ้อม จนใน พ.ศ. 2347 กองทัพเมืองเชียงใหม่รวมกับกำลังเมืองนครลำปาง และ เมืองน่านสามารถโจมตีเมืองเชียงใหม่แสนอันเป็นที่มั่นสำคัญของพม่าในลานนาไทยไค ซึ่งก่อนหน้านั้นเคยมีการโจมตีมาก่อนแล้ว คือ ใน พ.ศ. 2337 ครั้งหนึ่ง⁴ และใน พ.ศ. 2345⁵

¹ พระยามหาอำมาตย์ยชิบดี พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ฯ หน้า 101-103

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ล.ค. หน้า 100

³ องค์การฯ ของคุรุสภา "พงศาวดารเมืองน่าน" ในประชุมพงศาวดาร เล่ม 10
หน้า 36

⁴ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1156 เลขที่ 6, หนังสือว่าด้วยการเมืองระหว่าง พม่ากับไทย

⁵ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 111

อีกครั้งหนึ่ง แต่ไม่ประสบความสำเร็จ

หลังจากนั้น คือใน พ.ศ. 2348 กำลังของหัวเมืองลานนาไทยทั้งปวงร่วมกับเมืองหลวงพระบางได้ขยายอาณาเขตออกไปถึงเมืองเชียงตุง เชียงรุ้ง เมืองสิบสองปันนา¹ ที่หัวเมืองใหญ่น้อย 11 - 12 หัวเมือง และครอบครัวประมาณ 40,000 - 50,000 คน นอกจากนี้ยังได้หัวเมืองฟากตะวันออกของแม่น้ำโขงซึ่งเคยขึ้นกับพม่าเป็นเมืองใหญ่น้อย 40 เมือง และครอบครัวชายหญิงประมาณ 60,000 - 70,000 คน² พระราชอาณาเขตในสมัยรัชกาลที่ 1 จึงแผ่กว้างขึ้นไปถึงเขตเมืองสิบสองปันนา อันไม่เคยปรากฏมาก่อนในรัชกาลใดที่จะมีพระราชอาณาเขตแผ่กว้างขึ้นไปทางตอนเหนือถึงบริเวณเมืองแถบนี้มาก่อน

ในปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 1 เมืองเชียงใหม่จึงอยู่ในสภาพแข็งแรง มีกำลังผู้คนพลเมืองอยู่ในปกครองเป็นจำนวนมาก และมีอาณาเขตซึ่งต้องรับผิดชอบปกครองดูแลอย่างกว้างขวาง เมื่อรัชกาลที่ 2 ขึ้นครองราชย์ พระองค์มีพระราชประสงค์เช่นเดียวกับรัชกาลที่ 1 คือต้องการให้หัวเมืองลานนาไทยมีความเข้มแข็งมากขึ้น และแผ่ขยายเขตแดนบ้านเมืองออกไปให้กว้างขวาง ฉะนั้นเมื่อเมืองเชียงใหม่มีกำลังคนแน่นหนากว่าเดิม รัชกาลที่ 2 จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเมืองลำพูนซึ่งพลอยให้ร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ให้เป็นบ้านเมืองขึ้นใหม่ จะใดเป็นกำลังช่วยเหลือเมืองเชียงใหม่และนครลำปาง ถ้าเกิดศึกสงครามขึ้น โดยโปรดเกล้าฯ ให้มีตราขึ้นไปให้หาพระยาภาววิละซึ่งในขณะนั้นเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ พระยาราชวงศ์คำพัน และนายบุญมาลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท แล้วโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาราชวงศ์คำพันขึ้นเป็นพระยาลำพูนไชย นายบุญมาเป็นพระยาอุปราช และให้พระเจ้าเชียงใหม่แบ่งคนฉกรรจ์เมืองเชียงใหม่ 1,000 คน เมืองนครลำปาง 500 คน ให้พระยาลำพูนไชยยกไปตั้งนครลำพูน ตั้งแต่ พ.ศ. 2357³ เป็นต้นมา

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 156, ร่างสารตรา ข ถึงเมืองน่าน เรื่องราชการ เมืองเชียงรุ้ง

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 หน้า 320-321

³ พระยามหาอำมาตย์ บัดี้ พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ ๗ หน้า 95 แต่ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็เช่นเดียวกัน ได้มีการจัดตั้งเมืองซึ่งได้ทิ้งร้างไปในบริเวณ
ลานนาไทยขึ้นใหม่อีกหลายเมืองควบคู่เหตุผลเช่นเดียวกับการตั้งเมืองเชียงใหม่ และดำเนินใน
สมัยรัชกาลที่ 1 และ รัชกาลที่ 2 อาณาเขตของลานนาไทยจึงประชิดกับอาณาเขตพม่า
ทางเมืองเชียงราย เชียงของ ดังนั้น จากระฐาซึ่งแต่เดิม หัวเมืองในลานนาไทยเคย
แต่เป็นฝ่ายตั้งรับ ระวังศึกจากพม่า เพราะมีกำลังอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2
ลานนาไทยได้เปลี่ยนฐานะเป็นฝ่ายรุกเขาไปในเขตพม่าบ้าง โดยได้รับความสนับสนุนและ
ความไว้วางใจในความเข้มแข็งของลานนาไทยจากกรุงเทพ ฯ ในปลายสมัยรัชกาลที่ 3

4.1.2. กรุงเทพ ฯ ให้ความช่วยเหลือในด้านการป้องกันอันตรายจากพม่า

ควยเมืองเชียงใหม่และหัวเมืองอื่น ๆ ในลานนาไทยเคยตกอยู่ภายใต้อำนาจพม่าเป็นเวลานาน พม่าจึงมีไคล่ความพยายามที่จะที่ลานนาไทยกลับคืนไปอยู่ในกำกับ
ของตนอีก ตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งมีสงครามระหว่าง
พม่าและไทยทางคานเหนือ พม่าก็ได้ส่งกำลังเข้าโจมตีรบกวนเมืองเชียงใหม่ หมออยู่เสมอใน
ระหว่าง พ.ศ. 2337 - 2340 ดังปรากฏหลักฐานจากเอกสารว่า

".....หนังสือนายทัพนายกองกรุงเทพ ฯ มาถึงนายทัพนายกองพม่าซึ่งยกมากระทำ
แกเมืองเชียงใหม่ เมืองลคอรืให้แจ้ง ควยทัพพม่ายกมากระทำแกขอบเขตชั้นทเสม
กรุงเทพ ฯ แต่ ปีมะเส็งมาจนปีมะแม* ทั้งสามปีติดกันมา กองทัพพม่าก็ยับเยินแตกฉานไป
ทุกครั้ง....."¹

ในระยะแรก พระยาภาววิไลยังไม่สามารถจะช่วยเหลือป้องกันเมืองเชียงใหม่ได้โดยลำพัง
ควยเพียงจะตั้งเมือง และกำลังคนครอบครัวที่ยกขึ้นไปเป็นกำลัง ยังมีจำนวนน้อย จำเป็นต้อง
ขอกองทัพจากกรุงเทพ ฯ ให้ความช่วยเหลือป้องกันกำลังจากพม่าทุกครั้ง เช่นใน พ.ศ. 2338 **

*
พ.ศ. 2337 - 2340

¹ จดหมายเหตุการณ์รัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1159 เลขที่ 1, ศุภอักษรถึงนายทัพนายกองพม่า
เรื่อง พม่ารุกรานเชียงใหม่

**
ปีที่ระบุปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 แต่
พงศาวดารพม่าเล่ม 2 และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ระบุว่า พ.ศ. 2340

พงศาวดารพม่ากล่าวว่า พระเจ้าโพเทาพระ* โปรดให้เนเมียจอดึงสี่หุ้เป็นแม่ทัพใหญ่
ยกกำลัง 55,000 คนไปโจมตีนคร เชียงใหม่ ท้าพม่าได้ไปชุมนุมทัพอยู่ ณ เมืองหนาย แล้ว
จึงยกเขาล้อมเมือง เชียงใหม่¹ พระยาภาวดีจะมีใบบอกลงมาขอกำลังจากกรุงเทพฯ
รัชกาลที่ 1 โปรดให้กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จยกกองทัพขึ้นไปช่วย ในระหว่างนั้น
พระยาภาวดีจะได้ต่อสู้ป้องกันเมืองไว้นานถึง 2 เดือนเศษ กองทัพกรุงเทพฯ จึงยกขึ้นไปถึง
และร่วมกันโจมตีกองทัพพม่าแตกพ่ายไป²

การให้ความช่วยเหลือแก่ลัทธิไทยในครั้งนั้นทำให้พระยาภาวดีมีความรู้สึกว่กรุงเทพฯ
มีความตั้งใจจริงที่จะช่วยป้องกันลัทธิไทยให้พ้นอันตรายจากพม่า เพื่อเป็นการตอบแทนและ
ประสงค์จะในกรุงเทพฯ เห็นความจริงรักภักดี และมีความเชื่อมั่นว่าลัทธิไทยสมัครใจที่จะอยู่
ในบังคับของกรุงเทพฯ พระยาภาวดีได้ "ยอมถวายพระพุทธรูปอันทรงพระนามว่า
พระพุทธรูปสิงค"³ แกรักรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระพุทธรูปสิงคเป็นพระพุทธรูปสำคัญ
เป็นเสมือนมิ่งขวัญของชาวลัทธิไทย การที่พระยาภาวดียินยอมถวายพระพุทธรูปนี้ จึงเป็น
เสมือนสัญลักษณ์ว่าลัทธิไทยยอมรับอำนาจของกรุงเทพฯ ว่ามีอยู่เหนือกว่า และต้องการจะ
ในกรุงเทพฯ ทำหน้าที่ป้องกันรักษาลัทธิไทยตลอดไป

* พระองค์เดียวกันที่ในพงศาวดารไทยออกพระนามว่า พระเจ้าปดุง

1 กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พงศาวดารพม่าเล่ม 2 หน้า 240

2 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 หน้า 246

** เป็นพระพุทธรูปสำคัญคู่บ้านคู่เมืองของลัทธิไทยมาแต่ครั้งราชวงศ์เมืองรายมีอำนาจ
มีประวัติความเป็นมาว่าเป็นที่ปรารถนาของเจ้าเมืองและเจ้านครทุกแห่งที่นับถือศาสนาพุทธ จึง
ถูกอัญเชิญไปมาระหว่างเมืองต่าง ๆ เสมอ ในท้ายสุดเมืองเชียงใหม่ได้ไว้ และถวายแก่กรม
พระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ 1

3 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ น.ค.

หลังจากนั้น ระหว่าง พ.ศ. 2340 – 2341 มีข่าวลือว่าพม่าจะยกทัพมาตีเมือง
 เชียงใหม่ แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีกองทัพจากพม่ายกมารบกันแต่อย่างใด ในช่วงเวลาดังกล่าว
 นี้ พระยาภาวดีจะจึงนำกำลังออกโจมตีบ้านเล็กเมืองน้อยต่าง ๆ กลางตอนบนนครนครวไป
 ไว้ที่เมืองเชียงใหม่นั้นเป็นอันมาก จนใน พ.ศ. 2345 พระยาภาวดีจะยกกองทัพขึ้นไปตีเมือง
 สาก และเชียงตุง¹ กองทัพพม่าจึงยกมาตีเชียงใหม่เป็นการตอบแทน ในปีเดียวกันนั้นเอง
 พงศาวดารพม่ากล่าวว่ากองทัพพม่าครั้งนี้มี กิณแฮหุณ เป็นแม่ทัพใหญ่คุมกำลังคน 40,000 คน
 เขาค้างล้อมนครเชียงใหม่² ทาง 4 ด้าน กองทัพกรุงเทพฯ ต้องยกขึ้นไปช่วยอีก การศึกครั้งนี้
 นับเป็นการใหญ่ ควรมีพระคำรัสให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์
 กับพระยาบวรราชกุมพลเมืองเหนือ 8 หัวเมืองยกขึ้นไปทัพหนึ่ง เจ้าอนุวงศ์ศรีสัตนาคนหุต
 กุมพลเวียงจันทน์ทัพหนึ่ง และ กรมพระราชวังบวรฯ เป็นจอมทัพหลวงอีกทัพหนึ่ง แต่
 กรมพระราชวังบวรฯ ทรงพระประชวรเสียที่เมืองเถินจึงมิได้เสด็จขึ้นไปถึงเชียงใหม่ ตรัสให้
 กรมขุนสุนทรภู่บุตร กุมกองทัพในพระราชวังบวรฯ คุมมณฑลยกขึ้นไปกับอีก 2 กองทัพผ่านทาง
 เมืองลำพูน ซึ่งพม่าเขายึดครองไว้ ทัพไทยเข้าโจมตีเมืองลำพูนได้ พม่าแตกหนีไปทาง
 นคร เชียงใหม่โดยมีทัพไทยไล่หลังขึ้นไป แล้วร่วมกับกำลังเมืองเชียงใหม่ช่วยกันระดมตีค่าย
 พม่าที่ล้อมอยู่ทาง 4 ด้านได้สำเร็จ³

ถึงแม้ระยะนี้ พม่าจะถูกขับไล่ออกไปเกือบจะพ้นจากดินแดนล้านนาไทยแล้ว ยังคง
 เหลือกำลังของพม่าอยู่ที่เมืองเชียงแสนอีกเพียงเล็กน้อย แต่เป็นควมระยะทางระหว่าง
 เชียงแสนและเชียงใหม่หรือหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนาไทย ไม่มีบ้านเมืองผู้น้อยอาศัย หรือ
 มีฉะนั้นก็เป็นเมืองร้าง ทำให้การขนส่งหรือการแสวงหาเสบียงอาหารเป็นไปได้ยาก เมื่อ
 ประกอบกับกำลังทหารของหัวเมืองล้านนาไทยซึ่งถึงแม้จะรวมกันหลายเมือง แต่ในระยะสนมัย
 รัชกาลที่ 1 ผู้นั้นในแต่ละเมืองยังนับว่ามีอยู่เป็นจำนวนน้อย เมืองเชียงแสนจึงกลายเป็นเมือง

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 110

² กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พงศาวดารพม่า เล่ม 2 หน้า 242 – 243

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1

ที่โจมตียากสามารถตั้งอยู่รอดมาได้ก็เท่านั้น ดังจะเห็นได้ว่า เจ้าเมืองต่าง ๆ ในลานนาไทย เคยพยายามจะโจมตีเมืองเชียงแสนมาแล้วหลายครั้ง เป็นต้นว่า ใน พ.ศ. 2336¹ เชียงใหม่ ลำปาง แพร่ และน่าน ร่วมกันยกไปตีเมืองเชียงแสน แต่ไม่สำเร็จ

ใน พ.ศ. 2345 กรมพระราชวังบวร ฯ มีพระราชประสงค์จะยุติการรบกันของ กองทัพพม่ามีใหญ่มากระทำแกหัวเมืองลานนาไทยได้โดยสะดวกอีกต่อไป จึงตรัสให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ามหาวงเทพนริศ กับพระยายมราช และทัพเจ้าอนุเวียงจันทน์ ซึ่งยกขึ้นไปช่วยเมืองเชียงใหม่ไม่ทันจึงให้ทำการแก้ตัว ร่วมกับกำลังเมืองนครลำปาง เมืองน่าน และเมืองเชียงใหม่ ยกตามขึ้นไปตีเมืองเชียงแสนให้พม่าสิ้นที่อาศัยให้ได้² แต่ กองทัพทั้งหมดก็ประสบกับปัญหาเดิมอีก คือ ขาดเสบียง ในที่สุดจึงต้องถอยทัพลงมาก่อน แล้วยกขึ้นไปตีใหม่ ใน พ.ศ. 2347^{*} คราวนี้สามารถตีเมืองเชียงแสนได้ และกวาดต้อน ครอบครัวยกมาประมาณ 23,000 คน และเพื่อมิให้เป็นที่อยู่อาศัยของพม่าอีกต่อไป จึงได้รื้อ กำแพงเขายาวเมืองเสีย คราวที่ใด แบ่งออกเป็น 5 ส่วน ในระหว่างเมืองเชียงใหม่ นครลำปาง เมืองน่าน เวียงจันทน์ และ แขวงเวียงจันทน์ มา ณ กรุงเทพฯ³ นับแต่ครั้งนั้นไป

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 105

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1152 เลขที่ 4, จดหมายเหตุว่าด้วยพม่าขอเป็น พระราชไมตรี

^{*} ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และพงศาวดารน่าน ไม่ปรากฏว่ามีกองทัพกรุงเทพฯ รวมไปช่วยในครั้งหลังนี้ แต่ในพงศาวดาร รัชกาลที่ 1 กล่าวว่ากองทัพกรมหลวงเทพนริศ และพระยายมราชรวมอยู่ด้วย แต่ถอยลงมาเสียก่อนจะตีเมืองได้ เมื่อทรงทราบในภายหลัง ทรงชักเคียง ไหลงพระราชอาญาเจ้ากรมหลวงเทพนริศและพระยายมราชไว้ 4-5 วัน ก็โปรดให้พ้นโทษ

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 หน้า 310

พม่ามิไยยอมจำนนหัวเมืองล้านนาไทยเป็นกำลังกองทัพใหญ่อีก มีแต่กำลังจากล้านนาไทย ซึ่งมีความเข้มแข็งขึ้นแล้วยกเขาไปในเขตหัวเมืองขึ้นของพม่า เป็นการขยายและแผ่เขตแดน ขางไทยขึ้นไปจนถึงเมืองสิบสองปันนา

๔.๒ การยกย่องเกียรติยศของเจ้านายผู้ปกครองหัวเมืองในล้านนาไทย

๔.๒.๑. การแต่งตั้งพระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้านครลำปาง และพระเจ้านครลำพูน ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ตั้งแต่สมัยธนบุรี เป็นต้นมา ราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนได้หาความชอบไว้มาก โดยเป็นผู้นำในการโจมตีขับไล่พม่าที่เข้าปกครองล้านนาไทยอยู่เป็นเวลานาน ภายใต้การสนับสนุนช่วยเหลือของกองทัพจากธนบุรี ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พระยาภาวดีละโว้เป็นผู้นำพี่น้องบุตรหลานในการต่อสู้ป้องกันหัวเมืองล้านนาไทยบางเมืองให้รอดพ้นจากการโจมตีของพม่า อย่างเข้มแข็งตลอดมา และหัวเมืองล้านนาไทยมีความสำคัญต่อกรุงเทพฯ ในด้านการป้องกันพระราชอาณาเขตแดนเหนือดังกล่าวมาแล้ว จึงเป็นความจำเป็นที่กรุงเทพฯ จะต้องพยายามผูกใจเจ้าผู้ครองนครให้รักภักดีกับไทยให้ยิ่งกว่าพม่าซึ่งเคยมีอำนาจอยู่ในหัวเมืองล้านนาไทยมาก่อนเป็นเวลานาน กรุงเทพฯ จึงให้การสนับสนุนราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนให้มีอำนาจมั่นคงในหัวเมืองสำคัญ 3 เมือง คือ นครเชียงใหม่ นครลำปาง และนครลำพูน และเพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่ากรุงเทพฯ มีความไว้วางใจและต้องการยกย่องเกียรติยศของเจ้านายฝ่ายเหนือให้สูงขึ้น เช่นเดียวกับอดีตอันเคยรุ่งโรจน์มาก่อนของล้านนาไทย ซึ่งเคยเป็นอาณาจักรอันมั่นคงและรุ่งเรือง มีกษัตริย์สืบสันตติวงศ์ปกครองดูแล ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงได้โปรดเกล้าฯ สถาปนาเจ้าผู้ครองนคร 3 องค์ในวงศ์เจ้าเจ็ดตนของพระยาภาวดีขึ้นเป็นพระเจ้านครเชียงใหม่ พระเจ้านครลำปาง และพระเจ้านครลำพูน ในรัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ตามลำดับ

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ พระยาภาวดีได้ทำการต่อสู้ป้องกันอาณาเขตให้พ้นจากการรุกรานของพม่าอย่างเข้มแข็ง และพยายามแสวงหาผู้คนครอบครัวมาใส่บ้านเมือง เพื่อให้นครเชียงใหม่ซึ่งรกร้างมาเป็นเวลานานกลับเป็นนครที่แข็งแรงเช่นเดิม ใน พ.ศ. 2345 พม่าได้แต่งตั้งให้หงส์ราชา หรือ ราชจอมหงส์ เป็น "เจมหาราชสุวรรณ

หังจักรวรรดิเจ้าฟ้าหลวงหอคำเมืองเชียงใหม่ คนเป็นใหญ่ในล้านนาไทย 57 เมือง¹
 ทั้งคนเป็นใหญ่อยู่ ณ เมืองสาคร ท่านานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า เมื่อราชacomหงส์
 เขาไปตั้งตัวอยู่ในเมืองสาครแล้ว ไต่ถามคณะทูตที่หนังสือลงมาเจรจาความเมืองขอเป็น
 ไมตรีกับนคร เชียงใหม่ พระยาภาวดีให้รับคณะทูตตั้งกล่าวขังไวจนหมด คณะทูตจาก
 เมืองสาครจึงจะมีใจจะลงมาเจรจา "ขอเป็นไมตรี" เพียงเท่านั้น เกี่ยวกับเรื่องนี้หลักฐาน
 จากเอกสารสมัยรัชกาลที่ 1 อันเป็นคำให้การของพระยาภิรมสารนายนันตะไให้ไว้ในปี 2351
 ซึ่งมีข้อความพาดพิงไปถึงเหตุการณ์ในปี 2345 ระบุว่า

"....ข้าพระเจ้าพญาภิรมสารให้การว่าเป็นความจริง เติมน้ำพระเจ้าขอ
 แสนภาพบุตร แสนเชื่อนอยู่เมืองเชียงตุง เมื่อครั้งพระเจ้าอังวะให้ราชacomหงส์ลงมาตั้งอยู่
 ณ เมืองสาคร เกิดยกลงมาพระเจ้าเชียงใหม่ ราชacomหงส์จึงให้ ข้าพระเจ้ากับพญาวัง
 พญาไชยธานี..... นาย 10 ไพร 50 คน เอาแพรศรี 12 ไม มาฉานมา 1 ลงมาให้
 พระเจ้าเชียงใหม่ ๆ จึงให้ข้าพระเจ้าแลนายไพร่ทั้งปวงไว้....."³
 ควบเหตุนี้ พระยาภาวดีจึงไต่ถามกองทัพเมืองนครลำปางให้รวมไปกับกองทัพเมืองเชียงใหม่
 ยกขึ้นไปโจมตี เมืองสาคร เมืองปู้ เมืองบัน และเลยขึ้นไปตีถึงเมืองเชียงตุงควบ จับไค
 ราชacomหงส์ นายไหมตึบะ และพม่าซึ่งอยู่ ณ เมืองเชียงตุงชื่อ สุริยมนี่* พร้อมกับทรัพย์สิ้น
 และครอบครัว 6,000 เศษ⁴ นำลงมาถวายรัชกาลที่ 1 ในปีเดียวกันนั้นเอง พระยาภาวดี

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ฯ ท่านานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 109

² ก. หน้า 110

³ จดหมายเหตุนั้นรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1170 เลขที่ 1, สำเนาหนังสืออัครมหาเสนาบดี
ไทยถึงเสนาบดีกรุงอังวะตอบเรื่องพระเจ้าเชียงใหม่ส่งศฤกษ์กับเครื่องราชบรรณาการไป
ถวายพระเจ้าอังวะ

* ท่านานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า ส่วยหลังมณี

⁴ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ฯ เรื่องทรงตั้งเจ้าประเทศราช
กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 หน้า 33

จึงมีความชอบเป็นอันมาก

เมื่อใดที่วราหจอมหงส์ไฉไลแล้ว ทางกรุงเทพฯ คงจะได้ทำการสอบสวนเรื่องราวข้างพม่ากับราชจอมหงส์ จึงทราบความจริงว่า พม่ากำลังพยายามจะดำเนินการเกลี้ยกล่อมพระยาเชียงใหม่ เพื่อจะให้กลับไปสวามิภักดิ์ข้างพม่าอีก กรุงเทพฯ จำจะต้องหาวิธีการอื่น ๆ ผูกใจเจ้านายฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระยาภาวดีซึ่งเป็นเสมือนผู้นำของวงศ์เจ้าเจ็ดตนในขณะนั้น ให้แนบแน่นกับทางกรุงเทพฯ ยิ่งขึ้น จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระยาภาวดีเลื่อนขึ้นเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ จารึกพระนามในพระสุพรรณบัฏว่า ¹ "เจ้าพระบรมราชาธิบดีศรีสุริยวงษ์องค์อินทรสุรศักดิ์สมญามหาชาติยราชชาติราชย์สวรงค์เจ้าชั้นทศสมพรนครเชียงใหม่ราชธานีศรีสวัสดิ์ที่ชายสม" * พร้อมกับพระราชทานเครื่องยศชั้นเจ้าประเทศราชขึ้นไปถวาย พระเจ้าเชียงใหม่ภาวดีจึงเป็นพระเจ้าประเทศราชอีก 1 องค์ในจำนวนเพียง 2 องค์ที่ได้รับการแต่งตั้งในสมัยรัชกาลที่ 1 **

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้มีการสถาปนาพระยานครลำปางขึ้นเป็นพระเจ้านครลำปาง เมื่อ พ.ศ. 2366 พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ ๓ กล่าวว่าได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยานครลำปางดวงทิพ เป็นพระเจ้านครลำปาง ² ทำนันทน์พื้นเมือง

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ เรื่องทรงตั้งเจ้าประเทศราชกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 หน้า 16 สังกศดย่างตัวอักษรปัจจุบัน

* ทำนันทน์พื้นเมืองเชียงใหม่ก็ใคร่บูไว้ว่าพระยาภาวดีได้เลื่อนขึ้นเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ ปี พ.ศ. ตรงกับในเอกสาร แต่ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ไม่มีมาถึง ส่วนในพงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ ๓ ของพระยามหาอำมาตย์ก็กล่าวว่า พระยาภาวดีได้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนขึ้นเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ในรัชกาลที่ 2 พ.ศ. 2357 ถึงปี 2358 ก็ถึงพิราลัย

** พระเจ้าประเทศราชอีกองค์หนึ่งคือ พระเจ้าร่มขาวชัตยราช เมืองหลวงพระบาง ซึ่งได้รับการแต่งตั้งเมื่อ พ.ศ. 2334

² พระยามหาอำมาตย์ธิบดี พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ ๓ หน้า 97

² คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ทำนันทน์พื้นเมืองเชียงใหม่

เชียงใหม่ได้กล่าวยืนยันควยว่า ในปี 2365 "ถึงเดือน 6 ออก 3 ค่ำ พระมหากษัตริย์
เจ้ากรุงศรีอยุธยาประทานเครื่องยศให้ชาวหลวงมณฑลขึ้นมาที่พระเจ้าละคร"¹ ในเรื่องการเลื่อน
ยศครั้งนี้ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์
แต่อย่างไร เอกสารชิ้นหนึ่งที่พอจะนำมายืนยันในเรื่องนี้ได้ ปรากฏว่าเป็นเอกสารสมัย
รัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นคำให้การของนายน้อยบันตาเรื่องการสืบถามวงศ์สกุลเจ้านายทางเหนือทั้ง
3 เมือง คือ นครเชียงใหม่ นครลำปาง และ นครลำพูน ในขณะนั้น (พ.ศ. 2384) ว่า
ผู้ใดเป็นบุตรหลานของใคร กำลังดำรงตำแหน่งอะไร ดังเช่น

.....เมืองละคอน นายน้อยอินบุตรพญาละคอน เกาเป็นพญาละคอน นายน้อย รังศรี
บุตรพญาละคอน เกา เป็นพญาราชบุตร นายนารมมหาพรหม บุตรพระเจ้าละคอนคงที่ป เป็น
พญาราชวง....."²

จึงน่าจะเชื่อได้ว่า มีการเลื่อนยศพระยามนครลำปางขึ้นเป็นพระเจ้านครลำปางจริง และใน
ต้นสมัยรัชกาลที่ 3 ได้โปรดเกล้าฯ "เลื่อนพระยาลำพูนบุญมาขึ้นเป็นพระเจ้าลำพูนไชย"³

ใน พ.ศ. 2369 พบหลักฐานจากเอกสารรัชกาลที่ 3 มีพระนามตามพระสุพรรณบัฏว่า
"พระเจามหาวิภูษิตยอภัยราชสริยศักดิ์เอกอัคริขิตศิริภรมหาราชยัสวรรค" เจ้าเขื่อนขันธ์คามเขค
ประเทศราชธานีศรีมหาสถาน"⁴

มีขุนนางสังเกตบางประการว่าในการแต่งตั้งพระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้านครลำปาง
และพระเจ้านครลำพูน กระทำเพียงครั้งละ 1 องค์ ในรัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2 และ

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

หน้า 130 - 131

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1203 เลขที่ 101, สำเนาคำให้การนายน้อยบันตา
เรื่องวงศ์สกุลที่เป็นพระยาเชียงใหม่ ฯ

³ พระยามหาอำมาตย์ขึ้นดี พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ ฯ หน้า 99

⁴ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1190 เลขที่ 8, บัญชีรายชื่อเจ้าเมืองต่าง ๆ
ที่เป็นหัวเมืองขึ้น

รัชกาลที่ 3 เท่านั้น เจ้านายที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้านายคนสกุล "เจ้าเจ็ดตน" ทั้งสิ้นคือ พระเจ้าเชียงใหม่แก้วละซึ่งเป็นพี่คนโต พระเจ้านครลำปางคงทิพ น้องคนที่ 4 และ พระเจ้านครลำพูน บุญมา น้องคนที่ 7 นอกจากนี้ยังมีปัญหาบางประการ เกี่ยวกับการเลื่อน พระยาเชียงใหม่เป็นพระเจ้าเชียงใหม่ในรัชกาลที่ 2 คอย พระราชพงศาวดารทาง รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวว่า ใน พ.ศ. 2359 พระยาเชียงใหม่ ธรรมลังกา ไคคุมทางเผือกเอกลงมาถวาย รัชกาลที่ 2 ไคโปรดเกล้า ฯ พระราชทาน บำเหน็จรางวัลเป็นอันมากในความชอบครั้งนี้ และยังไคโปรดไคพระยาเชียงใหม่ธรรมลังกา "เลื่อนขึ้นเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ทางเผือก" ¹ ซึ่งคานกับพงศาวดาร เมืองนคร เชียงใหม่ ที่ กล่าวว่า เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่แก้วละถึงพิราลัยใน พ.ศ. 2357 ² ในปีรุ่งขึ้นพระยาอุปราช ธรรมลังกาไคทางเผือกเอกลงมาถวาย รัชกาลที่ 2 ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ เลื่อนขึ้นเป็นพระยาเชียงใหม่ ³ และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ก็กล่าวว่า ในโอกาสดังกล่าว พระยาเชียงใหม่ธรรมลังกาเพียงแต่ได้รับพระราชทานบำเหน็จรางวัลเป็นจำนวนมากเท่านั้น ⁴ หลักฐานที่อาจยืนยันได้อีกประการหนึ่งคือ จากจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นคำให้การของ นายนอยบินตา ดังไคอาจถึงมาแล้วว่า "เมืองเชียงใหม่ นายชนะนารพทวง เปนพญาเชียงใหม่ นายนารมหลวงบุตรพญาเชียงใหม่ทางเผือก เปน พญาอุปราช นายนอย มหาพรมบุตรพญา เชียงใหม่คำพัน เปนพญาราชวง นายคำแพงบุตรพญาเชียงใหม่พทวง เปนพญาราชบุตร นายนารสุริยวง บุตรพระเจ้าเชียงใหม่แก้วละ เปนที่พญารัตนเมืองแก้ว" ⁵ ที่ขีดเส้นใต้ไว้เพื่อ

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 หน้า 79

² พระยามหาอำมาตย์ธิบดี พงศาวดาร เมืองนคร เชียงใหม่ หน้า 96 แต่ใน ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า พระเจ้าเชียงใหม่ถึงพิราลัย พ.ศ. 2358

³ ก.

⁴ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 127

⁵ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1203 เลขที่ 101, สำเนาคำให้การนายนอยบินตา เรื่องวงศ์สกุลที่เป็นพระยาเชียงใหม่ ฯ

เปรียบเทียบว่าขอความที่ซัดเสนาโศกภายหลังถูกต้องตรงกับหลักฐาน เอกสารรัชกาลที่ 1 ถึงได้
กล่าวมาแล้ว คำให้การนี้จึงยืนยันว่าพระยาเซียงโหมธรรมลังกามีเคลื่อนไหวขึ้นเป็น
พระเจ้าเซียงโหมในรัชกาลที่ 2 เพียงแต่ได้สมญานามว่าพระยาเซียงโหมทางเพือกเป็น
เกียรติยศที่ได้นำทางเพือกเอกลงมาถวายที่กรุงเทพฯ เท่านั้น

4.2.2, การแสดงความสนพระทัยในเรื่องราวเล็ก ๆ น้อย ๆ

วิธีการเอาใจที่กรุงเทพฯ ปฏิบัติต่อลานนาไทยอีกประการหนึ่งนั้น
เมื่อมองดูแล้วอาจจะเห็นว่าเป็นเรื่องเล็กน้อยไม่อาจมีความสำคัญต่ออย่างไรต่อวิปครอง
หัวเมืองประเทศราชลานนาไทย แต่เรื่องราวซึ่งดูเหมือนเป็นเรื่องเล็กน้อยที่กรุงเทพฯ
ปฏิบัติต่อหัวเมืองลานนาไทยนี้ นับว่ามีส่วนในการผูกพันน้ำใจของเจ้าผู้ครองนคร ตลอดจน
ญาติพี่น้องในหลวงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ ยิ่งขึ้น กล่าวคือ การแสดงความสนพระทัย และ
เอาพระทัยใส่ ตลอดจนทรงพระวิถกห่วงใย มีพระราชดำรัสได้ถามในเรื่องสุขภาพ ความเจ็บ
ป่วยของเจ้าผู้ครองนคร อุปราชราชวงศ์ บุตรหลาน ญาติพี่น้องต่าง ๆ เสมือนหนึ่งเป็นบุคคล
รวมครอบครัวเดียวกัน หรือเป็นเครือญาติอันสนิทซึ่งเป็นลักษณะของความผูกพันแบบหนึ่งใน
สังคมไทย หากกำลังเจ็บป่วยก็จะโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงิน ยา หรือ หมอหลวงขึ้นไป
ให้การรักษายาบาลดูเจ็บป่วย เช่น ในพ.ศ. 2390 เมืองแพร่มีใบบอกอาการป่วยของ
พระยาแพร่ลงมากรุงเทพฯ ฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชดำรัสสั่งถาม
ผู้ถือหนังสือลงมาถึงอาการป่วยของพระยาแพร่ โดยละเอียด เมื่อทรงทราบว่าพระยาแพร่ป่วย
อาการหนัก

....."ก็ทรงพระวิถกหาสหายพระทัยไม่ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ประชุมหมอหลวง
โรงพระโอสถ ควบคุมอาการโรคพระยาแพร่ เจ้ากรม ปลัดกรมหมอ กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า
พระยาแพร่ป่วยเป็นวันโรคอย่างนี้ หมอได้เคยรักษาหลายหายอยู่บ้าง จึงโปรดให้จัดหมอที่ดี
มีฝีมือชำนาญในการวันโรค หมั่นฉีดยาถวาย หมอยาพันนาถ หมอฝรั่ง 2 นาย ขึ้น * มารักษา
ยาบาลอาการ โรคพระยาแพร่ ครั้นจะให้มาถวายนายนาไรไชยวง ** ก็เห็นจะช้า โปรดเกล้า ฯ

* คือ ชื่น

** คือผู้ถือหนังสือไปบอกลงมากรุงเทพฯ ฯ

ในหนังสือสุนทร หนึ่งนรเสนา หัวหมื่นพระตำราจ... หมื่นอินเวทยะ พันนาถ หมอเร่งรีบ
 ขึ้นมา ณ เมืองพิไชย ไทพญาพิไชยจัดคนแลหาสเบียงอาหารส่งตัวไป ณ เมืองแพร่ โดยเร็ว"¹
 ถ้ามีการเสียชีวิต ก็จะโปรดพระราชทานโกศหรือหีบศิลาหนาเพลิง พร้อมทั้งสิ่งของเงินทอง
 รวมการทำบุญให้หาหลวงยุคใหญ่ของตามแควระดับของผูเสียชีวิตขึ้นไปจัดการปลงศพ เช่น
 ถ้าผูเสียชีวิตเป็นชั้นเจ้าผู้ครองนคร ขาหลวงชั้นพระยาจะคุมโกศและสิ่งของพระราชทานสำหรับ
 งานศพขึ้นไป ใน พ.ศ. 2368 เมื่อพระยาเชียงใหม่ใหม่คำพันถึงแก่อสัญกรรม โปรดเกล้า ฯ
 ให้ "พญาศรีนรภากรมมา พระสุเรนราชเสนา คุมสิ่งของขึ้นไปปลงศพพญาเชียงใหม่ใหม่คำพัน"²
 และเมื่อพระยาเชียงใหม่ใหม่ทวงศักดิ์แก่อสัญกรรมใน พ.ศ. 2389 ก็โปรดเกล้า ฯ ให้
 พระยารัษฎมเหียร หลวงพิทักษ์สุเทพ หลวงพิมาณไพโรจน์ คุมโกศและสิ่งของขึ้นไปพระราชทาน
 ในงานศพพระยาเชียงใหม่ ถ้าเป็นเจ้านายชั้นรอง ๆ ลงมาโปรดเกล้า ฯ พระราชทาน
 หีบศิลาหนาเพลิงและของทำบุญขึ้นไป เช่น เมื่อพระยาสริยวงษ์เมืองน่านเสียชีวิต โปรดเกล้า ฯ
 พระราชทานสิ่งของและหีบศิลาหนาเพลิงให้พระยาหอหมาก พระยาราชวงศ์เมืองน่าน ซึ่งลง
 มาเผ่าที่กรุงเทพฯ ฯ คุมขึ้นไปทำการศพและทำบุญให้ทาน เป็นต้น⁴

การพระราชทานเช่นนี้นับว่าเป็นกรณีพิเศษ ควบปรากฏเฉพาะเฉพาะ เจาฯ ในหัวเมือง
 ลานนาไทยเท่านั้น ที่จะโปรดให้หาหลวงคุมโกศขึ้นไปพระราชทานในการปลงศพ สิ่งเหล่านี้
 ใดค่อย ๆ ถูกพัฒนาใจของเจ้าผู้ครองนคร และบุตรหลานพื้นเมืองทั้งปวงในลานนาไทยให้ความ
 จงรักภักดี และเกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับทางกรุงเทพฯ ฯ มากยิ่งขึ้น

¹ จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ.1209 เลขที่ 39, ใบบอกเมืองแพร่ เรื่องบอก
อาการป่วยของพระยาแพร่ลงมากรุงเทพฯ ฯ

² จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ.1187 เลขที่ 6, บัญชีสิ่งของ ฯ หลวงส่งไป
พระราชทานในงานศพ ฯ

³ จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ.1208 เลขที่ 22, เรื่องส่งขาหลวงคุมโกศไป
เมืองเชียงใหม่

⁴ จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ.1205 เลขที่ 29, ใบบอกเมืองน่านเรื่องแต่งให้
พระยาราชบุตร พระยาเมืองเลน ขึ้นไปจัดแจงตั้งระเนียดไว้ ฯ

4.3. การยกย่องเมืองน่านและเมืองเชียงใหม่นี้ให้เป็นที่เมืองสำคัญในลานนาไทย

4.3.1. เมืองน่าน

จากสภาพภูมิศาสตร์ของลานนาไทยได้แบ่งแยกดินแดนแห่งนี้ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ เชียงใหม่ นครลำปาง และลำพูน กลุ่มหนึ่ง แพร่ และ น่าน อีกกลุ่มหนึ่ง จากลักษณะ ความสำคัญของประวัติความเป็นมา และจำนวนพลเมือง ทำให้น่านและเชียงใหม่เป็นนครที่ กรุงเทพฯ ให้ความสำคัญเป็นพิเศษ

น่านเป็นเมืองสำคัญมาตั้งแต่ก่อนจะตกเป็นเมืองประเทศราชของกรุงเทพฯ และจนถึง ในสมัยรัตนโกสินทร์ น่านก็ยังคงมีฐานะความสำคัญอยู่เช่นนั้น ด้วยจำนวนพลเมืองของน่านที่ ระบุไว้ในหนังสือที่ ปาลเลกัวซ์ เขียนขึ้น* ว่า มีอยู่ประมาณ 60,000 คน¹ ซึ่งเป็นตัวเลข ที่ใกล้เคียงกับจำนวนพลเมืองของเชียงใหม่ในขณะเดียวกัน

ในฐานะที่เป็นเมืองใหญ่มีพลเมืองหนาแน่น และมีเจ้าผู้ครองนครซึ่งสืบเชื้อสายต่อกัน มา ตั้งแต่ครั้งเมืองน่านตกอยู่ภายใต้อำนาจพม่า จนถึงในสมัยรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ จึง น่าจะยกย่องให้เมืองน่านมีอำนาจว่ากล่าว เมืองแพร่ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงกันด้วย จากตัวเลข ที่ปาลเลกัวซ์ ระบุไว้ในสมัยเดียวกัน แพร่มีจำนวนพลเมืองประมาณ 15,000 คน² ใน ทางปฏิบัติ แพร่จึงอาจต้องฟังเสียงจากน่านบ้าง โดยที่อยู่ใกล้เคียงกันแต่เป็นเมืองเล็กกว่า

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ฐานะของเมืองน่านยิ่งน่าสนใจ กล่าวคือ หลังจากที่กรุงเทพฯ ได้ยกเลิกอาณาจักรเวียงจันทน์เสีย เมื่อคราวเกิดขบถเจ้าอนุวงศ์ หลวงพระบางก็ตกอยู่ใน ฐานะดินแดนกันชนระหว่างไทยและลาว ในสมัยนั้นไทยไม่อาจจะไวใจญวนได้ว่าจะเขาไป แทรกแซงในหลวงพระบางหรือไม่ เพราะอิทธิพลของญวนในบริเวณอาณาจักรเวียงจันทน์ยัง

* ไทแกหนังสือชื่อเล่าเรื่องกรุงสยาม ผู้แต่งคือ สังฆราชปาลเลกัวซ์ ซึ่งเดินทาง มาประจำอยู่ในสยามตั้งแต่ พ.ศ. 2373 และใช้ชีวิตอยู่ในไทย 24 ปี

✓¹ สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล) เล่าเรื่องกรุงสยาม หน้า 42

²

ค.

คงมีอยู่ตลอดมา ถึงแม่ไทยจะล้มอาณาจักรนี้ไปแล้วก็ตาม นอกจากนี้กรุงเทพฯ จำเป็นที่จะต้องเอาใจใส่ในด้านการเข้มแข็งของเมืองน่านมากขึ้น เพราะน่านมีอาณาเขตติดต่อกับเมืองหลวงพระบาง ตลอดจนเมืองสิบสองปันนา ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับดินแดนที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของญวน การให้ความสนับสนุนและยกย่องฐานะของเมืองน่านให้เป็นหัวเมืองสำคัญ และมีอำนาจมั่นคงทางด้านการต่างประเทศ จึงเป็นเรื่องจำเป็นซึ่งรัชกาลที่ 3 ทรงพึงเล็งเป็นพิเศษ เพื่อที่กรุงเทพฯ จะไดวางใจได้ว่า ไทยจะสามารถยับยั้งอิทธิพลของญวนที่อาจแทรกแซงเข้าไปในหลวงพระบาง หรือหัวเมืองสิบสองปันนาได้น่านและหลวงพระบางจึงได้รับการสนับสนุนจากกรุงเทพฯ ให้ความสนธิสัมพันธ์กันมากขึ้น และต่างให้ความร่วมมือช่วยเหลือกัน เมื่อมีราชการทางด้านการต่างประเทศ ดังเช่น เมื่อครั้งราชการเมืองเชียงรุ่งสิบสองปันนา ในปี 2391

4.3 2. เมืองเชียงใหม่

เมื่อล้านนาไทยก่อตั้งขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ราชวงศ์ "เจ้าเจ็ดตน" ได้รับการสนับสนุนจากกรุงเทพฯ ให้นิยามทางการเมืองในนครเชียงใหม่ นครลำปาง และนครลำพูน ตลอดมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงต้นรัชกาลที่ 3 ดูประหนึ่งว่านครทั้งสามดังกล่าวต่างมีฐานะเท่าเทียมกัน ควบคู่กับครองนครของแต่ละเมืองมีศักดิ์เป็น "พระยา" เช่นเดียวกัน และมีอยู่ครั้งหนึ่งที่เจ้าผู้ครองนครทั้งสามต่างได้รับพระราชทานเลื่อนขึ้นเป็นชั้น พระเจ้าประเทศราชในรัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2 และตอนต้นรัชกาลที่ 3 แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ดูเหมือนว่านครทั้งสามจะมีลำดับความสำคัญต่างกัน หลักฐานชี้ให้เห็นได้จากการแต่งตั้งโยกย้ายเจ้าผู้ครองนคร และอุปราช อันถือว่าเป็นตำแหน่งสำคัญ การแต่งตั้งผู้ดำรงตำแหน่งดังกล่าวจะคำนึงถึงอาวุโสในหมู่ญาติพี่น้องเป็นประการแรก ผู้มีอาวุโสสูงจะได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งในเมืองเชียงใหม่ นครลำปาง และนครลำพูน ลดหลั่นกันลงมาตามลำดับความสำคัญ

ในการแต่งตั้งเจ้าผู้ครองนคร และอุปราชในสมัยรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ได้ทรงแต่งตั้งพี่น้อง 7 คน ให้ดำรงตำแหน่งในนครเชียงใหม่ และนครลำปางโดยยึดหลักอาวุโส ตั้งแต่พระยาภาววิไล ซึ่งเป็นพี่คนโตในบรรดาพี่น้องที่เป็นชาย

7 คนของเจ้าฟ้าชายแก้ว โปรดให้เป็นที่พระยาวิเชียรปราการ บุตรของนครเชียงใหม่
 นอภธรรมนูญที่ 3 เป็นพระยาอุปราช และทรงแต่งตั้งให้คำโสมบุญที่ 2 เป็น
 พระยานครลำปาง มีดวงทิพบุญที่ 4 เป็นพระยาอุปราช ส่วนนองคนรอง ๆ ลงมาก็ได้
 รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งพระยาราชวงศ์ ขวัญราชการอยู่ในเมืองเชียงใหม่ และ
 นครลำปาง เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 2 ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเมืองลำพูนซึ่งร้างมาตั้งแต่สมัย
 ธนบุรีขึ้นใหม่ มีคำพันบุญที่ 6 ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นพระยาราชวงศ์ในเมืองเชียงใหม่ไปเป็น
 พระยานครลำพูนและบุญมานองคนที่ 7 เป็นที่อุปราช

การโยกย้ายตำแหน่งก็เช่นเดียวกัน ได้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นความสำคัญของเมืองทั้ง
 สามว่าแตกต่างกัน เป็นต้นว่า การย้ายตำแหน่งจากเจ้าเมืองลำพูนของพระยานครลำพูน
 คำพันไปดำรงตำแหน่งอุปราชเมืองเชียงใหม่ในรัชกาลที่ 2¹ ย่อมหมายถึงการได้เลื่อน
 ตำแหน่งสูงขึ้น ในทำนองเดียวกันที่พระยานครลำพูน นอยอินทไธรับเลื่อนขึ้นเป็นพระยานคร
 ลำปางในรัชกาลที่ 3² ล้วนมีความสำคัญของเมืองทั้งสามจึงมุ่งที่เชียงใหม่เป็นอันดับแรก
 นครลำปางรองลงมา และนครลำพูนอยู่ท้ายสุด หลักฐานในเรื่องนี้อาจยืนยันได้จากจำนวน
 พลเมืองอีกทางหนึ่ง เพราะในสมัยก่อน เมืองใดจะมีความสำคัญมากน้อยเพียงไร นอกจาก
 เหตุผลด้านอื่นแล้ว บางที่ยังขึ้นกับจำนวนพลเมืองด้วย ตัวเลขซึ่งจะนำมาอ้างอิงต่อไปนี้ได้นำ
 จากหนังสือเรื่อง เล่าเรื่องกรุงสยาม ปาดเลกซ์กล่าวว่า ในขณะนั้นเชียงใหม่มีพลเมือง
 โดยประมาณ 50,000 คน³ ในขณะที่นครลำปางและนครลำพูนมีประมาณ 25,000 คน และ
 12,000 คน⁴

มีเหตุผลอื่น ๆ ที่อาจช่วยสนับสนุนให้กรุงเทพฯ ยกย่องเมืองเชียงใหม่ให้เป็นเมือง
 สำคัญ กล่าวคือ ประวัติความเป็นมาของล้านนาไทยตั้งแต่ครั้งราชวงศ์เม็งรายมีอำนาจ

¹ พระยามหาอำมาตย์ขึ้นที่ พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ ๗ หน้า 96

² อ. หน้า 101

³ สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล) เล่าเรื่องกรุงสยาม หน้า 39

⁴ อ. หน้า 41

ปกครองอาณาจักร โดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางสำคัญตลอดมา จนถึงสมัยที่พม่าไถลानนาไทยเป็นประเทศราช ในระยะแรก นครเชียงใหม่ก็ยังมีความสำคัญเป็นนครเอกซึ่งเห็นได้จากผู้ที่ดำรงตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่เป็นเชื้อสายราชวงศ์พม่าก่อนที่จะเป็นเพียงขุนนางมาดำรงตำแหน่งต่อไปในระยะหลัง ดังนั้น ในสมัยรัตนโกสินทร์ นครเชียงใหม่จึงยังคงความสำคัญอยู่เช่นเดิม ในขณะที่นครลำปางมีความสำคัญรองลงมา* คอยเป็นเมืองที่บรรพบุรุษของราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนเคยมีอำนาจปกครองมาก่อน และนครลำพูนซึ่งมีฐานะความสำคัญน้อยที่สุด คอยเป็นเมืองรองเสียนาน และเพิ่งจะตั้งขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 2 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 พลเมืองยังคงมีน้อยเบาบางยิ่งกว่า 2 เมืองข้างตน จึงทั้งโดยลำดับอาวุโสและฐานะของเมือง นครลำปางและนครลำพูนจะอยู่ในบังคับของเมืองเชียงใหม่ โดยสภาพความเป็นจริงโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 3

อย่างไรก็ตามเชียงใหม่ได้มีอำนาจเหนือเมืองแพร่และเมืองน่านด้วย เพราะเจ้าผู้ครองนครแพร่และน่านมิได้มีความสัมพันธ์ในทางสายโลหิตเป็นญาติพี่น้องกับนครทั้งสามข้างตน จนอาจจะตอกรงกันโดยลำดับอาวุโสแต่อย่างใด และโดยฐานะความสำคัญของนครทั้งสอง เมื่อเปรียบเทียบจากจำนวนพลเมืองและประวัติความเป็นมาของนครต่างก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน นอกจากนี้อาจมีเหตุผลอีกประการหนึ่งที่น่าจะเป็นไปได้คือ เป็นความประสงค์ของกรุงเทพฯ ที่จะสนับสนุนให้น่านเป็นนครที่มีความสำคัญเท่า ๆ กับเมืองเชียงใหม่ เพื่อให้สามารถกันเองในลานนาไทย เพราะน่านและเชียงใหม่มีอะไรหลาย ๆ อย่างที่หักเหกันอยู่แล้ว จึงอาจสรุปได้ว่า ในลานนาไทยนั้น หัวเมืองที่กรุงเทพฯ ยกย่องให้มีฐานะสูงสามารถวางกลาวดูแลแวนแวนไกลเคียงได้ ทางด้านตะวันตก คือนครเชียงใหม่ และทางด้านตะวันออกคือเมืองน่าน ซึ่งสำหรับกรุงเทพฯ แล้ว ทำให้การควบคุมหัวเมืองประเทศราช

* ฐานะของนครลำปางในสมัยรัชกาลที่ 1 ก่อนจะมีการจัดตั้งเมืองเชียงใหม่ขึ้นนั้น มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์มาก เพราะลักษณะที่ตั้งของเมืองทำให้ลำปางสามารถควบคุมการติดต่อระหว่างหัวเมืองในลานนาไทยที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำปิง ยม น่าน ได้โดยสะดวก เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้พระยาภาวดีละยศเมืองลำปางเป็นที่นับถือจากพม่าสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่เมื่อมีการจัดตั้งเมืองเชียงใหม่ขึ้นแล้ว ความสำคัญของนครลำปางจึงเป็นรองลงมาจากเชียงใหม่

ล้านนาไทยเป็นไปโดยสะดวกยิ่งขึ้น

หลังจากที่พระเจ้านครลำพูนบุญมาถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ. 2370¹ แล้ว จากหลักฐานเอกสารต่าง ๆ พบว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์อันแน่วแน่ที่จะยกย่องเมืองเชียงใหม่ให้มีอำนาจว่ากว่านครลำปางและนครลำพูนเกือบจะทุก ๆ ด้านคือ

4.3.2. อิทธิพลทางการเมือง โดยทฤษฎีแล้ว พระมหากษัตริย์ ณ กรุงธนบุรี ทรงหมายใจซึ่งพระราชอำนาจในการแต่งตั้ง โยกย้าย หรือถอดถอน เจ้าผู้ครองนคร และผู้ดำรงตำแหน่งสำคัญในหัวเมืองประเทศราชตามพระราชอัชฌาศัย สำหรับล้านนาไทยก็เช่นเดียวกัน แต่ในทางปฏิบัติแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงธนบุรี ทรงมอบหมายให้เป็นหน้าที่ของพระยาเชียงใหม่ พระยาอุปราชา เมืองเชียงใหม่ที่จะเลือกสรรวินิจฉัยร่วมกับญาติพี่น้องทั้งสามเมืองตามหลักเกณฑ์ซึ่งทางกรุงเทพฯ ใช้ในการพิจารณาแต่งตั้งพระยาเชียงใหม่มาแต่แรกเริ่ม คือ ต้องเป็นผู้มีความประพฤติส่วนตัวดี มีสุขภาพดี ให้เป็นไปตามลำดับอาวุโสและเป็นผู้ที่เจ้านายทั้งสามเมืองเห็นชอบพร้อมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าทางกรุงเทพฯ จะพิจารณาแต่งตั้งผู้ดำรงตำแหน่งพระยาเชียงใหม่แล้ว คุณสมบัติสองข้อหลังสำคัญและจำเป็นมาก เพราะพระยาเชียงใหม่จะต้องดูแลว่าราชการอีก 2 เมืองควยในทางปฏิบัติ การมีอาวุโสสูงและเป็นที่ยอมรับของญาติพี่น้องทั้งสามเมืองจะทำให้การว่ากล่าวของพระยาเชียงใหม่ได้รับการเชื่อฟัง ในเรื่องลำดับอาวุโสชั้น รัชกาลที่ 3 ทรงยึดมั่นว่าเป็นหลักเกณฑ์สำคัญมาก ดังปรากฏในท้องตราซึ่งมีขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่ว่า

....."พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระทัยทรงชุบเลี้ยง เจ้านายญาติพี่น้อง บุตรหลานทั้งสามเมืองให้คบไปควยเกียติยศโดยลำดับกันตามผู้ใหญ่ผู้น้อย".....²

เมื่อพระยาเชียงใหม่ พระยาอุปราชาปรึกษากับญาติพี่น้องทั้งสามเมืองเห็นพร้อมกันแล้ว ก็จะกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ หลังจากนั้นจึงจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้ง

¹ พระยามหาอำมาตยาธิบดี พงศาวดาร เมืองนครเชียงใหม่ ฯ หน้า 100

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 17, สารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ถึงเมืองเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง เรื่องตั้งพระยาอุปราชา ฯ

และพระราชทานเครื่องยศให้บุคคลผู้นั้นเป็นทางการอีกทีหนึ่ง การที่ทรงมอบหมายให้พระยาเชียงใหม่ พระยาอุปราช เป็นผู้พิจารณาเลือกสรรผู้ที่เหมาะสมแก่ตำแหน่งหน้าที่กราบทูลขึ้นไป โดยทรงเล็งเห็นว่าจะเป็นการทำให้เกิดความสามัคคีกลมเกลียวในระหว่างเจ้านายญาติพี่น้องทั้งสามเมืองในการร่วมกันรับผิดชอบดูแลปกครองและว่ากล่าวกันเองอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ยังเป็นการเอาใจเจ้าผู้ปกครองหัวเมืองในลานนาไทยด้วยว่า กรุงเทพฯ ฯ มิได้ใช้อำนาจแต่งตั้งตามความพอใจ กรุงเทพฯ ฯ ยินดีที่จะรับฟังความคิดเห็นและยอมรับให้เป็นไปตามการตัดสินใจร่วมกันของเจ้านายญาติพี่น้องทั้งสามเมือง โดยผ่านทางพระยาเชียงใหม่ และพระยาอุปราช

พระราชประสงค์ซึ่งส่งเสริมความสามัคคีกลมเกลียวในระหว่าง เจ้านายญาติพี่น้องทั้งสามเมืองดังกล่าวมาแล้วนั้น ปรากฏอยู่เสมอในพระบรมราโชวาทที่พระราชทานให้แด่ผู้ใดรับตำแหน่งใหม่ของนครทั้งสาม เช่น พระบรมราโชวาทของรัชกาลที่ 3 ที่พระราชทานแก่พระยาอุปราชมหาวงศ์เมืองเชียงใหม่ ในโอกาสที่ไ้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาเชียงใหม่ว่า

....."แลเมืองเชียงใหม่ เมืองลคร เมืองลำพูน ทั้งเมืองเชียงรายที่ทั้งใหม่ นั้น ด้วย ก็เป็นเชื้อสายสืบวงศ์พี่น้องเนื่องกันต่อ ๆ มา มีราชการบานเมืองสิ่งใดก็ใหม่บอกกล่าวถึงกัน ถ้าจะมีความเกี่ยวข้องประการใด ก็ให้ว่ากล่าวประนอมประนอมผ่อนปรนคอบอกกันตามผู้ใหญ่ผู้น้อย นับบานพี่เมืองน้อง".....¹

ในด้านการมอบหมายอำนาจให้พระยาเชียงใหม่ และพระยาอุปราชเมืองเชียงใหม่ มีอำนาจว่ากล่าวครอบคลุมนำทั้งสามเมืองนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่ามีหลักฐานปรากฏชัดเจนที่สุดในสมัยรัชกาลที่ 3 จากเอกสารการแต่งตั้งพระยาอุปราชมหาวงศ์ให้เป็นพระยาเชียงใหม่ และเลื่อนนายภิมสาร ขึ้นเป็นพระยาอุปราช ใน พ.ศ. 2390 มีข้อความว่า

....."อนึ่งทุกวันนี้ พญาเชียงใหม่กับพญาอุปราชเมืองเชียงใหม่ก็เป็นผู้ใหญ่กว่า

¹ จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 17, สารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ถึงเมืองเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง เรื่องตั้งพระยาอุปราช ฯ

พี่น้องทั้งปวงแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้พญาเชียงใหม่กับพญาอุปราชเมืองเชียงใหม่เอาใจใส่ดูแลราชการบ้านเมืองให้ทั่วไประยะ 3 เมือง".....¹ โดยในขณะเดียวกัน กรุงเทพฯ ก็มีคำสั่งกับนครลำปางและนครลำพูนว่า

"ถ้าเมืองลคอร เมืองลำพูน มีราชการสิ่งหนึ่งสิ่งใด พญาเชียงใหม่ พญาอุปราชเมืองเชียงใหม่บังคับบัญชาประการใดก็ให้ พญาลคอร พญาอุปราชเมืองลคอร พญาลำพูน พญาอุปราช พญาราชวง พญารัตนเมืองแก้ว พญาราชบุตร ญาติพี่น้องบุตรหลานแสนท้าวทั้งปวงฟังบังคับบัญชาอย่าให้เสียราชการ แค้นคินของสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวไปแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดใดเป็นอันขาดทีเดียว".....²

อำนาจของพระยาเชียงใหม่หลวง และ พระยาอุปราช ซึ่งทางกรุงเทพฯ มอบหมายให้ไป ไคร่ชนกลุ่มไปถึงการวินิจฉัยเลือกสรรบุคคลที่เหมาะสมสำหรับดำรงตำแหน่งทางการเมือง ตั้งแต่เมืองขึ้น จนถึงนครลำปาง และนครลำพูนด้วย เป็นต้นว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นเมืองขึ้นนครลำปาง ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2386³ ถึงแก่กรรมใน พ.ศ. 2390 รัชกาลที่ 3 ได้มีพระบรมราชโองการ "ให้พญาเชียงใหม่ พญาอุปราชเมืองเชียงใหม่ พญาลคอร พญาอุปราชญาติพี่น้องปฤษาหารีอกัน จัดเอาบุตรหลานที่เป็นคนดีมีสติปัญญาสมควรจะเปนเจ้าเมืองรักษามานเมืองใดให้ขึ้นไปเป็นเจ้าเมืองยาว"⁴ เมื่อดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองลำพูนซึ่งในขณะนั้น (พ.ศ. 2390) วางอยู่ในครั้งแรกมีพระราชดำริจะให้เลื่อนพระยาอุปราชเมืองลำพูนขึ้นเป็นเจ้าเมือง พระยาเชียงใหม่ไคร่ถามถึงเหตุผลที่แจ้งว่า

".....พญาอุปราชป่วยยังไม่หายไข้เห็นชวา เคนไปมาทางไกลไม่ได้ สติอาวรณก็ขึ้นเฟื่อน พุทจาสิ่งใดหาเป็นปกติไม่ ทุกวันนี้อาการโรคพญาอุปราชทวีมากขึ้นทุกเดือน

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 17 สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง เรื่องตั้งพระยาอุปราช ฯ

² อ. โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ก.

³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 21, บัญชีเครื่องยศหัวเมืองต่าง ฯ

⁴ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 17 สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง เรื่องตั้งพระยาอุปราช ฯ

ทุกปีเพิ่มจะไม่หาย พญาเชียงใหม่กับนายภิมสารผู้เป็นที่พญาอุปราช พญาราชวง
พญารัตนเมืองแก้ว พญาราชบุตร ญาติพี่น้องปรึกษาพร้อมกันว่า นาย ไชยลังกาของนาย
ภิมสารผู้เป็นที่พญาอุปราช ไทหัวราชการมชานาน รุชนบราชการ เป็นคนสัดขี้มันคงดี
อายุก็ไค 57 ปี เป็นผู้ใหญ่พอจะเป็นที่พญาลำพูนไค ขอรับพระราชทานนายไชยลังกาเป็นที่
เจ้าเมืองลำพูน แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า....¹ ซึ่งรัชกาลที่ 3 ได้ทรง
อนุญาตให้เป็นไปตามนั้น ในทำนองเดียวกันเมื่อในปีต่อมา พระยาอุปราช เมืองลำพูนซึ่ง
ป่วนมานานถึงแก่กรรม พระยาอุปราช เมืองเชียงใหม่ได้กราบบังคมทูลเกี่ยวกับผู้ที่
ตำแหน่งขึ้นเป็นแทนว่า

"....พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช พญาลำพูน ปรึกษาพร้อมกัน ขอรับพระราชทาน
ให้พญาราชวงเจ้าเมืองลำพูนเป็นที่พญาอุปราช"....² ทั้งนี้โดยที่ทรงทราบมาก่อนแล้วว่า
พระยาราชวงศ์เมืองลำพูนเคยมีประวัติทางเป็นคนที่เสกสุรามาก่อน ทำให้พระองค์ไม่พอพระทัย
นัก แต่เมื่อพระยาอุปราช เมืองเชียงใหม่รับรองว่าต่อไปพระยาราชวงศ์จะไม่เสกสุราอีก
ก็โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นไปตามนั้น

ดังนั้น ใน พ.ศ. 2391 พระยาเชียงใหม่หม่อมหลวงศรี และ พระยาอุปราช จึงเป็นผู้
ควบคุมการแต่งตั้งโยกย้ายเปลี่ยนแปลงตำแหน่งสำคัญทางการปกครองในหัวเมืองทั้งสามและ
เมืองขึ้น จักได้ว่าอยู่ในฐานะผู้มีอำนาจเต็มทางการ เมืองเหนือแคว้นทั้งสามอย่างเต็มที่
สมเด็จพระราชดำรัสรัชกาลที่ 3 ว่า "พญาเชียงใหม่ทั้งเป็นเจ้าเมืองขึ้นใหม่ ๆ กรอไปถวาย
เกียรติยศเป็นอันมาก แล้วเมืองลคร เมืองลำพูน เมืองเชียงราย ก็อยู่ในบังคับ
พญาเชียงใหม่ทั้งสิ้น"³

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 17, สารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ถึง
เมืองเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง เรื่องตั้งพระยาอุปราช ฯ

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 16, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ
ถึงพระยาลำพูน เรื่องตั้งพระยาราชวงเป็นที่พระยาอุปราชเมืองลำพูน

³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 47, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ
ถึงพระยาเชียงใหม่ตอบรับบอกเรื่องไหวราชการไปสืบราชการ เมืองเชียงใหม่

4.3.2.2. อำนาจในการตัดสินคดีความ เมื่อพระยาเชียงใหม่และพระยาอุปราชได้ควบคุมอำนาจทางการเมืองของแควนทั้งสามได้แล้ว อำนาจในการตัดสินคดีความและไกล่เกลี่ยมิให้เกิดข้อพิพาทบาดหมางในระหว่างเจ้านายญาติพี่น้องทั้งสามเมืองก็ยอมตกอยู่กับพระยาเชียงใหม่และพระยาอุปราชด้วย อย่างไรก็ตามกรุงเทพฯ ใ้โคมอบหมายอำนาจดังกล่าวนี้แก่พระยาเชียงใหม่และพระยาอุปราชอย่างเป็นทางการอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งปรากฏในพระบรมราชาโองการที่โปรดเกล้าฯ พระราชทานขึ้นในโอกาสที่มีการแต่งตั้งนายไชยลังกาขึ้นเป็นที่พระยาลำพูนรัชกาลที่ 3 ได้ทรงมอบหมายให้พระยาเชียงใหม่และพระยาอุปราช เป็นผู้ดูแลว่ากล่าวมิให้เกิดการทะเลาะวิวาทขัดแย้งในหมู่ญาติพี่น้องดังนี้

"....ชาวเมืองลคอรนั้น พญาลคอรกับพญาอุปราชไม่ชอบพอกัน พญาลคอรมีความผิด พญาเชียงใหม่ขอโทษพญาลคอรคงเป็นที่เจ้าเมืองทำราชการต่อไป เมืองลำพูนก็โปรดฯ ใ้ให้นายไชยลังกาเมืองเชียงใหม่เป็นที่พญาลำพูนขึ้นมาใหม่ แลถือญาติพี่น้องจะไม่เป็นปรักทิกัน ให้พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช จัดแจงให้ พญาลคอร พญาอุปราช เมืองลคอร พญาลำพูน พญาอุปราช พญาราชวง ญาติพี่น้องช่วยกันรักษามานเมืองให้พร อนุญาตเป็นสามัคคีธรรม ความนิยมใหญ่จนอยจงใด ถาญาติพี่น้องจะวิวาทแก่งแย่งเกี่ยวของกัน ควบคุมความประการใด ๆ ก็ให้พญาเชียงใหม่ พญาอุปราชเมืองเชียงใหม่ว่ากล่าวระวังตัดสินให้เปนอันสำเร็จแก่กัน โดยฉันทาติ อยาไ้หรววนกันใด....."¹

จะเห็นได้ว่ากรุงเทพฯ ใ้ไม่มีความประสงค์จะเข้าไปแทรกแซงเกี่ยวข้องในกิจการภายในของหัวเมืองล้านนาไทยมากนัก จึงใ้โคมอบหมายให้พระยาเชียงใหม่และพระยาอุปราชทำหน้าที่เป็นผู้นำของแควนทั้งสามทางคานตะวันตกของล้านนาไทย แต่ถึงกระนั้น ก็ยังมีเรื่องทะเลาะวิวาทในระหว่างญาติพี่น้องบางเรื่อง ซึ่งไม่อาจจะตกลงประนีประนอมกันได้ ทำให้กรุงเทพฯ ใ้ต้องทำหน้าที่ว่ากล่าวไกล่เกลี่ยเสียเอง เพื่อมิให้การวิวาทขัดแย้งลุกลามต่อไปจนเป็นเหตุให้เกิดผลเสียหายต่อการปกครองบ้านเมือง

¹ จดหมายเทศุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 17, สารตราเจ้าพระยาจักรี ใ้ถึงเมืองเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง เรื่องตั้งพระยาอุปราช ใ้

พลันตายพลันวาย พระเจ้าเกิดมาเห็นตนแสนตนอย่าห่อหุ้มในไถเห็นหน้าสักคน เฝ้าห่อไถ
 ลมคมอยู่ในนิริยารดแสนมหากลับอย่าห่อไถพนไครจาก แหมกระทำกรรมคราววาสนาเมือง
 อย่าให้สมมุติซึ่งอกบานเฝ้าห่อห่อพลอยวินาศนิมิตหายคร่ำรามเซาทุกวันทุกคืนทั้งภพนี้และ
 ภพหน้า¹ นอกจากนั้นยังน่าจะมีเหตุผลอื่น ๆ อีก นั่นคือสภาพความจำเป็นของบ้านเมือง
 ที่แวดล้อมไปด้วยข้าศึกศัตรู ซึ่งต้องการความร่วมมือกันเป็นอย่างมาก จึงจะสามารถ
 เอาตัวรอดจากภัยอันตรายดังกล่าวได้ และพระยาแก้ววี่ซึ่งเป็นพี่คนโตมีชีวิตอยู่ยืนยาวจนถึง
 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น เป็นผู้ที่มีคลิกเข้มแข็ง จึงสามารถ
 ควบคุมหรือชักชวนความร่วมมือจากน้องรอง ๆ ลงมาหรือญาติพี่น้องอื่นได้โดยสะดวก

อย่างไรก็ตาม หลังจากพระเจ้าเชียงใหม่ยกกำลังถึงพิราลัยไปแล้ว ไทเกิดเหตุทะเลาะ
 วิวาทภายในเมืองเชียงใหม่ ถึงแม้จะมีชะงักงันระหว่างพี่น้องที่มีอยู่ด้วยกันเจ็ดคนก็ตาม กล่าวคือ
 ระหว่างพระยาเชียงใหม่คำพัน ซึ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 2366²
 กับ พระยาราชวงศ์สุวรรณคำมูลบุตรนายพ่อเรือน ญาติพี่น้องกันนั่นเอง สาเหตุที่ทะเลาะ
 วิวาทกันนั้น ไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเกิดจากสิ่งใด แต่จากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ให้สันนิษฐาน
 ได้ว่าสาเหตุที่ขัดใจกันอาจมาจากการแข่งขันระหว่างพระยาเชียงใหม่คำพันและพระยาราชวงศ์
 สุวรรณคำมูล โดยมี พระยาอุปราชพุทธวงศ์ และพระยาเมืองแก้วนอแก้ววี่ ซึ่งเป็นบุตร
 นายพ่อเรือนเช่นกันหนุนอยู่เป็นไต่ กล่าวคือ เมื่อพระยาเชียงใหม่คำพันกลับขึ้นไปเชียงใหม่
 หลังจากลงมาเผ่าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรุงเพท ในโอกาสที่ได้รับการแต่งตั้งเป็น
 พระยาเชียงใหม่แล้ว ก็ไต่ทูลถวายทาน ทุนบำรุงพระพุทธศาสนามากมายหลายประการ
 ในขณะเดียวกันพระยาราชวงศ์สุวรรณคำมูลก็ไต่บริจาค "หีบงาทานเป็นอันมาก"³ ซึ่งในสมัย

¹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ฯ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่
 หน้า 102

² พระมหาอำมาตย์ขิมดี พงศ์ถาวการ เมืองนครเชียงใหม่ ฯ หน้า 97

* บิดาของเจ้าฟ้าชายแก้ว

³ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ฯ ใ.ศ. หน้า 132

ก่อนหน้านั้นไม่เคยปรากฏมาก่อนว่ามีผู้ใดทำบุญมากมายเท่ากับเจ้าเมืองใด

หลังจากเหตุการณ์แล้ว ท่านานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า "ขณะนั้น อุณาการ
เกิดมีไข้ เชือก บานเมืองเป็นกลียุค เหตุว่าเจ้าทั้งสองพระองค์ คือว่าพระปิ่นเจ้านาสุกขาร
และราชวงศ์สุวรรณคำมุลหัดคัมแมนกัน จักเกิดวิพาทยุทธกรรมกับควยกัน" แต่การทะเลาะ
วิวาทดังกล่าวมิได้ลุกลามใหญ่โตต่อไปอีก ควยพระเจ้านครลำปางคงทัพ และพระยานครลำพัน
บุญมายกพล 2,000 และ 1,000 คนขึ้นไปตั้งเมืองเชียงใหม่ระงับเหตุเสียก่อน การวิวาทกัน
เองในคราวนี้ไม่ปรากฏในพงศาวดารข้างกรุงฯ อาจเป็นควยเหตุการณ์ได้ลุกลามใหญ่โต
จนต้องมีใบบอกลงมาแต่อย่างใด และเจ้าพื้นเมืองในวงศ์เจ้าเจ็ดตนในขณะนั้นยังมีชีวิตอยู่หลาย
องค์ ซึ่งทำให้ญาติพี่น้องชั้นลูกหลานลงมายังคงต้องเกรงใจอยู่ เพราะหลังจากเหตุการณ์
เมื่อ พ.ศ. 2366 แล้ว ไม่ปรากฏว่าท่านานพื้นเมืองเชียงใหม่จะเอ่ยถึงการทะเลาะวิวาท
ในท่านองนี้อีก จนพระเจ้านครลำพันบุญมาถึงพิราลัยใน พ.ศ. 2370

5.1.2. พระยานครลำปางนอຍอินท์ถูกกล่าวหาว่าประพฤติกการชั่วร้ายในสมัยรัชกาล ที่ 3

ใน พ.ศ. 2389 พระยาเชียงใหม่ใหม่หาวงศ์ พระยานครลำพันไชยลังกา
โคเชาซื้อกับญาติพี่น้องทั้งสามเมืองกราบบังคมทูลฟ้องร้องลงมาว่า พระยานครลำปางนอຍอินท์
ประพฤติกคนเป็นพาลเสพยาสุรา ไม่เอาใจใส่ราชการบ้านเมืองและยังหาเหตุทะเลาะวิวาท
กับญาติพี่น้องทั้งสามเมืองอีกควย กรุงเทพฯ จึงมีตราให้พระยานครลำปางลงมาแก้กล่าวหา

*

1 คือพระยาเชียงใหม่คำพัน

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ฯ ท่านานพื้นเมืองเวียงใหม่ หน้า 132

2

ก.

3

พระยาประจักษ์จักรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 485

4

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 22, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ

เรื่องตั้งพระยานครลำปาง

ที่กรุงเทพฯ ในระหว่างเดินทางนั้น พระยาพิชัยโยธยงค์ นายน้อยศรีวิชัย นายน้อยกิติ
 นายหนานพรม นายธรรมลังกา นายป่วน และบ่าวไพร่ อีก 20 คนซึ่งเป็นผู้ร่วมคณะเดิน
 ทางของพระยานครลำปาง ได้ไปทอดแหที่หน้าวัดศรีปทุมาริมเมืองนครสวรรค์ แล้วเสกยี่สุรา
 เมามายทำร้ายพระสงฆ์ที่ออกมาห้ามปราม และทำลายทรัพย์สินของของวัดดังกล่าว
 พระยานครสวรรค์ได้มีหนังสือฟ้องร้องลงมาอีกเรื่องหนึ่ง¹

เมื่อทรงทราบและชำระความว่าเป็นจริงก็ทรงพระพิโรธที่พระยานครลำปางน้อยอินท
 ปลอ่ยใหญ่ตีพี่น้องบริวารไปกระทำการข่มเหงพระสงฆ์เช่นนั้น จึงทรงหามิให้พระยานครลำปาง
 เขาเผ่า ดังปรากฏในเอกสารว่า

..... "พญาลศอรกับบุตรหลานจะรู้สึกโทษทั่วเกรงกลัวพระราชอาญาไปมาโดยปกติ
 หากนั้นไม่ ละใหญ่บุตรหลานมากระทำการข่มเหงพระรัตนตรัยที่นับถืออันประเสริฐดังนี้อีก
 พญาลศอรกับบุตรหลานมีความผิดเป็นสองโทษ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงขัดเคืองเนืองนิตย์มาก
 ทรงตรัสติเตียนพญาลศอรต่าง ๆ ห้ามไม่ให้พญาลศอรเขาเผ่าหูลละออง ฯ"²

จากเหตุการณ์ครั้งนั้นยังทำให้รัชกาลที่ 3 ทรงแค้นพระทัยว่าพระยานครลำปางน้อยอินท
 ก็คงประพฤติตัวในทำนองเดียวกันในขณะที่อยู่เมืองนครลำปางสมตามคำฟ้องร้องของญาติพี่น้อง
 ที่มั่งมา นับว่าพระยานครลำปางขาดคุณสมบัติของอุปการครองเมือง ซึ่งกรุงเทพฯ ดังเกณฑ์
 ไว้ในคานความประพฤติสมควรจะได้รับการลงโทษถึงขั้นถูกถอดออกจากที่เจ้าเมือง แต่
 พระยาเชียงใหม่หม่อมหลวงศักราชบุตรของพระราชทานพดด้วงขึ้นไวกว้างหนึ่งก่อน จึงโปรดเกล้า ฯ
 ให้โอกาสแก่พระยานครลำปาง และพระราชทานพระบรมราโชวาทสั่งสอนให้ประพฤติตัวใหม่
 จะใดเกิดความสงบและความสามัคคีในระหว่างญาติพี่น้องทั้งสามเมือง ซึ่งทรงบำอยู่เสมอใน
 พระบรมราโชวาทว่า

..... ให้พญาลศอรกับพญาอุปราช พญาราชวง พญารัตนเมืองแก้ว พญาราชบุตร

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 30, เรื่องพระยานครลำปางกับ
พระยาพิชัยโยธยงค์ประพฤติกการชั่วร้าย

ประนีประนอมกันตามฉันทภูมิตนุญน้อย มีราชการสิ่งใดก็ไปรักษาหรือจงพรอมมูลเป็นสามัคคีรส
นำหนึ่งใจเดียวกัน อย่าให้ความรังเกียจถือเปรียบแก่งแย่งให้เป็นที่วิวาทเกิดความ เคืองไค
ฝ่าละออง ฯ แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งไค...."¹

แต่หลังจากนั้นไม่นาน กล่าวคือในปี 2391 พระยาเชียงใหม่ กล่าวโทษต่อรอง
พระยานครลำปางลงมาอีกว่า พระยานครลำปางนอญอินทยังคงประพฤติชั่วเช่นเดิม ทั้งเมื่อ
พระยาเชียงใหม่ พระยาอุปราศ ญาติพี่น้องว่ากล่าวตักเตือนก็ไม่ฟัง และทำการซัดขึ้นจนเกือบ
จะมีเรื่องลุกลาม ดังคำกราบบังคมทูลของพระยาอุปราศ เมืองเชียงใหม่ว่า

".....พญาเชียงใหม่ในหาพญาลคอร พญาอุปราศ พญาราชวง ญาติพี่น้องเมือง
ลคอรมาจะว่ากล่าวห้ามปรามมิให้พญาลคอร เสพสุราและจะสมัครสมานให้กับญาติพี่น้องทั้งปวง
พญาอุปราศ พญาราชวง พญารัตนเมืองแก้ว พากันมาณ เมืองเชียงใหม่ แต่พญาลคอรซัดเสีย
หามาไม่ เกณคนเตรียมไว้นั้นจะคิดการอย่างไรไม่ทราบ พญาเชียงใหม่จึงให้พญาอุปราศ
คุมไพร่พันคนไปเอาตัว พญาลคอรแล้วจึงยอมมาโดยดี แล้วพญาลคอรหนีกลับไปเมืองลคอรอีก"²

ในครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้พระราชทานโอกาสให้อีกต่อไป เมื่อเห็น
ว่าพระยานครลำปางนอญอินทไม่ยอมเลิกประพฤติชั่วไม่เหมาะสม ทั้งยังก่อเหตุเดือดร้อนวุ่นวาย
อันเป็นการทำลายความสงบภายในของหัวเมืองทั้งสามขึ้นอีก จึงทรงให้พระราชอำนาจ เค็ดขาด
ให้ถอดพระยานครลำปางนอญอินทออกเสียจากที่เจ้าเมืองเป็นการลงโทษ ดังพระราชดำรัสว่า

"...พญาลคอร เป็นคนอันซนพาลสันดานหนาไปควยอกุศล ไม่รู้จักคุณแลโทษสิ่งอันเป็น
ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ประพฤติการทุจริตตั้งแต่ประณวีย์ ตลอดจนจนถึงวินัยเป็นที่
สุด ไม่ละเว้นเป็นคนจายากสอนยาก คนเช่นนี้ถึงจะมีชีวิตอยู่ก็ไม่มีค่าหาประโยชน์
พี่น้องทั้งปวงที่เป็นคนดี ๆ ไม่ ตายไปก็จะมีแต่อบายภูมิเป็นเบื่องหน้า พญาลคอรไม่เกรงกลัว
พระราชอาญาหลวงพระราชโองวาทังนี้มีความผิดเป็นขอโทษ โปรดเกล้า ฯ ให้ถอด
พญาลคอรออกเสียจากที่เจ้าเมือง เอาตัวไว้ ณ กรุงเทพฯ ฯ ในรู้สึกโทษตัว...."³

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 30 เรื่องพระยานครลำปางกับ
พระยาพิชัยบุญไธยศ ประพฤติการชั่วร้าย

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 22, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีว่า
เรื่องตั้งพระยานครลำปาง

³ ข.

การฟ้องร้องพระยานครลำปางน้อยอินทนั้นน่าจะสงสัยว่าอาจเกิดจากความไม่ชอบพอกัน เป็นส่วนต้วระหว่างพระยานครลำปางและพระยาเชียงใหม่แห่งหนึ่ง กับพระยาอุปราชเมือง เชียงใหม่* การที่กรุงเทพฯ ปล่อยให้พระยานครลำปางน้อยอินทออกจากที่เจ้าเมืองนครลำปาง จึงดูประหลาดว่า กรุงเทพฯ เขาขวางฝ่ายพระยาเชียงใหม่และพระยาอุปราชเมืองเชียงใหม่ แต่กรุงเทพฯ จำต้องใช้วิธีการรุนแรงกับพระยานครลำปางน้อยอินท เพราะพระยานครลำปาง น้อยอินทมีฐานะเป็นเจ้าเมือง ซึ่งจะตองปกครองบ้านเมืองให้สงบราบคาบ อันหมายถึงว่า บ้านเมืองนั้น ๆ ปราศจากโจรผู้ร้าย ราษฎรสามารถทำมาหากินได้อย่างปกติสุข แต่เมื่อ พระยานครลำปางมาประพฤติดื้อฉ้อเสีย ย่อมมีผลกระทบกระเทือนไปถึงการปกครองภายใน ด้วย เพราะถ้าเจ้าเมืองไม่สามารถจะเป็นที่พึ่งของราษฎรในบ้านเมืองได้ ราษฎรก็อาจจะ หลบหนีไปอยู่เมืองอื่นที่เห็นว่าดีกว่าได้ โดยเฉพาอย่างยิ่งรัชกาลที่ 3 ทรงเกรงว่า ถ้าเกิดลาลงวนวายนั่นในหัวเมืองล้านนาไทยเมืองใดเมืองหนึ่งเพราะเจ้าเมืองปกครองไม่ดี แลว ราษฎร อาจจะหลบหนีเขาไปในดินแดนพม่าซึ่งอยู่ใกล้เคียงได้¹

การแทรกแซงจากพม่าจึงอาจบังเกิดขึ้นอีกในล้านนาไทย

* เพราะพระยานครลำปางน้อยอินทไม่ยอมให้ความร่วมมือกับพระยาเชียงใหม่แห่งหนึ่ง ตั้งแตครั้งมหาวงศ์ยังดำรงตำแหน่งเป็นอุปราชเมืองเชียงใหม่ กล่าวคือ เมื่อ พ.ศ. 2381 พระยาเชียงใหม่พททวงศ์ได้ให้พระยาอุปราชมหาวงศ์คุมกองทัพไปโจมตีเมืองบุ เมืองสาคร เมืองทวน เพื่อป้องกันมิให้พม่าเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยในเมืองทั้งสามอย่างถาวร ปรากฏว่าพระยานครลำปางน้อยอินทไม่ใคร่ส่งกองทัพไปร่วมด้วย ทั้ง ๆ ที่เมืองนครลำปางเป็นเมือง ใหญ่ และมีกำลังคนมากในอันดับรองลงมาจากเมืองเชียงใหม่ นับว่าผิดไปจากสมัยก่อนที่กองทัพ ทั้งสามเมืองจะร่วมมือกันในการโจมตีพม่าทุกครั้ง

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 22, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ
เรื่องตั้งพระยานครลำปาง

ถึงกระนั้น รัชกาลที่ 3 ยังทรงให้โอกาสแก่พระยานครลำปางน้อยอินท์ โดยพระราชทานพระบรมราโชวาทสั่งสอนพระยานครลำปางให้แก้ไขข้อบกพร่องในด้านความประพฤติของตนเองเสีย แต่เมื่อพระยานครลำปางยังคงประพฤติเช่นเดิมอีก ทั้งยังก่อเหตุวิวาทในเมืองลำปาง รัชกาลที่ 3 จึงทรงทรงให้อำนาจเค็ดชาตออกพระยานครลำปางออกเสียจากที่เจ้าเมือง เพื่อมิให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่เจ้าผู้ปกครองเมืองอื่น ๆ ต่อไป ทั้งยังทำให้เจ้านายผู้ปกครองหัวเมืองล้านนาไทยโคตรระหัดในอำนาจของกรุงเทพ ฯ ที่จะควบคุมหัวเมืองพระราชทานนาไทยอีกด้วย

5.2. การแข่งขันอำนาจในเมืองน่าน

ในคราวราชการ เมืองเชียงรุ่งสืบสองปีมาเมื่อ พ.ศ. 2391 * มีเหตุการณ์บางอย่างที่ถือว่า พระยาหอหน้ากับพระยาน่าน ** ไม่สามัคคีกันในการทำการราชการ โดยที่พระยาหอหน้าได้พยายามหาหลักฐานยืนยันให้ทางกรุงเทพ ฯ เขาใจว่า พระยาน่านไม่เต็มใจที่จะกวาดต้อนครอบครัวเมืองสืบสองปีมาไว้เมืองน่าน เพราะพระยาน่านมีความสนิทสนมและได้ทำสัญญาเป็นไมตรีกับมหาไชยเจ้าเมืองพง โดยพระยาหอหน้าได้ลอบส่งหนังสือแผ่นเงินอันเป็นหนังสือสัญญาที่มหาไชยทำไว้กับพระยาน่าน และหนังสือมหาไชยที่มีมาถึงพระยาน่านขอครอบครัวที่ตกค้างอยู่ในเมืองน่านกลับส่งไปให้ทางกรุงเทพ ฯ โดยพระยาน่านไม่ทราบเรื่องกรุงเทพ ฯ จึงทราบความนับว่า พระยาหอหน้ามีเจตนาเช่นไรในการทำการครั้งนี้ ดังปรากฏในหลักฐานว่า

....."แลราชการทางเมืองเชียงรุ่งครั้งนี้ พญาน่านกับพญาหอหน้าต่างคนต่างจะชิงเอาความชอบ พญาพิไชยความอยู่แล้ว ซึ่งพญาหอหน้าลอบส่งหนังสือให้หลวงเมืองถ้อยลงไปบอกกับพญาน่านในเรือนักโดยใจพญาหอหน้าปรารถนาจะให้เห็นความว่าพญาน่านกับมหาไชยพวกหัวเมืองลื้อได้ทำหนังสือสัญญาไว้ด้วยกัน แล้วเชิญคนไปมาให้นับสิ่งของรักใคร่สนิทสนมกับ

* โปรดดูรายละเอียดในบทต่อไป

** พระยาน่านในขณะนั้นคือ พระยาน่านมหาวงศ์ ครองเมืองน่านในระหว่าง

อยู่ การที่จะคิดไปเอาคร อมครวหัวเมืองลื้อนั้น พญาหอหนาเป็นคนเจ็บร อนควยราชการ แต่
สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงสงสัยพระทัยอยู่ว่า พยานานกับพญาหอหนาจะไม่สามัคคี สักกัน..."¹

อย่างไรก็ตาม ควยเหตุที่ทางกรุงเทพฯ ไม่ต้องการจะให้เกิดการแตกแยก หรือการ
ทำราชการแบบแก่งแย่งแข่งดี เพราะเกรงว่าจะทำให้เสียราชการมากกว่า โดยเฉพาะอย่าง
ยิ่งจากพระบรมราโชวาทของรัชกาลที่ 3 ที่พระราชทานแก่เจ้าเมือง และเจ้านายสำคัญ ๆ
ในโอกาสที่มีการแต่งตั้งโยกย้ายหรือเปลี่ยนแปลงตำแหน่งเจ้าชั้น 5 ใบ ในหัวเมืองล้านนาไทย
ก็ทรงบำทตลอดมาถึงเรื่องความสามัคคีในหมู่เจ้านายญาติพี่น้องทั้งหลาย ดังนั้น การที่
พระยาหอหนาพยายามทำราชการแข่งขันกับพระยานานในราชการครั้งนี้ ถึงแม้ในบางส่วนอาจ
จะทำให้ทางกรุงเทพฯ ได้รับความประโยชน์ แต่ถากรุงเทพฯ หนึ่งเสีย การแก่งแย่งแข่งดี
ระหว่างพระยาหอหนาและพระยานานก็อาจจะลุกลามต่อไป ซึ่งจะนำความยุ่งยากมาสู่เมือง
น่านในภายหลัง เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงมีคำสั่งให้พระยาพิชัยเร่งยกกองทัพเมืองพิชัยและ
เมืองแพร่ไปช่วยราชการเมืองเชียงรุ้ง สิบสองปันนา โดยเร็ว และกำชับกำชาพระยาพิชัยขึ้น
ไปว่า

....."แลพญาพิไชยเป็นผู้ใหญ่ โปรคเถลา ๑ ให้ขึ้นไปคิคราชการทางเมืองน่าน
ครั้งนี้ การจะสำเร็จได้ก็เพราะพญาพิไชย ถาพยานานกับพญาหอหนาราวฉานไม่ชอบกัน ก็
อย่าให้พญาพิไชย เขาควยฝ่ายข้างโน้นข้างนี้ ไวตัวให้ปานกลางว่ากล่าวไกลเกลี่ยทั้ง 2 ฝ่าย
ให้ประนีประนอมพรอมมูลตามฉันทใจใหญ่ผู้น้อย ช่วยกันปรึกษาหารือคิคราชการทางเมืองเชียงรุ้ง
เอาแต่โดยคุณคร อมครวพวกลื้อมาใส่บานเมืองตามกระแสพระร าชดำริห์ในทองตรา ซึ่งโปรค
เถลา ๑ ขึ้นมาแตกอน สุดแต่ให้พญาพิไชยคิคว่านอนปรนไนไครราชการจงใด"

พระยาพิไชยจึงมีฐานะเหมือนกับเป็นชาหลวงที่กรุงเทพฯ ๑ จัดส่งขึ้นไปเพื่อให้เป็นคน
กลางคอยไกลเกลี่ย อันเป็นวิธีการแก้ปัญหาอย่างหนึ่งของกรุงเทพฯ ๑ เมื่อเกิดการวิวาท

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 52, ร่างจดหมายเจ้าพระยาบดินทร ๑
ถึง พระยาพิไชยให้ปรึกษาหารือราชการทัพเมืองเชียงรุ้งกับพระยานาน

ซึกแยงระหว่างเจ้านายญาติพี่น้องในเมืองนั้น ๆ ดังนั้น นอกจากจะทำหน้าที่ใกล้เคียงและ
 ระวังข้อพิพาทระหว่างคูกรณีแล้ว พระยาพิไชยยังทำหน้าที่รักษาดลประโยชน์ทางการเมือง
 ของกรุงเทพฯ ในเรื่องราชการเมืองเชียงใหม่ มิให้เมืองน่านปฏิบัติการผิดพลาดในราชการ
 ครั้งนี้อีกด้วย การทะเลาะวิวาทกันเองในระหว่างเจ้านายญาติพี่น้องในหัวเมืองต่าง ๆ ของ
 ลานนาไทยเป็นการเปิดโอกาสให้กรุงเทพฯ สามารถควบคุมหัวเมืองในลานนาไทยได้อย่าง
 ใกล้ชิดมากขึ้น

ปัญหาเกี่ยวกับพม่าและพระราชาณาเขตคานเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ปัญหาเรื่องพม่าและการป้องกันภัยจากพม่ามีความสำคัญมากสำหรับไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพราะพม่ายังแสดงท่าทีเป็นปฏิปักษ์ต่อไทยอยู่ แม้ว่าในบางระยะพม่าพยายามจะดำเนินการบางอย่างให้ไทยคิดว่าพม่าได้เปลี่ยนที่ท่าจากการเป็นศัตรูมาเป็นมิตรกับไทยแล้ว แต่หลังจากนั้นไม่นาน ไทยก็สามารถพิสูจน์ได้ทุกครั้งว่า พม่ามิได้มีเจตนาที่จะเป็นไมตรีกับไทยโดยบริสุทธิ์ใจ นอกจากนี้พม่ายังคงมีความยึดมั่นว่าไทยเป็นศัตรูสำคัญ และพยายามจะเรียกรองคินแดนที่พม่าถือว่าไทยแย่งชิงไปจากพม่ากลับคืนไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งลานนาไทย ด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามแต่โอกาส กล่าวคือ วิธีการใช้กำลังโจมตี และวิธีการเจรจาความเมืองแบบมีเล่ห์เหลี่ยม ไทยจึงยังไม่ยอมไว้อภัยพม่า และเพื่อเป็นการป้องกันอันตรายจากพม่ามิให้มาถึงไทยได้อย่างรวดเร็ว ไทยจึงได้จัดตั้งเมืองหนาคานและตระเตรียมกำลังคนไว้ให้พรอมมูลอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางคานเหนือ เพื่อรับมือภัยจากพม่าที่อาจเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา

ในตอนปลายรัชกาลที่ 3 ไทยได้เปลี่ยนฐานะจากการเป็นฝ่ายตั้งรับศึกจากพม่าตั้งแต่รัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 มาเป็นฝ่ายรุกเข้าไปในเขตชายแดนของพม่าบ้าง ทั้งนี้เพื่อตัดกำลังและกำจัดแหล่งสะสมเสบียงอาหารมิให้เหลืออยู่เป็นปัจจัยส่งเสริมความเข้มแข็งของพม่าให้มาโจมตีไทยได้อีกต่อไป ซึ่งในขณะเดียวกัน กำลังคนของพม่าเหล่านั้น จะถูกกวาดต้อนเข้ามาในเขตไทย เพื่อนำมาเสริมสร้างความมั่นคงของดินแดนรอบนอกอันเป็นเสมือนแนวปราการชั้นแรกในการป้องกันพระราชาณาจักร แต่แผนการดังกล่าวไม่อาจดำเนินไปเป็นผลสำเร็จโดยสมบูรณ์ เพราะการคาดหมายบางประการของทางกรุงเทพฯ ผิดพลาด ประกอบกับการหย่อนความสามัคคีและการดำเนินงานที่ล่าช้าของเจ้านายในหัวเมืองลานนาไทย ด้วยเหตุนี้ปัญหาซึ่งเกี่ยวข้องกับพม่าบางประการที่ยังทำไม่สำเร็จในตอนปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 3 จึงตกทอดไปเป็นภาระหน้าที่ในสมัยรัชกาลที่ 4 ต่อไป

1. ปัญหาเกี่ยวกับพม่า

1.1. พม่าพยายามดำเนินการเป็นไมตรีกับไทยในสมัยรัชกาลที่ 1

หลังจากที่พม่าและไทยทำการรบพุ่งต่อสู้กันมาเป็นเวลานาน ในบางช่วงเวลาของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีหลักฐานปรากฏว่าพม่าได้พยายามติดต่อกับไทยเพื่อขอสงบศึกและเป็นไมตรีไมตรีหลายครั้ง แต่การไม่สำเร็จลุล่วงไปได้ เพราะไทยและพม่าเป็นชาติศัตรูทำสงครามชั้บเกี่ยวกับมาช้านานจนไทยไม่อาจจะวางใจในท่าทีของพม่าได้ ในระยะเวลาอันสั้นก็ยังมิมีหลักฐานบางประการที่เชื่อว่าพม่ามีเจตนาไม่สุจริต และไม่คิดจะเป็นไมตรีกับไทยอย่างแท้จริง การเจรจาที่พม่าคิดขอเป็นไมตรีมา ฝ่ายไทยพิจารณาแล้วรู้สึกว่าการขอเป็นไมตรีนั้นไม่จริงใจ แอบแฝงอยู่ทั้งนั้น ไทยและพม่าจึงมิได้มีความสัมพันธ์อันดีต่อกันในฐานะมิตรประเทศ ตราบจนพม่าถูกอังกฤษยึดครองใน พ.ศ. 2428

การเจรจาความเมืองครั้งแรกซึ่งมีที่ว่าพม่าและไทยเกือบจะตกลงเป็นไมตรีกันได้นั้น เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2327 ไม่ปรากฏว่ามีหลักฐานเอกสารโดยตรง แต่พบจากการอ้างถึงในหนังสือถึงพระยาตากษัตริย์ตอบพม่า ในคราวที่พม่าขอเป็นไมตรี เมื่อ พ.ศ. 2336 ว่า

"เมื่อปีมะโรง ทัพราช 1146 พม่ากับไทยก็ไต่เจรจากันในตำบลฉะเชิงวิญ ปลายน้ำปิลอก ตำบลด่านพระเจดีย์สามองค์ ว่าจะเป็นทางพระราชไมตรีจนถึงใต้โพธิ์ทองตอบแทนกัน ในเดือนนั้นพม่าก็มาจับเอาคนทางเมืองเพชรบุรีไป 9 คน ครั้นถึงราช 1147 พระเจ้าอังวะก็ยกทัพมา ฝ่ายกรุงเทพฯ ตั้งอยู่ในการอุปการะราชการ พวกพลทั้งสองฝ่ายเพื่อจะให้เป็นชีวิตอันตราย จึงให้หาชนสหาย ทองสิ่งสูง ซึ่งเป็นพม่าด้วยกันถือหนังสือออกมาว่ากล่าวกันทั้ง"¹

* การเจรจาความเมืองระหว่างพม่าและไทยในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ภายหลังจากที่ไทยและพม่ายังเป็นชาติศัตรูกัน การติดต่อเจรจาก็เป็นไปในรูปของการมีหนังสือโต้ตอบไปมาระหว่างเจ้าเมืองหน้าด่านของไทยและพม่าคือ เจ้าเมืองตากษัตริย์ และเจ้าเมืองเมะตะมะ

** สงครามอาคณญา พ.ศ. 2328

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1155 เล่มที่ 1. หนังสือพระยาตากษัตริย์ตอบเจ้าเมืองเมะตะมะเรื่องจะเจริญทางพระราชไมตรีต่อกัน

จากเอกสารข้างต้นทำให้คาดหมายได้ว่า พม่าอาจจะเพียงแต่ต้องการหยั่งเชิงดูท่าทีของไทยก่อนว่าจะยินยอมเป็นไมตรีโดยดีหรือไม่¹ "โคโหของคอบแทนกัน" นั้น พม่าอาจจะนำไปตีความว่าที่ไทยยอมรับไมตรีแต่โดยดีเป็นเพราะจะไทยเพิ่งผลิตแผ่นดินใหม่ยังไม่มี ความมั่นใจในกำลังความเข้มแข็งของตนเอง เมื่อพม่ามาเจรจากับเมืองไพบร์ประเทศทั้งสองนั้นเป็นไมตรีทางไทยจึงยอมรับ หรือมิฉะนั้น การติดต่อกครั้งนี้ ในคราวแรกพม่าอาจต้องการจะเจรจากับเมืองโคยสุริทิจ แต่หลังจากที่พระเจ้าปะดุงทรงมีชัยชนะเหนือฉนวนยะไซในปี 2327 แล้วพระองค์ อาจจะเปลี่ยนพระทัยใหม่ และทรงเล็งเห็นว่า ในเวลาที่พม่ากำลังมีพลังอำนาจแข็งแกร่งเช่นนี้ ควรจะเร่งรีบยกกำลังเข้าโจมตีทำลายไทยให้ย่อยยับลงไปเพื่อเป็นการแสดงพระเดชานุภาพของพระองค์ จะดีกว่าการเจรจาสงบไมตรี ทั้งพม่าคงตีความว่าไทยกำลังอยู่ในสภาพอ่อนแอ เพราะผลิตแผ่นดินใหม่ได้ไม่นาน จึงเพียงเวลา 8 เดือน หลังจากที่เอาชนะยะไซได้ พระเจ้าปะดุงก็ทรงกรีธาทัพใหญ่ตั้งรบู่ในพงศาวดารพม่าว่ามีจำนวนแสนกว่า¹ เข้าโจมตีไทยโดยมิได้คำนึงถึงการเจรจากับเมืองไพบร์ใน พ.ศ. 2327 เลย

พม่าได้ติดต่อขอเป็นไมตรีกับไทยอีกใน พ.ศ. 2336 โดยให้เนรปาะยัณีสชาวพม่าและพญาปรากฏรามัญ ชาวมอญถือหนังสือเข้าเมืองเมะตะมะเซามา ขอความสำคัญในหนังสือคือขอให้ไทยและพม่าเป็นไมตรีกัน² ไทยตอบออกไปว่า ถ้าพม่าต้องการจะเป็นไมตรีโดยแท้จริงแล้ว ให้แต่งขุนนางพม่าเป็นทูตมาพบกับขุนนางไทยผู้ใหญ่ที่ถูกต้องกว่าคือนโปเมอคราวเสียกรุงกับพระสงฆะเข้ามาในถูกทอง³ หลังจากนั้นแล้วปรากฏหลักฐานเอกสารว่า มีการโต้ตอบไปมาถึงเรื่องการเป็นไมตรี ระหว่างเจ้าเมืองกาญจนบุรี และเจ้าเมืองเมะตะมะอีกหลายครั้งใน

¹ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พงศาวดารพม่า เล่ม 2 หน้า 202

² จดหมายเทศุรชกาลที่ 1 จ.ศ. 1155 เลขที่ 5, หนังสือมาถึงพระยาภาณุอนบุรีว่าควย ไททางฝ่ายทางช่วยกันรักษาความสงบชายเขตรแดน

³ จดหมายเทศุรชกาลที่ 1 จ.ศ. 1155 เลขที่ 1 หนังสือพระยาภาณุอนบุรีตอบเจ้าเมืองเมะตะมะ เรื่องจะเจริญทางพระราชไมตรีต่อกัน

พ.ศ. 2337¹ ถึง 2338² ส่วนใหญ่เป็นความเกี่ยวกันด้วยเรื่องการจะส่งทูตทูตมา
เจรจาใหญ่ถูกต้องตามแบบแผนของแต่ละฝ่าย และอาจมีการเรียกร้องหรือการตั้งข้อ
เสนอด่าง ๆ ซึ่งทั้งไทยและพม่ายังไม่อาจทำความเข้าใจกันได้ ใน พ.ศ. 2338 นั้นเอง
พม่าก็ยกกองทัพไปตีเชียงใหม่³ การเจรจาความเมืองจึงหยุดชะงักลงอีกครั้งหนึ่ง

จากตัวอย่างทั้งสองข้างต้นไทยจึงไม่อาจจะวางใจพม่าได้ เพราะหลังจากการ
เจรจาความเมืองทั้งสองครั้ง พม่าก็ยกกำลังเข้าโจมตีพระราชอาณาจักร ทำให้เห็นว่าพม่า
ไม่ต้องการจะเป็นมิตรกับไทยจริง การเจรจาต่าง ๆ นี้ ฝ่ายไทยคาดหวังมาเพียงแต่ต้องการ
แสวงหาวิธีการจะเข้ามาสืบสวนหาหรือสืบราชการอันจะเป็นประโยชน์ต่อพม่าในการทำสงคราม
กับไทยต่อไป เพราะไทยและพม่ามีสาเหตุที่จะต้องเป็นศัตรูต่อกันอย่างรุนแรงอยู่แล้ว กล่าวคือ
การที่ไทยสามารถตั้งตัวขึ้นมาได้หลังจากถูกพม่าโจมตีทำลายอย่างยับเยินในคราวเสียกรุงครั้งที่ 2
และสามารถเอาชนะกองทัพพม่าที่ยกมาโจมตีได้ทุกครั้งไป* เป็นเหตุให้พระเจ้าแผ่นดินพม่าต้อง
เสื่อมเสียพระเกียรติยศที่ไม่อาจจะเอาชนะไทยได้ คงเป็นเหตุให้พม่าโกรธแค้นไทยไปอย่างหนึ่ง

เหตุผลข้างต้นนี้ยังไม่สำคัญเท่ากับเหตุอีกประการหนึ่งคือ การที่ไทยได้ขยายอิทธิพล
เข้าไปในเขตหัวเมืองขึ้นของพม่า ซึ่งเป็นหัวเมืองลาวทั้งทางฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกของ
แม่น้ำโขง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวเมืองในลานนาไทย ซึ่งเคยตกอยู่ภายใต้อำนาจพม่ามาเป็น
เวลานานจนพม่าถือเป็นดินแดนส่วนหนึ่งในอาณาจักรได้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงเทพฯ
ทำให้พม่าโกรธไทยและไม่ยอมละความพยายามที่จะโจมตีคืน แม้จนเมื่อยังทำการไม่ได้ พม่ายัง
เคยเขียนหนังสือไทยให้คืนดินแดนซึ่งพม่าถือว่าเป็นของตนเสีย ดังใน พ.ศ. 2340 พม่าได้นำ

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1156 เลขที่ 3 ใบบอกพระยาภาคอุบลราชธานี
หนังสือพม่าเข้ามาหาไทย และจดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1156 เลขที่ 8, หนังสือ
พระยาภาคอุบลราชธานีบอกเมืองเมะตะมะว่าด้วยการที่จะเจริญทางพระราชไมตรีต่อกัน

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1157 เลขที่ 5, สำเนาจดหมายอักษรมหาเสนาบดี
ตอบไปเมืองเมะตะมะ

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 หน้า 245

* กล่าวคือ ตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี จนถึงสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งพม่าได้ยกกองทัพ
เข้าโจมตีในระหว่าง พ.ศ. 2328 - 2330

หนังสือมาชวนไว้ที่คานเมืองกาญจนบุรีในหนังสือนั้นอ้างว่าอังกฤษจะเข้าช่วยพม่าทำสงครามกับไทย เพราะฉะนั้น พญาเจง พญาทวาย พญาเชียงใหม่ เมืองเวียงจันทน์ เมืองหลวงพระบาง เป็นชาคนเก่าของเราเก็บเอาไว้นั้นก็ความหนึ่ง ถ้ามีสงครามเหล่านี้ไปทแยงทวารกองทัพอังกฤษพร้อมอยู่แล้วจะยกเขามาตีกรุงศรีอยุธยาให้ได¹ ความข้อนี้เมื่อไทยจับพม่าที่ยกมาตีหัวเมืองขึ้น เมืองเชียงใหม่ได้ พม่าที่ถูกจับให้การว่า พระเจ้าอังวะจะเกณฑ์กองทัพยกมาตีเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง อังกฤษจะเอาสลับกำปั่นเขามาขบวนทะเล ในครั้งนั้นไทยเกรงอังกฤษจะเข้ากับพม่าจริง จึงนอกจากจะเกณฑ์กองทัพรักษาตามเมืองหน้าด่านต่าง ๆ แล้ว ยังโปรดให้มิตรออกไปบอกกองทัพในไทยให้พร้อมเข้าช่วยด้วย² ภายหลังเมื่อทรงทราบว่า ความข้างต้นดังกล่าวไม่เป็นความจริง จึงได้โปรดให้มิตรออกไปบอกเลิกคำขอเสีย ด้วยเหตุที่พม่าทำให้ไทยไม่วางใจจากการเจรจาความเมืองหลาย ๆ ครั้งที่ผ่านมา เมื่อพม่าแต่งทูตถือหนังสือเสนาคือเขามาทางเมืองกาญจนบุรีจะขอเจริญทางพระราชไมตรีอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2345 จึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดให้พระยากาญจนบุรีจับใส่ทูตพม่าออกไปเสียด้วยเกรงจะมากุลาคเลาบานเมืองอีก³

๔.๖ พม่าสร้างสถานการณ์ให้ไทยระแวงลานนาไทยว่าจะเอาใจออกห่าง

เมื่อพม่าโจมตีไทยไม่สำเร็จใน พ.ศ. 2328 แล้ว พม่าโคตรความประสงค์ตั้งแต่เดิมมีไทยเป็นเป้าหมายสำคัญเป็นมุ่งโจมตีดินแดนใกล้เคียงที่เคยตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพมามาก่อน คือ ลานนาไทย สลับกันไปกับการเจรจาความเมืองในทำนองต้องการจะผูกไมตรีกับไทย ลานนาไทยจึงถูกกองทัพพม่ารุกรานอยู่เสมอ ถึงแม้จะมีได้ประสบความสำเร็จ

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1159 เลขที่ 2, หนังสือเจ้าเมืองเมะตะมะ ถึงเสนาคีผู้ใหญ่ฝ่ายไทยให้ส่งพระยาเจง พระยาทวายคืน

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1
หน้า 259 - 260

³ ก. หน้า 284

ใน พ.ศ. 2330 พ.ศ. 2338 และ พ.ศ. 2345 จนถึง พ.ศ. 2351 พม่าก็เปลี่ยนที่ท่าว่า
จะเป็นมิตรกับไทยอีก โดยมีหนังสือเสนาบศกรุงอังวะ ให้พญาอินทจักร และอากาศนยี เป็นผู้
ถือมาพร้อมกับเอาตัวพญาพิมสาร และไพร่ 14 คนกับแผนทองสิงของ 11 หีบ ส่งเข้ามาที่กรุงเทพฯ
เจรจาว่าสิ่งของเหล่านี้ เป็นบรรณาการของพระเจ้าเชียงใหม่แต่งไปถวายพระเจ้าปะดุง จะ
ขอเอาเมืองเชียงใหม่อีกกลับไปขึ้นแก่พม่าอย่างเดิม แต่พระเจ้าปะดุงมีพระราชประสงค์จะให้พม่า
และไทยเป็นไมตรีกัน จึงไม่ยอมรับบรรณาการจากเมืองเชียงใหม่ และยังไต่ส่งตัวพญาพิมสาร
กับศุภอักษรของพระเจ้าเชียงใหม่เข้ามาถวายด้วย¹

ขอล่าวหาของพมามาต่อพระเจ้าเชียงใหม่ครั้งนี้ เป็นเรื่องร้ายแรง เพราะ
ลัทธิไทยโคตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่ามาเป็นเวลานาน เพิ่งจะหันมาสนิทกับไทย
ด้วยกันในระยะเวลาอันสั้น ทั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งมีความสัมพันธ์ในเชิงเครือ
ญาติกับพระเจ้าเชียงใหม่อย่างสนิทแน่นแฟ้น สิ้นพระชนม์เสียตั้งแต่ พ.ศ. 2346² ซึ่งสอดคล้อง
กับข้อความในศุภอักษรที่พม่าอ้างว่าพระเจ้าเชียงใหม่ทำขึ้น ตรงที่กล่าวถึงความจำเป็นที่
เชียงใหม่จะขอกลับไปขึ้นกับกรุงอังวะว่า "บัดนี้เจ้าหอหนาตายแล้ว บุตรเจ้าหอหนาทั้งสอง
แลพญากลาโหมปลัดหลวง และขุนหลวงทั้งปวง 40 เศษ หาไทยมิได้ก็หาเสีย แล้วยังเมียเจ้า
อุปราชก็ยังไม่ได้เป็นหอเป็นเรือน เป็นอันรอนอันใหม่ไม่มันไม่เที่ยงสถานหนั้ไหวอยู่เป็นนิจ"³

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1170 เลขที่ 1, สำเนาแปลหนังสือเสนาบศเมืองอังวะ
ถึงอัครมหาเสนาบศไทยเรื่องพระเจ้าเชียงใหม่ส่งศุภอักษร กับเครื่องราชบรรณาการไปถวาย
พระเจ้าอังวะ

* กรมพระราชวังบวรฯ ไต่สนทนากับศรีอินชา น้องสาวพระเจ้าเชียงใหม่กาวิละเป็น
ชายาทั้งแต่ยังเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 หน้า 298

³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1170 เลขที่ 1, สำเนาแปลแผนทองศุภอักษร
เมืองเชียงใหม่ส่งไปถวายพระเจ้าอังวะ

จึงอาจเป็นไปได้ที่กรุงเทพฯ จะตั้งข้อสงสัยว่าพระเจ้าเชียงใหม่จะเปลี่ยนท่าทีและหันไป
สวามิภักดิ์ต่อพม่าตามเหตุผลข้างต้นดังกล่าวมาแล้ว

แต่อีกนัยหนึ่ง เมื่อพิจารณาถึงความเปลี่ยนแปลงเดิมของพระเจ้าเชียงใหม่ที่ได้อพยพย้าย
กับพม่าอย่างเข้มแข็งตลอดมาจนรัชกาลที่ 1 ไค้โปรดเกล้าฯ พระราชทานเกียรติยศเลื่อนตำแหน่ง
จากที่พระยาเชียงใหม่ให้เป็นพระเจ้าเชียงใหม่เป็นการตอบแทน ย่อมเป็นการยากที่ทางกรุงเทพฯ
จะเชื่อว่าพระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งถึงพร้อมด้วยเกียรติยศแล้วจะเปลี่ยนท่าทีไปในระยะเวลาอันรวดเร็ว
นอกจากนี้การเจรจากับพม่าแต่ละครั้งที่ผ่านมา ไทยก็จับได้ทุกครั้งว่าไม่สุจริต
เมื่อในคราวนี้ พม่าทำที่ท่าว่าหวังดีไม่ยอมรับบรรณาการของพระเจ้าเชียงใหม่ ทั้ง ๆ ที่พม่า
ได้เคยทำการเกลี้ยกล่อมเมืองเชียงใหม่มาหลายครั้งหลายหนแล้วแต่ไม่สำเร็จ และยังแจ้งเรื่อง
ให้ไทยทราบโดยประสงค์ให้ "ทั้งสองพระนครจะไค้เป็นมหามิตรทางเงินทางทองไปมาถึงกัน
ให้ตั้งอยู่ในธรรม"¹ ไทยจึงไม่ยอมเชื่อในทันที และจัดให้มีการสอบสวนพยานพินสารผู้คุมเครื่อง
ราชบรรณาการไปเมืองพม่า และจากข้อความบางประการในเอกสารทำให้สรุปได้ว่าทาง
กรุงเทพฯ คงจะมีคำสั่งให้พระยาทนายนำเป็นชาหลวงออกไปกำกับการไต่สวนครั้งสำคัญนี้ที่เมือง
ราชบุรีด้วย ดังปรากฏข้อความในเอกสารว่า

".....วันเสาร์ เดือน 11 แรม 4 ค่ำ มีมะโรงสัมฤทธิ์ศักดิ์ พระยาทนายคุม
เอาหนังสือพม่าเขียนใส่กระดาษฝรั่ง ฉบับหนึ่ง สมุคคำพินสาร ฉบับหนึ่ง เขามาให้
พระวิสุทธโกษา นายบุญไทย สมิทพระตะระ นายทองคำ มองส่วยอยู่ แปลออกเป็นคำไทย..."²

จากการสอบสวนพยานพินสารได้ความว่า ตัวพินสารและไพร่อีกจำนวนหนึ่งนั้นได้รับ
คำสั่งจากพระเจ้าเชียงใหม่ให้ไปเกลี้ยกล่อมผู้คนเมืองเชียงรุ่ง สิบสองปันนา ซึ่งอพยพหลบหนีใน
คราวที่กองทัพเมืองเชียงใหม่ และหัวเมืองล้านนาไทยอื่น ๆ ยกไปตีบ้านเมืองเหล่านั้น เมื่อ
พ.ศ. 2348 พินสารได้เกลี้ยกล่อมเจ้าฟ้าแสนหัวและไปเมืองนายไหสวามิภักดิ์ ข้างไทย

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1170 เลขที่ 1, สำเนาแปลหนังสือเสนาบดีเมืองอังวะถึงอัครมหาเสนาบดีไทย เรื่องพระเจ้าเชียงใหม่ส่งศฤงคารกับเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าอังวะ

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1170 เลขที่ 1, สำเนาแปลหนังสือเสนาบดีเมืองอังวะถึงอัครมหาเสนาบดีไทย ฯ

ถึงขั้นที่เจ้าฟ้าแสนหวีเตรียมจัดเครื่องราชบรรณาการจะเฝ้าพญาพิมสารนำไปถวายพระเจ้า
เชียงใหม่ แต่กองทัพพม่าเดินทางไปถึงเสียก่อน เจ้าฟ้าแสนหวีจึงออกอุบายบอกแก่กองทัพ
พม่าว่าพญาพิมสาร และไพร่คุมศุภอักษร และเครื่องราชบรรณาการจากพระเจ้าเชียงใหม่จะไป
ถวายพระเจ้าอังวะ สิ่งของเครื่องราชบรรณาการ และศุภอักษรนั้นเจ้าฟ้าแสนหวีเป็นผู้ทำขึ้น
เองทั้งหมด พระเจ้าเชียงใหม่ไม่มีใครเห็นด้วย พญาพิมสารให้การตอบว่า ที่เจ้าฟ้าเมือง
แสนหวีคิดการครั้งนี้ขึ้นก็ด้วยประสงค์จะให้พม่าและไทยเป็นไมตรีกัน ในครั้งแรกพญาพิมสาร
ปฏิเสธที่จะร่วมมือด้วย เพราะเป็นการดำเนินงานโดยพลการ เกรงจะมีความผิด เจ้าฟ้า
แสนหวีก็พยายามเกลี้ยกล่อมโดยอ้างว่าพญาพิมสารจะมีความชอบในการดำเนินงานครั้งนี้
ดังมีรายละเอียดว่า

"....ชาวกรุงศรีอยุธยาก็เป็นพระมหากษัตริย์เมืองอังวะก็เป็นกษัตริย์ด้วยกัน
เมืองแสนหวีอยู่ระหว่างกลาง ฟาแสนหวีจะคิดอาณัติให้เป็นมาขึ้นเมืองนองเป็นไมตรีกัน ซึ่ง
ข้าพเจ้ากลัวว่าจะได้คนน้อยไปกลัวเลย จะได้ความชอบเสียอีกให้เอาไปเกิด ข้าพเจ้าคิด
เห็นว่าพระเจ้าอังวะก็ให้เกลี้ยกล่อมพระเจ้าเชียงใหม่มานานแล้ว แหม่นรูวามาแต่เมือง
เชียงใหม่ พระเจ้าอังวะก็จะชื่นชมยินดี ข้าพเจ้าจึงไปถวายฟาแสนหวี...."¹

เมื่อทางพม่าทราบว่าจะมีศุภอักษร และเครื่องราชบรรณาการจากเชียงใหม่ไป ก็ได้
จัดการรับรองดังพญาพิมสารให้การว่า "พม่าแต่งต้อนรับเป็นอันมาก" แต่ไม่ขาดคามา พม่า
ทราบว่า การทั้งนี้พระเจ้าเชียงใหม่ไม่มีใครเห็นด้วย จึงได้ส่งตัวพญาพิมสาร เครื่องราชบรรณา
การ และศุภอักษรทั้งปวงเข้ามาให้ไทย

คณะผู้สอบสวนฝ่ายไทยจึงสรุปผลจากการไต่สวนครั้งนี้ว่า เป็นที่ปรากฏแน่ชัดว่า
พระเจ้าเชียงใหม่ไม่มีใครเห็นในการส่งศุภอักษร และเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าอังวะ
แต่อย่างไร การกระทำทั้งหมดนี้ "เป็นกลมายาเจ้าเมืองแสนหวีล่อลวงแก่กัน หากเสนาบดี
กรุงรัตนบุรีอังวะไม่พิจารณาไตร่ตรองนำเอาความเท็จจริงหลอเจ้านายแห่งตนให้ชื่นชมยินดี"²

¹ จดหมายเทศุรชกาลที่ 1 จ.ศ. 1170 เลขที่ 1, สำเนาคำให้การพญาพิมสาร
นอຍນံး

² จดหมายเทศุรชกาลที่ 1 จ.ศ. 1170 เลขที่ 1, สำเนาทรงสั่งพระยาพิไชยภักดีถึง
เจ้าเมืองมัตตะตอบเรื่องพระเจ้าเชียงใหม่ส่งศุภอักษรกับเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้า
อังวะ

และการที่พม่าส่งตัวพญาพิมสาร คุ่ออักษร และเครื่องราชบรรณาการมาไทยครั้งนั้นก็เพราะพม่า "คิดเคลือบแฝงแสวงส่งเขามาเป็นกลอุบาย"¹ ประสงค์จะให้ไทยระแวงเมืองเชียงใหม่ว่าเอาใจออกห่าง ไปเข้ากับพม่าเพื่อก่อให้เกิดการแตกแยกระหว่างกรุงเทพฯ และลานนาไทย และเมื่อใดโอกาสเหมาะก็จะเข้าแทรกแซงและเกลี้ยกล่อมลานนาไทยให้เอนเอียงกลับไปหาพม่าอีกเช่นเดิม โดยอ้างว่า กรุงเทพฯ ไม่ไว้วางใจและสงสัยในความจงรักภักดีของพระเจ้าเชียงใหม่

ขอเท็จจริงในเรื่องนี้จะเป็นไปตามหลักฐานข้างพม่า หรือหลักฐานข้างไทยในขณะนี้มีอะไรประเด็นสำคัญ แต่การที่รัฐบาลไทยตัดสินใจเชื่อตามหลักฐานข้างไทยจากการสอบสวนพญาพิมสาร และมีใคแสดงท่าทีระแวงสงสัยในความจงรักภักดีของลานนาไทยโดยการส่งพญาพิมสาร และไพร่รวม 14 คน ขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ในครั้งนั้น นับว่าเป็นการตัดสินใจที่ไทยประนีประนอมกรุงเทพฯ เป็นอย่างมากสำหรับสถานการณ์ที่กำลังเป็นไป เพราะใน พ.ศ. 2351 รัชกาลที่ 1 ทรงพระชราภาพมาช้านาน ทางลานนาไทยจึงอาจจะสงสัยในความเข้มแข็งของกรุงเทพฯ ว่าจะยังมีอยู่เพียงไร ท่าทีของกรุงเทพฯ ที่ปฏิเสธไมตรีที่พม่าเสนอมาอย่างมีเล่ห์เหลี่ยม และการปฏิบัติที่กรุงเทพฯ แสดงต่อลานนาไทย อันสื่อว่ากรุงเทพฯ มีความไว้วางใจและมั่นใจในความซื่อตรงของพระเจ้าเชียงใหม่ได้เป็นเครื่องผูกพันทำให้ลานนาไทยยังคงอยู่ภายใต้ความปกครองของกรุงเทพฯ ต่อมา

หลังจากนี้แล้ว พม่ายังคงดำเนินการติดต่อขอเป็นไมตรีกับไทยอีกครั้งหนึ่งใน รัชกาลที่ 2 เมื่อปี 2356 แต่ไม่มีสิ่งใดกล่าวหนามากไปกว่านั้นอีก อย่างไรก็ตาม กรุงเทพฯ ได้พบหลักฐานบางประการถึงจะยังไม่แน่ชัดว่า พม่ายังคงพยายามจะติดต่อกับเชียงใหม่คงด้วยจุดประสงค์เดิม คือพยายามเกลี้ยกล่อมจะให้เชียงใหม่กลับไปอยู่ภายใต้

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1170 เล่มที่ 1, สำเนาแปลหนังสือ
อัคมหาเสนาบดีไทยถึงเสนาบดีกรุงอังวะ ๖

² องค์การคาชของคุรุสภา "ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 21 เรื่อง จดหมายเหตุเรื่อง
พม่าเจรจากความเมืองกับไทย" ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 13 หน้า 310

ความปกครองของพม่า หลักฐานดังกล่าวนี้พบจากคำให้การของพม่า ชาวเมืองปวณซึ่งถูก
ไทยจับได้ ชื่อนี้ และะสรวเอ เป็นการเฝ้าปากคำเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้าปะดุงสวรรคต
และการผลิตแผนที่ใหม่ในเมืองพม่า เมื่อ พ.ศ. 2362 รวมทั้งคำให้การควยว่า ตะแคงมอง
หมู่เจ้าเมืองเมาะตะมะไต "เขียนหนังสือปิตราให้กะเหรี่ยงสี่คนถือไปถึงเมืองเชียงใหม่
ในหนังสือนั้นจะว่าประการไคหาไมรู"¹ คำให้การนี้ทำในทางกรุงเทพฯ ต้องมีหนังสือสอบ
ถามขึ้นไปเพื่อไต่ถามเรื่องราวแน่ชัดและกำกับคำชาเมืองเชียงใหม่ให้มีความประมาทดัง
ปรากฏในหนังสือว่า

....."ความซึ่งตะแคงมองหมู่ไคกะเหรี่ยงถือหนังสือมาถึงพญาเชียงใหม่
ถายพม่าจะคิดการวากลาวประการไคยังไม่ไคความถึงมาตรว่าถายพม่าจะชวนสนิทเป็นทาง
ไมตรีกัน อย่าให้พญาเชียงใหม่ไวใจ ควยเมืองอังวะเป็นแผนที่ใหม่ ให้กำชับด่านทางจง
กวคั่นอย่าประมาท.....ถายกะเหรี่ยงสี่คนซึ่งตะแคงมองหมู่ไคมาจะมาถึงแล้วหรือยัง
จะเท็จจริงประการไค ไคบอกลงไปให้แจ้ง บัดนี้จะไคหมื่น อินชามาตย์ ปลัดกรมพระตำรว
ชินมาฟังราชการ ณ เมืองเชียงใหม่...."²

จากหลักฐานนี้ทำให้แลเห็นว่าไทยเองก็สนใจอยุ่มีใชนอยวว่า พม่าจะคิดการยุแยง
อย่างไรในกรุงเทพฯ แตกกับลานนาไทยอีก จึงไคเร่งส่งชาหลวงขึ้นไป "ฟังราชการ"
มิไครอคอยให้เชียงใหม่รายงานลงมาอย่างกรณีอื่น ๆ นอกจากนี้ กรุงเทพฯ คงมีเจตนา
จะไคหาหลวงไคมีโอกาสดสอบถามรายละเอียดต่าง ๆ ควยตนเองอีกทางหนึ่งควย ผลจากการ
สอบสวนครั้งนี้มีไคปรากฏในเอกสาร อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์นี้คงทำไคกรุงเทพฯ มีความ
รู้สึกอีกครั้งหนึ่งว่าพม่ายังไม่ยอมละความพยายามที่จะหาทางแยกหัวเมืองในลานนาไทยไคกลับไป
อยู่กับพม่าอีก ทางกรุงเทพฯ จึงคงคอยเอาใจใส่สืบสวนติดตามเรื่องราวและความเคลื่อนไหว
ของพม่าอย่างไคใกล้ชิดต่อไป

¹ จดหมายเทศุรชกาลที่ 2 จ.ศ. 1181 เลขที่ 12, หนังสือและคำให้การ เรื่อง
พระเจ้าอังวะป่วยและสวรรคต

4.3 การสืบสวนข่าวจากพม่า และการเตรียมกำลังในหัวเมืองลานนาไทยเพื่อ ป้องกันกองทัพพม่า

ควบเหตุที่ไทยถือว่าพม่าเป็นศัตรูสำคัญ และพม่าไม่เคยทำให้ไทยคลายความ
ระแวงในการเจรจาความเมืองแต่ละครั้งที่ผ่านมา ไทยจึงมีความเคลงใจและไม่เคยคิดว่า
พม่าจะยอมเลิกความตั้งใจที่จะโจมตีไทยทันทีที่มีโอกาส ถึงแม้พม่าจะแพ้สงครามในการ
สู้รบกับอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2368 และได้ให้คำสัญญากับอังกฤษว่า "จะไม่ทำสงครามและจะ
ไม่รุกรานชาวไทยในดินแดนส่วนใด ๆ อีกแล้ว"¹ ไทยก็ไม่วางใจ และยังคงแสดงความไม่
เชื่อมั่นในคำสัญญาของพม่า ซึ่งมีหลักฐานยืนยันจากพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 3 ปรากฏใน
เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เป็นคำตอบบันทึกของ เฮนรี เบอร์นี ฉบับที่ 17 ลงวันที่ 9
กุมภาพันธ์ 1826 ว่า

....."ที่อังกฤษต้องการมิให้ไทยกับพม่ากระทำศึกกรรกันก็เพราะ อังกฤษมีความ
รู้สึกเป็นมิตรอย่างแท้จริงต่อไทย และเพราะไม่อยากให้ไทยรบพม่า เพื่อแต่ละชาติจะได้อยู่
เป็นสงบสุขในดินแดนของตน ทั้งหมั่นคิดมาก แต่พวกพม่าเป็นคนคด พยายามเชื่อฉ้อฉลที่
ยอมทำไปเช่นนี้ก็เพราะเกรงกลัวอังกฤษ และเพราะเห็นความจำเป็นที่จะต้องทำสัญญาสงบ
ศึก และสัญญาว่าจะอยู่กันฉันมิตรกับคนไทย แต่ถาต่อไปพม่าเห็นไทยเผด็จก็จะเข้ามาโจมตี
ประเทศไทยโดยไม่คำนึงถึงสัญญาที่ให้ไว้เลย แต่เราก็จะต้องคอยดูและคอยฟังกันต่อไป
เราไม่อาจจะสั่งให้คนไทยไวใจพวกพม่า จนกระทั่งปล่อยปละละเลยไปได้"².....

ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของเมืองต่าง ๆ ที่มีอาณาเขตติดต่อกับดินแดนพม่า จะต้องคอย
เอาใจใส่สืบสวนตรวจตราความเป็นไปในเมืองพม่า แจ้งให้ทางกรุงเทพฯ ทราบ โดย
เฉพาะอย่างยิ่งหัวเมืองในลานนาไทย ซึ่งมีหนทางไปมาติดต่อกับดินแดนในอาณาเขตพม่าได้
หลายทาง จึงเป็นหน้าที่โดยตรงที่จะต้องสอบสวนเรื่องราวจากพม่าให้ชัดเจนแท้จริงมากที่สุด

¹ ศาวิตรี สุวรรณสถิต (แปล) เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1 หน้า 192

² ๑. หน้า 232

และโดยรวดเร็วที่สุด

วิธีการสืบสวนข่าวจากฝ่ายข้าศึก ทั้งไทยและพม่าต่างใช้วิธีการเช่นเดียวกัน คือ ให้หัวเมืองซึ่งมีช่องทางหรืออาณาเขตติดต่อกับเมืองของข้าศึก ส่งกองตระเวนผดึกเปลี่ยนกัน ออกสืบข่าว หรือคอยจับผู้คนตามชายแดนมาซักถามเหตุการณ์ในบานเมืองนั้น ๆ อยู่เสมอ สำหรับหัวเมืองในลานนาไทย มีภาระหน้าที่โดยตรงในการสืบข่าวจากพม่า ซึ่งทางกรุงเทพฯ ก็มีบอกขึ้นไปกำชับกำชาให้เอาใจใส่ตรวจตราสืบสวนข่าวความเคลื่อนไหวของพม่าตลอดเวลา

ใน พ.ศ. 2381 มีข่าวเล่าลือว่าพม่าจะรบกับอังกฤษอีกครั้งเป็นครั้งที่สอง กรุงเทพฯ ใดแสดงความสนใจในข่าวนี้น่าจะเป็นพิเศษ ถึงกับได้ส่งความข่าวด่วนที่ขึ้นไปเชียงใหม่ในโอกาสที่ไปชำระคดีความเรื่องการค้าขาย โค กระบือ ระหว่างพ่อค้าอังกฤษและพ่อค้าในหัวเมืองลานนาไทย ในพระยาเชียงใหม่และคณะผู้บริหารงานเมืองเชียงใหม่ปรึกษาหารือคดีอ่านสืบสวนราชการของเมืองพม่าให้แน่นอนแจ้งลงมา เพื่อทางกรุงเทพฯ จะได้พิจารณาการขานหาที่เกี่ยวข้องกับพม่าให้รอบคอบ ความข้อนี้ปรากฏในหลักฐานว่า

....."และราชการของเมืองพม่า อาศัยพม่าจะคิดอ่านสู้รบอังกฤษ หรืออาศัยพม่าจะคิดอ่านอย่างไร อังกฤษกับพม่าจะรบพุ่งกันครั้งนี้ กำลังพม่าจะมากหรือกำลังอังกฤษจะมาก ราชการของเมืองพม่าเมืองอังวะจะเป็นแผนประการใด ฝ่ายเราหาทราบการเป็นแผนไม่ กระแสพระราชดำริจะใคร่ทรงทราบราชการของฝ่ายพม่าให้แน่ จะได้ไตร่ตรองราชการไว้ ให้พระยาเชียงใหม่ พญาลลอง พญาลำพูน พญาอุปราช นายพิมพ์สาร พญาราชวงศ์..... ทั้งปวงศรีนครองคิกอ่านสืบสวนทางนคร เมืองฝ่ายเหนือให้รู้ราชการของเมืองพม่า.....แลการซึ่งจะคิดอ่านสืบสวนราชการของเมืองพม่า นั้น ก็ใคร่ทรงพระราชดำริโปรดเกล้าฯ ขึ้นมากับพญาสุเรนราชเสนา นายพลภัย มหาดเล็กฯ หลวงแจ้งอยู่แล้ว..."¹

การที่โปรดให้เมืองเชียงใหม่เอาใจใส่ในเรื่องนี้เป็นพิเศษคงเป็นความมีพระราชประสงค์จะทรงทราบว่า ถ้าเกิดสงครามขึ้นแล้ว ฝ่ายใดจะเป็นผู้ชนะ เพราะถ้ามพม่ามีความ

¹ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200 เลขที่ 19, สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองเชียงใหม่ เรื่อง ทนาย ขาง โค กระบือ ไปพ่อค้าอังกฤษ

เข้มแข็งกว่าและเป็นผู้นำ พม่าก็อาจจะยกกองทัพมาโจมตีไทยเป็นลำดับต่อมา ความหวาดระแวงในเรื่องพมามีใคเกี่ยวข้องของเป็นเรื่องการเมืองอย่างเดียว แม้แต่ในเรื่องเศรษฐกิจ การค้าขายสัตว์บางประเภทก็เป็นเรื่องต้องห้าม เพราะสัตว์ประเภทนั้น ๆ เป็นสัตว์ที่ประโยชน์ในการทำมาหากินของราษฎร และเป็นพาหนะในการศึกสงคราม เช่น ช้าง มาโค กระบือ จึงเป็นธรรมเนียมของไทยที่ห้ามพรมมิให้มีการจำหน่ายออกนอกประเทศ เพื่อป้องกันสภาวะขาดแคลนถาเกิดสงครามขึ้น แม้จนในสมัยรัชกาลที่ 3 ธรรมเนียมการห้ามค้าขายสัตว์พาหนะดังกล่าว ก็ยังมีโดยกเลือนแต่อย่างใด¹

1.3.1 เรื่องยุ่งยากในหัวเมืองยวงแดง

เมืองยวงแดงหรือกะเหรี่ยงแดงตั้งอยู่บนริมฝั่งแม่น้ำสลวิน คานตะวันตก เป็นเมืองต่อแดน อยู่ระหว่างลานนาไทย และพม่า กล่าวคือมีอาณาเขตติดต่อกับเมืองเชียงใหม่ ทางคานเมืองยวม* ในขณะที่มีอาณาเขตติดต่อกับพม่าทางคานหัวเมืองไทยใหญ่ เมืองยวงแดงเป็นเมืองอิสระไม่เคยตกเป็นเมืองขึ้นของฝ่ายใดมาก่อน² เพราะลักษณะที่ตั้งของเมืองเป็นชัยภูมิดี ยากแก่การถูกโจมตีทำลายและจากที่ตั้งเมืองซึ่งเป็นประโยชน์ในคานยุทธศาสตร์ตนเอง เมืองยวงแดงจึงมีความสำคัญต่อลานนาไทยมาก ในฐานะที่ "เมืองยวงแดง ก็เหมือนเป็นรั้วชนนอก เมืองเชียงใหม่ เมืองลคร เมืองลำพูนอยู่ ถ้ายวงแดงเสียก็อายพม่าแล้ว พม่าจะยกมากระทำกับเมืองเชียงใหม่ เมืองลคร เมืองลำพูน ประการใดก็ยังไม่รู้"³

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200 เลขที่ 19, สารตราเจ้าพระยาจักรี ๖ ถึงเมืองเชียงใหม่ เรื่องห้ามขายช้าง โค กระบือ ให้พม่าอังกฤษ

* ปัจจุบันอยู่ในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 235, คำให้การหลวงยกกระบัตร เรื่องพมารบกับพวกยวงแดง และเรื่องราชการต่าง ๆ ที่เมืองนครเชียงใหม่

³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 13, คัดบอกพระยาเชียงใหม่ เรื่องส่งชาวพลสยงาสัน ช่างพลมย 19 เล็บ ฯลฯ

สมัยที่พระเจ้ากาวิละเป็นพระเจ้านครเชียงใหม่ ปรากฏหลักฐานว่าเคยทำสัตย์สาบานเป็นไมตรีกันระหว่างเมืองยางแฉงและเมืองเชียงใหม่ * ด้วยเหตุที่พระเจ้ากาวิละได้เห็นความสำคัญของเมืองยางแฉงต่อลานนาไทยดังกล่าว นอกจากนั้นแล้ว เมืองยางแฉงยังเป็นแหล่งที่กองตระเวนจากเขตลานนาไทยอาจเข้าไปสืบสวนข่าวคราวความเคลื่อนไหวของพม่าได้โดยสะดวกอีกด้วย

สัญญาณภัยจากพม่าครั้งแรกที่ทำให้ลานนาไทยเพิ่มความระมัดระวังและเอาใจใส่ในการสืบสวนข่าวคราวจากพม่ายิ่งขึ้น ปรากฏในปี 2387 โดยกองตระเวนและพ่อค้าต่างเมืองรายงานข่าวว่าได้เกิดการจลาจลขึ้นในเมืองยางแฉง และพม่าได้ถือโอกาสเข้าแทรกแซง โดยส่งกำลังเข้าไปปราบปราม ลานนาไทยจึงหวาดระแวงว่าพม่าคงจะมีไคหยูคั้งเพียงแต่สังหารเขาไปในเมืองยางแฉงเท่านั้น แต่คงจะส่งกองทัพเลยไปโจมตีหัวเมืองต่าง ๆ ในลานนาไทยด้วย

จากการสืบสวนหลาย ๆ ทางซึ่งเมืองเชียงใหม่ได้รับรายงาน พอสรุปได้ว่าเมืองยางแฉงเกิดการแตกแยกทะเลาะวิวาทกันเอง และแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งไคไปขอกำลังพม่าให้เขามาช่วยรบพุ่ง พม่าจึงส่งกองทัพจำนวน 3 พันคน มีเจ้าฟ้าเมืองนายนเป็นแม่ทัพเข้าโจมตีไคเมืองยางแฉงไว้ส่วนหนึ่ง แต่พม่าไม่ยอมถอนกำลังออกไปเมื่อเสร็จกิจการกิจแล้ว ทั้งยังแสดงความจำนงว่าจะโจมตีเมืองยางแฉงให้ไคทั้งหมดด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้นหัวหน้าเมืองยางแฉงอีกกลุ่มหนึ่งจึงมีหนังสือมาขอกำลังเมืองเชียงใหม่ไปช่วย พร้อมทั้งขอกระสุนดินดำ และไคแจงขาวให้เชียงใหม่รับทราบด้วยว่า "พม่าจะยกกลับมาตีเอาชาวพะกอ พะบง อีก แล้วจะยกไปตีเอาเมืองเชียงราย"¹ หรืออาจจะ "คิดการลวงเขาไปเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน ขออย่าให้เมืองทั้งสองไวใจแก่ราชการ"² ซึ่งจากรายงาน

* ดังมีรายละเอียดอยู่ในบทที่ 3 แล้ว

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 12, จดหมายเหตุเรื่องสืบราชการเมืองพม่า

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 13, คัดบอกพระยาเชียงใหม่เรื่องส่งชาวพลาญง้าน ชาวพลาญ 19 เล็บ ฯลฯ

ชาวของกองตระเวนอื่น ๆ ก็ได้ยืนยันว่าเป็นความจริง¹ รายงานบางฉบับยังบอกอีกว่า
พม่าเตรียมเกณฑ์กำลังจะยกมาตีกรุงเทพฯ²

จากข่าวศึกซึ่งมีการยืนยันอย่างหนักแน่นเช่นนี้ทำให้หัวเมืองในลานนาไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมืองเชียงใหม่ นครลำปาง และลำพูน ตระเตรียมกำลังคนไว้พร้อมมูล
ยิ่งขึ้นเพื่อคอยรับสถานการณ์ และมีการเรียกเกณฑ์กำลังส่งออกไปประจำตามค่านทางต่าง ๆ
ในมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ค่านเมืองเชียงราย พระยาเชียงใหม่ได้เกณฑ์กำลังจาก
เมืองเชียงใหม่ และเมืองลำพูนรวมกัน 1200 คน ยกออกไปรักษาเมืองเชียงราย³

ข่าวศึกจากพม่าในครั้งนี้มีใ้ทำให้ชาวเมืองในลานนาไทยโดยทั่วไปมีปฏิกิริยาในทาง
หวาดหวั่นกองทัพพม่าแต่อย่างใด จากคำให้การของหลวงยกกระบัตร เมืองตากซึ่งขึ้นไปสืบ
ราชการเมืองเชียงใหม่ นครลำปาง และ ลำพูน ใน พ.ศ. 2388 ได้ยืนยันว่า "ข้าพเจ้า
กับพระศรีอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ เมืองลคอร เมืองลำพูน ข้าพเจ้าได้สังเกตฟังพุดจาก
พวกบุตรหลานแสนท้าวพญาลาวเมืองเชียงใหม่กับไพร่บานพลเมือง แต่ที่ข้าพเจ้าได้ยินพุดจากกัน
ก็หาได้ยินผู้ใดพุดจากว่ากลัวอายพม่าจะมารบพุ่งไม่ เห็นไพร่บานพลเมืองทำไรนาคาขาย
ทำมาหากินเป็นปกติคืออยู่ทั้งสามเมือง"⁴

อย่างไรก็ตาม ข่าวการจลาจลที่เกิดขึ้นในเมืองบางแ่งทำใหกรุงเทพฯ ไม่ไว
วางใจในท่าทีของพม่า ดังคำปรากฏว่า "แลอายพม่าตีเมืองบางแ่งครั้งนี้สำคัญอยู่ ควดยแต่

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 252, หนังสือนครลำปางถึงเมือง
กำแพงเพชรว่ามีตราโปรดให้หนองของท่านจีนมาสืบข่าวราชการในเชียงตุง

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 12, ล.ค.

³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 12, จดหมายเหตุเรื่องสืบราชการ
เมืองพม่า

⁴ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 235, คำให้การหลวงยกกระบัตรเรื่อง
พม่ารบกับพวกบางแ่งและเรื่องราชการต่าง ๆ ที่เมืองนครเชียงใหม่

ก่อนพม่าจะมาตีเมืองย่างกุ้งไม่เคยทางจะเข้ามาเมืองย่างกุ้งยากหนัก ครั้งนี้ย่างกุ้งไป
 รั้งพม่า พม่าไต่ทางแล้วเพิ่มเติมกันเข้ามาอยู่เนื่อง ๆ¹ นอกจากนี้กำลังของพม่าที่ยก
 ไปตีเมืองย่างกุ้งนั้นมีจำนวนมากเกินกว่าจะยกมาเพื่อเพียงตีเมืองย่างกุ้งแห่งเดียว กรุงเทพฯ
 ไต่ตั้งข้อสงสัยว่าพม่าอาจยกพลเลยเข้ามาตีลพบุรีไทย ก็เกรงเสียจากหลาย ๆ ทางนั้น
 ก็ไต่ จึงมีคำสั่งกำชับกำชาให้ลพบุรีไทยอย่าประมาท แต่ข่าวคราวจากพม่าก็ส่งลงไปในอีก
 2 ปีต่อมา มิได้มีข่าวว่ากองทัพพม่าตั้งอยู่ที่เมืองย่างกุ้งจะเดินทางเข้ามาในเขตหัวเมือง
 ลพบุรีไทยแต่อย่างใด ความเจ็บจากเหตุการณ์ในพม่าครั้งนี้ทำให้ลพบุรีไทยก็ควรจะยกไป
 โจมตีหัวเมืองในเขตพม่าบางในโอกาสต่อไป²

1.3.2 การตั้งเมืองเชียงของ เชียงราย และพะเยาขึ้นเป็นเมืองหน้าด่าน

ควยความจำเป็นในการป้องกันพม่าดังกล่าวมาแล้ว ผู้ครองแคว้นในหัวเมือง
 ลพบุรีไทย ซึ่งมีอาณาเขตต่อเนื่องกับดินแดนที่อยู่ภายใต้การปกครองของพม่า จึงจำเป็นต้อง
 ตั้งเมืองหน้าด่านขึ้นใหม่เป็นหัวเมืองชั้นนอกที่มีความเข้มแข็งเพียงพอที่จะยับยั้งกองทัพพม่าไว้ได้
 ชั่วคราว มิให้ลุ้มนำเข้าถึงหัวเมืองสำคัญโดยที่เดียวอย่างแต่ก่อน ทั้งเมืองหน้าด่านเหล่านี้
 ยังเป็นที่มั่นในการจัดกองตระเวนสืบเปลี่ยนกันออกแสวงหาข่าวจากพม่าได้โดยสะดวกอีกด้วย
 ใน พ.ศ. 2385 เมืองน่านได้จัดการซ่อมแซมและจัดตั้งเมืองเชียงของขึ้นเป็นเมือง
 หน้าด่าน^{*} ควยเมืองเชียงของตั้งอยู่ติดกับเมืองเชียงตุง และเชียงรุ่ง อันเป็นหัวเมือง

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 25 ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงพระยาเชียงใหม่ เรื่องเมืองย่างกุ้งเข้มเกรงรบกวนบ้านเมือง ฯ

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 41, สารตราฯ ถึงเมืองแพร่ เรื่อง
ตอบรับไปขอนแก่น ฯ

^{*} เมืองหน้าด่านในสมัยนั้นมีลักษณะเป็นเมืองที่มีกำแพงหรือระเนียดล้อมรอบ โดยมี
 คูเมืองอยู่รอบนอก บนกำแพงประกอบไปด้วยหอรับ มีกำลังทหารผลัดเปลี่ยนประจำการอยู่
 ตลอดเวลา (จากเอกสารรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 13, คัดบอกพระยาเชียงใหม่เรื่อง
 ส่งชาวพลายงาสัน ชาวพลาย 19 เล็บ ฯลฯ)

ชั้นของพม่าทั้งสิ้น¹ ในขณะที่เดียวกัน เมืองเชียงใหม่และเมืองนครลำปางซึ่งมีอาณาเขตติดต่อ
กับพม่าเช่นเดียวกัน ได้จัดตั้งเมืองหนาคานขึ้นบางใน พ.ศ. 2386 โดยพระยามนครลำปาง
น้อยอินท และพระยาอุปราชมหาวงศ์เมืองเชียงใหม่ได้ลงมาเฝ้า ณ กรุงเทพฯ ขอตั้งเมือง
เชียงรายเป็นเมืองขึ้นเมืองเชียงใหม่ และขอตั้งเมืองงาวและพะเยาเป็นเมืองขึ้นเมืองนคร
ลำปาง² และ "จะขอให้มีเจ้าเมืองอุปราช ราชวงศ์รักษาเขตแดนบ้านเมืองจะใดเป็น
เมืองชั้นนอกตอเนื่องเป็นชั้น ๆ กันออกไป"³ รัชกาลที่ 3 มีพระราชดำริเห็นชอบด้วยในทันที
เพราะทรงเล็งเห็นประโยชน์ทั้งในด้านการป้องกันตัวและประโยชน์ในด้านการขยายอำนาจของ
บ้านเมืองออกไปที่เชียงใหม่ และนครลำปาง จะพึงได้รับเมื่อมีการตั้งเมืองดังกล่าวขึ้น
ในโอกาสนี้จึงได้พระราชทานพระราชวินิจฉัยในเรื่องการตั้งเมืองหนาคาน และทรงแนะวิธีการ
ที่จะขยายเขตแดนบ้านเมืองออกไปว่า อาจทำได้ทั้งโดยวิธีเกลี้ยกล่อมและโดยวิธีใช้กำลัง
ดังปรากฏในหลักฐานต่อไปนี้

....."จึงทรงพระกรุณาฯ ว่า เมืองน่านก็ได้จัดแจงตั้งเมืองเชียงของขึ้นแล้ว
เมืองเชียงใหม่ เมืองลคอรจะจัดแจงตั้งเมืองพะเยา เชียงรายนั้น บ้านเมืองทั้งนี้ตอเนื่อง
กันอยู่ข้างในเมืองเชียงแสนเขามา.... โปรดเกล้าฯ ให้เมืองเชียงใหม่ เมืองลคอร
จัดแจงตั้งเมืองพะเยา เมืองเชียงรายขึ้นให้เอาญาติวงศ์บุตรหลานในเมืองเชียงใหม่
เมืองลคอรเป็นเจ้าเมือง อุปราช ราชวงศ์รักษากันเมือง ๆ จะใดตอเนื่องกันแต่เขตแดน
แผ่นดินขอบันท์เสนาให้กว้างขวางออกไป เมืองเชียงราย พะเยา เชียงของ เป็นหัวเมือง
ชั้นนอก จะรักษาเขตแดนลาดตระเวนสืบข่าวราชการข้างอายุพม่า....พอตั้งเป็นภูมิจาน
บ้านเมืองขึ้นแล้ว คิดหาครอบครัวหัวเมืองปลายเขตแดนอายุพม่าที่ล่อแหลมออกมา ควรจะ

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204 เลขที่ 20, สำเนาใบบอกพระยาน่านเรื่อง
ส่งสิ่งของต่าง ๆ ในหัวเมืองต่าง ๆ ลงมาทูลเกล้าฯ ถวาย

² พระยามหาอำมาตย์ขึ้นตี พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ ๗ หน้า 103 - 104

³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 47, สารตราเจ้าพระยาจักรีตอบ
เมืองหนองคายเรื่องส่วยน้ำรัก อบเชย ฯลฯ

เกลี้ยกล่อมเอาโดยเป็น และจะต้องกระทำเอาโดยรอน การจะไต่ท้วงที้อย่างไร ก็จะได้
 คึกเอาครอมครว้ปลายเขตแดนอาณานิคมเพิ่มเติมในสยามเมือง..... และให้คิดอานทั้ง เมือง
 หนาคานตอออกไป....."¹

จากพระราชดำริดังกล่าว จึงเห็นได้ว่า นอกจากกรุงเทพ ฯ จะสนับสนุนให้ตั้ง เมือง
 หนาคานขึ้นตามการ บังคับของพระยาอุปราชและพระยาณรงค์ปาง เพื่อประโยชน์ในการ
 ป้องกันตนเอง การสืบข่าวจากพม่า และ เป็นการขยายอาณาเขต กำลังคนของบ้านเมืองแล้ว
 ยังมีพระราชประสงค์จะให้ล่านนาไทยขยายอิทธิพลเข้าไปในอาณาเขตพม่าโดยวิธีที่การตาม
 โอกาสอันควร 2 ประการคือ "เกลี้ยกล่อมเอาโดยเป็น" และ "กระทำเอาโดยรอน"
 ทั้งนี้ เพื่อลดอันตรายทางพระราชอาณาเขตแดนที่พม่าไต่ท้วงลงมา เพราะมีหัวเมือง
 หนาคานต่อกันออกไปเป็นชั้น ๆ รอบนอก ป้องกันพระราชอาณาเขตภายในไว้ นอกจากนี้
 ยังมีการยกกองทัพออกไปทำสงครามภายนอก เมืองหนาคานที่ขึ้นยึดเห็นด้วยกันเป็นชั้น ๆ
 จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการ เติบโต และขนส่งเสบียงอาหาร อาวุธ และกระสุนดินดำ
 ควบคู่กับการที่เชียงใหม่ส่งกำลังเข้าโจมตีเมืองชายแดนรอบนอกที่ตั้งอยู่ระหว่างดินแดนพม่า
 และไทย เช่น เมืองปุม เมืองสาคร เมืองทวน เมืองหาง ซึ่งตกอยู่ใต้อิทธิพลของ
 พม่าตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 3 เชียงใหม่ก็ยังคงส่งกำลังบางส่วนเข้าโจมตี
 เมืองก่งกล่าวอยู่เสมอ² นอกจากเหตุผลอื่น ๆ แล้ว อีกนัยหนึ่งก็คือ การทำลายแหล่ง
 สะเปียงอาหารและกำลังคนของพม่ามิให้ตั้งอยู่เป็นประโยชน์สำหรับกองทัพพม่าที่จะยกเข้ามา
 โจมตีล่านนาไทยได้อีกต่อไป

เมื่อรัชกาลที่ 3 ได้โปรดให้ตั้งเมืองเชียงราย เมืองพะเยา และเมืองงาวขึ้นเป็น

¹ จดหมายเทศารัศกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 47, สารตราเจ้าพระยาจักรีทอม
เมืองหนองคายเรื่อง ส่วยนารัก อบเชย ฯลฯ โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ก.

² จดหมายเทศารัศกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 57, ใบบอกพระยาเชียงใหม่เรื่อง
ตั้งเมืองเชียงราย เมืองพะเยา เมืองงาว ฯลฯ

เมืองหนาคานแล้ว ก็ไต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเจ้าเมือง อุปราธ ราชวงศ์ขึ้น
 ครบตามตำแหน่งทั้งสามเมือง* และมอบหมายให้พระยาเชียงใหม่และพระยามนครลำปางเป็น
 ภาระจัดการทั้งเมืองทั้งสามขึ้นโดยเร็ว

โดยฐานะสำคัญของเมืองหนาคาน เมืองเชียงรายนับว่ามีความสำคัญกว่า
 พระยาและงาว ด้วยสาเหตุที่เมืองเชียงรายอยู่ต่อแดนระหว่างเชียงใหม่และเชียงตุงยิ่งกว่า
 พระยาและงาว การจัดเตรียมกำลังคนสำหรับบ้านเมืองจึงต้องมีจำนวนคนมากกว่าเมือง
 พระยาและงาว แต่เดิมมาเมืองเชียงรายเคยเป็นเมืองใหญ่ และมีความสำคัญมากในสมัยที่
 ราชวงศ์เม็งรายยังมีอำนาจ ในฐานะที่เป็นเมืองเชื่อมระหว่างแคว้นตอนบน คือบริเวณที่เป็น
 อาณาเขตเมืองไทยใหญ่ และแคว้นตอนล่างซึ่งเป็นที่ราบบริเวณลุ่มน้ำอิง เมืองเชียงรายต้อง
 ตกอยู่ในสภาพเสียหายนะและคงจะรกร้างในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เพราะการสงครามระหว่างไทย
 และพม่า เมื่อมีการจัดตั้งขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง จึงต้องอาศัยกำลังคนเป็นจำนวนมาก เพื่อ
 สร้างและซ่อมแซมกำแพงเชิงเทิน ค่ายคูประตูหอรบรวมทั้งทำการหักล้างถางพงทำไร่นา
 ให้เป็นที่อยู่อาศัยทำมาหากิจของชาวเมืองต่อไปได้

จากรายงานที่เมืองเชียงใหม่มีลงมาถึงกรุงเทพฯ แจ้งว่า พระยาเชียงใหม่ได้ให้
 นายพิมพ์สารคุมไพร่ 1,000 คน นำเจ้าเมืองเชียงราย และไพร่ที่จะให้อยู่เป็นพลเมือง
 จำนวน 1,500 คน พร้อมกับครอบครัวขึ้นไปตั้งหลักฐานที่เมืองเชียงราย ในขณะที่เมืองพะเยา¹
 และเมืองงาวมีไพร่ขึ้นไปประจำการ 600 คน และ 300 คน แต่จำนวนคนเมืองเชียงราย²
 ได้รับการบอกเล่าไปถึงเมืองเชียงตุงว่ามีกำลังประจำอยู่ถึง 20,000 คน³ เป็นเหตุให้เจ้าเมือง

* โปรดดูรายละเอียดในพงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ฯ แต่งโดยพระยามหา
 อำมาตย์ธิบดี หน้า 104

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เล่มที่ 236, คำให้การท้าวสุทิมงคลเรือง
การตั้งเมืองเชียงรายและเขตแดนเมืองเชียงราย

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เล่มที่ 13, คัดบอกพระยาเชียงใหม่เรื่องส่ง
ชาวพลายงามขึ้น ชาวพลาย 19 เล็บ ฯลฯ

³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เล่มที่ 57, ใบบอกพระยาเชียงใหม่เรื่อง
ตั้งเมือง เชียงราย เมืองพะเยา เมืองสวาง

เชียงใหม่มีความระแวงสงสัยในท่าทีของล้านนาไทยว่า การตั้งเมืองเชียงรายขึ้นครั้งนี้ เชียงใหม่คงเตรียมการจะทำสงครามกับพม่าหรืออีกจะโจมตีเมืองเชียงตุงอย่างใดอย่างหนึ่ง มหชนารเจ้าเมืองเชียงตุงจึงมีใบบอกเขาไปในเมืองอังวะ เมื่อพระเจ้าอังวะทรงทราบ ก็รับสั่งให้ระวังตัว "คอยตระเวนดูทางที่เหตุการณ์ แต่ได้ให้ชาวเมืองเชียงตุงสะสมเสบียงอาหาร กระสุนดินดำไว้ เพื่อจะเกิดศึกสงคราม"¹ ถึงแม่ว่าเจ้าเมืองเชียงใหม่จะโคล้งความขึ้นไปในกองตระเวนเมืองเชียงรายแจ้งแก่กองตระเวนเมืองเชียงตุงว่า "เจ้าเมืองเชียงใหม่ไม่ได้คิดจะมารบเมืองเชียงตุง และรบเอามานเมืองใดที่อยู่ในเขตแดน จะเป็นมานที่เมืองนอง ใหญ่คนใดไปมาหาสู่ค้าขายถึงกัน"² เจ้าเมืองเชียงตุงก็ยังมีใจเชื่อถือเป็นจริงจึ่งนัก เพราะมหชนารคงคาดการณ์ได้ว่า การตั้งเมืองเชียงรายของเชียงใหม่เท่ากับเป็นกาวแระที่ล้านนาไทยพยายามจะขยายอำนาจและอิทธิพลของไทยเขาไปในอาณาเขตของคน

๖. ปัญหาเกี่ยวกับพระราชอาณาเขตแดนเหนือและทางรางวัดหลวงวัดโพธิ์ในในดินแดนพม่า

๖.๑. สงครามใช้วัด ๒

(พ.ศ. 2392 - 2393)

๖.๑.๑ มูลเหตุที่ไทยจะยกไปโจมตีเชียงตุง

ตั้งแต่กรุงธนบุรี ๖ ไร่ เชียงใหม่ตั้งเชียงรายขึ้นเป็นเมืองหน้าด่าน ได้ปรากฏข่าวศึกจากพม่ามาหลายกระแสน้ำ พม่าจะยกกองทัพมาตีเมืองเชียงราย และอาจเลยเขาไปตีถึงเชียงใหม่ นครลำปาง และลำพูนด้วย ไทยทราบคือพม่าไม่ต้องการให้ไทยตั้งเมืองเชียงรายขึ้น เพราะเกรงว่าไทยจะยกกองทัพไปโจมตีเมืองเชียงตุง พม่าจึงต้องการจะทำลายเมืองเชียงรายเสีย ดังปรากฏหลักฐานในท้องตราที่กรุงเทพฯ ๖ มีขึ้นไปถึงเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2387 ว่า

¹ จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 57. ใบบอกพระยาเชียงใหม่เรื่องตั้งเมืองเชียงราย เมืองพะเยา เมืองงาว

² จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 236 คำให้การท้าวสุทิมงคลเรื่องการตั้งเมืองเชียงราย และเขตแดนเมืองเชียงราย

....."ยายพม่าก็คิดว่าฉันจะไม่ให้เราตั้งเมืองเชียงราย กลัวเราจะไปตั้งเมืองเชียงตุง
ยายพม่าก็จะต้องครองเมืองเชียงรายของเราอยู่ ไค้โปรดเกล้าฯ ให้มีตราขึ้นไปแตกก่อนว่า
เราจัดแจงตั้งเมืองเชียงรายขึ้นครั้งนี้ ยายพม่าคงจะหาหนทางใจไม่ ยายพม่าก็จะระวังรักษา
เขตแดนบ้านเมืองเหมือนกันกับเรา ฝ่ายเรา ถ้าพม่าตั้งบ้านเมืองเป็นสะเบียงอาหารหล่อแหลม
ออกมา เราก็ต้องยกไปตีครองเสีย...."¹

จากหลักฐานที่จะนำมาเสนอต่อไปนี้จะเห็นว่าการคาดการณ์ของพม่าเกี่ยวกับเรื่อง
เมืองเชียงตุงนั้นเป็นการถูกต้อง ควบไทยไม่อาจปล่อยให้เมืองเชียงรายและหัวเมืองอื่น ๆ
ในลานนาไทยถูกรบกวานจากกำลังพม่า หรือ ต้องคอยหากระแวงต่อชาวพม่าอีกต่อไป
การทำลายเมืองเชียงตุงเสียจึงเป็นการลดอันตรายจากพม่าในนอกลอง ความประสงค์ในเรื่อง
นี้จะแลเห็นไค้โดยชัดเจนชัดในทองตรา ปี 2387, 2390 และ 2392 ดังนี้

ฉบับแรกเป็นสารตราที่กรุงเทพฯ มีขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2387 ให้
เชียงใหม่ก็คิดอ่านไปตั้งเมืองเชียงตุงเสียโดยเร็ว ก่อนที่พม่าจะคิดป้องกันเมืองเชียงตุงไค้สำเร็จ
ดังมีรายละเอียดว่า

"....อนึ่ง เมืองเชียงตุงนั้น ถ้ายังตั้งเป็นบ้านเมืองอยู่แล้ว เมืองเชียงรายของเรา
หาเป็นที่วางใจไค้ไม่ จะต้องป่วยการไพร่พล.....รักษามานเมืองอยู่ทุกปี ถ้าแล้ววางราชการ
ก็ถ้ายายพม่าก็ให้คิดอ่านไปกระทำเอาเมืองเชียงตุงเสียในเร็ว ๆ จะกระทำในไม่ช้าเส็ง สัพศก
หรือไม่ช้า ก็ให้คิดกระทำเอาเสียให้ไค้ ถาชาไปยายพม่าจะรักษาเมืองเชียงตุงมั่นคง
จะหายาก อย่างหนึ่งยายพม่าจะไค้ความคึกคักเมืองเชียงตุงไค้เห็นกับอังกฤษเสียด้วย จะให้
เป็นเมืองขึ้นทั้งสองฝ่าย ยายพม่าจะเห็นว่า เรากับอังกฤษเป็นทางไมตรีกัน เราจะไปกระทำ
กับเมืองเชียงตุงก็จะกีดทางไมตรีอยู่ ให้คิดอ่านตัดความคิดถ้ายายพม่า เอาเมืองเชียงตุงเสีย
ให้ไค้โดยเร็วก่อน..... การซึ่งจะคิดเอาเมืองเชียงตุงนั้น ถาจะคิดเอาไค้ด้วยสติปัญญา
เกลี้ยกล่อมก็ให้คิดเกลี้ยกล่อมเอาเจ้านายไพร่พลครอบครัวเมืองเชียงตุงให้เลิกถอนมาเสียให้
สิ้น....ถาเกลี้ยกล่อม เอาไค้โดยดีเห็นจะไม่ไค้แล้ว.....จะยกกองทัพไปตีกวาดเอาครอบครัว

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 43 สารตราถึงเมืองเชียงใหม่
เรื่อง จัดการตั้งเมืองเชียงแสนและไค้คอยระวังกองทัพพม่า โปรดครุราชเลขาธิการในภาคผนวก ข.

เมืองเชียงตุงมาเสียให้สิ้นเชิง อย่าให้เมืองเชียงตุงตั้งอยู่เป็นทางข้าศึกได้ ถ้าเราได้เมือง
เชียงตุงแล้ว เมืองเชียงรายก็จะตั้งบ้านเมืองของเราจะอยู่เย็นเป็นสุข จะได้คิดแผ่เขตแดน
บ้านเมืองให้กว้างขวางต้อออกไปอีก...."¹

ฉบับที่สอง เป็นสารตราจากกรุงเทพ ฯ มีขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2390
เร่งรัดให้เมืองเชียงใหม่หาทางโจมตีเมืองเชียงตุงเสียตามทองคำซึ่งเคยมีขึ้นไปแต่ก่อน

...."ถ้าเมืองเชียงใหม่สืบสวนข่าวราชการหาพบการไต่ท้วงที่จะกระทำใดเมื่อใด
ก็ให้พร้อมกันคิดอ่านไปทำลายล้างเมืองเชียงตุงเสียให้จงได้ตามทองคำซึ่งโปรดเกล้า ฯ ขึ้นมา
แต่ก่อน ถ้าตัวครองเมืองเชียงตุงเสียได้แล้ว เมืองเชียงราย เชียงใหม่ สันการทัพศึกก็จะมีแต่
ความสุขสบายไปช้านาน...."

และฉบับที่สาม เป็นหนังสือพระยานครลำปางมีถึงพระยาวิชิตชลธี เจ้าเมืองตาก
เมื่อ พ.ศ. 2393 เล่าความย้อนหลังเรื่องพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 3 เกี่ยวกับเมือง
เชียงตุงว่า

"..... ข้าเจ้าพระพี่น้องทั้ง 2 บ้าน 3 เมือง พร้อมกันไต่ลงมาเผ่าไตผาละของ ฯ
สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเพทฯ ครั้งใดก็ตี สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้า ฯ ว่าเมืองเชียงตุงเป็นที่ล่อแหลมใกล้กับเขตแดนเมืองเชียงใหม่ ให้พญาเชียงใหม่
พญาอุปราชเมืองเชียงใหม่ พญาลคอร พญาอุปราชเมืองลคอร พญาลำพูน พญาอุปราชเมือง
ลำพูน ปรีกษาพร้อมกันทั้ง 3 เมือง ให้เกณฑ์กองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงตุงให้แตก แล้วให้
กวาดเอาครอบครัวลงมาไ้สบานเมืองเสียให้สิ้น".....³

¹ จดหมายเทศุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 43, สารตราถึงเมืองเชียงใหม่เรื่อง
จัดการตั้งเมืองเชียงแสนและให้คอยระวังกองทัพพม่า โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ข.

² จดหมายเทศุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 13, สารตราตอบรับข่าวว่าพม่า
ยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ เชียงราย

³ จดหมายเทศุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 6/ก, สำเนาแปลจดหมายเมืองนคร
ลำปางและเมืองตาก เรื่องยกทัพไปตีเมืองเชียงตุง

ที่ทองเสนอเอกสารถึง 3 ฉบับข้างต้นนี้ก็จะแสดงหลักฐานยืนยันเกี่ยวกับพระราชประสงค์เรื่องเมืองเชียงตุง ซึ่งรัชกาลที่ 3 มีพระราชดำริเชื่อมั่นว่า เมืองเชียงใหม่และหัวเมืองอื่น ๆ ในลานนาไทยจะไม่สามารถตั้งอยู่ได้โดยสงบและปลอดภัยจนกว่าเมืองเชียงตุงซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับลานนาไทย จะถูกทำลายลงไป จะโดยวิธีการละมุนละม่อม คือ การเกลี้ยกล่อมแล้วอพยพครอบครัวลงมาในหมอก หรือโดยวิธีการรุนแรง คือ การทำสงครามโจมตีและทำลายเมืองเชียงตุงเสียแล้วแต่โอกาสจะอำนวย และการตัดสินใจของเจ้าเมืองอุปราช เมืองเชียงใหม่ นครลำปาง และลำพูน ร่วมกัน โดยนับนี้สำหรับกรุงเทพฯ การลิดรอนอำนาจเมืองเชียงตุงก็คือ การตัดทอนกำลังคนและแหล่งเสบียงอาหารของพมามีให้มีโอกาสยกกองทัพมากระทำกับเมืองเชียงตุง หรือเมืองอื่น ๆ ในเขตลานนาไทยได้สะดวก

อีกนัยหนึ่ง เมื่อพิจารณาหลักซึ่งลงไปโดยคำนึงถึงสภาพความใกล้ชิดในความสัมพันธ์ภูมิประเทศ ประวัติความเป็นมา และลักษณะเชื้อชาติแล้ว เชียงใหม่และเชียงตุงมีความใกล้ชิดกันมาก และเมื่อมีการจัดตั้งเมืองเชียงตุงขึ้น การติดต่อระหว่างทั้งสองเมืองจะดำเนินไปได้สะดวกยิ่งขึ้น โดยผ่านทางเมืองเชียงตุง ด้วยเหตุนี้ กรุงเทพฯ ฯ จึงไม่อาจจะวางใจปล่อยให้เมืองทั้งสองมีความสัมพันธ์สนิทสนมถึงขั้นเป็นไมตรีกันได้ในเมื่อกรุงเทพฯ พยายามดำเนินการต่าง ๆ เพื่อป้องกันมิให้พมามีโอกาสแทรกแซงเขาไปมีอิทธิพลในลานนาไทยมาตลอดเวลา ตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 1

ถึงในสมัยรัชกาลที่ 3 ไทยก็ยังเกรงอันตรายจากพม่าอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภัยจากพม่าทางด่านเหนือ* ไทยมีความระแวงระวังมากเป็นพิเศษ ซึ่งจะเห็นได้จากความพยายามที่จะลดอันตรายจากพม่าด้วยวิธีการหลายอย่าง ดังนั้น เมื่อมีชนวน่าสงสัยว่า พม่าและลานนาไทย อาจจะมีการติดต่อใกล้ชิด กันในทางไมตรี ไทยจึงต้องหาทางยุติความสัมพันธ์ดังกล่าวเสียหลักฐานในข้อนี้จะเห็นได้จากเมื่อเชียงใหม่ ส่งคณะบุคคลเดินทางขึ้นไปเมืองเชียงตุงเพื่อจะ "เกลี้ยกล่อมเอาโดยเย็น" แต่เมื่อการเจรจานั้นยืดเยื้อเนิ่นนานออกไปมากขึ้น กรุงเทพฯ ฯ

* เพราะทางด่านมะริด ทวาย ตะนาวศรี ซึ่งเป็นเมืองที่พม่าเคยใช้เป็นเส้นทางเดินทัพเข้าไทยในสมัยก่อน ตกเป็นเมืองในบังคับของอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 3 พม่าจึงเหลือเส้นทางที่จะโจมตีไทยเพียงด่านเหนือด่านเดียว

จึงได้มีใบบอกเร่งรัดขึ้นไปให้เชียงใหม่ตัดสินใจดำเนินการขั้นรุนแรงกับเมืองเชียงตุงให้เสร็จสิ้นเสียโดยเร็ว โดยอาจเอาความปลอดภัยอย่างถาวรของล้านนาไทยจากการรุกรานของพม่าเป็นหลักประกันอันมั่นคงที่จะพึงได้รับ หลังจากทำลายเมืองเชียงตุงลงได้สำเร็จแล้ว

๒.๔.๒. การดำเนินการเกลี้ยกล่อมเมืองเชียงตุง

เพื่อให้เป็นไปตามพระราชดำริของรัชกาลที่ ๓ ที่มีขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่ จึงได้ดำเนินการเกลี้ยกล่อม เมืองเชียงตุง ตั้งแต่วาระแรกขึ้นไปตั้งเมืองเชียงราย คือ ได้สั่งการให้กองตระเวนเมืองเชียงรายแจ้งแก่กองตระเวนเมืองเชียงตุงว่า การที่ตั้งเมืองเชียงรายขึ้นนั้น มิได้คิดจะไปรบกวนเมืองใด เป็นการขยายกำลังคนมาเมืองที่คับคั่งออกมาเท่านั้น และเมืองเชียงรายขึ้นแล้วก็จะไม่เป็นภัยภัยเมืองเชียงตุง เพื่อให้ทั้งสองเมืองไปมาหาสู่ค้าขายถึงกัน¹ ทางเชียงตุงได้ตอบสนองไมตรีจิตที่เชียงใหม่เริ่มต้นขึ้นก่อนอย่างก็และโดยรวดเร็ว เพราะอีก ๒ เดือนต่อมาหลังจากที่กองตระเวนเชียงตุงรับทราบเรื่องราวที่จะเป็นไมตรีกันจากกองตระเวนเมืองเชียงราย เชียงตุงก็ได้ส่งคนถือหนังสือเจ้าเมืองเชียงตุงและผู้คนเมืองเชียงใหม่ซึ่งถูกจับส่งไปจำคุกอยู่ที่เมืองอังวะ ๓ คน ลงมาส่งคืนที่เมืองเชียงราย และนอຍສຸກ นອຍອິນ ผู้ถือหนังสือได้ออกกับเจ้าเมืองเชียงรายว่า บทสนทนาเจ้าเมืองเชียงตุงไคร่รายงานเรื่องเชียงใหม่ตั้งเมืองเชียงรายขึ้นไปเมืองอังวะแล้ว ทางอังวะตอบมาว่า "เจ้าเมืองเชียงใหม่ใหม่มาตั้งเมืองเชียงรายแบ่งผู้คนมาอยู่ จะแผ่เขตแดนในทิวเขาสลับ จะขอเป็นแดนที่เมืองของไม่ไปรบกวนบ้านเมืองชาวฝ่ายพม่าแล้วก็ตามใจเจ้าเมืองเชียงใหม่เถิด ให้เจ้าเมืองเชียงตุงมีหนังสือไปบอกกล่าวกับเจ้าเมืองเชียงใหม่เสียอย่าให้มารบกวนต่อไป"²

การที่พม่ารับไมตรีจากเมืองเชียงใหม่อย่างรวดเร็วเช่นนี้เป็นการฉวยฉวยบ้านเมืองที่เป็นศัตรูกันจะรีบร้อนรับไมตรีของฝ่ายที่เป็นข้าศึกมาก่อน จึงอาจตีความได้ว่า การติดต่อเป็น

¹ จดหมายเพร็รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๒๓๖, คำให้การท้าวสุทิมงคล
เรื่อง การตั้งเมืองเชียงราย และเขตแดนเมืองเชียงราย

ไมตรีที่เชียงใหม่เริ่มต้นขึ้นก่อน คงจะไม่ทำให้ผมมีความเชื่อถือแต่อย่างใด เพราะผมกะเนการไต่ถามการที่เชียงใหม่ตั้งเมืองเชียงรายขึ้นนั้น เป็นความคิดจะตีเมืองเชียงตุงเพื่อตัดกำลังพม่า เพราะได้ปรากฏข่าวศึกจากพม่าอยู่เสมอตั้งแต่มีการตั้งเมืองเชียงรายขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่าง พ.ศ. 2387 - 2388 ที่กองทัพพม่าส่วนหนึ่งเข้าไปรบพุ่งอยู่ในเมืองยางแคง ก็มีข่าวว่าจะยกเลยไปได้เชียงรายเสียด้วย แต่การณังยังไม่ไต่ทางที่ประการใด หรือมีเหตุขัดข้องอื่น ๆ ประกอบกับเมื่อกองตระเวนเชียงรายแจ้งเรื่องกับกองตระเวนเมืองเชียงตุงว่า เชียงใหม่ก็จะเป็นไมตรี ทางเมืองอังวะจึงสั่งการให้เจ้าเมืองเชียงตุงรับไมตรีเพื่อรื้อหน้าที่ของเจ้าเมืองเชียงใหม่ต่อไป

หลังจากนี้ เมืองเชียงใหม่ได้ดำเนินการต่อไปโดยให้พญาเจ้าเมืองขึ้นไปเมืองไร่ซึ่งอยู่ในเขตเชียงตุงแจ้งแก่เจ้าเมืองว่าทางเชียงใหม่จะให้นายพรหมซึ่งเป็นเจ้านายผู้ใหญ่ของเมืองเชียงใหม่ เป็นทูตนำเอาหนังสือและบรรณาการขึ้นไปเจรจาเรื่องการไมตรีกับเชียงตุงเร็ว ๆ นี้ แต่จะควยเหตุผลใดไม่ปรากฏ เมืองเชียงใหม่ไม่อาจส่งนายพรหมขึ้นไปตามกำหนดนัดหมายที่แจ้งไว้แก่เจ้าเมืองไร่ใด จึงได้จัดส่ง ท้าวสุทธิ แสนแพ ท้าวคำลือ และคนอื่น ๆ รวม 33 คน ถือหนังสือเกลี้ยกล่อมกับชาว 14 เชื้อกบรทุกสิ่งของขึ้นไปเมืองเชียงตุงเมื่อปลายปี 2387² แทน แต่ก็ไม่ปรากฏผลสืบหาทางไมตรีแต่อย่างใด เพราะท้าวสุทธิมีงศลปฏิเสฐที่จะเจรจาเรื่องอื่นใดที่นอกเหนือจากการได้รับมอบหมายมาจากเมืองเชียงใหม่ โดยอ้างว่าเป็นผู้อยู่เจรจาเรื่องใหญ่ไม่ได้ ทางเชียงตุงจึงส่งตัวท้าวสุทธิมีงศลขึ้นไปเมืองนายและมีหนังสือเร่งให้เชียงใหม่ส่งนายพรหมไปเจรจาโดยเร็ว แต่การณังคงล่าช้า ท้าวสุทธิมีงศลถูกกักตัวอยู่ที่เมืองนายถึงปีเศษ จนเชียงใหม่ส่งนายพรหมขึ้นไปเจรจากับมหาหนารพม่าจึงยอมปล่อยตัวท้าวสุทธิมีงศลในตอนต้นปี 2389

ผลการเจรจามีรายละเอียดอย่างไรไม่ปรากฏในหลักฐานของทางกรุงเทพฯ

¹ จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 40, คัมภีร์ของเมืองเชียงใหม่

² จดหมายเทศุรชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 222, จดหมายเหตุของพระยาเชียงใหม่เรื่องพม่ารบกับพวที่ยางแคง รบกันที่เมืองยวมเก่า

ควยตัวผู้เจรจาคือนายพรหมไม่ไคลงมาแจ้งขอราชการควยตัวเอง พญาอุปราชเมืองเชียงใหม่ จึงแจ้งเหตุผลที่นายพรหมไม่ไคลงมากรุงเทพฯ ๑ ควยในหนังสือบอกเมืองเชียงใหม่ว่า "นายพรหม ขึ้นไปเกลี้ยกล่อมมหาราช เมืองเชียงตุง นายพรหมกลับลงมาถึงเมืองเชียงใหม่ นายพรหมโหม่นส ถึงบุตรซึ่งถึงแก่กรรม แลวนายพรหมป่วยไข้ นายพรหมลงมาเผ่าทุละฮอง ๑ มิไค่ จึงแต่งให้นายชานนสุริยะ พญาเกียร พานายชานนพรหม พญาเทพ ซึ่งไปกับนายพรหมและท้าวสิทธิ * อายตา อายคำ อายทิม ** ลงมาแจ้งราชการ ณ กรุงเทพฯ ๑" ¹ รวมทั้งได้ส่งตนหนังสือ เมืองเชียงตุงซึ่งมีมาถึงเมืองเชียงใหม่ฉบับหนึ่ง เมืองเชียงรายฉบับหนึ่ง และคำให้การของนายพรหมที่ไคไปพูดจากับมหาราชลงมาพรหมกันควย

ผลจากการเจรจาระหว่างมหาราชและนายพรหมปรากฏในหนังสือซึ่ง พญาอุปราชเมืองเชียงใหม่ไปถึงพระยาแพรวว่า มหาราชไม่ยอมมาเข้ากับไทย ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ "นายพรหมขึ้นไปถึงอยู่หัวโปง แขวงเมืองเชียงแสน แลมีหนังสือชักชวนไปถึงมหาราช เกลี้ยกล่อมเป็นทางไมตรี มหาราชก็ออกมาพบจากัน มหาราชหายยอมมาเป็นสามเด็จ พระพุทธิเจอาอยู่หัวแห่งเราไม่ มหาราชว่าถ้าจะเป็นบานพี่เมืองนองกันก็สุดแต่เจ้าอังวะจะโปรด มหาราชเองเอาเจ้าอังวะ นายพรหมก็อาจเอาสมเด็จพระพุทธิเจอาอยู่หัวแห่งเราเป็นคำถอลวงกันไปมา จะไคเป็นคำมั่นคงฉันใดก็ไม่มี" ²

จากหลักฐานนี้ถือว่ามหาราชยังเกรงกลัวพม่ามาก จึงสมัครจะอยู่กับพม่าต่อไป

* คือท้าวสิทธิมงคล

** ชาวเชียงใหม่ 3 คนที่ถูกพม่าจับต้องจำอยู่ในเมืองพม่า ภายหลังพม่าส่งกลับมาให้ทางเชียงตุง และเมืองเชียงตุงส่งลงมาเชียงราย

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 40, คัดบอกของเมืองเชียงใหม่

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 41, สวรรตราชถึงเมืองแพรวเรื่อง ตกลงใจไปขอสนักแลผาขาวซึ่งทูลเกล้า ฯ ถวาย

เมื่อเป็นเช่นนี้ทางกรุงเทพฯ ๑ จึงแน่ใจว่า วิธีการเกลี้ยกล่อมที่เมืองเชียงใหม่ดำเนินการกับเมืองเชียงรายได้ประสบความสำเร็จ นอกจากนั้นกรุงเทพฯ ๑ อาจจะสงสัยว่ามหาชนารจะไดรับคำสั่งจากเจ้าฟ้าเมืองนาย ซึ่งบังคับบัญชาเมืองเชียงตุงอยู่อีกที่หนึ่ง ให้เจรจาเกลี้ยกล่อมทางเชียงใหม่ให้ไปเข้ากับพม่า เพราะกรุงเทพฯ ๑ ไม่อาจจะชักถามรายละเอียดในการเจรจาทั้งหมดจากตัวผู้เจรจาชื่อ นายพรม ซึ่งไม่ไต่ถามมาเผาควยตนเอง นอกจากรายงานที่เชียงใหม่ส่งลงมาเป็นำให้การของนายพรมแล้ว กรุงเทพฯ ๑ ก็ไม่ทราบรายละเอียดอื่นใดอีก เพราะท้าวสุทิมงคลไคให้การเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า นายพรมกับมหาชนารเจรจากันอยู่ถึง 3 - 4 ครั้ง แต่จะมีรายละเอียดอย่างไร ท้าวสุทิมงคลไม่ทราบ นายพรมบอกท้าวสุทิมงคลแต่เพียงว่ามหาชนารพม่าที่จะเป็นมิตรใหญ่คนไปมาถึงกันก็อยู่แล้ว"¹

กรุงเทพฯ ๑ จึงไม่อาจจะวางใจมหาชนารไค และการปล่อยให้เมืองเชียงตุงอยู่ใต้อำนาจพม่าต่อไปจะเป็นอันตรายต่อความปลอดภัยของล้านนาไทย ดังนั้น กรุงเทพฯ ๑ ได้มีคำสั่งกำชับขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่ให้เร่งตระเตรียมกำลังและเสบียงอาหารเพื่อทำสงครามกับเมืองเชียงตุงโดย "ให้เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงรายได้จัดแจงทำไร่นา รวบรวมเสบียงอาหารไว้ให้ไต่จมาก คืบสวนราชการไคท้วงที่เมื่อไคไคให้คิดอ่านไปกำจัดเมืองเชียงตุงเสียให้จงไค"² แต่เมืองเชียงใหม่ไคออกตีด้วยอย่างเหตุไคของเรื่องเสบียงอาหาร และจะชอรออยู่ท้วงที่มหาชนารก่อน³ ราชการเรื่องเมืองเชียงตุงจึงเนิ่นนานออกไปอีก

๒.๓. ๓. การไขกั้วลั้งใจตีเมืองเชียงตุง

ใน พ.ศ. 2390 กรุงเทพฯ ๑ ได้มีหนังสือขึ้นไปเร่งรัดให้เชียงใหม่

¹ จกหมายเทศุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 236, คำให้การท้าวสุทิมงคลเรื่อง การตั้งเมืองเชียงรายได้ และเขตแดนเมืองเชียงรายได้

² จกหมายเทศุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 41, สารตราถึงเมืองแพร่เรื่อง ถอนรับไมชอบลักแล่นพาชาวซึ่งทูลเกล้า ฯ ถวาย

³

ด.

นครลำปาง และลำพูน ร่วมกันคิดอ่านทำลายเมืองเชียงตุงเสียให้ได้โดยเร็ว เพราะ กองตระเวนจากคานทางต่าง ๆ ส่งรายงานเขามาตรงกันว่า เจ้านายในเมืองพม่าเสีย พระจริตและประจวรสินพระชนมศักดิ์ ๆ กันหลายพระองค์ บานเมืองไม่สงบเป็นโอกาสอันดี ที่จะไปคิดทำการเรื่องเมืองเชียงตุง¹ และในปีต่อมาได้เกิดลางจลุนวายุในหัวเมืองเชียงตุง สิบสองปันนา อุปราชาเมืองเชียงตุงซึ่งเป็นบุตรเขยของมหาชนารพากรอบครัวหลบหนีไปอาศัย อยู่กับมหาชนาร รัชกาลที่ 3 ทรงเห็นว่าเป็นโอกาสดีที่เชียงใหม่จะเร่งยกกองทัพไปตี เชียงตุงดังพระราชดำริว่า "มหาชนารก็ตองจัดแจงผู้คนกองทัพช่วยอุดหนุนอุปราชา ชุนนางแลไพร่บานพลเมืองเมืองเชียงตุงก็จะแยกย้ายกันไป มหาชนารมีธุระจวนวายอยู่ ผู้คนที่จะรักษา บานเมืองก็เห็นจะไม่พร้อมกัน ราชการเป็นทีหนักหนา ขางหนาคอไปประหาทางที่ดังนี้ หาใครจะมีไม"²

การเร่งรัดของกรุงเทพฯ ครั้งนี้ถือว่ากรุงเทพฯ คงไม่พอใจเชียงใหม่ยังคงล่าช้า และขอคัดถอนเรื่องการโจมตีเชียงตุงอีก เพราะราชการเรื่องนี้เป็นพระราชดำริมาตั้งแต่ พ.ศ. 2390 ปรากฏว่ายังไม่มีอะไรก้าวหน้า พระยาเชียงใหม่จะตองเร่งหาทางยกกองทัพ เข้ามายึดเมืองเชียงตุงให้ได้ มิฉะนั้นแล้วกรุงเทพฯ อาจมีอะไรแว้งสงสัยเชียงใหม่ก็ได้ ใน พ.ศ. 2391 ได้เกิดเหตุจลาจลขึ้นในหัวเมืองเชียงตุง สิบสองปันนา^{*} พระยาเชียงใหม่ เห็นเป็นโอกาสดีจึงได้ส่งคนไปเกลี้ยกล่อมมหาไชย เจ้าเมืองพงไทรช่วยเหลือในการโจมตี เมืองเชียงตุง³ มหาไชยตกลงยินยอม และยังได้นัดหมายเจ้าเมืองยองให้ร่วมมือกับเมือง

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 13, สารตราตอบไกรบัตรว่า
หมายกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ เชียงราย

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 47, ร่างสารตราถึงพระยาเชียงใหม่
กราบบอกเรื่องให้าราชการไปสืบขอราชการเมืองเชียงตุง

^{*} กระจายละเอียดยในหัวข้อย่อย

³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 53, เรื่องคำให้การท้าวพระยาเมือง
สิบสองปันนา

เชียงใหม่ด้วย เชียงใหม่จึงมีหนังสือลงมากรุงเทพฯ ว่า

"พญาของนัคกับมหาไชยไวแตกถอนขอให้กองทัพเมืองเชียงใหม่ยกไปตีเมืองเชียงตุง
..... รัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 22, ใบบอกพระยาเชียงใหม่
คนไปให้ทำการบ้านเรือนใดความเดือดร้อน ขอให้เมืองเชียงใหม่ยกกองทัพขึ้นมาจะนำไปตี
เมืองเชียงตุง กับสืบใดความว่า เมืองเชียงตุงเกิดวิบัติต่าง ๆ เป็นหลายอย่าง
พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช..... เห็นการไต่ทวงที่จะขอพระราชทานยกกองทัพไปตีเมือง
เชียงตุงในเทศกาลนี้เป็นอย่างนี้....."

พญาสิทธิวิสุทธิมงคลซึ่งถือหนังสือเมืองเชียงใหม่ลงมาแจ้งราชการที่กรุงเทพฯ ได้
กราบบังคมทูลชี้แจงเพิ่มเติมเกี่ยวกับการเตรียมกำลังที่จะยกไปตีเมืองเชียงตุงว่า
พระยาอุปราชเมืองเชียงใหม่จะเป็นแม่ทัพในการไปตีเชียงตุงครั้งนี้ กองทัพทั้งหมดจะเกณฑ์
ไพร่พลจากทั้งสามเมืองรวม 7,000 เศษ ไปรวมกำลังกันที่เมืองเชียงตุง การเดินทัพนั้น
จะแยกกำลังเดินทัพหลาย ๆ ทาง โดยจะกำหนดคนตีหมายเข้าโจมตีเมืองเชียงตุงพร้อมกัน
เสบียงอาหารก็จะเกณฑ์จากเมืองทั้งสามบรรทุกโคต่างและช้างส่งกองทัพบาง นอกจากนั้น
ก็คิดว่าจะได้จากเมืองยองและเมืองเชียงตุง

เมื่อพิจารณาจากจำนวนคนที่จะยกขึ้นไปโจมตีเมืองเชียงตุงแล้ว จะเห็นได้ว่าทั้ง
เชียงใหม่และกรุงเทพฯ ต่าง ไม่ได้คาดหมายว่าการโจมตีเมืองเชียงตุงจะกลายเป็นเรื่อง
ยาก และเป็นปัญหาในภายหลัง เพราะเห็นว่าเมืองเชียงตุงเป็นแต่เพียงเมืองชายแดน
ของพม่า เพียงแต่กำลังจากเชียงใหม่ นครลำปาง และลำพูนรวมกันก็อาจจะโจมตีเมือง
เชียงตุงสำเร็จได้ รัชกาลที่ 3 จึงมิได้มีพระบรมราชโองการให้กองทัพจากกรุงเทพฯ
หรือจากหัวเมืองร่วมสมทบไปด้วย ทั้งยังมีพระราชดำรัสยกย่องพระราชทานกำลังใจแก่
เจ้าเมืองทั้งสามอีกว่า

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 22, ใบบอกพระยาเชียงใหม่
เรื่องราชการเมืองเงี้ยว

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 23, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ
ถึงพระยาเชียงใหม่ เรื่องราชการเมืองเชียงตุง

กองทัพเมืองเชียงใหม่ นครลำปาง และลำพูน จำนวน 5,500 คน มีพระยาอุปราชาเมืองเชียงใหม่เป็นแม่ทัพโดยออกจากเมืองเชียงใหม่ในวันขึ้น 11 ค่ำ เดือน 3 * พ.ศ. 2392 และไปชุมนุมทัพที่เมืองเชียงดาว พระยาอุปราชาเมืองเชียงใหม่แม่ทัพ ได้จัดแบ่งกองทัพออกเป็นหมวด กอง เพื่อแยกทางเดินทัพดังนี้

1. พระยาราชบุตรเมืองเชียงใหม่ นายพรมนองพญาเชียงตุง ** นายน้อยมหาวงศ์ นายน้อยมหาพรม นายหนานสุริยวงศ์ นายน้อยเทพวงศ์ พระยาอุปราชาพระยารัตนเมืองแก้ว และพระยาราชบุตรเมืองลำพูน รวม 8 กอง คน 4,000 คน ยกไปทางเมืองสาค และเมื่อตีเมืองสาคได้แล้ว ให้แยกเดินทัพเป็น 2 เส้นทางคือ

ก. พระยาราชบุตรเมืองเชียงใหม่ นายน้อยมหาวงศ์ นายน้อยมหาพรม พระยาอุปราชา พระยารัตนเมืองแก้ว และพระยาราชบุตรเมืองลำพูน รวม 6 กอง คน 2,700 คน เข้าตีทางเมืองทาลอ เมืองมาง เมืองพู่ เมืองเงี้ยว เมืองแดง เดินทัพเข้าเชียงตุงทางคานตะวันตก

ข. นายพรม นายหนานสุริยวงศ์ นายน้อยเทพวงศ์ รวม 2 กอง คน 1,300 คน เข้าตีทางเมืองคค เดินทัพเข้าทางกลาง

2. กองทัพพระยาอุปราชาเมืองเชียงใหม่ มีพระยารัตนเมืองแก้วเมืองเชียงใหม่ นายธรรมปัจโช นายอินทนต์ นายน้อยควาเวียง รวม 5 กองไพร่ 1,500 คน เดินทัพไปทางเมืองเชียงรายขึ้นไปคานศรีสะเกโปง เข้าทางเมืองไร เดินทัพเข้าเชียงตุงทางคานตะวันออก¹

กองทัพทุกกองทุกทางนัดหมายกันว่าจะเดินทัพยกเข้าตีเชียงตุงพร้อมกันในวันขึ้น 15 ค่ำ

* ตรงกับวันพุธที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2392

** คือพญาเชียงตุงที่ได้อาณัติจากกรุงเทพฯ เมื่อคราวกองทัพฮานาไทยยกขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง สิบสองปันนา เมื่อ พ.ศ. 2348 และพำนักอยู่ที่เชียงใหม่จนเสียชีวิตในสมัยรัชกาลที่ 3

¹ จกหมายเหตุการณ์ที่ 3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 6, คัดบอกพระยาเชียงใหม่ขึ้นแจ้งรายการที่นายทัพนายกองยกไปตีเมืองเชียงตุง

เดือน 4 * แต่ปรากฏว่ากองทัพพระยาราชบุตร เมืองเชียงใหม่เดินทัพตีเมืองรายทางไปถึงเมืองเชียงตุงเป็นทัพแรกในวันแรม 10 ค่ำ เดือน 4 ** และโดยไม่มีใครรอบกองทัพจากทางอื่น กองทัพพระยาราชบุตรยกเข้าโจมตีเมืองเชียงตุงโดยลำพัง สู้รบอยู่ได้ 11 วัน ไม่สามารถเอาชนะได้จึงต้องถอยออกมา กองทัพนายพรหมจึงแยกออกไปจากกองทัพพระยาราชบุตรหลังจากตีเมืองสาครโคแลแล้วกำลังตีหัวเมืองรายทางขึ้นไปจนเหลือระยะทางอีก 1 วันจะถึงเมืองเชียงตุง เมื่อใดข่าวว่ากองทัพพระยาราชบุตรถอยลงมา กองทัพนายพรหมก็ถอยตามมาด้วย

กองทัพพระยาอุปราชเมืองเชียงใหม่เมื่อเดินทัพไปถึงเชียงรายแล้วได้แยกกำลังออกเป็นสองขบวน 3 กอง แยกย้ายกันตีเมืองพยาก เมืองเลน และเมืองไร หลังจากนั้นปรากฏข้อความในหนังสือพงศาวดารของพระยาเชียงใหม่กล่าวโทษพระยาอุปราชลงมากองทัพฯ หลังจากสงครามเชียงตุงแล้วว่า กองทัพพระยาอุปราชไปเกลี้ยกล่อมเมืองยองใต้ที่ตั้งกำลังอยู่ที่เมืองยองมิไคเร่งขึ้นไปช่วยกองทัพพระยาราชบุตรแต่อย่างไร กองทัพทั้งหมดจึงต้องถอยกลับเพราะขาดเสบียงและกระสุนดินดำ¹

๒. 1. 4. เหตุที่ตีเชียงตุงไม่สำเร็จ

การตีเมืองเชียงตุงไม่สำเร็จในครั้งนี้ นอกจากสาเหตุ เรื่องการเตรียมเสบียงอาหาร กระสุนดินดำไม่เพียงพอ และภูมิฐานที่ตั้งของเชียงตุง ซึ่งยากแก่การโจมตีแล้ว เหตุผลสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ การแตกสามัคคีของเจ้านายญาติพี่น้องที่ขึ้นไปกระทำการเมืองเชียงตุง การแตกแยกดังกล่าวอาจจะกินความไปถึงในหมู่เจ้าเมือง และกรมการเมืองทั้งสามด้วย เพราะพบหลักฐานว่ามีการคัดค้านเรื่องจะไปตีเชียงตุงตั้งแต่มีการปรึกษากันใน

* วันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2392

** วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2392

¹ * เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2

ระหว่างสามเมือง หลักฐานดังกล่าวปรากฏในหนังสือพระยานครลำปางมีลงมาถึงพระยาตาก ในระหว่างที่มีการยกทัพไปตีเมืองเชียงตุงว่า "ควมราชการจะยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงตุงครั้งนี้ จะได้อริราชศัตรูหรือพวกรวมมูลกันเหมือนเช่นนิคามารดาแตกอนกไม่มี"¹ จากข้อความนี้แสดงว่าคงจะมีการโต้เถียงขัดแย้งไม่เห็นชอบกับการยกกำลังไปโจมตีเมืองเชียงตุงด้วย เหตุผลบางประการอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งถึงแม้พระยาเชียงใหม่จะอยู่ในฐานะที่เจ้าเมืองอื่น ๆ ต้องเกรงใจ แต่ก็คงระงับเหตุโดยวิธีการรุนแรงไม่ได้ เพราะอาจมีผลกระทบกระเทือนต่อความสัมพันธ์ในระหว่างวงศ์คณาญาติโดยทั่วไป อย่างไรก็ตาม เมื่อกรุงเทพฯ มีความประสงค์จะให้เมืองทั้งสามเป็นอิสระในการกำจัดเมืองเชียงตุงอย่างแน่นอน การนี้ก็ต้องเป็นไปตามนั้น

อย่างไรก็ตาม ปรากฏอย่างหนึ่งว่า กำลังที่จะยกขึ้นไปตีเชียงตุงนั้นแต่เดิม พญาลิขิตวิสุทธิมงคลไกรรบบังคมทูลว่าจะมี 7,000 เศษ และเมื่อมีการเรียกเกณฑ์กำลังให้เมืองเชียงใหม่ส่ง 5,000 คน ลำพูน 1,500 และนครลำปาง 4,000² เมื่อถึงกำหนดยกกองทัพไปจริง ๆ ก็ได้ออกแต่เพียง 5500 * นับว่าจำนวนคนที่ยกไปนั้นน้อยกว่าที่เคยมีการกราบบังคมทูลไว้แต่เดิมมาก ** จำนวนคนที่ขาดเกณฑ์นี้อาจจะมีผลมาจากการไม่ร่วมมือกันของเมืองทั้งสามนี้ก็ได้

ในด้านการรบโจมตีเมืองเชียงตุง ปรากฏว่ามีการทำงานแข่งกันชิงดีกันระหว่างพระยาอุปราชมืองเชียงใหม่ และพระยาราชบุตรีเมืองเชียงใหม่ โดยพระยาราชบุตรียก

¹ จดหมายเหรัญรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 6/ก. สำเนาแปลจดหมายเมืองนครลำปางและเมืองตาก เรื่องยกทัพไปตีเมืองเชียงตุง

² จดหมายเหรัญรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 6, คัดบอกพระยาเชียงใหม่ถึงเจ้าราชการที่นายทัพนายกองยกไปตีเมืองเชียงตุง

* การตีเชียงตุงในรัชกาลที่ 4 จะมีการเกณฑ์กำลังเพิ่มขึ้นยิ่งกว่าเดิม เฉพาะกำลังจากกรุงเทพฯ ๖ มีจำนวนหนึ่งแสน

** พญาลิขิตวิสุทธิมงคลเคยกราบบังคมทูลไว้ว่า กำลังที่จะยกไปทั้งหมดมีจำนวน 7,000 เศษ

กองทัพขึ้นไปถึงเมืองเชียงตุงก่อน ก็เร่งเข้าโจมตีทันที โดยไม่รอกองทัพจากทางอื่น พระยาราชบุรุษอาจจะคาดการณ์ว่า เมืองเชียงตุงจะถูกตีแตกได้อย่างง่ายดายด้วยกำลังเท่าที่พระยาราชบุรุษมีอยู่ ซึ่งถ้าการเป็นไปได้เช่นนั้น พระยาราชบุรุษและนายกองอื่น ๆ ที่ร่วมทำการรบจะมีความชอบเป็นอันมาก เมื่อพระยาอุปราชทราบความที่พระยาราชบุรุษกระทำไปก่อนจึงไม่พอใจ และโต้ตอบโดยการแกล้งถ่วงเวลาให้ลาซาเสียที่เมืองยอง ไม่ยอมยกกำลังขึ้นไปช่วยพระยาราชบุรุษ การโจมตีเมืองเชียงตุงจึงประสบความล้มเหลว

เมื่อกองทัพทั้งหมดถอยกลับเชียงใหม่แล้ว พระยาเชียงใหม่ได้มีหนังสือไปร้องกล่าวโทษพระยาอุปราชเมืองเชียงใหม่แก่ทัพในฐานะที่ไม่ให้ความร่วมมือในการโจมตีเมืองเชียงตุง เพราะเกิดขัดแย้งวิวาทกันเองจนเสียราชการลงมากกรุงเทพฯ ในตอนท้ายของหนังสือว่า "พระยาเชียงใหม่มีความเสียใจนัก เขาอุคูแลงจะขอเขาไปตีเมืองเชียงตุงฉลองพระเดชพระคุณเอง ขอให้ข้าหลวงขึ้นไปเกณฑ์กองทัพเมืองแพร่ เมืองน่าน ไปสมทบด้วย" แต่ในระหว่างนั้นรัชกาลที่ 3 กำลังทรงพระประชวร ราชการเมืองเชียงตุงจึงค้างต่อมา และไม่มีโอกาสสอบสวนขอเท็จจริงว่าฝ่ายใดผิดถูกอย่างไรกันแน่ หรือคำฟ้องร้องกล่าวโทษของพระยาเชียงใหม่จะเป็นเพียงข้อแค้นที่กองทัพเมืองเชียงใหม่ ลำพูน และนครลำปางทำการไม่สำเร็จกลับมาก็คือเป็นไฉน

๕.๒ ราชการ เรื่องเมืองเชียงรุ่งและสิบสองปันนา

๕.๒. 1. ประวัติความเป็นมาของหัวเมืองสิบสองปันนา

หัวเมืองที่เรียกว่าสิบสองปันนา มีอาณาเขตติดต่อกับจีนทางด่านเห่ฉือและพม่า ทางทิศตะวันตกและทิศใต้ พลเมืองเป็นไทยลื้อ จากคำให้การของชาวขุ่นในเมืองสิบสองปันนา ได้กล่าวถึง การแบ่งเขตเมืองออกเป็นส่วน ๆ ที่เรียกว่าปันนา หัวเมืองสิบสอง

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 2

ปันนาจึงคงจะแบ่งเขตออกเป็น 12 ส่วน หรือ 12 ปันนาตามชื่อเรียกอาณาเขต แต่ผู้ให้การ
ทราบแต่เพียง 6 ปันนาเท่านั้นคือ "เมืองเชียงรุ่ง เมืองท่า เรียกว่าปันนา 1
เมืองแจ เรียกว่าปันนา 1 เมืองโลง เรียกว่าปันนา 1 เมืองทูน เรียกว่าปันนา 1 เมืองลา
เมืองบาล เรียกว่าปันนา 1 เมืองอุเหนือ, ไต เรียกว่าปันนา 1 ฯลฯ" ทราบแต่เท่านั้น

หัวเมืองในเขตสิบสองปันนาแต่เดิมมีมิดไคเป็นเมืองอิสระ เพราะเป็นแว่นแคว้นเล็กที่
อยู่ติดกับจีนและพม่า จึงมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของทั้งสองประเทศ แบบสองฝ่ายฟาคือ ขึ้นกับพม่า
และจีนพร้อม ๆ กัน ขอบเขตพื้นที่ในฐานะเมืองขึ้นของจีนคือ จะต้องส่งส่วยให้จีนทุกปีโดยเจ้าหน้าที่
ผู้เก็บเงินส่วยของหัวเมือง สิบสองปันนาจะเก็บส่วยถวายอัตราปันนาละ 300 หองเงิน¹ ส่งไป
ให้เจ้าเมืองลา ซึ่งระบุในเอกสารว่าเป็นส่วย ซึ่งก็ส่วยเงินนั่นเอง สำหรับขอบเขตพื้นที่พม่าจะมี
การส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองไปเมืองอังวะทุก ๆ 3 ปี เป็นประเพณีปฏิบัติกันมาเป็นเวลานาน

หัวเมือง สิบสองปันนาเคยยอมอ่อนน้อมต่อไทยในสมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2348
ในคราวที่กรุงเทพฯ มีคำสั่งให้เรียกเกณฑ์กองทัพเมืองเชียงใหม่ ลำปาง แพร่ น่าน
หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และเกณฑ์กองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือให้ขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง
เชียงรุ่ง สิบสองปันนา³ ไคหัวเมืองดังกล่าวและผู้คนครอบครัวลงมาถวายเป็นจำนวนมาก
แต่ภายหลังที่เมืองสิบสองปันนามีอาณาเขตติดต่อกับพม่าและจีนยิ่งกว่าไทย ยากที่ไทย
จะรักษามานเมืองแถบนี้ไว้ได้ รัชกาลที่ 1 จึงไม่ทรงมีพระราชประสงค์จะปกครองหัวเมือง

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1213 เลขที่ 6, คำให้การเกี่ยวกับเหตุการณ์
เมืองเชียงรุ่งและสิบสองปันนา

* คิดเป็นเงินไทย หองละ 2 บาท 2 สลึง ปันนาหนึ่งจึงต้องเสียเงินเท่ากับ
9 ชั่ง 7 ตำลึง 2 บาท

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1213 เลขที่ 6, คำให้การเกี่ยวกับเหตุการณ์
เมืองเชียงรุ่งและสิบสองปันนา

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1

สิบสองปันนาบางเมืองประเทศราชที่มีข้อผูกพันต่อกัน ด้วยไทยเองเพิ่งตั้งตัวขึ้นได้ใหม่ ย่อมไม่มีกำลังมากพอจะยกขึ้นไปช่วยเหลือเมืองสิบสองปันนาได้ ถ้าหัวเมืองเหล่านี้ขอความช่วยเหลือลงมา และเมื่อเจ้าเมืองสิบสองปันนายอมอ่อนน้อมแต่โดยดีมิได้ต่อสู้กองทัพที่ยกขึ้นไปรักษากัน 1 ได้โปรดเกล้าฯ ให้พลอยเจ้าเมืองสิบสองปันนาและครอบครัวกลับขึ้นไปตั้งหมคเพื่อให้เจ้าเมืองดังกล่าวรู้สึกในพระมหากรุณาธิคุณ เมืองเชียงรุ่ง สิบสองปันนา จึงได้ชื่อว่าอยู่ในเขตแดนของกรุงเทพฯ แต่เพียงในนาม เป็นการเผยแพร่พระเกียรติยศในสมัยรักษากัน 1 เท่านั้น

๔. ๒.๑ นโยบายเกี่ยวกับหัวเมืองสิบสองปันนาในรักษากัน 3

ในสมัยรักษากัน 3 พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์จะขยายอำนาจของไทยเข้าไปในเขตเชียงรุ่ง สิบสองปันนา และใครจะได้อำนาจครอบครองหัวเมืองสิบสองปันนามาไว้เป็นกำลังบ้านเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหัวเมืองประเทศราช ลานนาไทย และหลวงพระบาง เพื่อให้มีกำลังผูกพันค้ำจุน ขยายอาณาเขตบ้านเมืองออกไปไกลกว้างขวาง ซึ่งถ้ากระทำได้สำเร็จ หัวเมืองประเทศราชเหล่านี้จะเป็นเสมือนปราการชั้นนอกอันเข้มแข็งป้องกันพระราชอาณาจักร ส่วนในจากการรุกรานโจมตีของพื้นที่ใกล้เคียงติดต่อกัน และถ้าไทยสามารถเกลี้ยกล่อมเอาครอบครัวเมืองสิบสองปันนาเข้ามาไว้ในเขตไทยได้แล้วก็จะเป็นการตัดกำลังของพม่ามิให้บ้านเมืองที่จะส่งเสบียงอาหารให้ไค อันเป็นเหตุผลในทำนองเดียวกับที่กรุงเทพฯ มอบหมายให้เชียงใหม่รับภาระในการกำหนัดเมืองเชียงตุงเสีย เพราะเมืองน่านได้ตั้งข้อสงสัยว่าเมืองฉา เมืองพง อันเป็นหัวเมืองในเขตสิบสองปันนามีอาณาเขตติดต่อกับเมืองเชียงของ ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านของเมืองน่าน "อาจจะเป็นเมืองเสบียงอาหารของพม่าอยู่"¹

นอกจากนี้ รักษากัน 3 อาจจะทรงเกรงว่าขุนจะหาทางแผ่อิทธิพลของตนเข้าไปในดินแดนสิบสองปันนาโดยผ่านทางสิบสองจุไทย ซึ่งเป็นแคว้นที่อยู่ใกล้เคียงติดต่อกับขุนและตกอยู่

¹ จดหมายเหตุรักษากัน 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 52, ใบบอกพระยาน่านเรื่องพม่าคุมไพร่พลมาเข้าหน่อคำไปอยู่เมืองอิงวะ

ภายใต้อิทธิพลของญวน การโจมตีเมืองเชียงใหม่ สิบสองปันนา จึงนอกจากจะเป็นการป้องกัน
พม่าแล้ว ยังเป็นการกันอิทธิพลของญวนมิให้แผ่ขยายเข้ามาในเขตไทยได้อีกประการหนึ่งด้วย
ดังนั้น กรุงเทพ ฯ จึงมอบหมายให้เมื่อนานรับภาระเกลี้ยกล่อมเมืองสิบสองปันนาตั้งแต่
เมื่อนานไคตั้งเมืองเชียงของขึ้น จนถึงปี 2391 พระยานานก็ยังทำการไม่สำเร็จ *
ในปีดังกล่าวนี้เองได้เกิดเรื่องจลาจลในเมืองเชียงใหม่ รัชกาลที่ 3 จึงมีพระราชดำริให้
เมื่อนานและหลวงพระบางร่วมกันเป็นธุระจัดการกวาดต้อนครอบครัวเมืองสิบสองปันนาลงมา
ตั้งรับตั้งขึ้นที่เมืองหลวงพระบางว่า "แลขอราชการทางเมืองเชียงรุ้งนั้น โปรดเกล้า ฯ
ให้หาพาเจาแต่งผู้คนขึ้นไปเกลี้ยกล่อมถ้าใดทางที่ใดกวาดต้อนเอาครอบครัวเข้ามาไว้ที่สวนเมือง"¹
และมีรับตั้งให้เมื่อนานกับเมืองหลวงพระบางมีความสามัคคีร่วมมือกันในงานราชการครั้งนี้

".....การครั้งนี้จะควรทำการเกลี้ยกล่อมหรือจะตองทำการทัพศึก และจะ
ทำการหนักเบาประการใดก็ให้พูดจาและมีหนังสือไปถึงเมืองหลวงพระบาง กำหนดคณหมาย
ให้พร้อม ๆ อยู่ถ้อยเปรียบแก่งแย่งกันให้เสียราชการไปช่วยกันคิดอ่านเอามหาไชยและพวก
สิบสองปันนาให้มาเป็นชาวอนันตเสมา แลกวาดเอาผู้คนมาไว้ที่สวนเมืองของเราให้จงได้..."²

จากพระราชดำริครั้งต่าง ๆ ที่มีขึ้นไปถึงเมื่อนานและเมืองหลวงพระบาง จึงถือว่า
กรุงเทพ ฯ มิได้มีความประสงค์จะเข้าปกครองหัวเมืองในสิบสองปันนาอย่างเมืองประเทศราช
เช่นเดียวกับพระราชดำริของรัชกาลที่ 1 จุดมุ่งหมายสำคัญที่กรุงเทพ ฯ ต้องการในการเข้า
แทรกแซงเหตุการณ์ครั้งนี้อยู่ที่การกวาดต้อนครอบครัวในหัวเมืองดังกล่าวเข้ามาไว้ในเขตไทย
ให้มากที่สุดเท่าที่จะหาได้มากกว่า และจะปรากฏในตอนต่อไปว่าแม่แต่การส่งกำลังเข้าไปใน

¹ จดหมายเหตุนครราชสีมา 3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 94, รัชสมัยของเจ้านครหลวงพระบาง

* โปรดเกล้าฯ ระเบียบในภาคผนวก จ.

² จดหมายเหตุนครราชสีมา 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 156, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงเมื่อนาน เรื่องราชการเมืองเชียงรุ้ง

เขตหัวเมืองสิบสองปันนาก็มิใช่เพื่อเข้าไปช่วยเหลือระงับเหตุการณฺ์ฉาฉลในเมืงนั้น แต่
เป็นไปเพื่อประโยชน์ในการกวาดต้อนครอบครัวและป้องกันมิให้ครอบครัวอพยพหลบหนีออกนอก
เส้นทาง หรือ ถูกโจรตี แย่งชิงจากบุคคลกลุ่มอื่น

๑.๑. 3. เรื่องยุ่งยากในหัวเมืองสิบสองปันนา

เรื่องราวยุ่งยากอันเป็นสาเหตุให้เกิดการ แทรกแซงจากภายนอกต่อไปนี้ไ้รวบรวม
จากคำให้การของมหาไชยเจ้าเมืองพง ซึ่งเป็นเจ้านายญาติพี่น้องของเจ้าเมืองเชียงรุ้ง
และคำให้การของชาวขุในเมืงเชียงรุ้งที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในเขตไทยว่า เดิม
หม่อมสุวรรณเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ้ง มีบุตรชาย 3 คน บุตรสาว 1 คน คือ หม่อมกุมาร
หม่อมมหาวง หม่อมมหาวัง และหม่อมนางกอยฟอง หม่อมกุมารไม่มีบุตร หม่อมมหาวังมีบุตร
ชื่อหม่อมน้อย หม่อมมหาวังมีบุตรชาย 2 คน บุตรสาว 2 คน คือ ราชบุตร อูปราชา*
นางพรมจรี และนางเพชฌภา ภายหลังหม่อมมหาวังได้ชอนนายหน่อคำมครมาหาขุนซึ่งเป็น
เชื้อสายในวงศ์เมืองเชียงรุ้งมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมอีกคนหนึ่ง ส่วนหม่อมนางกอยฟองได้
สมรสกับเจ้ามอคำ บุตรชายเจ้าเมืองพง มีบุตรชายหนึ่ง 2 คนคือ นางเทพ และ
หม่อมมหาไชย ในอีกชั้นหนึ่ง คือ หม่อมน้อย มีบุตรชาย 2 คนชื่อ นายลันดาง และ
มหาไชยงาคำ**

หม่อมสุวรรณตาย หม่อมกุมาร หม่อมมหาวง และหม่อมมหาวัง ได้เป็นเจ้าเมือง
เชียงรุ้งที่แสนหวีฟาคอ ๆ กันมา ในสมัยที่หม่อมมหาวังเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ้ง หม่อมน้อยบุตร
หม่อมมหาวงได้วิวาทต่อสู้กับหม่อมมหาวัง แต่หม่อมน้อยสู้ไม่ได้ จึงหลบหนีไปอยู่กับจีนฮ่อ เมื่อ
หม่อมมหาวังตาย*** ฮ่อเจ้าเมืองยูนหนำได้ตั้งราชบุตรเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ้ง และตั้งน้อง
ราชบุตรเป็นอูปราชา เมืองเชียงรุ้ง ก่อนหน้านั้นเล็กน้อย นายหน่อคำได้เกิดวิวาทกับราชบุตร

* ในจดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุงว่า ชื่อเจ้าสาระวินและเจ้าอดนาวุช

** โปรดดูแผนภูมิในหน้าต่อไป

*** ในจดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุงระบุปีที่ตายว่า พ.ศ. 2386

1 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3-4 จ.ศ. 1211, 1220 เลขที่ 158, พงศาวดาร เมืองพง ฯ

```

graph TD
    MS[หม่อมสุวรรณ] --- MK[หม่อมกุमार]
    MS --- MM[หม่อมมหาวง]
    MS --- MH[หม่อมมหาวัง]
    MS --- MN[หม่อมนางก้อยฟอง]
    MS --- MP[เมืองพง]
    MN --- JMK[เจ้ามอคำเมืองพง]
    MP --- MH1[มหาไชย]
    MM --- MN1[หม่อมมนอย]
    MN1 --- NL[นายลินตาง]
    MN1 --- MH2[มหาไชยงาคำ]
    MH --- R[ราชบุตร]
    MH --- O[อุปราช]
    MH --- NPM[นางพรหมจารี]
    MH --- NH[นางเหมชญา]
    O --- S[นางสุนันดา]
    O --- B[บุตรสาว]
    O --- M[มหานาร]
    O --- JM[เจ้าเมือง]
    O --- T[เที่ยงตุง]
    NPM --- JMK1[เจ้าเมืองลา]
    NH --- NTK[นายทอคำบุตรมหานาร]
    NH --- C[เป็นเชือกกบเมือง]
    NH --- C1[เชียงรุ่ง]
    NH --- NMM[หม่อมมหาวังขอ]
    NH --- ML[มาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม]

```

(เขียนขึ้นจากจดหมายพระราชกฤษฎีกาที่ 3-4 จ.ศ. 1211, 1220 เลขที่ 158, พงศาวดาร เมืองพงา)

และมหาไชยเจ้าเมืองพง หลบหนีออกไปจากเมืองเชียงรุ่ง ไม่นานต่อมานายหนอคำก็ยกกองทัพ
มาโจมตีเมืองเชียงรุ่ง มหาไชยคุมกองทัพหัวเมืองสิบสองปันนาต่อสู้ป้องกันไว้อย่างเข้มแข็ง
ในภายหลังพม่าได้เอาตัวนายหนอคำไปเมืองอังวะ ในจดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุงกล่าวว่า
หม่อมหนอคำได้เสียเงินให้พระเจ้าอังวะขอเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่ง¹ พม่าจึงให้คนมาเอาตัว
อุปราชไปเมืองอังวะ และให้กองทัพพม่านำหนอคำขึ้นไปเป็นเจ้าเมือง ราชบุตรเจ้าเมือง
เดิมคงหลบหนีไปอยู่กับฮ่อเมืองลา เมื่อมหาไชยทราบข่าวจึงได้เรียกเกณฑ์กองทัพเมือง
สิบสองปันนาเข้าไปตีเมืองเชียงรุ่ง หนอคำแตกหนีไป มหาไชยให้คนไปรับราชบุตร และครอบครัว
กลับมากลัวเมืองเชียงรุ่งเช่นเดิม² อุปราชซึ่งถูกกักกันไว้ที่เมืองพม่าได้ยอมเสียเงินให้
พระเจ้าอังวะจึงได้รับอนุญาตให้กลับเมืองเชียงรุ่ง

เมื่อมาถึงเมือง อุปราชสั่งให้เก็บเงินหาพญาและราษฎรในหัวเมืองสิบสองปันนา
เพื่อนำไปใช้หนี้ที่กู้ยืมไปถวายพระเจ้าอังวะ มหาไชยซึ่งขึ้นไม่ยอมเสียเงิน พญาแสนเชียงหา
ผู้เป็นพระจัดการเก็บเงินฟ้องต่อราชบุตรว่ามหาไชยเจ้าเมืองพง และเจ้าเมืองลาก็จะเป็น
ขบถ จึงเกิดวิวาทรบพุ่งขึ้นระหว่างมหาไชย และราชบุตรอุปราชในปี 2390 กองทัพเมืองพง
เมืองลา ตีไต่เมืองเชียงรุ่ง ราชบุตรอุปราชหนีไปอยู่เมืองแรม และมีท้าวพญาเมืองเชียงรุ่ง
บางส่วนหลบหนีลงมาถึงเขตเมืองหลวงพระบาง อย่างไรก็ตาม เมื่อมหาไชยจับพญาแสน
เชียงหาได้ และฆ่าเสียแล้วก็ได้ส่งคนไปรับราชบุตรและอุปราชกลับมาครองเมืองดังเดิม
ในตอนต้นปี 2391 เหตุการณ์ในเมืองเชียงรุ่งจึงมีที่ท้าวจะสงบลง แต่หลังจากนั้นไม่กี่เดือน
มหาไชยงาคำลันคาง และหนอคำทราบข่าวว่าเมืองเชียงรุ่งเกิดวิวาทรบพุ่งกัน เห็นเป็นโอกาสดี
ที่จะเข้ามามีอำนาจในเมืองเชียงรุ่ง จึงได้คุมกำลังยกมาตีเมืองเชียงรุ่ง ในครั้งนี้มหาไชยกับ
กำลังคนเมืองสิบสองปันนาไม่อาจยับยั้งกองทัพของมหาไชยงาคำ ลันคาง และหนอคำไว้ได้
ต้องคอย ๆ ลาถอยลงมา ราชบุตร อุปราช มหาไชยและชาวเมืองสิบสองปันนาจึงกำลังตกอยู่

¹ หอพระสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง หน้า 2

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1213 เล่มที่ 6, คำให้การเกี่ยวกับเหตุการณ์
เมืองเชียงรุ่ง และสิบสองปันนา

ในฐานะล่าบัก ครอบครัวเมืองเชียงรุ่ง สิบสองปันนาเริ่มอพยพหลบหนีแตกฉานข้ามเขื่อนลงมาตามทิศทางต่าง ๆ จนถึงบางส่วนได้เข้ามาอาศัยในอาณาเขตหลวงพระบางและเมืองน่าน¹

๑.๑. 4. การเข้าแทรกแซงของไทย

๑.๑.4.1. การดำเนินการเกลี้ยกล่อม

เมืองน่านได้รับทราบเหตุการณ์และความเป็นไปในเมืองเชียงรุ่งตั้งแต่เมื่อแรกคำพยายามจะแย่งชิงอำนาจทางการเมืองกับราชบุตรและอุปราชฯ ดังมีรายงานลงมากรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2386 ว่า เมืองน่านได้มีหนังสือไปเกลี้ยกล่อมพวกเมืองลาเมืองพง ซึ่งอยู่ในเขตสิบสองปันนา แต่ได้รับคำตอบคัดค้านว่าขอให้อภัยไปก่อน เพราะเมืองเชียงรุ่งกำลังเกิดการวิวาทเรื่องตำแหน่งเจ้าเมือง ทางจีนตั้งราชบุตรให้เป็นเจ้าเมือง แต่พม่าตั้งหน่อคำยังตกลงกันไม่ได้² เพื่อให้ข้อเท็จจริงอย่างรวดเร็ว พระยาน่านได้จัดกองทหารจำนวน 500 คน ไปยกขึ้นไปถึงรักษาการณ์อยู่ที่เมืองท่าของเมืองหลวงภูกา ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับหัวเมืองสิบสองปันนาคอยฟังราชการ และส่งหนังสือเขาไปเกลี้ยกล่อมอยู่เสมอระหว่าง พ.ศ. 2386 ถึง 2390 แต่การณ์ไม่สำเร็จจนท้าวพญาในหัวเมืองสิบสองปันนาได้ยึดเพี้ยนหนองเหี้ยว่าขาม่าเรื่อย ๆ⁴ ทั้งเมืองน่านก็ไม่อาจจะเข้าแทรกแซงหรืออิทธิพลรั้งจัดการอย่างใดได้

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 53, เรื่องคำให้การท้าวพระยาเมืองสิบสองปันนา

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 29, ใบบอกเมืองน่าน เรื่องแต่งให้พระยาราชบุตร พระยาเมืองเลนขึ้นไปจัดแจงตั้งระเนียดไว้

³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 51, ร่างจดหมายเมืองน่านถึงเมืองเชียงใหม่ เรื่องบุตรมหาวังรพบุกับเจ้าหน่อคำ

⁴ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 156, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองน่าน เรื่องราชการเมืองเชียงรุ่ง

เพราะยังไม่มีโอกาสเหมาะสม จนในปี 2390 มหาไชยวิวาทกับราชบุตรและอุปราชามือง เชียงรุ่งเป็นเหตุใหญ่ เจ้าเมืองน่านหลวงพระบางและเชียงใหม่สืบทราบต่างมีใบบอกเข้ามา ในขณะเดียวกัน ก็มีรายงานเข้ามาว่ามีเรื่องไม่สงบเกิดขึ้นในเมืองพม่าและหัวเมืองไทยใหญ่ กรุงเทพฯ ฯ เห็นเป็นโอกาสที่จะโคกรัวเมืองสิบสองปันนาเข้ามาไว้ในพระราชอาณาเขต โดย คำนวณจะไม่มีการขัดขวางจากพม่า จึงมีคำสั่งให้เมืองน่าน และเมืองหลวงพระบางร่วมกัน ดำเนินงานทันที ดังปรากฏในหลักฐานว่า

....."ราชการ เป็นที่หนักหนาหาหนาคือไปหาท่วงที่ดังนี้หาใครจะมีไม่ และเมือง หลวงพระบาง เมืองน่าน เขตแดนใกล้กันกับเมืองลื้อ ไคโปรคเกลา ฯ ให้เมืองหลวงพระบาง เมืองน่าน คิดอ่านเกลี้ยกล่อมเอาครอครัวลื้อมาไ้สขานไ้เมือง".....¹

การดำเนินงานเพื่อจะให้ไคมาซึ่งครอครัวเมืองสิบสองปันนารั้งนี้ กรุงเทพฯ ฯ ก่อน ขางจะแน่ใจว่า ชาวเมืองลื้อส่วนใหญ่คงไม่สมัครใจที่จะเดินทางลงมาอยู่อาศัยในอาณาเขตไทย กรุงเทพฯ ฯ จึงมีคำสั่งให้เมืองน่าน และเมืองหลวงพระบาง ร่วมกันไ้กำลังเป็นเครื่องมือนับ บังคับเพื่อเอาครอครัวสิบสองปันนาลงมาไ้ไค โดยการไ้วิธีเกลี้ยกล่อมไม่ประสบผลสำเร็จ นอกจากนี้ กรุงเทพฯ ฯ ไคสั่งให้พระยาพิชัยคุมกำลังจำนวน 1,000 คน ยกขึ้นไปสมทบกับ กองทัพเมืองน่านเพื่อร่วมกันคิดราชการ เรื่องเมืองเชียงรุ่ง และมีคำสั่งให้เมืองแพร่เตรียม พรอมที่จะส่งกำลังคนและเสบียงอาหารไปเพิ่มเติม ถ้ากองทัพเมืองน่านขาดแคลนและเรียก ร้องลงมา³

ก่อนหน้าที่จะมีการยกกองทัพขึ้นไป เมืองหลวงพระบางไ้มีหนังสือขึ้นไปถึงมหาไชย

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 47, ร่างสารตราถึงพระยาเชียงใหม่ คอบรับบอกเรื่องไ้หาราชการไปสืบหาราชการเมืองเชียงรุ่ง

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 156, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองน่าน เรื่องราชการเมืองเชียงรุ่ง

³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 48, ร่างจดหมายเจ้าพระยาบดินทร์ฯ ไ้ห้จัดแจงเสบียงอาหารส่งกองทัพเมืองพิชัย เมืองน่าน

อีกครั้งหนึ่ง มีใจความว่า เมืองสิบสองปันนากับเมืองหลวงพระบางก็เป็นบ้านพี่เมืองน้องไปมาค้าขายถึงกัน เดียวนี้ไคทราบว่ามีเมืองสิบสองปันนาวิวาทหาพันกัน ถ้ามหาไชยอยู่ไม่ได้ ให้คิดหาเครื่องราชบรรณาการและพาครอบครัวลงมาอยู่เมืองหลวงพระบาง จะไคพาลงมาเผ่าทุลละฮอง ฯ พระพุทธเจ้าอยู่หัวเป็นชาวอนันตเสนากรุงเทพ ฯ ค่อยไป¹ แต่มหาไชยยังคงยื่นกรานปฏิเสธ และพยายามยับยั้งมิให้ไทยเขายุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในของเมืองเชียงรุ่ง โดยตอบหนังสือลงมาสรุปใจความไคว่า

".....มหาไชยกับราชบุตร อุปราชวิชาวาทพุ่งกันขึ้นเป็นแต่พี่น้องวิวาทกันเอง มิใช่ชาติกันมาแต่บ้านอื่นเมืองไกล ถ้าเป็นชาติศัตรูมาทำร้ายก็จะบอกกองทัพเมืองหลวงพระบางยกไปช่วย บัดนี้มหาไชยกับพวกสิบสองปันนาทั้งปวงก็พร้อมมูลกันยอมใหม่หาว่างับอุปราชมาครอบครองบ้านเมืองอย่างเก่า...."

ไทยทราบความหาไชยตอบจดหมายลงมาเช่นนี้ เพื่อกลับเกลี้ยอนมีให้ไทยฉวยโอกาสเข้าแทรกแซงเหตุการณ์ภายในระหว่างที่บ้านเมืองยังไม่สงบราบคาบจึงรับสั่งของรัชกาลที่ 3 ว่า "ซึ่งมหาไชยว่าบ้านเมืองเรียบร้อยเป็นปกติแล้วนั้นก็โดยมันกลัวว่า ฝ่ายเราจะยกกองทัพตบขึ้นไปกระทำซ้ำเติมเอามัน" จดหมายตอบของมหาไชยจึงเป็นเสมือนการเร่งรัดให้ไทยรีบจัดการกับราชการภายในเชียงรุ่งให้สำเร็จลงโดยเร็ว

๔.๔.๒.๒. การใช้กำลัง

กองทัพเมืองน่านจำนวน 3570 คน ซึ่งมีพระยาราชบุตร พระยาคงคา เชื้อนเพชร พระยาราชวงศ์ และพระยาหอหนาเป็นนายทัพ ไคแบ่งแยกออกเป็น 3 กอง คือ กองทัพพระยาราชบุตร พระยาคงคาเชื้อนเพชรยกออกจากเมืองน่านไปก่อนเป็นกองทัพแรก

¹ จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 48, ร่างจดหมายเจ้าพระยามหินทรฯ ให้จัดแจงเสบียงอาหารส่งกองทัพเมืองพิชัยเมืองน่าน

² จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 156, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองน่านเรื่องราชการ เมืองเชียงรุ่ง

³ จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 156, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองน่าน เรื่องราชการ เมืองเชียงรุ่ง โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก จ.

ในวันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 12 ปี 2391 (ตรงกับวันพุธที่ 8 พฤศจิกายน) พระยาราชวงศ์ยก
ไปเป็นกองที่สองในวันขึ้น 6 ค่ำ เดือนอาษา และกองทัพพระยาหน่อหน่อออกเดินทางพร้อมกับ
กองทัพพระยาพิชัยเป็นกองที่สาม เดินทางไปถึงเมืองเชียงของในวันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 1
(ตรงกับวันอังคารที่ 2 มกราคม) ส่วนกองทัพเมืองหลวงพระบางได้รับคำสั่งให้ยกไปทาง
ตะวันออกและคอยบรรจบกับกองทัพเมืองน่าน ตรงหนทางที่จะไปเมืองลาเมืองพง

เมื่อกองทัพพระยาราชบุตรียกขึ้นไปถึงเมืองพง พระยาราชบุตรีได้นำหนังสือ
พระยานานใหม่หาไชยคู้ ในหนังสือนั้นมีใจความว่า ใหม่หาไชยและท้าวพระยาเมืองสิบสอง
ปันนาจัดหาเครื่องราชบรรณาการดอกไม้ทองดอกไม้เงินลงมาเมืองน่าน พระยานานจะไต่พา
ลงมาเผ่าทูลละออง ๖ เป็นชาชอมขันตเสมาพระพุทธรูปเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ ๓ ซึ่งเท่ากับ
เป็นการยื่นคำขาดใหม่หาไชยยินยอมตามความประสงค์ของเมืองน่านแต่โดยดี ใหม่หาไชยยังคง
มีศรัทธาหลักเลียงโดยอาการติดต่อกันระหว่างใหม่หาไชย และเจ้าเมืองเชียงใหม่วิเศษก่อนว่า
ใหม่หาไชยได้ให้สัญญาแก่เจ้าเมืองเชียงใหม่ว่า ถ้าเมืองเชียงใหมจะยกกองทัพขึ้นไปตีเมือง
เชียงตุงเมื่อใด ใหม่หาไชยจะยกกำลังเมืองสิบสองปันนาไปช่วย แต่เมื่อกองทัพเมืองน่านยัง
ไม่ยอมทิ้งใหม่หาไชยก็ขอต่อรองเป็นครั้งสุดท้าย ขอให้กองทัพเมืองน่านและเมืองพิชัยรบเอา
บ้านเมืองคืนให้โดยก่อนแล้ว ใหม่หาไชยจึงจะยอมเป็นข้า⁵ แต่กองทัพที่ยกขึ้นไปก็ช่วยรบพุ่งต่อต้าน

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เล่มที่ 49, ใบบอกพระยาพิชัยบอกให้
หลวงมหาดไทย หลวงนา ไปรับคนครัวเมืองสิบสองปันนา

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เล่มที่ 46, ร่างจดหมายเจ้าพระยาบดินทร์
ให้จัดแจงเสบียงอาหารส่งกองทัพเมืองพิชัย เมืองน่าน

³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เล่มที่ 53, เรื่องคำให้การท้าวพระยา
เมืองสิบสองปันนา

⁴

ก. โปรดุร้ายละเอียดยในภาคผนวก ง.

⁵ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เล่มที่ 49, ด.ก.

กองทัพของหน่อคำ ลินคาง และมหาไชยงาคำเพียงเพื่อป้องกันตัว และครอบครองเมืองสิบสองปันนาเท่านั้น เพราะจุดประสงค์สำคัญที่กรุงเทพฯ ๑ ขอบหมายมากก็เพื่อให้อัศวินนครครอบครองสิบสองปันนาลงมาในมากที่สุดแต่เพียงอย่างเดียว เพราะฉะนั้น เมื่อกองทัพฝ่ายหน่อคำล่าถอยไป กองทัพไทยจึงไม่ได้ไล่ติดตามไปโจมตีซ้ำเติมให้แตกหักแต่อย่างไร

หลังจากนั้น พระยาหน่อคำบอกให้มหาไชยอพยพครอบครัวลงมาเสียเพื่อให้อันตรายจากการรบกวนของฝ่ายหน่อคำ โดยให้สัญญาว่ากองทัพไทยจะปกป้องครอบครัวมิให้กองทัพฝ่ายหน่อคำมากระทำอันตรายใด มหาไชยไม่มีทางเลือกอีกต่อไป จำต้องอพยพครอบครัวจำนวนหนึ่งหลบลงมา โดยมีกองทัพไทยเป็นกองหลังเพื่อคอยป้องกันภัยจากกองทัพของหน่อคำ แต่ในที่จริงแล้ว เพื่อคอยระวังมิให้ครอบครัวที่อพยพลงมาหลบหนีระส่ำระสายออกนอกเส้นทางไปโดยฉวย

๒.๔.๕. ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการที่ไทยเข้าไปแทรกแซงในหัวเมืองสิบสองปันนา

การที่ไทยส่งกองทัพขึ้นไปกวาดต้อนครอบครัวในหัวเมืองสิบสองปันนาลงมาได้ก่อให้เกิดปัญหาหลายประการ ทั้งในส่วนปัญหาของชาวเมืองสิบสองปันนา ปัญหาในหัวเมืองล้านนาไทย และปัญหาซึ่งกรุงเทพฯ จะต้องเผชิญในภายหลัง

๒.๔.๕. ๑. ครอบครัวสิบสองปันนาหลบหนี ครอบครัวจำนวนหนึ่งเช่น ซึ่งกองทัพไทยได้กวาดต้อนลงมา ยังไม่ทันที่จะถึงเมืองน่าน ครอบครัวเหล่านี้ได้พากันหลบหนีไปเป็นจำนวนมาก คือประมาณครึ่งหนึ่งของจำนวนที่กวาดต้อนมา เหตุผลประการแรกที่ทำให้เกิดการหลบหนีขึ้นเป็นเหตุลดธรรมชาติทั่วไป กล่าวคือ ชาวเมืองสิบสองปันนาย่อมไม่ยินดีที่จะต้องจากดินแดนที่ตนเองเคยอยู่อาศัยมาแต่ก่อน การที่จำต้องอพยพลงมา ก็เป็นเพราะกำลังของไทยควบคุมการอพยพ ดังนั้น เมื่อใดที่ได้โอกาสเหมาะ ครอบครัวเหล่านี้ก็จะพากันหลบหนีกลับขึ้นไปเมืองในเขตสิบสองปันนา

เหตุผลอีกประการหนึ่ง เกิดจากกองทัพเมืองน่านได้ให้พักครัวเมืองสิบสองปันนาไว้ที่เมืองหลวงภูคา* ซึ่งเป็นเมืองร้างอยู่ปลายเขตแดนเมืองน่าน เมื่อครอบครัวไม่ได้รับเสบียงอาหาร อดหยากขาดแคลนมากขึ้น จึงพากันหลบหนีไปเป็นจำนวนมาก¹ เมื่อทางเมืองน่านรายงานเรื่องการพักครอบครัวไว้ที่เมืองหลวงภูคาลงมากรุงเทพฯ รัชกาลที่ ๓ ทรงคาด

* เมืองหลวงภูคาตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองเชียงของ ปัจจุบันคือเมืองเวียงภูคา อยู่ในเขตประเทศลาว

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๑ เล่มที่ ๒๖, คำแปลหนังสือพระยาภูคา

การไต่พันที่ว่า ครอบครัวยุทธจะระส่ำระสายและหลบหนีเพราะขาดเสบียงอาหาร จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุทเทพเป็นข้าหลวงเชิญของครัวขึ้นไปถึงพระยาน่านให้ทรงรับครัวซึ่งพักอยู่ที่เมืองหลวงภูคาตามปากแม่น้ำโขงเขาไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตเมืองน่าน และยังคงทรงกำชับกำชาพระยาน่านให้ระมัดระวังอย่าให้เกิดขบถพรองเรื่องเสบียงอาหารไม่เพียงพอแจกครอบครัวเมืองสิบสองปันนาขึ้นอีก¹ แต่ถึงกระนั้นครอบครัวก็ได้อพยพหนีไปก่อนหน้านั้นจำนวนหลายพันคน ดังนั้น เพื่อป้องกันไม่ให้ครอบครัวที่เหลืออยู่หลบหนีตามกันไปอีก พระยาน่าน พระยาศรีสุทเทพ และพระยาพิชัย ได้ตกลงใจให้ควบคุมตัวมหาไชย และท้าวซุ่นอีก 10 คนไว้อย่างแน่นหนา เพราะครอบครัวที่หลบหนีไปแล้วนั้น มีบุตรและภรรยามหาไชยและท้าวซุ่นทั้ง 10 คนนั้นรวมอยู่ด้วย พร้อมกันนั้น พระยาน่านก็จัดกองทัพขึ้น 2 กอง กองแรกมีจำนวน 1000 คน กองที่ 2 มีจำนวน 500 คน แยกกันไปตามครัวที่หลบหนีไปในทิศทางต่าง ๆ แต่ก็ได้ครอบครัวกลับคืนมาเป็นจำนวนไม่มากนัก

๔.๑. ๕.๒. เมืองเชียงใหม่และเมืองน่านแก่งแย่งกันในการเกลี้ยกล่อมเมืองสิบสองปันนา
เรื่องจลาจลในเมืองเชียงรุ่ง ซึ่งเกิดขึ้นในปี 2391 เป็นที่ทราบกันดีในระหว่างเมืองทั้งสามคือ เชียงใหม่ น่าน และหลวงพระบาง เมืองเชียงรุ่ง และสิบสองปันนานั้นเคยเป็นเมืองที่ถูกกองทัพหัวเมืองล้านนาไทยและหลวงพระบางร่วมกันเกลี้ยกล่อมและโจมตีมาไว้ได้เมื่อครั้งสมัยรัชกาลที่ 1 เจ้านครทั้งสามได้รับเกียรติยศชื่อเสียงจากการทำราชการสำเร็จในครั้งนั้นเป็นอันมาก เมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 3 โอกาสที่จะได้รับชื่อเสียงเกียรติยศอย่างเมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 บังเกิดขึ้นอีก เมืองน่าน เมืองหลวงพระบาง และเมืองเชียงใหม่จึงแก่งแย่งแข่งดีกันในการดำเนินงานเกลี้ยกล่อมเมืองสิบสองปันนาเพื่อใ้หมาเขากับข้างฝ่ายตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแข่งขันระหว่างเมืองน่านและเมืองเชียงใหม่ เพื่อเพิ่มพูนกำลังคนในบานเมืองฝ่ายตนให้มากยิ่งขึ้น เพราะในสมัยนั้น กำลังคนมีความสำคัญทางด้านการเศรษฐกิจและฐานะทางการเมือง

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 35, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีฯ
ถึงพระยาสุโขทัย เรื่องราชการเมืองน่าน

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 34, ใบบอกพระยารัตนเมืองแก้ว
เรื่องราชการเมืองเชียงรุ่ง

เมืองหลวงพระบางได้มีหนังสือเกลี้ยกล่อมมหาไชยขึ้นไปเช่นกัน และมหาไชยได้ตอบหนังสือเมืองหลวงพระบางไปว่า ขอให้รอไปก่อน ถ้าเหตุการณ์ในเมืองเชียงรุ่งเป็นปกติแล้ว มหาไชยจึงจะคิดหาเครื่องราชบรรณาการลงมา จากเรื่องราวทั้งหมดนี้จึงถือว่ามหาไชยได้พยายามคิดอ่านรักษามานเมืองของตนให้ปลอดภัยจากการแทรกแซงของไทยโดยไชโยชนจากการแข่งขันชิงดีระหว่างเมืองน่าน หลวงพระบาง และเชียงใหม่ เพราะมหาไชยทราบว่า เมืองเชียงใหม่ น่าน และหลวงพระบาง ต่างก็ต้องการจะเกลี้ยกล่อมมหาไชยให้ไปเข้าข้างฝ่ายตนทั้งสิ้น มหาไชยจึงพยายามถ่วงเวลาโดยตอบหนังสือเมืองน่าน และหลวงพระบางว่าให้รอไปก่อน ในขณะที่ตัวมหาไชยก็คิดหาทางแก้ไขเพื่อป้องกันตนเองและครอบครัวสืบสองปันนาให้รอดพ้นจากการชิงกำลังของเมืองน่าน และหลวงพระบาง ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นในระยะเวลาต่อไป โดยหันมาต่อรองกับเมืองเชียงใหม่ว่า มหาไชยจะช่วยเหลือเรื่องราวการเมืองเชียงตุงของเชียงใหม่ ถ้าเชียงใหม่จะช่วยหาหนีให้เมืองน่านยกกองทัพขึ้นไปเมืองลา เมืองพง

การดำเนินงานของมหาไชยในคานเมืองเชียงใหม่ก็นับว่าไฉไล เพราะการที่มหาไชยรับสิ่งของและสิ่งของตอบแทนมาทำให้พระยาเชียงใหม่มีความพอใจ และตีความว่ามหาไชยยอมรับที่จะสวามิภักดิ์เข้ากับเชียงใหม่ เมื่อกองทัพเมืองน่านยกขึ้นไปเมืองสืบสองปันนา พระยาเชียงใหม่จึงพยายามชักชวน โดยการส่งคณะบุคคลไปที่เมืองเชียงของ เพื่อชี้แจงให้เมืองน่านรับทราบถึงความสัมพันธ์ และข้อตกลงระหว่างเมืองเชียงใหม่และเมืองพง ดังปรากฏในเอกสารดังนี้

".....นายมหาวงเมืองเชียงใหม่ พญาราชวงศ์เมืองเชียงราย ไพร่ 100 คนยกมา ณ เมืองเชียงของแจ้งว่า พญาเชียงใหม่แต่งให้แสนหลวงเมืองควาง ท้าวแก้วคุมเอาสิ่งของขึ้นไปมหาไชย กลับมาแจ้งว่ามหาไชยรับสิ่งของไว้ แล้วจัดสิ่งของตอบแทนมาให้พญาเชียงใหม่ว่าจะสวามิภักดิ์เข้ากับเมืองเชียงใหม่"¹.....

เมื่อเมืองน่านไม่ยอมรับฟังคำคัดค้านของเมืองเชียงใหม่ กวาดต้อนครัวสืบสองปันนา

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 เลขที่ 49, ใบบอกพระยาพิชัยบอกให้หลวงมหาดไทย หลวงนา ไปรับคนครัวเมืองสืบสองปันนา

และรับตัวมหาไชยลงมาอยู่เมื่อนาน เชียงใหม่ได้ส่งรายงานลงมากรุงเทพฯ เป็นเชิงฟ้อง
 รองว่า พระยาเชียงใหม่ได้มีหนังสือและใ้คนไปผูกจากมหาไชยไว้แล้ว มหาไชยรับปากว่า
 จะช่วยเรื่องตีเมืองเชียงตุง แต่เมื่อนานกลับเอาตัวมหาไชยกับครอบครัวไปเสีย¹

กรุงเทพฯ เห็นว่าความไม่พอใจเรื่องแก่งแย่งครอบครัวเมืองสิบสองปันนาจะลุกลาม
 ใหญ่โตต่อไป จนอาจทำให้เมื่อนานและเมืองเชียงใหม่แตกรวกันในที่สุด จึงได้ไกลเกลี่ย
 ระงับเหตุเสีย โดยกรุงเทพฯ ได้มีหนังสือชี้แจงขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่ เป็นพระราชดำรัส
 ในเชิงประนีประนอมของรัชกาลที่ 3 ว่า

".....เมืองเชียงใหม่ เมื่อนาน ก็มีความปรารถนาใคร่ได้บุตรครอบครัวมาไ้สืบ
 เมืองด้วยกันทั้งสองข้าง เมื่อนานเป็นต้นคิด แล้วเขตแดนก็ใกล้ชิดกับเมืองลา เมืองพง
 เมื่อนานไปถึงก่อน สมคาค สมหมายได้ตัวมหาไชยกับครอบครัวมาเป็นอันมาก แต่พญาพิชัย
 พญาหอหนาเป็นคนมีกบฏใจ เขาไม่รอบคอบในราชการ เอาครัวมาพักไว้ที่เมืองหลวงภูคา
 กลางป่าคาไม่ ครอบครัวขัดควยเสบียงอาหาร จึงพากันหลบหนีไปเสียบาง ถึงดังนั้น
 เมื่อนาน เมืองหลวงพระบางก็ยิงได้ตัวมหาไชย อุปราชา กับครอบครัวไว้เป็นหลายพัน ถ้า
 เมืองเชียงใหม่ เมืองลครลำปาง คิดอ่านหาบุตรครอบครัวมาไ้สืบเมืองที่จัดตั้งแดนขึ้น
 ใหม่ ๆ ไ้ดังนี้บาง ก็จะมีความชอบเป็นอันมาก....."

ถึงแก่กรุงเทพฯ จะไ้พยายามไกลเกลี่ยมิให้เมื่อนานและเมืองเชียงใหม่โกรธ
 เคืองกันด้วยเรื่องแก่งแย่งครอบครัวเมืองสิบสองปันนา แต่ก็เชื่อไ้ว่าเมืองเชียงใหม่ยังคง
 รักษาความไม่พอใจนั้นไว้ต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อเชียงใหม่ไม่สามารถจะตีเมือง
 เชียงตุงอันเป็นภาระหน้าที่โดยตรงที่กรุงเทพฯ ไ้มอบหมายให้เชียงใหม่จัดทำไ้เรียบร้อย
 สำเร็จลงไ้ การตีเมืองเชียงตุงไม่สำเร็จครั้งนี้ จึงนอกจากจะทำให้เชียงใหม่เสียใจ

1. จดหมายแพะรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 23, ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี
ถึงพระยาเชียงใหม่ เรื่องราชการเมืองเชียงตุง โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ฉ.

เพราะถือว่าเป็นการบงการต่อหน้าทีแล้ว ในอีกนัยหนึ่ง เชียงใหม่ยังรู้สึกเสียหน้าที่ทำราชการ
แด่เมืองน่าน ทั้ง ๆ ที่เชียงใหม่เคยมีเกียรติประวัติในด้านการทำสงครามกับพม่าไคยชนะตลอด
มา ตั้งแต่สมัยพระเจ้าเชียงใหม่กาวิละ สงครามในครั้งนี้ ถ้าจะเปรียบเทียบกับสงครามครั้ง
ก่อน ๆ ในสมัยพระเจ้าเชียงใหม่กาวิละก็ยังไม่ถือว่าสำคัญน้อยกว่า เพราะเพียงแค่เป็นการยกไป
โจมตีเมืองเชียงตุงอันเป็นเมืองชายแดนของพม่าในขณะที่เชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน มีกำลัง
พร้อมอยู่ควย

๒.๔.๕.๓. ปัญหาเรื่องเมืองสิบสองปันนาและเชียงตุงในรัชกาลต่อมา

การที่ไทยได้เข้าไปแทรกแซงเหตุการณ์ในเมืองสิบสองปันนาเมื่อตอนปลาย
รัชกาลที่ 3 ทำให้ไทยต้องประสบความยุ่งยากในตอนต้นรัชสมัยรัชกาลที่ 4 ควบเรื่องเดียวกันนี้อีก
กล่าวคือ หลังจากที่ไทยได้ตีหัวเมืองไชยเวทางเมืองน่าน และอุปราชก็ได้นำลงมาอยู่เมือง
หลวงพระบางไค 3 ปี เหตุการณ์ในเมืองเชียงรุ่งไคสงบลง ราชบุตรกลับมาครองเมืองเป็นที่
แสนหัวฟ้างึกเคิม และได้ไคนายพิศนวงศ์ ท้าวพระยาไคลือ คุณคนไคทองคนไคเงิน เครื่องราช
บรรณาการส่งลงมาทูลเกล้า ฯ ถวาย และขอตัวอุปราชกับมารดาและมหาไชย รวมทั้งครอบครัว
ซึ่งตกอยู่ที่เมืองหลวงพระบางและเมืองน่านกลับขึ้นไป ไคยให้สัญญาว่าจะจัดคนไคทอง คนไค
เงิน และเครื่องราชบรรณาการลงมาทูลเกล้า ฯ ถวายทุก ๆ 3 ปี ตามอย่างธรรมเนียมเมือง
ประเทศราช¹ รัชกาลที่ 4 มีพระราชดำริว่าถ้าจะยอมรับเมืองสิบสองปันนาเข้ามาไว้ในฐานะ
เมืองประเทศราช ไทยก็จะต้องประสบปัญหายุ่งยากในเรื่องการให้ความช่วยเหลือทางการเงิน
ทั้งที่รัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 เคยมีพระราชดำริมาก่อนแล้ว เพราะพม่าคงไม่ยินยอมเสีย
เมืองสิบสองปันนาให้แก่ไทยไคง่ายไคยาก แต่เมื่อเจ้าแสนหัวฟ้าเสนอที่จะมาขอขึ้นกับไทยอีกฝ่าย
หนึ่งเช่นนี้ จะบอกปฏิเสธก็ทำไคได้ รัชกาลที่ 4 จึงทรงปรึกษาเสนาบดีเรื่องราชการ เมือง
เชียงรุ่งว่าจะคิดไคอย่างไร

คณะเสนาบดีถวายความเห็นว่ ถ้าไทยจะต้องรักษาเมืองเชียงรุ่งไว้ไคแล้ว
จะต้องไคเมืองเชียงตุงให้ไคเสียก่อน ไคยชี้แจงเหตุผลว่

¹ เจ้าพระยาพิศากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 เล่ม 1

....."ถ้าจะช่วยเมืองลื้อแล้ว จะต้องตีเมืองเชียงตุงเสียก่อน คอยเมืองพม่า นั้น อาณาเขตกว้างขวางก็เพราะหัวเมืองใหญ่ยึดหน่วงกันเป็นชั้น ๆ ออกมา จึงระวังรักษาเมือง อยู่ได้ เมืองหมอกไหม เมืองนายบัต เมืองเชียงตุง ๆ ยึดเมืองเชียงรุ่งไว้ ถ้าตีเมือง เชียงตุงเสียได้ไซ้หากระยะ พม่าจะบุกพิพมาทำอันตรายแก่เมืองเชียงรุ่ง หนทางก็ไกล สะเปียง อาหารจะส่งกันก็กันดาร ถ้าทำไคดังนี้จึงจะรักษาเมืองเชียงรุ่งไว้ไค...."¹

การตีเมืองเชียงตุงเป็นครั้งที่สองในรัชกาลที่ 4 จึงเกิดขึ้นด้วยเหตุผลดังกล่าว โดยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิทเป็น แม่ทัพใหญ่ คุมกองทัพกรุง กองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือ ขึ้นไปทางเมืองแพร่ น่าน ร่วมกับ กองทัพของหัวเมืองในลานนาไทยทั้งหมด โจมตีเมืองเชียงตุง ซึ่งจะเป้นครั้งสุดท้ายที่กองทัพ ใหญ่จากกรุงเทพ ฯ จะยกขึ้นไปถึงหัวเมืองในบริเวณนั้นอีก

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 เล่ม 1

หน้า 98 – 99

² ก. หน้า 99

บทที่ 5

สรุป

ลานนาไทยเป็นอาณาจักรที่มีประวัติความเป็นมาเก่าแก่และมีวิวัฒนาการทางด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม ที่มีความคล้ายคลึงกับรัฐไทยในสมัยพุทธศตวรรษที่ 19 อาณาจักรลานนาไทยมีอำนาจรุ่งเรืองที่สุดในสมัยที่ราชวงศ์เม็งรายเป็นศูนย์กลาง โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่นครเชียงใหม่ ความมั่นคงของลานนาไทยทำให้ดินแดนส่วนนี้เป็นเสมือนรัฐกันชนและช่วยรักษาคุลยอำนาจระหว่างพม่าและไทยซึ่งมีอาณาเขตใกล้เคียงติดต่อกันไว้ได้ เมื่อลานนาไทยอ่อนแอและหมดอำนาจในที่สุด พม่าและไทยจึงเผชิญหน้าและทำสงครามกัน โดยมีลานนาไทยเป็นฐานทัพและแหล่งสะสมเสบียงอาหารสนับสนุนในการทำสงครามของแต่ละฝ่าย แล้วแต่ว่าฝ่ายใดจะสามารถเข้าครอบครองและรักษาอำนาจของคนไว้ในอาณาจักรนี้โดยยาวนานเท่าไร

ในสมัยสุโขทัย อาณาจักรลานนาไทยและรัฐไทยในขณะนั้นคืออาณาจักรสุโขทัยมีความสัมพันธ์ในทำนองเป็นมิตรไมตรี มีการแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดวัฒนธรรมศาสนาระหว่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยพ่อขุนรามคำแหง สุโขทัยมีความสนิทสนมใกล้ชิดกับลานนาไทยยิ่งกว่าสมัยอื่นใดในฐานะมิตรประเทศอันมีรากฐานสำคัญมาจากความเป็นพระสหายสนิทระหว่างพ่อขุนรามคำแหงแห่งสุโขทัยและพ่อขุนเม็งรายของลานนาไทย ความสัมพันธ์ในเชิงมิตรภาพของรัฐทั้งสองต้องหยุดชะงักในเมื่ออาณาจักรอยุธยาได้ก่อตั้งขึ้นในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 19 และเพิ่มความเข้มแข็งยิ่งขึ้น ในขณะที่สุโขทัยอ่อนแอลง และในที่สุดก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอยุธยา การสูญเสียอำนาจของสุโขทัยทำให้ลานนาไทยและอยุธยาต้องเผชิญหน้ากัน การแข่งขันทางการเมืองระหว่างรัฐทั้งสองซึ่งลงท้ายด้วยการทำสงครามจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ การแย่งแย่งอำนาจทางการเมืองระหว่างเจ้านายญาติพี่น้องของลานนาไทยได้เปิดโอกาสให้อยุธยาเข้าแทรกแซงโดยส่งกองทัพขึ้นไปโจมตีลานนาไทยหลายครั้ง ในขณะเดียวกันที่อยุธยาก็มีจุดอ่อนเรื่องการเมืองการปกครองหัวเมืองทางเหนือ ลานนาไทยจึงมีโอกาสดำเนินการตอบโต้อยุธยาได้บ้าง สงครามครั้งสำคัญระหว่างอยุธยาและลานนาไทยคือการขับเคี่ยว

ระหว่างสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และพระเจ้าติโลกราช ซึ่งมีผลทำให้อยุธยาแก้ไขข้อบกพร่องในการปกครองหัวเมืองเหนือให้กระชับแน่นขึ้นจนกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับอยุธยาในที่สุด

สงครามระหว่างอยุธยาและล้านนาไทยต้องยุติลงเพราะอันตรายจากพม่า ซึ่งปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้นหลังจากที่ล้านนาไทยต้องประสบปัญหาเรื่องการสืบสันตติวงศ์ จนทำให้บางเมืองยังปั่นป่วนและเกิดการแตกแยกอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ในที่สุดล้านนาไทยไม่อาจจะต้านทานอำนาจและความแข็งแกร่งของพม่าภายใต้พระเจ้าบุเรงนองได้ อาณาจักรซึ่งเป็นอิสระมานานจึงต้องตกเป็นประเทศราชของพม่าในปี 2101 และในทำนองเดียวกัน พม่าโจมตีอาณาจักรอยุธยาได้ใน พ.ศ. 2112

หลังจากนั้นอีก 15 ปี อยุธยาสามารถฟื้นฟูอำนาจและความเข้มแข็งกลับมาเช่นเดิมอีก ในขณะที่ล้านนาไทยไม่สามารถจะคืนรณิพนจากอำนาจของพม่าได้ ถึงแม้ว่าจะใช้ความพยายามอยู่หลายครั้ง อันเป็นผลมาจากวิธีการแบ่งแยกเพื่อไทยปกครองง่าย (divided and rule) ของพม่าทำให้เจ้าผู้ปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาไทยไม่มีความสามัคคีกันเพียงพอจะรวมกำลังขับไล่พม่าออกไปได้ ล้านนาไทยจึงตกอยู่ในสภาพอ่อนแอและลดฐานะจากประเทศอิสระไปเป็นเมืองขึ้นของอยุธยา และพม่าสลับกันไป แลวแต่ฝ่ายใดจะมีอำนาจและมีโอกาสมากกว่า

มีเหตุผลหลายประการที่ทำให้ล้านนาไทยเป็นที่ต้องการของทั้งไทยและพม่าจนถึงขั้นทำสงครามแย่งกันหลายครั้ง ในสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทางคานพม่านั้นได้ปกครองล้านนาไทยอยู่เป็นเวลานานคือ ตั้งแต่สมัยพระเจ้าบุเรงนองเป็นต้นมา ถึงแม้จะมีบางโอกาสที่ล้านนาไทยหันไปพึ่งอยุธยาหรือปลื้มกัเป็นอิสระ แต่ด้วยระยะเวลาไม่นานพม่าก็สามารถเข้ามามีอำนาจในล้านนาไทยได้อีก ทั้งนี้ เพราะผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองที่พม่าได้รับจากล้านนาไทย ทำให้พม่าไม่อาจจะปล่อยมือจากล้านนาไทยได้อย่างง่ายดาย ในทางตรงกันข้ามผลประโยชน์ทางการเมือง เมืองที่พม่าได้รับจากล้านนาไทยนั้นก็ขัดกับความปลอดภัยของไทย เพราะพม่าได้ใช้ล้านนาไทยเป็นแหล่งสนับสนุนทั้งในคนกำลังคนและเสบียงอาหารในการโจมตีครั้งสำคัญหลายครั้งในสมัยอยุธยา บทเรียนเหล่านี้ทำให้ไทยไม่อาจปล่อยให้พม่าคงมีอิทธิพลอยู่ในล้านนาไทยได้ ในสมัยธนบุรีไทยจึงได้ใช้ความพยายามอย่างเต็มความสามารถที่

จะขับไล่พม่าให้หนีไปจากล้านนาไทยให้ได้

ความปรารถนาของไทยอาจจะไม่ประสบผลสำเร็จในระยะเวลาอันรวดเร็ว ถ้าไม่ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากพระยาากาวิละ ซึ่งเป็นผู้นำชาวล้านนาไทยอยู่ในขณะนั้น ทั้งนี้เป็นเพราะผลจากการปกครองของพม่าทำให้ชาวล้านนาไทยมีความรู้สึกชาตินิยม ซึ่งแสดงออกมาในรูปของความพยายามที่จะกำจัดอำนาจของพม่าในทุกโอกาส การต่อต้านพม่าที่ไม่ได้รับผลสำเร็จอย่างถาวร และกลับถูกพม่าปราบปรามอย่างเหี้ยมโหดในสมัยอยุธยา ยิ่งทำให้ความรู้สึกรุนแรงต่อพม่าทวีขึ้นในหมู่ชาวล้านนาไทยบางกลุ่ม และเมื่อเห็นว่ากลุ่มของตนคงไม่สามารถขับไล่อำนาจของพม่าออกไปโดยลำพังได้ พระยาากาวิละซึ่งเป็นหนึ่งในบรรดาหัวหน้ากลุ่มชาวล้านนาไทยที่ต่อต้านพม่าจึงหันมาร่วมมือกับพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งเป็นคนไทยด้วยกัน และมีจุดประสงค์ในเรื่องขับไล่พม่าเช่นเดียวกัน

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กรุงเทพฯ ต้องรับภาระหนักในการป้องกันและให้ความช่วยเหลือแก่ล้านนาไทยให้พ้นจากการคุกคามของพม่า ซึ่งยังคงมีอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 1 และเป็นเพราะการปกครองของพม่าและการทำสงครามระหว่างพม่าและไทย โดยมีล้านนาไทยเป็นสนามรบ ทำให้บ้านเมืองในล้านนาไทยตกอยู่ในสภาพเสียหายและบางแห่งก็ขาดกำลังคนที่จะดูแลรักษาและป้องกัน การค้าขายหยุดชะงัก ชาวล้านนาไทยต้องดำรงชีวิตอยู่ในสภาพอดอยากขาดแคลนและหวัดกลัวอันตรายจากพม่า การมีผู้นำที่เข้มแข็งและสามารถเช่น เจ้าากาวิละ และพี่น้องในสกุลเจ้าเจ็ดตน ภายใต้การสนับสนุนของกรุงเทพฯ ทำให้ล้านนาไทยค่อย ๆ ฟื้นตัวจากสภาวะสงครามและบูรณะบ้านเมืองให้กลับคืนดีเช่นเดิมได้อีกแม้จะต้องใช้เวลาอีกนาน

จุดมุ่งหมายของกรุงเทพฯ ในการให้ความช่วยเหลือล้านนาไทยนั้นเป็นไปเพื่อความปลอดภัยและความมั่นคงของพระราชอาณาจักร อันเป็นจุดประสงค์ต่อเนื่องกันมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 3 พระมหากษัตริย์ ณ กรุงเทพฯ ทุกพระองค์จึงมีพระราชประสงค์จะให้ความสนับสนุนช่วยเหลือล้านนาไทยให้มีความเข้มแข็งอย่างรวดเร็ว เพื่อจะได้เป็นปราการชั้นนอกที่แข็งแรงทางด่านเหนือปกป้องพระราชอาณาเขตส่วนในให้พ้นจากการรุกรานของพม่า ดังนั้น การตั้งเมืองเชียงใหม่และลำพูนขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 การให้

ความสนับสนุนสกุลวงศ์เจ้าเจ็ดตนให้เป็นผู้นำในหัวเมืองต่าง ๆ ของล้านนาไทย การยังคงรูป
ลักษณะการปกครองแบบเดิมไว้ในหัวเมืองล้านนาไทย การยังคงรูปลักษณะการปกครองแบบ
เดิมไว้ในหัวเมืองล้านนาไทย ทลออกเอาใจและยกย่องให้เกียรติเพื่อผูกพันน้ำใจของเจ้า
ผู้ปกครองหัวเมืองประเทศล้านนาไทยให้จงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ ยิ่งกว่าพม่าซึ่งเคยเป็นผู้ปกครอง
มาก่อน จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่พระมหากษัตริย์ ณ กรุงเทพฯ ทรงดำเนินงานติดต่อกันตลอดมาใน
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ภายใต้การปกครองของกรุงเทพฯ นอกเหนือไปจากข้อผูกพันตามประเพณีของการ
ปกครองหัวเมืองประเทศราชที่ล้านนาไทยต้องปฏิบัติตามแล้ว เจ้านายผู้ปกครองหัวเมือง
ดังกล่าวจึงมีอิสระในการปกครองตัวเองเป็นอันมาก ซึ่งแตกต่างไปจากวิธีการปกครองของ
พม่าที่เคยปกครองล้านนาไทยอย่างเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของตน และยังพยายามจะกลืนล้านนาไทย
ให้ใหม่แบบแผนประเพณีเช่นเดียวกับพม่า ในขณะที่กรุงเทพฯ พยายามระมัดระวังที่จะไม่เข้าไป
แทรกแซงในกิจการภายในของล้านนาไทยทั้งในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ วัฒนธรรมประเพณี
จนเกินความจำเป็น แต่มีใค้หมายความว่ากรุงเทพฯ จะปล่อยปละละเลย เพราะในขณะที่
เกี่ยวข้องกับกรุงเทพฯ ไค้แสดงตนว่ามีอำนาจเหนือล้านนาไทยในฐานะที่เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือ
ป้องกันทางทหาร และดำรงตนเป็นผู้ตัดสิน ไค้แก้ปัญหาและการขัดแย้งที่เกิดขึ้นในหัวเมือง
ล้านนาไทยเมื่อได้รับการขอร้อง ซึ่งจะสังเกตไค้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 กรุงเทพฯ ไค้เพิ่ม
ความสำคัญยิ่งขึ้นในฐานะผู้ตัดสินชี้ขาด แม้แต่ในปัญหาและความขัดแย้งภายในระหว่างเจ้านาย
ผู้ปกครองหัวเมืองและวงศ์คณาญาติ อันเป็นปัญหาส่วนตัวที่ผู้นำในหัวเมืองนั้น ๆ เคยตัดสิน
แก้ปัญหาตนเองในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2

ความพยายามของพม่าที่จะดำเนินงานด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อจะแย่งชิงล้านนาไทยกลับ
คืนไปทั้งโดยการเจรจาเกลี้ยกล่อม และการใช้กำลังกับล้านนาไทย ทำให้ไทยมีความระมัดระวัง
และไม่ไว้วางใจพม่า เป็นคนว่า พม่าไค้พยายามติดต่อขอเจรจาความเมืองกับไทย ไค้โดยอาจ
ว่าจะคิดเป็นไมตรี และการฟ่องรองกล่าวโทษพระเจ้าเชียงใหม่ว่าไค้หันไปสวามิภักดิ์ต่อพม่า
แต่ไทยไม่ยอมเชื่อถ้อยพม่าแต่อย่างไ้ และจนถึงในสมัยรัชกาลที่ 3 ไทยยังสืบทอดไค้ความว่า
พม่ายังไค้จะยกกองทัพมาโจมตีไทยอยู่ ด้วยเหตุนี้กรุงเทพฯ ไค้จึงไ้ให้ล้านนาไทยจัดตั้งเมืองหนาคาน
ขึ้นเพื่อเตรียมตัวที่จะเป็นฝ่ายรุกเขาไปในเขตแดนของพม่าบ้าง หลังจากที่ไ้เป็นฝ่ายตั้งรับศึก

จากพมามาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2

ขออ้างของกรุงเทพฯ ในการเผยแพร่ขยายเขตแดนบ้านเมืองและคิดจะกวาดต้อนกำลังคนจากเมืองชายแดนของพม่าเข้ามาไว้ในเขตไทยเป็นเหตุผลขอเดียวกับที่รัชกาลที่ 1 มีพระราชดำริให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนลานนาไทยเพื่อให้เป็นอาณาจักรที่มั่นคงแข็งแรงจนสามารถจะเป็นดินแดนกันชนระหว่างพม่าและไทยได้ ถึงในสมัยรัชกาลที่ 3 พระองค์ยังทรงมีพระราชประสงค์เช่นเดียวกันทั้งยังทรงพยายามจะสร้างปรกการทางคานเหนือให้สลับซับซ้อนมากขึ้นอีก โดยการตั้งเมืองทางชายแดนขึ้นใหม่หลายเมือง เมืองหนาคานเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ต้องการกำลังคนเพิ่มขึ้นทั้งสิ้น กรุงเทพฯ จึงมอบหมายให้เชียงใหม่รับภาระในการตัดกำลังคนและแหล่งเสบียงอาหารของพม่าที่เมืองเชียงตุง แล้วกวาดต้อนชาวเมืองเข้ามาในเขตลานนาไทย ในขณะที่เดียวกับที่หนานรวมมือกับหลวงพระบางเป็นขั้วหาทางกวาดต้อนครอบครัวในหัวเมืองสิบสองปันนาเข้ามาเสริมสร้างกำลังคนในเขตไทย การทั้งนี้ประสบความสำเร็จล่วงไปเป็นบางส่วน ในคานสิบสองปันนา แดทางคานเชียงตุงได้กลายเป็นปัญหาในรัชกาลต่อมา

จะเห็นได้ว่าจากลักษณะที่ข้างต้นมีความสำคัญทางคานยุทธศาสตร์ของลานนาไทยทำให้กรุงเทพฯ ต้องกำจิตพิสัยของพม่าที่ครอบคลุมลานนาไทยอยู่ในหมกคืบไป ซึ่งนอกจากวิถีการใช้อำนาจแล้ว กรุงเทพฯ ยังได้ใช้วิธีการปกครองแบบเอาใจและความคุมแน่นอยู่เพื่อที่ระดมทุนนำใจของเจ้านายในหัวเมืองลานนาไทยให้จงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ อย่างแน่นแฟ้นอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์ได้ทรงเพิ่มพูนเกียรติยศของอุปการองค์ในหัวเมืองลานนาไทย โดยการยกย่องขึ้นเป็นเจ้าและเลื่อนพระยาเชียงใหม่ขึ้นเป็นที่พระเจ้าเชียงใหม่ถึง 2 องค์ คือ พระเจ้ามหาไชยประเทศ และ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์

เมื่อสถานการณ์รอบคานเปลี่ยนแปลงไปในสมัยรัชกาลที่ 5 กล่าวคือ อังกฤษเข้าป้อมิทธิพลในพม่า และฝรั่งเศสได้เป็นเจ้าของดินแดนญวน เขมร และหลวงพระบาง ในขณะที่เดียวกับที่ทรัพยากรธรรมชาติของลานนาไทยคือ ป่าไม้สัก ซึ่งมีความสำคัญอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เพิ่มพูนความสำคัญมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้อังกฤษและฝรั่งเศสพยายามจะเข้าไปมีบทบาททางเศรษฐกิจและการเมืองในลานนาไทยทางคานเชียงใหม่และน่าน รัชกาลที่ 5 จึงต้องทรงหาวิธีที่จะกระชับการปกครองที่เคยปล่อยให้ลานนาไทยมีสิทธิขาด

ปกครองตนเองมาเป็นเวลานานเพื่อให้แน่นอนยิ่งขึ้น ซึ่งจะทำให้กรุงเทพฯ ต้องประสบกับปัญหา
ในการจัดการปกครองแบบใหม่จากเจ้านายผู้ปกครองในหัวเมืองดำนนาไทย

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

1. ประเภทหลักฐานชั้นต้น (Primary sources)
 - ก. เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์ จากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1
 จุลศักราช 1152
 - เลขที่ 4 จดหมายเหตุว่าด้วยพม่ายกเป็นพระราชไมตรี
 จุลศักราช 1155
 - เลขที่ 1 หนังสือพระยาภาณุจนบุรีตอบเจ้าเมืองเมะตะมะ เรื่องจะเจริญทาง
พระราชไมตรีต่อกัน
 - เลขที่ 5 หนังสือมาถึงพระยาภาณุจนบุรี ว่าด้วยไต่ถามฝ่ายต่างช่วยกันรักษาความสงบ
ชายเขตรแดน
 จุลศักราช 1156
 - เลขที่ 3 ใบบอกพระยาภาณุจนบุรี บอกส่งหนังสือพม่าเข้ามาหาไทย
 - เลขที่ 6 หนังสือว่าด้วยการ เมืองระหว่างพม่ากับไทย
 - เลขที่ 8 หนังสือพระยาภาณุจนบุรีตอบเมืองเมะตะมะ ว่าด้วยการที่จะเจริญทาง
พระราชไมตรีต่อกัน
 จุลศักราช 1157
 - เลขที่ 5 สำเนาจดหมายอัครมหาเสนาบดีตอบไปเมืองเมะตะมะ
 จุลศักราช 1159
 - เลขที่ 1 ศุภอักษรถึงนายทัพนายกองพม่า เรื่องพม่ารุกรานเชียงใหม่

- เลขที่ 2 หนังสือเจ้าเมืองเมะตะมะถึงเสนาบดีผู้ใหญ่ฝ่ายไทยให้ส่งพระยาแจ้ง
พระยาทวายคืน
จุลศักราช 1170
- เลขที่ 1 สำเนาหนังสืออัครมหาเสนาบดีไทยถึงเสนาบดีกรุงอังวะตอบเรื่องพระเจ้า
เชียงใหม่ส่งผู้อักษร กับเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าอังวะ
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2
จุลศักราช 1171
- เลขที่ 1 ผู้อักษรถึงเจ้าประเทศราช เรื่องหม่อมหมื่นกับพวกเป็นกบฏ และพระราช
พิธีบรมราชาภิเษกกับพระราชพิธีอุปราชาภิเษก และเกณฑ์กระต่ายเพลา ป่าน
ใช้ในการพระบรมศพ กับไพร่ราษฎร โคนหัวไวทุกข์
จุลศักราช 1181
- เลขที่ 12 หนังสือและคำให้การ เรื่องพระเจ้าอังวะป่วยและสวรรคต
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3
จุลศักราช 1187
- เลขที่ 6 บัญชีสิ่งของของหลวงส่งไปพระราชทานในงานศพ
จุลศักราช 1189
- เลขที่ 16 หนังสือบอกสืบราชการ เมืองเกาะหมากกับเรื่องเกณฑ์หัวเมืองฝ่ายเหนือ
ไปรบเจาอนุฯ
จุลศักราช 1190
- เลขที่ 8 บัญชีรายชื่อเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่เป็นหัวเมืองขึ้น

- เลขที่ 30 จุลศักราช 1195
ใบรับสิ่งของส่วยหัวเมืองต่าง ๆ
- เลขที่ 5 จุลศักราช 1197
บัญชีรายวันเรื่องส่งไม้ขนสักหัวเมืองต่าง ๆ เขามาถวาย
- เลขที่ 19 จุลศักราช 1200
สารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ถึงเมืองเชียงใหม่ เรื่องห้ามขายช้าง โค กระบือ
ไพร่พลอังกฤษ
- เลขที่ 101 จุลศักราช 1203
สำเนาคำให้การนายน้อยนินทา เรื่องวงศ์สกุลที่เป็นพระยาเชียงใหม่
- เลขที่ 13 จุลศักราช 1204
สารตราถึงเจ้าเมืองเชียงใหม่เรื่องตอบรับเครื่องยศของนายหนานมหาเทพ
ผู้ถึงแก่กรรม
- เลขที่ 14 สารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ถึงพระยาเชียงใหม่เรื่องบอกข่าวเมืองอังวะรบกับอังกฤษ
- ✓ เลขที่ 20 สำเนาใบบอกพระยาน่าน เรื่องส่งสิ่งของต่าง ๆ ในหัวเมืองต่าง ๆ ลงมา
ทูลเกล้า ฯ ถวาย
- เลขที่ 21 จุลศักราช 1205
บัญชีเครื่องยศหัวเมืองต่าง ๆ
- เลขที่ 27 ใบบอกพระยาเชียงใหม่ เรื่องส่งพม่า 16 คนลงมากรุงเทพฯ ฯ กับตอบรับ
พม่า 16 คน
- ✓ เลขที่ 29 ใบบอกเมืองน่าน เรื่อง แต่งให้พระยาราชบุตร์ พระยาเมืองเลนขึ้นไปจัดแรง
ตั้งระเนียบไว
- เลขที่ 41 บัญชีรายชื่อคนเมืองนครลำปาง
- เลขที่ 47 สารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ตอบเมืองหนองคายเรื่องส่วยน้ำรัก อบเชย
ฟองปลาหมึก เนื้อปลาหมึก ทองคำฝอย

จุลศักราช 1206

- เลขที่ 12 จดหมายเหตุ เรื่องสืบราชการ เมืองพม่า
- เลขที่ 13 คัดบอกพระยาเชียงใหม่ เรื่องส่งช้างพลายงาสั้น ช้างพลาย 19 เล็บ
- เลขที่ 43 สารตราถึงเมืองเชียงใหม่ เรื่องจัดการตั้งเมืองเชียงใหม่แสนและไผ่ทอระวัง กองทัพพม่า
- เลขที่ 51 ร่างจดหมายเมืองน่าน ถึงเมืองเชียงใหม่ เรื่องบุตรมหาวังรพพูกกับเจ้าหน่อคำ
- เลขที่ 52 ใบบอกพระยาน่าน เรื่อง พม่าคุมไพร่พลมานำเอาหน่อคำไปอยู่เมืองอังวะ
- เลขที่ 57 ใบบอกพระยาเชียงใหม่ เรื่องตั้งเมืองเชียงราย เมืองพะเยา เมืองงาว

จุลศักราช 1207

- เลขที่ 45 สารตรา เรื่องให้ไปผูกจากกันเรื่องเขตแดนที่ติดต่อกันกับเขตแดนอังกฤษ
- เลขที่ 222 จดหมายเหตุของพระยาเชียงใหม่ เรื่อง พม่ารบกับพวกยางแดง รบกันที่เมือง ยวมเกา
- เลขที่ 235 คำให้การหลวงยกกระบัตร เรื่องพม่ารบกับพวกยางแดง และเรื่องราชการ ต่าง ๆ ที่เมืองนคร เชียงใหม่
- เลขที่ 236 คำให้การท้าวสุทิมงคล เรื่องการตั้งเมืองเชียงราย และเขตแดนเมืองเชียงราย
- เลขที่ 252 หนังสือนครลำปางถึง เมืองกำแพงเพชรว่ามิตราโปรดิโทษของของท่านขึ้นมา สืบข่าวราชการในเชียงตุง

จุลศักราช 1208

- เลขที่ 22 เรื่องส่งชาหลวงคุมโกนไปเมืองเชียงใหม่
- เลขที่ 26 ใบบอกเรื่องนคร เชียงใหม่พระยาอุปราชถวายช้างพลายสี่ประเภท
- เลขที่ 40 คัดบอกของเมืองเชียงใหม่
- เลขที่ 41 สารตราถึงเมืองแพร่ เรื่องตอบรับไม้นอนสักแลฉาขาวซึ่งทูลเกล้า ฯ ถวาย

จุลศักราช 1209

- เลขที่ 13 สารตราตอบไต่รับข่าวว่า พม่ายกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ เชียงราย
- เลขที่ 17 สารตราถึงเมืองเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง เรื่องตั้งพระยาอุปราช
- เลขที่ 30 เรื่องพระยานครลำปางกับพระยาฤทธิพิชัย โฉมศุ ประพาศการชั่วร้าย
- เลขที่ 39 ใบบอกเมืองแพร่ เรื่องบอกอาการป่วยของพระยาแพร่ลงมากรุงเทพฯ

- เลขที่ 53 เรื่องคำให้การท้าวพระยาเมืองสืบสองปันนา
จุลศักราช 1210
- เลขที่ 16 ร่างสารตราถึงพระยาลำพูน เรื่องตั้งพระยาราชวงศ์เป็นท้าวพระยาอุปราชเมืองลำพูน
- เลขที่ 22 ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ เรื่องตั้งพระยานครลำปาง
- เลขที่ 26 ร่างจดหมายออกญาสุภาวดีถึงเมืองนครลำปาง เมืองแพร่ เรื่องให้ทำภาษี
ไม้ขนสีก ฯ
- เลขที่ 47 ร่างสารตราถึงพระยาเชียงใหม่ ทอรับบอกเรื่องให้ราชการไปสืบทอ
ราชการ เมืองเชียงรุ่ง
- เลขที่ 48 ร่างจดหมายเจ้าพระยาบดินทร์ ฯ ให้จัดแจงเสบียงอาหารส่งกองทัพเมืองพิษย
เมืองน่าน
- เลขที่ 49 ใบบอกพระยาพิษย บอกให้หลวงมหาดไทย หลวงนา ไปรับคนครัวเมือง
สืบสองปันนา
- เลขที่ 52 ร่างจดหมายเจ้าพระยาบดินทร์ ฯ ถึงพระยาพิษยให้รักษาหัวราชการ
ทัพเมืองเชียงรุ่งกับพระย่าน่าน
- เลขที่ 156 ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ถึงเมืองน่านเรื่องราชการเมืองเชียงรุ่ง
จุลศักราช 1211
- เลขที่ 22 ใบบอกพระยาเชียงใหม่เรื่องราชการเมืองเงี้ยว
- เลขที่ 23 ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ถึงพระยาเชียงใหม่เรื่องราชการเมืองเชียงกุง
- เลขที่ 25 ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ถึงพระยาเชียงใหม่เรื่องเมืองยางแดงข่มเหง
รบกวนบ้านเมืองและพันทางผู้คนตายเป็นอันมาก
- เลขที่ 26 คำแปลหนังสือพระยาภูตา
- เลขที่ 34 ใบบอกพระยารัตนมะเมืองแก้ว เรื่องราชการเมืองเชียงรุ่ง
- เลขที่ 35 ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ถึงพระยาสุโขทัย เรื่องราชการเมืองน่าน
- เลขที่ 94 ฤกษ์อักษรของเจ้านครหลวงพระบาง

- จุลศักราช 1212
- เลขที่ 6 คัมภีร์พระยาเชียงใหม่ใหม่ซึ่งแจ้งรายการที่นายทัพนายกองยกไปตีเมืองเชียงตุง
- เลขที่ 6/ก สำเนาแปลจดหมายเมืองนครลำปาง และเมืองตากเรื่องยกทัพไปตีเมืองเชียงตุง
- เลขที่ 39 สารตราถึงพระยาน่าน ทอม่โบบอกเรื่องนายน้อยตุงเผ่าแจ้งขอราชการ
- เลขที่ 41 สารตราถึงพระยาน่านทอม่โบบอกเรื่องนายน้อยตุง นำนหาชัยเจ้าเมืองพงลงมาเฝ้า
- จุลศักราช 1213
- เลขที่ 6 คำให้การเกี่ยวกับเหตุการณ์เมืองเชียงรุ่งและสิบสองปันนา
- จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 - 4
- จุลศักราช 1211, 1220
- เลขที่ 158 พงศาวดารเมืองพง ฯ

เอกสารรัชกาลที่ 5

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2, 12 ก/11 เลขที่ 30 ใบบอก
พระยาราชสัมภารากร ขาหลวงเมืองเชียงใหม่ถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
ผู้สำเร็จราชการมหาดไทย

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.40/3 ปีที่ 2 เขตแดนอังกฤษทางหัวเมือง
มณฑลลาวเฉียง ปี ร.ศ.109

ข. เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3
โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี 2508

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4
โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี 2508

เรื่องทรงตั้งเจ้าประเทศ
ราชกรัณรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี 2514

กรุณา, องค์การฯ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 โรงพิมพ์คุรุสภา 2515

_____ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4 โรงพิมพ์คุรุสภา 2515

นันทา สุตะกุล (แปล) เอกสารของชาลันคาสมัยกรุงศรีอยุธยา โรงพิมพ์คุรุสภา 2514

ประเสริฐ ณ นคร (เรียบเรียง) มั่งรายศาสตร์ พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ
หลวงไพฑูริกนิทานพิทักษ์ เมื่อวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2514 โรงพิมพ์ไต้ยงเชียงใหม่

สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล) เล่าเรื่องกรุงสยาม สำนักพิมพ์ก้าวหน้า 2506

สาวิตรี สุวรรณสถิตย์ (แปล) เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1 โรงพิมพ์คุรุสภา 2515

แสง มนวิฑูร, ร.ต.ท. (แปล) จินตนาการปกรณ โรงพิมพ์สามมิตร 2515

วชิรญาณ, หอพระสมุด คำให้การชาวอองวะ พิมพ์ในงานศพหม่อมเอมในพระเจ้าบรมวงศ์
เชิด กรมขุนพิทยลาภพฤฒิศาครา พ.ศ. 2458 โรงพิมพ์เจริญผล

_____ จดหมายเหตุ เรื่องทัพเชียงตุง พิมพ์ในงานศพ นายพลเรือตรี

พระยานาวาพลพยุหร์ักษ์ มีมะโรง อัฐศก พ.ศ. 2459 โรงพิมพ์ไทย

_____ ประชุมจารึกสยามภาคที่ 1 หอพระสมุดวชิรญาณ 2467

2. หนังสือประเภทพงศาวดาร

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่
โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี 2514

กรุณา, องค์การฯ "พงศาวดารล้านช้าง" ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2 โรงพิมพ์คุรุสภา 2506

_____ "พงศาวดารลาวเฉียง" ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 4 โรงพิมพ์คุรุสภา 2507

_____ "พงศาวดารเมืองน่าน" ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 9 โรงพิมพ์คุรุสภา 2507

_____ "พงศาวดารเมืองน่าน" ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 10 โรงพิมพ์คุรุสภา 2507

ครูสภา, องค์การศา "จดหมายเหตุเรื่องพม่าเจรจาความเมืองกับไทย" ใน ประชุมพงศาวดาร
เล่ม 13 โรงพิมพ์ครูสภา 2507

_____ "ตำนานการเกณฑ์ทหาร" ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 14 โรงพิมพ์ครูสภา
 2508

_____ "พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ" ใน ประชุมพงศาวดาร
เล่ม 40 โรงพิมพ์ครูสภา 2512

พิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1
 โรงพิมพ์ครูสภา 2503

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2
 โรงพิมพ์ครูสภา 2504

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 และเล่ม 2
 โรงพิมพ์ครูสภา 2504

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 เล่ม 1
 โรงพิมพ์ครูสภา 2504

นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1-2
 โรงพิมพ์ครูสภา 2505

_____ พงศาวดารไทยใหญ่ เล่ม 2
 โรงพิมพ์ครูสภา 2505

ประชาภิจักรจักร, พระยา พงศาวดารโยนก แพร่พิทยา 2515

มหาอำมาตย์ธิบดี, พระยา "พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย"
 ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3 โรงพิมพ์ครูสภา 2506

ศิลปากร, กรม คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดาร
กรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ สำนักพิมพ์คลังวิทยา 2515

————— ตำนานพระแก้วมรกต...และตำนานพระพุทธรูป พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ
นางเจียน ชัยสิทธิพิทักษ์ วันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2512 มงคลการพิมพ์

————— "พงศาวดาร เมืองเงินยางเชียงแสน และตำนานสิงหนวัติกุมาร" ในประชุม
พงศาวดาร ภาคที่ 61 พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสมาน ทะเบียนกิจ วันที่ 20
มีนาคม พ.ศ. 2515 โรงพิมพ์ชวนพิมพ์

————— พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดเลขา เล่ม 1 ตอน 1 โอเดียนสโตร์ 2495

————— พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดเลขา เล่ม 1 ตอน 2 โอเดียนสโตร์ 2495

————— พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดเลขา เล่ม 2 ตอน 1 โอเดียนสโตร์ 2495

————— พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดเลขา เล่ม 2 ตอน 2 โอเดียนสโตร์ 2495

3. ประเภทหลักฐานชั้นสอง (Secondary sources)

ก. หนังสือ

เฉลิม บงบุญเกิด, กระษاپไทย สมาคมสังคมนักสตร์แห่งประเทศไทย 2509

คำวรวงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์โปรดให้พิมพ์
ภาคที่ 26 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์โปรดให้พิมพ์
แจกในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าพระนันทนิมิต ไซยพันธ์ ณ วัดนารณาสุนทรวิหาราม
วันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2479

————— เที่ยวเมืองพม่า คลังวิทยา 2499

————— ไทยรบพม่า สำนักพิมพ์คลังวิทยา 2514

————— นิทานโบราณคดี ศิลปกรรมาคาร 2513

๒๒. งามเมือง

ปราณี หิรัญ ๗ พัทลุง เพชรลานนา เล่ม ๒ สุริวง์การพิมพ์ 2506

มหาดไทย, กระทรวง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ และงานทางปกครองของ
พระองค์ โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น 2505

ศิลปากร, กรม ศิลปศึกษา ศิลปามรรณาการ 2499

สงวน โชติสุรัตน์ ประเพณีไทยภาคเหนือ โอเคียนสโตร 2512

สมันทิ พลายน้อย เล่าเรื่องพม่า แพร่พิทยา 2515

Bervel, Rene de, Kingdom of Laos, Saigon, the Author, 1959.

Cady, J.F., History of Modern Burma, New York, Cornell University Press, 1958.

Harvey, G.E., History of Burma, London, Frank Case, 1967.

Pe Maung Tin and G.H. Luce, The Glass Palace Chronicle of the Kings of Burma, Rangoon, Rangoon University Press, 1960.

Scott, Sir J. George, Burma : A Handbook of Practical Commercial and Political Information, Alexander Moring Ltd. 1906.

Wood, W.A.R., History of Siam, Chalermmit, Bangkok, 1959.

๒. บทความ

สุภัทรทิศ ศิสกุล, หม่อมเจ้า "สถาปนากรรมลานนาไทย" ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์
และโบราณคดีลานนาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2511

หน้า 31 - 48

Luce, G.H., "The Early Syam in Burma's History," The Journal of the Siam Society, Vol. XLVI : 139, November, 1958, p. 139.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

ร่างตราตอบเมืองนันทวยพระยาราชบุรุษ พระยาเมืองเลน

ลงมาเผ่าทูลละอองธุลีพระบาท *

หนังสือ เจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพญานาน คอยบอกหนังสือแด่ไผ่พระยาราชบุรุษ
 พญาเมืองเลน พญาภูคา พระอินทรราชบุรุษหลานคุมเอาไม้ขนดัก ยาว 3 วา
 ใหญ่ 8 นิ้ว กว้าง 11 นิ้ว หนัก $\frac{1}{2}$ สี่ผึงหนัก $\frac{2}{3}$
 ๑๐
 ๑๑
 ๑๒
 ๑๓
 ๑๔
 ๑๕
 ๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐
 ๒๑
 ๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

* กองจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205
 เลขที่ 47 สวรรคตเจ้าพระยาจักรี ฯ ตอบเมืองหนองคาย เรื่องส่วยน้ำรัก อบเชย
 พงษ์ปลาหมึก เนื้อปลาหมึก ทองคำยุด

เมืองหลวงพระบางอีก กับโคปฏิสังฆมณฑลพระวิหาร 2 หลัง ก่อพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุ 2 พระองค์ พระวิหาร 2 หลัง แต่พระเจดีย์นั้นจะทำให้สำเร็จในเทศกาลแล้งนี้ กับว่าจะโคเอาสิ่งของซึ่งพระราชทานขึ้นไปปักมหาบังสุกุล บังสุกุลทำบุญให้ทานในการศพพระสุริยวง แต่ ณ วัน ๑ 8 ค่ำ เสร็จแล้ว พญานาน พญาหอมหา พญาราชวง บุตรหลานขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายพระราชกุศลนั้น โค่นเอาหนึ่งล้อมอกกรรมบังคมทูลพระกรุณาและพาพญาราชบุตร พญาเมืองเลน พญาภูคา พระอินทราชา บุตรหลานเขาเฝ้าทูลละออง ฯ ทรงทราบแล้ว ทรงพระกรุณาจารย์สดถามถึงพญานาน พญาหอมหา พญาราชวง ว่าคดีพี่น้องบุตรหลานท้าวพญาเก่าใหม่ โดยทรงพระมหากรุณาเมตตา ความแรงอยู่กับพญาราชบุตร พญาเมืองเลน พญาภูคา พระอินทราชา ยกลงไปเฝ้าทูลละออง ฯ ทุกประการแล้ว ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าว่าซึ่งพญานาน ว่าคดีพี่น้องชักชวนกันปฏิสังขรณ์พระวิหาร และก่อสร้างพระเจดีย์ขึ้นใหม่ ถวายพระราชกุศลลงไปนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็โปรดทรงอนุโมทนาส่วนกุศลด้วย แล้วให้พญานาน พญาหอมหา พญาราชวง ว่าคดีพี่น้องท้าวพญาเก่าใหม่ ไพร่บ้านพลเมืองทั้งปวงอยู่เย็นเป็นสุขทั่วไทั้งสืบด้วยกันเถิด และซึ่งพญานานให้พญาราชบุตร พญาเมืองเลนขึ้นไปทูลกระนิยัดเมืองเชียงของให้เป็นภูมิลานบ้านเมืองขึ้นในนั้นคงนั้น ก็ขอบควยราชการก็แล้ว ฝ่ายพญาลคอรล่ำป่าง พญาอุปราชเมืองเชียงใหม่ ลงไปเฝ้าทูลละออง ฯ พร้อมกัน ณ กรุงเพท ฯ ในกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า เมืองพะเยา เมืองเชียงราย ภูมิลานบ้านเมืองที่ไร่นาดีระยะบานเมืองต่อเนื่องกันขึ้นไปไม่ไกลไกลกันนัก แล้วเมืองพะเยาเมืองเชียงราย จะไปเมืองเชียงของทาง 2 - 3 คับ พญาลคอรจะขอตั้งเมืองพะเยา คนเมืองลคอรที่ไปอยู่แขวงเมืองเชียงรายจะชวนเอาลงมาใส่เมืองพะเยา คนที่เมืองพะเยาก็มีอยู่บ้างแล้วจะเอาคนที่เมืองลคอรเพิ่มเติมขึ้นไปอีก ฝ่ายพญาอุปราชเมืองเชียงใหม่จะขอตั้งเมืองเชียงราย จะเอาคนเมืองเชียงใหม่ขึ้นไปใส่บ้านใส่เมือง พญาลคอร พญาอุปราชเมืองเชียงใหม่จะจัดแจงตั้งเมืองพะเยา เมืองเชียงรายให้เป็นบ้านเมืองขึ้น จะขอให้มีเจ้าเมืองอุปราช ราชวง รักษาเขตแดน บ้านเมืองจะใดเป็นเมืองขึ้นนอกต่อเนื่องเป็นชั้น ๆ กันออกไป จึงทรงพระกรุณาจารย์ว่า เมืองน่านก็จัดแจงตั้งเมืองเชียงของขึ้นแล้ว เมืองเชียงใหม่เมืองลคอรจะจัดแจงตั้งเมืองพะเยา เชียงรายนั้น บ้านเมืองทั้งนี้ต่อเนื่องกันอยู่ข้างในเมืองเชียงแสนเข้ามา หัวเมืองอาเยพมา ทางฝ่ายเมืองเชียงแสนทุกวันนี้ก็ยับเยินเรีตรางราชการะยะ

ทางเสบียงอาหาร กองทัพอาจพม่าทางไกลอยู่แล้ว โปรกเกล้า ฯ ให้เมืองเชียงใหม่
เมืองลคอร จัดแจงตั้งเมืองพะเยา เมืองเชียงรายขึ้นให้เอาญาติวงศ์บุตรหลานในเมือง
เชียงใหม่ เมืองลคอร เป็นเจ้าเมืองอุปราชราชวงรักษามานเมือง ๆ จะโคตรเนื่องกัน
แดนเขตแดนแดนดินขอบขันทเสม้าให้กว้างขวางออกไป เมืองเชียงราย พะเยา เชียงของ
เป็นหัวเมืองชั้นนอกจะไกรรักษาเขตแดน ลาดตระเวนสืบข่าวราชการทางอายพม่า ภูขาว
คราวประการใดจะไต่บอกกล่าวถึงกัน จะได้รับบอกขอราชการลงมาถึงเมืองใหญ่ มีราชการ
จะไต่ดูทูลช่วยกันให้ทันทั่วที่ ถึงว่าผู้คนครอบครัวที่ไปตั้งยังน้อยอยู่ พอต้งเป็นภูมิลานบาน
เมืองขึ้นแล้ว คิดหาครอบครัวหัวเมืองปลายเขตแดนอายพม่าที่ล่อแหลมออกมาควรจะได้กลับกล่อม
เอาโดยเย็น และจะต้องกระทำเอาโดยรอบการจะไต่ทางที่อย่างไรก็จะไต่คิดเอาครอบครัว
ปลายเขตแดนอายพม่ามาเพิ่มเติมใส่บานเมือง ๆ ก็จะมีบริบูรณ์มั่งคั่งขึ้นเป็นเกียรติยศสืบไปภาย
หน้า ซึ่งพญานานให้ไปจัดแจงทำระเนียดเมืองเชียงของจะได้เป็นภูมิลานบานเมืองขึ้นนั้น
ก็ขอควมราชการตอกับกระแสนพระราชดำริอยู่แล้ว ให้จัดแจงตั้งเมืองเชียงของขึ้นให้ไต่
ให้จัดผู้คนครอบครัวในแขวงเมืองนานขึ้นไปใส่บานเมืองให้ควรกับเมืองหนาคาน ถ้าขับให้ทำ
ไรนาเป็นที่ทำมาหากินตั้งให้ดีใจใจ ให้คิดอ่านหาผู้คนครอบครัวปลายเขตแดนอายพม่ามา
ใส่บานเมืองใหม่บานเมืองบริบูรณ์มั่งคั่งถึงขั้นจะได้เป็นเมืองใหญ่ เมืองโต ชั้นนอกเมืองนาน
และให้คิดอ่านตั้งเมืองหนาคานตอออกไป เขตแดนบานเมืองจะได้กว้างขวางเป็นเกียรติยศ
สืบไปภายหน้า และซึ่งพญานานแต่งให้ไปเกลี้ยกล่อมเมืองลา เมืองพง พวกเมืองลาเมืองพง
แต่งคนเอามากับของมากำนันพญาของดไวก่อนนั้น เมืองลา เมืองพง แต่งมาพญาทั้งนี้โดย
กลัวกองทัพฝ่ายเราจะยกไปตีบานเมือง จึงให้มากำนันพญาเป็นเยื่อใยไมตรีไว้ พวกเมือง
ลาเมืองพงไม่มีความเคียดแค้นที่ไหนจะพาครอบครัวถึงถิ่นฐานบานเมืองมา แด่ท้าวคนเมืองลา
เมืองพง ตกมาอยู่เมืองนานเป็นเชื้อสายอยู่บาง พญานานจึงแต่งไปเกลี้ยกล่อมพวกเมืองลา
เมืองพงโดยมีเชื้อสายอยู่นั้นก็ชอบอยู่แล้ว เกลือกพวกเมืองลา เมืองพง จะไต่ความเคียดแค้น
กับอายพมาประการใด จะมาเขาเกลี้ยกล่อมบางก็จะไต่รับเอาครอบครัวมา ถ้าจะเกลี้ยกล่อม
เอาโดยเย็นมิได้ จะต้องทำเอาโดยรอน เมื่อเราไต่ทางที่ก็จะไต่ยกไปหักหาญ กวาดเอา
ครอบครัว เมืองลา เมืองพง มาใส่บานเมือง ให้พญานาน บุตรหลานแสนท้าวคิดอ่าน
เกลี้ยกล่อมพวกเมืองลา เมืองพง หนทางที่ไปพลาง ตามคิดอ่านมาแต่ก่อนไต่ทางที่ประการใด

ก็จะโคกคิอ่านต่อไปตามท่วงที่ราชการและซึ่งพญานาน แต่งบุตรหลานกุมไพรขึ้นไปพึ่งราชการอยู่
เมืองหลวงพยางตามทองตราแตกถนนกษอบควยราชการอยู่แล้ว พญานานจักใด ไม่นอนสัก
400 คน ไม่นอนยาว 7 วา 2 ศอก หนาใหญ่ศอก 6 นิ้ว ทอน 1 ฉาขาวเพล 500 เพล
งาช้าง 11 กิ่ง หนัก $\frac{1}{2}$ สี่ฉั่งหนัก $\frac{2}{2}$ มาอยู่เมืองลาเมืองพง 2 มา ให้พญาราชบุตร
พญาเมืองเลน พญาภูคา พระอินทราชาคุมลงไปทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น เจ้าพนักงานไกรรับไว้
แล้ว ไม่นอนสักต้องการใช้ทำการวัดวามารวมและการพระนคร เสมออยู่ทุกปีมิใช่ขาด ให้พญานาน
พญาหอหนา พญาราชวง ญาติพี่น้องแสนท้าว พญาลาวเก่าใหม่ปลงใจลงในราชการและการ
พระราชกุศลจักแจ้งให้คิดไม่นอนสักที่ใหญ่ยาวให้ไกรรับจำนวนส่งลงไปทูลเกล้า ฯ ถวายจงทุกปี
แต่พอจะไคเอาไม่ใช่ทำการวัดวามารวม การพระนคร จะไคเห็นกองการกุศลและความชอบ
กับพญานาน พญาหอหนา พญาราชวง ญาติพี่น้อง ท้าวพญาลาวทั้งปวงสืบไป อนึ่ง บอ
หนึ่งสือให้แสนท้าวคุมเอาเงินลงไปตาม พญาราชบุตร พญาเมืองเลน พญาภูคา พระอินทราชา
ไคความในหนึ่งสือบอกว่า เงินของเงินเอาเงินหนัก 3 ชั่งจึงมาแจ้งความว่า ชอลูกคาเป็นหนี้เอา
เงินมาทำให้ไคข้อปัญหาข้อจึงจะเอาเงินมาได้ เอาเงินไปพญานาน พญาหอหนา พญาราชวง
ญาติพี่น้อง แสนท้าว ทั้งปวงเห็นว่าเงินเป็นของทองหามจะเอาไคกับบ้านเมืองมิไค ส่งเงินหนัก
3 ชั่งเงิน ลงไป ณ กรุงเทพ ฯ นั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาตำรัสว่า เงินเป็นของ
ชั่วมีอยู่บ้านเมืองไค คนคบหาพากันสูบเงินกินเงินก็จะเกิดโจรฉวยเป็นเสี้ยนหนามกับบ้านเมือง ฯ
จะไม่อยู่เย็นเป็นสุข หากจะให้มีอยู่ในบ้านเมืองไม ซึ่งพญานาน พญาหอหนา พญาราชวง
ญาติพี่น้องแสนท้าวพญาลาวเก่าใหม่ตักกลางอยู่กับบ้านเมือง ส่งเงินลงไปนั้นเป็นความชอบตรงกับ
พระราชดำริและทองตราซึ่งโปรดขึ้นมาแตกถนนนั้นแล้ว ให้พญานานญาติพี่น้องแสนท้าวพญาลาวทั้ง
ปวงกำชับกำชาดูการวานิช ไพรบ้านพลเมืองอย่าให้ซื้อขายเงิน อย่าให้เอาเงินไคกับบ้านเมืองเป็น
อันขาด ให้สืบสาวไคหัว ฎีกามีเงินปกปิดไว้ก็ให้ชำระเอาเงินส่งลงไป ณ กรุงเทพ ฯ ให้สืบแจ้ง
อย่าให้มีเงินอยู่กับบ้านเมืองไค และดูคาชอลูกคาต่างประเทศ จะมาคขายในแขวงเมืองนาน
หัวเมืองขึ้นกับเมืองนาน ให้ห้ามปรามเสียให้เด็ดขาด อย่าให้เอาเงินมาซื้อขายในแขวงจังหวัด
บ้านเมือง ถ้าห้ามปรามแล้วดูคาต่างประเทศมีฟังดอดักเอาเงินมาขายก็ให้จับเอาเงินเสียเปล่า
ส่งเงินลงไป ณ กรุงเทพ ฯ ตามทองตราซึ่งโปรดเกล้า ฯ ขึ้นมาแตกถนน อนึ่ง พญาราชบุตร
ไคกราบบังคมทูล

พระกรุณาขอพระราชทาน ทองคำเปลว ผ้าไตร บาตรเหล็ก เครื่องเขียนสิ่งของขึ้นไปทำบุญ
ไถทาน และเอาไวโซสอยสำหรับบ้านเมือง จึงโปรดเกล้า ฯ ให้พนักงานจัด

	ทองคำเปลว	1000	แผ่น
	ผ้าไตร	5	ไตร
	บาตรเหล็กทั้ง ๔	5	สำหรับ
	เชิง		
	รม	100	คัน
	รองเทหา	100	คู่
	ชามพล	200	
	ถ้วยพล	200	
เครื่องเขียน	ชาคห่อใหญ่	3	ห่อ
	เส้น	10	ห่อ
	ฝุ่น	10	ห่อ
	หรรคาล	5	ห่อ
	ครามจีน	2	ห่อ
	เขี้ยวหิน	2	ห่อ
	มึก	100	แท่ง
	กาว	5	
	รง	5	
	กระจกต่างสี	20	
	เลื่อยใหญ่	10	ใบ
	กะทะเหล็กขนาดใหญ่	6	ใบ

พระราชทานขึ้นทำบุญไถทานและเอาไวโซสอยสำหรับบ้านเมือง ได้มอบสิ่งของ
ให้พญาราชบุตรคุมขึ้นมากวแล้ว หนังสือมา ณ วัน ๖ ๗ ๖ คำ ปี่เกาะ เบญจศก

ภาคผนวก ข.

สารตรา เจาพระยาจักรี ฯ ถึงเมืองเชียงใหม่ เรื่องจัดการตั้งเมือง
เชียงใหม่และในทอระวังกองทัพนมา ฯ

.....(ความตอนตนขาดหายไป) สักเท่าไร อายพมาจะคิดอ่านประการใดเมือง
เชียงใหม่ และจะสืบสวนความเป็นแน่ แต่ซึ่งอายพมามีหนังสือมาถึงเมืองเมะคำเลิงว่า
กล่าวควยฝ่ายเราตั้งเมืองเชียงรายนัน อายพมาคิดอ่านจะไม่ให้เราตั้งเมืองเชียงรายนัน กลัว
เราจะไปตีเมืองเชียงตุง อายพมาคิดจะตรอนเมืองเชียงรายนันของเราอยู่ ไคโปรดเกล้า ฯ ให้
มีตราขึ้นไปแต่ก่อนว่า เราจัดแจงตั้งเมืองเชียงรายนันครั้งนี้ อายพมาคงจะหาชอบใจไม่ อาย
พมาก็ระวังรักษาเขตแดนบ้านเมืองเหมือนกันกับเรา ฝ่ายเราถาพมาตั้งบ้านเรือนเป็นระเบียบ
อาหารล่อแหลมออกมา เราก็ต้องยกไปตรอนเสีย ซึ่งเราจัดแจงตั้งเมืองเชียงรายนัน จะตั้ง
เป็นบ้านเมืองมีค่ายคูเชิงเทิน หอรบให้มั่นคงยืนยาวไปภายหน้า ถึงอายพมาหาศึกจะยกจูโจม
มากให้รบรองสู้รบไค พระเจ้าอังวะจะมีใจพิฆาตตรอนเมืองเชียงรายนัน จะให้ยกเป็นกองทัพน
ใหญ่มากระยะทางไกลก็จะชักควยสะเบียงอาหาร แล้วเจ้านายบุตรหลานแสนท้าวพญาลาวผู้ใหญ่
เมืองเชียงใหม่ เมืองลคอร เมืองลำพูน ที่เคยทัพศึกก็ยังมีอยู่มาก ใครขึ้นเชิงอายพมาอยู่
แต่ก่อนแล้ว ขางไพรพลเมือง เชียงใหม่ เมืองลคอร เมืองลำพูน ทั้งสามเมืองทุกวันนี้
ก็มากมายช่วยกันกวาดสะกัตตักสะเบียงอาหาร สู้รบกระทำกับอายพมาให้ยับเยินไปอย่างไรก็จะทำได้
ความมีแรงอยู่ในทองตราซึ่งโปรดเกล้า ฯ ขึ้นมาแต่ก่อนเป็นหลายประการ บัดนี้ไคข้าราชการ
ว่า อายพมายกกองทัพนมาตั้งอยู่เมืองยางแดง ไพรพลอายพมายกขึ้นไปทางขางเหนือจะมาตีเมือง
เชียงรายนัน เมืองเชียงใหม่ เมืองลคอร เมืองลำพูน ก็ราชการชานานอยู่แล้ว ป่านนี้สืบ
สวนกองทัพอายพมาจะมากและน้อย อายพมาจะคิดราชการประการใดก็เห็นจะรู้ความชัด ถ้า
สืบสวนไคความเป็นแน่ประการใดก็ให้พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช นายภิมสาร พญาลคอร
พญาลำพูน พญาอุปราช พญาราชวงษ์ พญารัตนเมืองแก้ว พญาราชบุตร ญาติพี่น้องลูกหลาน

* กองจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206
เลขที่ 43 สารตรา เจาพระยาจักรี ฯ ถึงเมืองเชียงใหม่ เรื่องจัดการตั้งเมืองเชียงใหม่และ
ในทอระวังกองทัพนมา ฯ

แสนท้าวพญาลาวเก่าใหม่ ทั้งสามเมือง ปฤักษาหารอิกันนคราการไผ่พรอมมูลกัน อย่าให้พลาค
พลั้งเสียขึ้นเชิงกับอายพมาชาติกใด อายพมาคงจะคิดกระทำกับเมืองเชียงรายของเราครั้งหนึ่ง
เป็นแน่ อายพมาจะกระทำในฤดูแล้ง ปีมะโรง นอศกนี้ยังมีไคทวงที่ แล้วเกลือกอายพมาจะคิด
กระทำเมื่อเดือน 5 หมายความว่าเราประมาณ จะลอมจูโจมมากระทำเมื่อเขาฤดูฝน อย่างหนึ่งอาย
พมาจะคิดเป็นการปี อายพมาตีไคเมืองยางแคงแล้ว ในฤดูฝนจะรวบรวมเสบียงอาหาร จะชน
ถายตั้งยุงฉางผอนมาไว้ กับจะตั้งทำไรนาที่แห่งใดแห่งหนึ่ง สะสมเสบียงอาหาร ในหล้าเลี้ยง
ไพร่พลกองทัพใหญ่ อายพมาจะคิดกระทำเมื่อฤดูแล้งปีมะเส็ง สัพทก ฤาประการใด อย่าให้
ความประมาณที่โหรวังระไวรักษามานเมืองคานทาง สืบสวนราชการจงกวัดกันทั้งฤดูแล้งฤดูฝน
อายพมาจะคิดราชการประการใดก็ให้รู้เท่าทันทวงที่อายพมา ถ้าอายพมาทำไรนา และตั้งยุงฉาง
ถายเสบียงอาหารออกมาที่แห่งใด คำบไลไค ก็ให้แต่งกองทัพยกไปตีครอนเสีย อย่าให้อายพมา
ตั้งทำไรนา ถายเสบียงอาหารออกมาเป็นกำลังศึกสงครามไค แม่นอายพมาจะยกกองทัพใหญ่
และทัพจูโจมมากระทำในฤดูแล้ง ฤดูฝนประการใดก็ให้รู้เท่าทันช่วยกันทั้งสามเมือง จัดกองทัพ
ออกกวาดสะกัดตัดเสบียงอาหาร สืบเอาชัยชนะกับอายพมาชาติก และให้เร่งบอกไปถึงเมืองแพะ
เมืองน่าน หัวเมืองที่ใกล้เคียงราชการโดยเร็ว จะไคอุดหนุนช่วยกันรบพุ่งกระทำกับอายพมาให้ยับ
เยิน ถ้าไพร่พลกองทัพอายพมายกมามาก ก็ให้ช่วยกันคานทางสืบรักษามานเมืองไว้ให้มั่นคง
กว่ากองทัพกรุงเทพ ฯ จะยกขึ้นมาถึง อย่าให้เสียที่กับอายพมาชาติกใด อนึ่งเมืองเชียงตุงนั้น
ถายตั้งเป็นมานานเมืองอยู่แล้ว เมืองเชียงรายของเราหาเป็นที่วางใจไคไม่ จะต้องปวยการ
ไพร่พลรักษามานเมืองอยู่ทุกปี ถ้าแล้ววาระการก็อายพมา ก็ให้คิดอ่านไปกระทำเอาเมือง
เชียงตุงเสียในเร็ว ๆ จะกระทำในปีมะเส็ง สัพทก หรือปีมะเมีย ก็ให้คิดกระทำเอาเสียให้ไค
ถาหาไปอายพมาจะรักษาเมืองเชียงตุงมั่นคงจะหายาก อย่างหนึ่งอายพมาจะไคความคิดยกเมือง
เชียงตุงให้ขึ้นกับอังกฤษเสียควย จะให้เป็นเมืองขึ้นทั้ง 2 ฝ่าย อายพมาจะเห็นว่าเรากับ
อังกฤษเป็นทางไมตรีกัน เราจะไปกระทำกับเมืองเชียงตุงก็จะไคทางไมตรีอยู่ ให้คิดอ่านตัด
ความคิดอายพมา เอาเมืองเชียงตุงเสียให้ไคโดยเร็วถอน ให้พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช
นายภิมสาร พญาลคอร พญาลำพูน พญาอุปราช พญาธรรว พญารัตนเมืองแก้ว พญาราชบุตร
ญาติพี่น้องบุตรหลานแสนท้าวพญาลาวเก่าใหม่ทั้งสามเมืองปฤักษาหารอิกันนคราการไผ่พรอมมูลกัน การซึ่งจะ
คิดเอาเมืองเชียงตุงนั้น ถาจะคิดเอาไคควยสติปัญญาเกลี้ยกล่อมก็ให้คิดเกลี้ยกล่อมเอาเจ้านาย

ไพร่พลครอบครัวเมืองเชียงตุงให้เลิกถอนมาเสียให้สิ้น ถ้าคิดเอาโดยเป็นไต่กันมากทั้งไม่หนัก
 แรงไพร่พลแล้ว เมืองเชียงตุงคราวนี้ก็ทวาดหัวนอนอยู่ด้วยเราทั้งเมืองเชียงตุงออกไป ถ้าจะ
 เกลี่ยกล่อมเหนจะคอยงายกว่าแต่ก่อน ถ้าเกลี่ยกล่อมเอาโดยดีเห็นจะไม่ได้แล้ว จะต้องยก
 กองทัพไปตีก็ให้สืบสวนคทางที่ใดแน่นอนแล้วจึงจะยกกองทัพไปตีกวาดเอาครอบครัวเมืองเชียงตุง
 มาเสียให้สิ้นเชิง อย่าให้เมืองเชียงตุงตั้งอยู่เป็นทางซำศึกใด ถ้าเราตีเมืองเชียงตุงแล้ว
 เมืองเชียงตุงจะตั้งบ้านเมืองของเราจะอยู่เย็นเป็นสุข จะได้คิดแผ่เขตแดนบ้านเมือง
 ไหวขวางขวางตอออกไปอีก และราชการทางเมืองเชียงใหม่ เมืองลลอร เมืองลำพูนนั้น
 สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงคอยฟังข่าวราชการอยู่ ถ้าสืบสวนไต่ข่าวคราวราชการเป็นแต่
 ประการใดใหนออกไป ณ กรุงเทพ ฯ ไหนแจ้งจะได้เอาข้อความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้
 ทรงทราบโดยฝ่าละออง หวังสืบมา ณ วัน 1 ๓ 4 คำ ปีมะโรง ๑๑๓๓

ภาคผนวก ก.

สารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ถึงเมืองเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง เรื่องตั้งพระยาอุปราช ฯ *

หนังสือเจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึง พญาราชวง ญาติพี่น้องบุตรหลานแสนท้าวพญาลาวเมือง
เชียงใหม่ พญาอุปราช พญาราชวง พญารัตนเมืองแก้ว พญาราชบุตร ญาติพี่น้องบุตรหลาน
แสนท้าวพญาลาวเมืองลือลำปาง พญาอุปราช พญาราชวง พญารัตนเมืองแก้ว พญาราชบุตร
ญาติพี่น้องบุตรหลานแสนท้าวพญาลาวเมืองลำพูน ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเห็นเกล้าสั่งว่า
พญาอุปราช พญารัตนเมืองแก้ว พญาราชบุตรญาติพี่น้องบุตรหลานแสนท้าวเมืองเชียงใหม่ คุณ
ช้างพลายศรีประลาด ลุงไปทูลเกล้า ฯ ถวายแจ้งราชการ ณ กรุง ฯ ว่า พญาอุปราชป่วยเป็น
โรคเรื้อรังมานานให้เสนาหาเป็นเห็นษา เมื่อยขัดเคืองหาหนัดไม่ เขาเผ่าทูลละออง ฯ ไม่
ไค จึงโปรดเกล้าให้เจ้ากรมปลัดกรม หมอหลวง โรงพระโอสถ ทั้งหมอนวคหมอยารักษาพยาบาล
พญาอุปราช แล้วโปรดให้มหาดเล็กดูอาการกราบบังคมทูลพระกรุณาทุกเพลาคำมิไคขาด หมอ
ประกอบยาให้พญาอุปราชรับพระราชทานกับไป ประคบทาเย็บยาเป็นหลายขนานอาการคลายขึ้น
พญาอุปราชเขาเผ่าทูลละออง ฯ ไค สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงดำรัสถามพญาอุปราชว่า
อาการโรคที่ป่วยหาเป็นปกติแล้วหรือยัง พญาอุปราชกราบบังคมทูลพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
พระราชทานหมอล่วงให้รักษาพยาบาลอาการที่เมื่อยขัดคลายหายเค้นไปมาไคคล่องเห็นจะหาย
สนิทแล้ว พระเคพระกรุณาที่สุคมิไค และเมื่อยที่เมืองเชียงใหม่หมอลให้ยารับพระราชทาน
อาการโรคก็คลายคืบน้อยบาง แต่หาเหมือนครั้งนี้ไม่ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงทราบ
อาการโรค พญาอุปราชคลายหายก็ดีพระทัยเป็นอันมาก ทรงพระกรุณาตรัสถามถึงนายภิรมสาร
พญาราชวงเมืองเชียงใหม่ พญาอุปราช พญาราชวงญาติพี่น้องบุตรหลานผู้ใหญ่ทั้ง 3 เมืองโดย
ทรงพระเมตตาแล้ว ทรงดำรัสถามราชการบ้านเมือง พญาอุปราชไคกราบบังคมทูลพระกรุณา
ทุกประการ จึงทรงพระราชดำริว่า เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองใหญ่ประเทศราช เขตแดนบาน

* กองจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209
เลขที่ 17 สารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ถึงเมืองเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง เรื่องตั้ง
พระยาอุปราช ฯ

เมืองกวางขวางพรักพร้อมไปควยเจ้านายญาติวงศ์บุตรหลานแสนท้าวพญาลาว ทเกล้าท้าวท้าวทั้ง
ไพบานพลเมืองก็มีเป็นอันมาก เมืองขึ้นก็มีเป็นหลายเมือง พญาเชียงใหม่เจ้าเมืองถึงแก
อนิจกรรมแล้ว เมืองเชียงใหม่ยังมีผู้ใหญ่อยู่มากพญาอุปราชกับนายภิมसार เป็นที่สองรองลงมา
พญาราชวง พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระทัยจะทรงชุบเลี้ยงเจ้านายญาติพี่น้องบุตร
หลานทั้ง 3 เมืองให้กลับไปควยเกียรติยศโดยลำดับกันตามผู้ใหญ่ผู้น้อย แลพญาอุปราช เมืองเชียง
ใหม่คนนี้ จงรักภักดีต่อไผ่ลละของ ฯ สามีกก็ไปหาหลวงเดิมสนิทมาแต่ก่อน ไค้ไปรคเกล้าฯ
ทรงชุบยอมให้เป็นที่พญาอุปราช ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณมาช้านาน ไค้ไปการศึกสงคราม
ก็หลายครั้ง กล่าหาญมีสติปัญญาารอบคอบ ไจ้ไค้โอบอุ้มอารีรักไค้รญาติพี่น้องทั้งปวง แลเมื่อ
พญาเชียงใหม่ยังไม่ถึงแก่อนิจกรรมนั้น พญาเชียงใหม่แก่ชราสูงอายุ ราชการบ้านเมืองสิ่งไค้
ก็ไปรคเกล้า ฯ ให้สิทธิขาดอยู่กับพญาอุปราชทั้งสิ้น พญาอุปราชสืบเสาะหาไค้ชางเลียบครบทุก
เกล้า ฯ ถวายแต่ก่อนขางหนึ่ง ครั้งนี้ไค้ชางศรีประลาตอย่างไค้ดังไปทูลเกล้า ฯ ถวายอีกขาง
หนึ่ง มีความชอบเป็นอันมาก สมควรจะยกพญาอุปราชเป็นผู้น้อยกว่าญาติวงศ์ทั้งสามเมืองอยู่แล้ว
แลนายภิมसारนั้นเมื่อลงไปอยู่ ณ กรุงเพท ฯ นั้นเขาเฝ้าทูลละออง ฯ ทั้งเป็นคนมีศรัทธาอุทิศสา
หะพระธรรมเทศนา ณ พระที่นั่งอมรินทวินิจัยเป็นเนืองนิจมาช้านาน รู้จักคุณและโทษสิ่งอันเป็น
ประโยชน์แลมิไค้เป็นประโยชน์ ไปรคเกล้า ฯ ในนายภิมसारกลับขึ้นมาอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่
ตั้งใจทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ ถวายพญาเชียงใหม่ พญาอุปราชเป็นสามเฐพรอมมุล
หาความอริวิฆาทราวจานเคื่องไผ่ลละของ ฯ แต่สิ่งไค้สิ่งหนึ่งไม่ นายภิมसारก็ไค้ไปราชการ
ศึกสงครามรบพุ่งแข็งแรงกล่าหาญ ทั้งสติปัญญาไค้ยังยืนยันคงคิ่แล้วก็เป็นพี่ชายของพญาราชวง
เมืองเชียงใหม่ร่วมบิดาเดียวกัน อายุนายภิมसारเป็นผู้น้อยกว่าจะเป็นที่อุปราชเมืองเชียงใหม่ไค้
ไปรคเกล้า ฯ ให้พญาอุปราชเป็นที่เจ้าเมืองเชียงใหม่ นายภิมसारเป็นที่พญาอุปราชเมืองเชียง
ใหม่ โดยลำดับเชื้อวงศ์ตามอย่างประเพณีสืบไป แลพานทองคำ คนโททองคำ กระโถนทองคำ
เครื่องยศสำหรับที่เจ้าเมืองเชียงใหม่ ไค้ไปรคพระราชทานพญาอุปราชขึ้นมาแต่ก่อนแล้ว จึง
ไปรคเกล้า ฯ ให้พระราชทานเพิ่มเครื่องยศดาศักดิ์ แลเครื่องอุปโภค บริโภค ให้กับพญาอุปราช

สัพเพทนกำมะหิปปาทองแผ่ดอกเชิงชาขัน 1

ชฎายอด 1

เสื้อตากทองแฉ่งเขียวคอกไหมตัว 1

ลูกประคำทองคำ 108 เม็ดสาย 1

[illegible]

ชวคแถวทองปลองออย	ใหญ่ 2	5	คู่	
ชวคแถวสีเหลี่ยมใหญ่	เล็ก 3	1		
โมแถวสูงใหญ่มีฝา		2	คู่	
โถแถวคามเจียรระไน	คู่	1		10 สิ่ง 51 ใบ
พวงแถวบูชา	ใหญ่ 6	9	คู่	
	เล็ก 3			
จานแถวกลมเจียรระไนรองโถ		1		
โถแถวลอรีมีจานรอง	คู่	1		
ถวยแถวกระบอก		24	ใบ	
ชามฝาพื้นขาวลายทอง	3 ใบ เถา	2	เถา	
ชามฝาพื้นทองคอกลาย	3 ใบ เถา	1		
ชามฝาพื้นเขียวลายทอง	3 ใบ เถา	1		
โถโกศพื้นม่วงลายทอง	2 ใบ เถา	1		7 สิ่ง 35 ใบ
โถโกศพื้นเหลือง		2	ใบ	
ถวยฝาพื้นขาวลายทอง	2 ใบ เถา	2	เถา	
จานเชิงพื้นทอง	ขาว 7	14	ใบ	
	หวาน 7			

และเครื่องยศสำหรับที่พัฒนาอุปราชนั้นได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานนายภิมสารขึ้นมาแต่ก่อนแล้ว
บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานสิ่งของเพิ่มเติมให้นายภิมสาร

สับปะทนต์กลาคร ระบายปักทองแผดออกนั้น	1	
มาลาอย่างฝรั่งหมวก้ามะหยี่ออกเกี่ยวทองคำประดับพลอยสำหรับ	1	
เสื้อทรงประภาก้ามะหยี่ตัว	1	
กะบังทองเล่ม	1	
เป็นคาบศิลา	3	นอก
เครวี่งเงินนอก	1	
คอลาย	2	
หอกคู่ปลอกทองคำ	4	เล่ม
เสื้อเข็มขาวริ้วแดง ตัว	1	

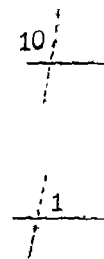
เสื้อขลุ่ยลายเขียนสีน้ำเงิน	1
สานกิตติมงคล ผืน	1
หงอนไก่ขาวเฟลอะ 1	2
แพรว	
หลินขาวเฟลอะ 1	
เข็มขบแยงแดงคอกเล็กใจใหม่ทอง 2 หน้า นุ่งผืน	1
ผายกทองอย่างแขกแดง ผืน	1
ผาดายนอกอย่าง 7 กอก	2 ผืน
กรวยเกี้ยว	5 ผืน
ผาดายกุศราษ	5 ผืน
หน้าขราน	
ผาปูนผืน	1

ไ้ขอบสิ่งของให้พญาเชียงใหม่เอาขึ้นมาควยแล้ว ในนายภิมสารรับพระราชทานเป็นสวัสดิมงคล
 เทอญ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพญาอุปราชเป็นพญาวิเชียร
 ประการ พญาเชียงใหม่ นายภิมสาร เป็นพญาอุปราช ช่วยกันรักษามานเมืองขอนันทเสมา
 ปกครองญาติพี่น้องแสนท้าวพญาลาวเกาใหม่ ไพรบ้านพล เมืองสมณสีพร ำหมอน้อยเป็นสุข
 ตามทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แลให้พญาอุปราชเป็นพญาเชียงใหม่บังคับบัญชาการ
 ตัดสินสำเร็จกิจ สุขทุกข์ของอนาประชาราษฎร์ จึงเป็นยศเป็นธรรมตามจารีตประเพณีเมือง
 ประเทศราชสืบ ๆ มา แลให้พญาอุปราชบังคับบัญชาพญาเชียงใหม่ ให้พญาราชวง
 พญารัตนเมืองแก้ว พญาราชบุตร ญาติพี่น้องบุตรหลานแสนท้าวพญาลาวเกาใหม่ ในเมือง
 เชียงใหม่ เมืองขึ้นกับเมืองเชียงใหม่ บังคับบัญชา พญาอุปราช เป็นพญาเชียงใหม่
 นายภิมสารเป็นพญาอุปราชโดยชอบด้วยราชการ จึงประณมประณมกันตามฉันทาใหญ่ผู้น้อย
 จะมีกิจราชการสิ่งใดก็ให้ปรึกษาหารือเป็นสามัคคีธรรมมุต ช่วยกันคิดอ่านราชการแลชำระ
 กิจสุขทุกข์ของอนาประชาราษฎร์อย่าให้เดือดร้อนแก่แก่ให้เสียราชการแผ่นดิน อย่าให้
 ราษฎรใดความเคืองครอน แลให้พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช ทั้งอยู่ในยุติธรรมประเพณีใหม่ใจขอบ
 ไปควยเมตตาโอบอ้อมอารีญาติพี่น้องบุตรหลานแสนท้าวพญาลาวเกาใหม่ ไพรบ้านพล เมืองลูกคำ
 วาณิชให้อยู่เย็นเป็นสุข แลเมืองเชียงใหม่ เมืองลคร เมืองลำพูน ทั้งเมืองเชียงรายที่ทั้ง
 ไ้หม่นด้วยก็เป็นเชื้อสายสืบวงศ์พี่น้องเนืองกันต่อ ๆ มา มีราชการบานเมืองสิ่งใดก็หมอก

กล่าวถึงกัน ถ้าจะมีความเกี่ยวข้องประการใดก็ให้ว่ากล่าวประณมประณอมผ่อนปรนออกอ้อมกัน
 ความใหญ่ผู้น้อยขึ้นบานไฟเมืองนอง อย่าให้มีความอริวิวาทราวดานแก่กันได้ สมเด็จพระพุทธ
 เสด็จอยู่หัวทรงพระราชดำริโปรดเกล้าฯ ถิ่นมาทั้งนี้ โดยทรงพระเมตตาตั้งพระทัยจะทรง
 ส่งเคราะห์เจ้านายบุตรหลานทั้ง 3 เมืองให้เบนสุขทั่วไปทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยจะได้สืบสกุลวงศ์สืบมา
 ต่อกันไปภายหน้า ประการหนึ่งให้พญาเชียงใหม่ พญาอุปราธ พญาราชวงษ์ พญารัตนเมืองแก้ว
 พญาราชบุตร ญาติพี่น้องแสนท้าวพญาลาซทั้งปวงเอาใจใส่ในพระบรมพุทธศาสนาชักชวนกันมาเพื่อ
 ก่อทานการกุศล ปฏิสังขรณ์สร้างวัดวาอาราม พระพุทธรูป พระสถูป และพระอุโบสถ
 พระวิหาร การบูรณะทูลบำรุงพระสงฆ์สามเณร ให้ปรนนิบัติ เล่าเรียนฝ่ายคันธุระ วิปัสสนาธุระ
 ให้พระพุทธศาสนาวัฒนาถาวร จะได้เป็นกองการกุศลผลประโยชน์ที่พึงสืบไป ประการหนึ่งให้
 พญาเชียงใหม่ พญาอุปราธ พญาราชวงษ์ พญารัตนเมืองแก้ว พญาราชบุตร ตรวจตราภายใน
 คุประตุเมืองป้อมกำแพง หอรับ เชิงเทียน ตึก ^{บัน} _{ดิน} ของสำหรับบ้านเมืองสิ่งใดชำรุดหักพังอยู่
 ก็ให้ว่ากล่าวกับแสนท้าว พญาลาวให้จัดแจงตกแต่งซ่อมแซมลงทำขึ้นไว้ใหม่คงจะได้เป็นสง่างาม
 กับบ้านเมือง ขาศึกสัตว์จะไม่ไต่ประมาทหมิ่นได้ กับให้บำรุงทแกล้วทหาร วิปถ พรณรือโคตต่าง
 ชางมา จัดแจงป็นใหญ่อยู่ กระสุนดินคำ เครื่องศาสตราวุธ รวบรวมเสบียงอาหารใส่ยุ้ง
 ฉางให้พร้อมสรรพ ไว้กับบ้านเมือง มีราชการศึกสงครามคุกคามประการใด ก็ให้ไพร่พลมุลทัน
 ท่วงที ประการหนึ่ง อย่าให้มีความประมาทกับการศึกสงคราม ให้แต่งกองลาดตระเวนตรวจ
 ตรารักษาด่านทางสืบข่าวราชการ หนาตามปลายแดนอย่าให้ขาด จะมีราชการรายก็ประการใด
 ให้รู้ความแต่เนิ่น ถ้าสืบไต่ข่าวว่าจะมีศึกมากระทำกับเขตแดนบ้านเมืองฝ่ายเราประการใดก็ให้
 บอกราชการไปถึงเมืองลคอร เมืองลำพูน แลหัวเมืองที่ใกล้เคียงราชการ แล้วให้เร่งรีบออก
 ไป ณ กรุงเทพฯ ฯ โดยเร็ว ให้เมืองเชียงใหม่ เมืองลคอร เมืองลำพูน ช่วยกันรบพุ่งท
 หานรักษากันเมืองไว้อ่อน กวากองทัพกรุงเทพฯ กองทัพหัวเมืองจะขึ้นไปถึง อย่าให้เสีย
 เขตแดนบ้านเมืองกับข้าศึกได้ ประการหนึ่ง ถึงเทศกาลพระราชพิธี ตรุษ สารท เปนอย่าง
 ธรรมเนียมสำหรับแผ่นดินจะได้ถือนำพระพิพัทธเจ้า ก็ให้พญาเชียงใหม่ พญาอุปราธ พญาราชวง
 พญารัตนเมืองแก้ว พญาราชบุตร ญาติพี่น้องเก่าใหม่ทั้งปวง พร้อมกันทิวัดวาอาราม จำเพาะ
 พระพักตร์พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์เจ้า กราบถวายบังคมกระทำสัตย์ถวายสัตย์ถวายคอก
 ฝ่าละอองสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวรับพระราชทานนำพระพิพัทธเจ้าปีละ 2 ครั้ง ตามเยี่ยงอย่าง

ประเพณีสืบมาแต่ก่อน ประการหนึ่ง ไพรบ้านพลเมืองโนนนี้ จะหลบหลีกราชการหนีมุลนาย มาแอบแฝงอยู่ในบ้านเมือง ก็อย่าให้เห็นกับคนผิด แต่ไพร่พลเล็กน้อย มุลนาย เจ้าของมาติดตาม ก็ให้เอาตัวส่งคืนให้แก่กันตามฉันทานที่เมืองน้องชาขอบันตเสมอันเดียวกัน อย่าให้มีความ เกี่ยวของราวราน มีราชการจะไต่ช่วยกันรักษามานเมืองใหญ่เป็นเช่นสุขสืบไป อนึ่งทุกวันนี้ พญาเชียงใหม่ กับ พญาอุปราช เมืองเชียงใหม่ก็เป็นผู้ใหญ่กว่าพี่น้องทั้งปวง แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้พญาเชียงใหม่กับพญาอุปราช เมืองเชียงใหม่เอาใจใส่ดูแลราชการบ้านเมืองให้ทั่วไต่ทั้ง 3 เมืองข้างเมืองลคอรนั้น พญาลคอรกับพญาอุปราชไม่ชอบพอกัน พญาลคอรมีความผิด พญาเชียงใหม่ขอโทษพญาลคอรคงเป็นที่เจ้าเมืองทำราชการต่อไป เมืองลำพูนก็โปรดเกล้า ฯ ให้มายไทยลังกาเมืองเชียงใหม่เป็นที่พญาลำพูนขึ้นมาใหม่ เกลือกญาติพี่น้องจะไม่เป็นปรกติกัน ให้พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช จัดแจงให้พญาลคอร พญาอุปราช เมืองลคอร พญาลำพูน พญาอุปราช พญาราชวง ญาติพี่น้องช่วยกันรักษามานเมืองใหญ่อมมุล เป็นสามัคคีรสตามฉันท ฎีใหญ่ผู้น้อยจงได้ ถ้าญาติพี่น้องจะวิวาทแก่งแย่งเกี่ยวข้องกันด้วยความประการใด ๆ ก็ให้ พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช เมืองเชียงใหม่ว่ากล่าวระงับคตสินให้เป็นอย่างสำเร็จ แก่กันโดยฉันทญาติ อย่าให้ราวรานกันใด แลเมืองงาว เมืองพะเยานั้น พญาลคอรจัดผู้คนขึ้นไปไว้แต่ก่อนนอน เบาบาง พญาพิชัยใหญ่เจ้าเมืองงาวก็เป็นคนกินเหล้าไม่เอาราชการ เมืองงาว เมือง พะเยา เห็นยังจะหาเป็นบ้านเมืองขึ้นได้ไหม เจ้าเมืองงาวก็ตายไปแล้ว ให้พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช เมืองเชียงใหม่ พญาลคอร พญาอุปราช ญาติพี่น้องปลุกษาหารี้อัน จัดเอาบุตร หลานที่เป็นคนดีมีสติปัญญาสมควรจะเป็นเจ้าเมือง รักษาบ้านเมืองได้ให้ขึ้นไปเป็นเจ้าเมืองงาว จัดผู้คนครอบครัวเพิ่มเติมขึ้นไปไว้ ๗ เมืองงาว พะเยาก็ให้มีผู้คนมาเรือนแน่นหนาทั้ง 2 เมือง ไหน ๆ ก็ให้จัดแจงตั้งเมืองขึ้นใหม่ กิตติศัพท์รู้ทั่วไปแล้ว จะละทิ้งบ้านเมืองให้ร้างไรยเว็ด ราวอยู่นั้น ก็จะไม่ความอัปยศกับอายพมาชาติกหาควรไหม ให้พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช เมือง เชียงใหม่ พญาลคอร พญาอุปราช พญาราชวง ญาติพี่น้องเมืองลคอร เร่งรัดจัดแจงเมืองงาว พะเยาให้เป็นบ้านเมืองขึ้นในเร็ว ๆ นี้จงได้ จะใดเป็นเกียรติยศสืบไปภายหน้า ถ้าจัด เอาบุตรหลานคนใดไปเป็นเจ้าเมืองงาว ก็ให้ผู้นั้นจะเป็นที่ลงไปเผ่าพลละออ ๖ กรุงเทพมหานคร จะได้โปรดเกล้า ฯ พระราชทานเครื่องยศฐาศักดิ์ และมีตราตั้งแต่งตั้งมาให้เป็นเจ้าเมือง รักษาบ้านเมืองสืบต่อไป ถ้าเมือง ลคอร เมืองลำพูน มีราชการสิ่งหนึ่งสิ่งใด พญาเชียงใหม่

เครื่องยา	โกศทั้ง 5		
	เทียนทั้ง 5		
	ลูกจัน		
	ดอกจัน	มหาหงส์	สิ่งละ 10
	กระวาน	ยาคำ	
เครื่องเขียน	กานพลู		
	พริกไทยหนัก		
	ชาค 5 ห่อใหญ่		
	เส้น 10 ห่อ		
	ฝุ่น 5 ห่อ	มีด 100 แฉก	
	หรีดกาล 5 ห่อ	กาวหนัก 5	
	เชียวหิน 3 ห่อ	ถวบ 500	
	ครามจีน 3 ห่อ	ขาม 500	
	รงหนัก 10		

การขอรับ พระราชทาน	ศาลิบัตรแลกกลับบัตรพื้นกำมะหยี่ปักทองแพลออก	2	
	ศาลิบัตรผูกตาทนพื้นสีกระหลาดแดงปักทองแพลออก	4	6 คัน
	ขวามปักทองขวางเชิงชายสำหรับศาลิบัตรแลก	2	
	ขมเกมกานแยงสำหรับศาลิบัตรผูกตาทน	4	6 ขวาม

ไปถวายพระสงฆ์ พระราชาครู พระสังฆราช ณ เมืองเชียงใหม่ เจ้าพนักงานจัดสิ่งของ
พระราชทานให้มาตามขอถวายแล้ว ให้พญาเชียงใหม่ ผู้ตีพื้นองแบ่งปันกันใช้สอยตามสมควร
แลเอาศาลิบัตรขวามถวายพระราชาครู พระสังฆราช จะใดเป็นกองการกุศลสืบไป หนังสือมา
ณ วัน 6 ๗ 11 ค่ำ จุลศักราช 1209 ปีมะแม นกศก

ภาคผนวก ง.

*
 เรื่องคำให้การท้าวพระยาเมืองสิบสองปันนา

.....(ความตอนตนชำระ)...อยู่ ณ วันเดือน 7 ปีมะเมียธิศก เจ้าเมืองเชียงรุ่ง
 อุปราชามีหนังสือมาถึงให้จัด.....? ขึ้นไป ณ เมืองเชียงรุ่ง ซา ๗ ป่วยอยู่หาไต่ไปไม่
 ซา ๗ จัด....? 1? ให้.....? พี่เขยชาคุมขึ้นไป ณ เมืองเชียงรุ่ง ครั้นอยู่ ณ วัน
 เดือน 12 นายพรมงกลับมาเล่าให้ซา ๗ ว่า เจ้าเมืองเชียงรุ่งอุปราชแดงให้พญาหลวง
 ประสาธ พญาหลวงเขียน นายพรมง ท้าวพญาเมือง 12 บัณฑิตไพร่ล้อมเอาเงินพันดิน
 กับปันชาวตอกคอกไม้ลงไปขอรับเอานางสนันตามบุตรมหานาร เมืองเชียงรุ่งมาเป็นภรรยาอุปราช
 ครั้นนางสนันตามมาถึงเมืองเชียงรุ่งแล้ว นายแสนเมืองบุตรมหานารซึ่งเป็นพี่ชายนางสนันตาม
 มาบอกเจ้าเมืองเชียงรุ่ง อุปราชาวาmatiใหม่มหานารมานั่งเป็นมาเดี่ย....? ซิไม่ไค
 เจ้าเมืองเชียงรุ่งถามพญาหลวงประสาธ บอกว่าเป็นมาเมืองพง เจ้าเมืองเชียงรุ่งอุปราช
 ไกรธเอาตัวนายพรมงไปว่ากล่าว นายพรมงวามเมืองพงก็หาไต่ป่วยเจ็บและเดี่ยเอะ ไม่
 แต่ข้างเสียด้านเมืองไหนจะเอาไปกับนายพรมงไปรับนาง มหานารจะตอนรับเลี้ยงดูอย่างไร
 หาไคถามนายพรมงไม่ แลนางสนันตามคนนั้นซา ๗ ทราบอยู่แต่ก่อนว่าเป็นภรรยาเจ้าเมืองซอ
 เมืองขึ้นเมืองเชียงรุ่ง นางสนันตามจะมีบุตรหรือไม่อุปราชารับมาจะเลี้ยงดูอย่างไร ซา ๗ ก็
 ไม่ทราบ ครั้นอยู่มา ณ เดือน 12 ข้างขึ้นปีมะแมพศก พญาแสนเชียงหามีหนังสือให้พญาไชยประ
 ทาขุนเมืองเชียงรุ่งถือมาถึงซา ๗ แลท้าวพญาเมือง 12 บัณฑิตว่าเงินซึ่งให้เก็บมาไซ้พิมพ์มา
 แต่ก่อนหาพอไม่ อุปราชายังเป็นพิมพ์มาอยู่อีก 500 จอย ให้ซา ๗ กับท้าวพญา 12 บัณฑิตเก็บ
 เอาเงินกับราษฎร มีครัวเรือนละ 5 จอย คิดเป็นเงินเรือนละ $\frac{1}{2}$ ขึ้นไปส่งอีก
 ซา ๗ ท้าวพญาเมือง 12 บัณฑิตไม่ยอมเก็บ ท้าวพญาไชยประทะกลับขึ้นไปบอกพญาแสนเชียงหา ๗
 ไปกล่าวโทษซา ๗ แลเจ้าเมืองลา เจ้าเมืองพง ว่าซา ๗ เป็นผู้ชักวางแล้ววาซา ๗ จะไป
 คบคิดกับมหาไชยงาค่าจะยกขึ้นไปตีเมืองเชียงรุ่ง ถ้าเจ้าเมืองเชียงรุ่งกับอุปราชไม่คิดอ่านจับ

*
 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209
 เล่มที่ 53 เรื่องคำให้การท้าวพระยาเมืองสิบสองปันนา

ข้า ๆ แลเจ้าเมืองลาสาเสีย บ้านเมืองเห็นจะไม่เป็นปกติ เจ้าเมืองเชียงรุ่งอุปราช
 เชื้อถอยคำพญาแสนเชียงหา แลให้หาพญาเคนกองทัพเมืองเชียงรุ่ง เมืองหุบ เมืองรา
 ไคคน 3000 เสน่ไหนนายพรมวง พญาหลวงขามะ พญาหลวงประสาธ เป็นนายทัพจะยกลงมา
 รุกความไปถึงยอเมืองลา ๆ ไหเลาจริง นายไพร่ 4 คน ลงมาห้ามปรามว่า
 เจ้าเมืองเชียงรุ่งจะเกณฑ์กองทัพยกไปตี
 เมืองลา เมืองพง นั้นไม่ชอบ เมืองลาเมืองพงมีคนแก่เจ้าเมืองเชียงรุ่ง อุปราชามากกว่ามาก
 เจ้าเมืองเชียงรุ่งอุปราชาวาอย่ามาห้ามเลย บัดนี้ เจ้าเมืองพงคิดร้ายต่อเราให้ไปห้ามเจ้าเมือง
 พงเถิด เลาจริงยอกลงมา ณ เมืองพง บอกข้า ๆ ว่า ทำไมจึงไปคิดร้ายเจ้าเมืองเชียงรุ่ง
 อุปราช ข้า ๆ ว่าหาได้คิดร้ายต่อเจ้าเมืองเชียงรุ่ง อุปราชไม่ เดียวนี้ไคข้าว่า
 เจ้าเมืองเชียงรุ่งอุปราชให้กองทัพยกมาถึงเมืองนูนแล้ว จะให้คิดประการใด ยอจึงว่าถ้า
 มีกองทัพยกมาแน่นอนแล้ว ก็ให้ข้า ๆ จัดกองทัพไปสู้รบเถิด ข้า ๆ จึงเกณฑ์กองทัพไคคนเมือง
 พง 2000 เมืองลา 800 เมืองบาน 200 บ่อแร่ บ่อหลวง 50 ขางฉ่อง 20 เมืองแวน
 100 บานทราย 30 เมืองแรม 10 เมืองลองหุด 15 3225 คน พร้อมสรรพไปควย
 เครื่องศาสตราวุธ สะเบียงอาหาร ครั้น ณ วัน 1 ค่ำ ปีมะแมพศก ข้า ๆ จึงแต่งตั้ง
 ไหเจ้าเมืองลาคุมทัพ 970 ยกไปทางเมืองแวนทางหนึ่ง เจ้าเมืองบาน นายไพร่ 200 คน
 ยกไปทางเมืองลองหะทางหนึ่ง นายเทพวง นายไพร่คน 500 คน ยกไปทางเมืองเชียงแขง
 ทางหนึ่ง ข้า ๆ นายไพร่ 1500 คน ยกไปทางขามใหม่ ไคคนหนายนายทัพนายกองให้ระดม
 เขาค่ายกองทัพเมืองเชียงรุ่งที่เมืองนูน ณ วัน 15 ค่ำ เพลาเช้า ข้า ๆ กับนายทัพนายกอง
 ยกไปเมืองนูน ไคสู้รบกองทัพนายพรมวง พญาหลวงประสาธ พญาหลวงขามะ ตั้งแต่เพลา
 เช้าจนเพล กองทัพเมืองเชียงรุ่งแตกกระจัดกระจายล้มตายเป็นอันมาก นายพรมวง
 พญาหลวงประสาธ พญาหลวงขามะ เห็นไปเข้าเมืองเชียงรุ่ง ข้า ๆ นายทัพนายกองทั้งปวง
 ยกติดตามขึ้นไปเข้าอยู่ในเมืองเชียงรุ่ง ไชรบานพลเมืองตื่นตกใจกลัวพากันหนีไป แต่เจ้าเมือง
 เชียงรุ่งอุปราช พาคครอบครัวไปอยู่บ้านหวาแล้ว ข้า ๆ แต่งให้พญาหลวงพรหม เจ้าเมือง
 เชียงรามคุมไพร่ 30 คน ไปผูกจากับครอบครัวให้เขามาอยู่บ้านเรือนตามเดิม แต่งให้
 พญาหลวงเชื่อน นายไพร่ 40 คนไปตามจับพญาแสนเชียงหาฆ่าเสียที่เมืองสูง ให้พญาเชียงเจือง
 ถือนั่งสือไปถึงเจ้าเมืองอุปราชเชียงรุ่งว่า การซึ่งเกิดวิวาทรบพุ่งกันขึ้นทั้งนี้เพราะพญาแสน
 เชียงหาญยง ฟันธงไม้ตรีตรองไปเชื้อถอยคำผู้อื่น จึงไคปราศจากราชสำนัก ตัวข้า ๆ แล

ท้าวพญา 12 บัณฑิตไม่มีความโกรธ คิดถึงเจ้าพี่น้องอยู่ทุกวัน เจ้าพี่เจ้าน้องยังอยู่ที่ไหนก็ให้
 หยุดอยู่ที่นั่นก่อน ข้าฯ แลท้าวพญา 12 บัณฑิตจะแต่งขันขาวคอกคอกไม้มหาเจ็ดเจ็ดเจ้าน้อง
 กลับไปครอบครองบ้านเมืองทั้งเก้า พญาเชียงเจืองยังหากกลับมาไม่อยู่มา ๗ วัน เดือน ๒
 มหาไชยงาคำมีหนังสือให้ขุนนางเมืองบางถือนมาถึงข้าฯ ว่าขอไต่ถามหาไชยงาคำเป็นเจ้าเมือง
 เชียงรุ่งแล้วให้หาผู้เอา แดงท้าวพญามารับมหาไชยงาคำผู้หลานมาเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่ง ข้าฯ มี
 หนังสือตอบไปถึงมหาไชยงาคำว่า ซึ่งจะให้หาฯ ขึ้นไปรับนั้น มหาไชยงาคำหาไ้มาทางเมือง
 ลา มาทางป่าวงตาบัก จะให้ไปรับนั้นไม่ได้ ในมหาไชยงาคำกลับขึ้นไปลงทางเมืองลาเกิด
 มหาไชยงาคำโกรธคุมกองทัพหอ กองทัพตากุญ ประมาณ 1000 เศษ ยกมาถึงแขวงเมืองเชียง
 เจือง เจ้าเมืองเชียงเจืองแต่งขันขาวคอกคอกไม้มหาเจ็ดเจ็ดเจ้าน้องออกไปรับมหาไชยงาคำที่กลางทุ่ง
 มหาไชยงาคำไม่รับให้พวกทหารจับท้าวพญาฆ่าตาย ๒ คน วังหนีมาหาเจ้าเมืองเชียงเจืองได้
 คนหนึ่ง เจ้าเมืองเชียงเจืองเกณฑ์กองทัพไปคนเมืองเชียงเจือง เมืองราย 1000 เศษ ยกไป
 คุ้มกองทัพมหาไชยงาคำฯ แตกหนีเขาไปอยู่แดนตากุญ อยู่มาเดือน ๒ ขางแรม ปีมะแม นพศก
 ๓๓๓๓ โทศกของพม่านายไพร 300 คน มาจากเมืองนายมาหาฯ ที่เมืองเชียงรุ่งบอกว่า มหาชนาร
 เมืองเชียงรุ่งมีหนังสือไปถึงจักกายหลวงพม่าที่ตั้งรักษาเมืองนายว่า เมืองเชียงรุ่งเกิดวิวาทรบ
 พุ่ฆ่าฟันกัน จักกายหลวงจึงให้ขึ้นมาสืบดู ความเค็มจะเป็นอย่างไรให้หาฯ บอกให้รู้ ข้าฯ เล่า
 ความให้ฟังว่า เค็มเจ้าเมืองเชียงรุ่งให้มาเก็บเงินกับพวก 12 บัณฑิต เอาไปใช้หนี้พม่าที่ค้าง
 อุปราชฯ ไต่เงินส่งไปครบแล้ว เงินเหลืออยู่ 100 จอย ก็พร้อมกันยกให้ กลับ....? กับมาให้
 เก็บไปส่งอีก พวกคือ 12 บัณฑิตไม่ยอมเก็บ ท้าวพญาเมืองเชียงรุ่งไปกล่าวโทษฯ ว่า
 ข้าฯ คิดกระดบต่อเจ้านายฯ ให้เกณฑ์กองทัพมาจับ จึงได้เกิดวิวาทกันขึ้น ๗ ขามโศกของก็
 อยู่ควยฯ ๗ เมืองเชียงรุ่ง ครั้น ๗ วัน เดือน 3 ขางขึ้น ปีมะแม นพศก มหาไชยงาคำ
 ไปจางหอแลเกลี้ยกล่อมไ้ตากุญ ประมาณ 1000 เศษ ยกลงมาที่เมืองวงเมืองงาค
 เมืองเชียงเจือง เมืองขึ้นเมืองเชียงรุ่งแตกกระจัดกระจาย จุดเผาบ้านเมืองเสียสิ้น แล้ว
 มหาไชยงาคำดอยทัพกลับไปตั้งมั่นอยู่บ้านนง เมืองแฉ สืบไ้ความว่า อุปราชฯ ตั้งอยู่บ้านหวา
 มหาไชยงาคำยกกองทัพขึ้นไปสู้รบกับอุปราชฯ ที่บ้านปางแล้ว ๒ เพลา หาแพชนะกันไม่ มหาไชย
 งาคำดอยมาอยู่บ้านนงเมืองแฉอีก ข้าฯ รุ้ความจึงให้นายพรมงพ็เซยฯ คุมกองทัพคือ
 3000 คน ยกขึ้นไปตีทัพมหาไชยงาคำฯ สู้รบอยู่ 4 วัน แตกดอยไปตั้งอยู่ขางคานแขวงเมืองแฉ

แล้วชา ๆ ท้าวพญา 12 บัณฑิตพร้อมกันแต่งให้นายไชยวง พญาหลวงราชวง นายไพร่ 100 คน
 เอาขันข้าวตอกดอกไม้ไปเชิญเจ้าเมืองเชียงรุ้ง อุปราชามาครอบครองบ้านเมืองอยู่มา ๗ วัน
 เดือน 4 ข้างขึ้น ปีมะแมศก อุปราชานายไชยวง ให้พญาหลวงราชวง กลับมาบอกชา ๆ
 ว่า ซึ่งชา ๆ ท้าวพญา 12 บัณฑิตคิดถึงไ้มาวันนั้น ชอบใจอยู่แล้ว แต่เจ้าเมืองเชียงรุ้งพา
 บุตรภรรยาไปอยู่เมืองแรมยังหากลับมาไม่ ถ้าเจ้าเมืองเชียงรุ้งกลับมา อุปราชาก็จะพาพรรคแล
 น้องสาวขึ้นมา ชา ๆ ท้าวพญา 12 บัณฑิตแต่งให้เจ้าเมืองลา พญาหลวงพรม เมืองพง ไปรับ
 เจ้าเมืองเชียงรุ้งที่เมืองแรม ให้พญาหลวงเมืองลา พญาหลวงราชวงเมืองพง กลับไปรับ
 อุปราชาก็ ครั้น ๗ เดือน 8 ข้างขึ้น ปีมะแมศก เจ้ามืองเชียงรุ้งอุปราช
 นายไชยวง พาทั้งมาถึงเมืองเชียงรุ้ง ชา ๆ ท้าวพญา 12 บัณฑิต พร้อมกันท้าวญักเจ้ามือง
 เชียงรุ้งอุปราชเป็นเจ้าเมืองอยู่ตามเดิม ท้าวพญา 12 บัณฑิตยังพร้อมกันอยู่ที่เมืองเชียงรุ้ง
 แต่ชา ๆ ลงมาเมืองว่า อยู่มา ๗ วัน เดือน 8 ข้างแรม ปีมะแมศก พญาหลวงชาวเมือง
 พง พาท้าวเชื่อนแก้ว ท้าว....? ขึ้นไปพบชา ๆ ที่เมืองว่า ชา ๆ ถามท้าวเชื่อนแก้ว
 ท้าวอาษาว่ามาด้วยอะไรสิ่งใด ท้าวเชื่อนแก้ว ท้าวอาษาบอกว่า มาคลองขวาง ชา ๆ ขอซื้อ
 ขวาง 6 ขวาง เป็นเงิน แปด กอ หนึ่งพัน 7900 บาทคาด คิดเป็นเงินไทยหนัก ¹⁷ 18 |
 แล้วก็มีหนังสือมาถึงพญาราชบุตร เมืองน่านฉบับ 1 ให้ท้าวพญาเมืองพง มีมาด้วยฉบับ 1
 กับจันทาตัว 1 ฉาใหม่อย่างพม่าฉบับ 1 รมปิดทองกานยาววัน ..1 มอบให้ท้าวเชื่อนแก้ว ท้าวอาษา
 กุมลงมาให้ พญาราชบุตร ความแจ้งอยู่ในหนังสือนั้นแล้ว อยู่มา ๗ เดือน 11 ปีมะแมศก
 พญาหลวงเมืองสูงมาบอกความหาไชยงาคำจางฮอ แลชักชวนตากุยไคคน 2000 เศษ ยกกองทัพ
 มาตั้งอยู่ ณ แคว้นเมืองสูง ชา ๆ กับอุปราช ท้าวพญา 12 บัณฑิต รวบรวมไพร่กองทัพ 4000
 เศษ ยกออกไป เมืองสูง ๗ วัน ¹⁴ 11 คำ จัดทัพเขาระดมตีทัพมหาไชยงาคำ แยกหนีไปทาง
 เมืององ ไคไล่ติดตามไปถึงเมืองเจิงตากับก จับพวกมหาไชยงาคำไคคน 1 ถามไคความว่า
 มหาไชยงาคำกับนายนอกค่ายกองทัพขึ้นไปตั้งอยู่เมืองไหน ชา ๆ กับอุปราชายกตามไปสะกัดที่
 เขาปางคาน มหาไชยงาคำ นายนอกค่ายความพากันหนีไป ชา ๆ จับไคฮอ 3 คนฆ่าเสีย แล้ว
 ชา ๆ ยกกองทัพตามมาถึงเมืองบาง หาพบทัพนายนอกคำ มหาไชยงาคำไม่ ชา ๆ ก็ถอยทัพกลับ
 ไปเมืองเชียงรุ้ง อยู่มา ๗ เดือน 1 ปีมะแมศก เจ้ามืองเชียงรุ้ง เมืองเชียงเหนือ
 มีหนังสือมาถึงชา ๆ ว่า กองทัพนายนอกคำ มหาไชยงาคำ ยกมาจุดเผาบ้านเมืองสิ้นแล้ว ให้ชา ๆ

พม่าเซ็นเมืองเชียงตุงมารบเมืองสิบสองปันนา มหาชนารัฐความก็ไปช่วยทามปวาม แสนเมือง
 กวางจิ้งว้า เจนายเมืองเชียงใหม่จะยกกองทัพขึ้นมาตีเมืองเชียงตุงในปวอก สัมฤทธิ์ศึก
 เมือง 12 นั้นน่าจะว่าประการใด ข้า ฯ จึงว่า เมืองเชียงใหม่จะยกขึ้นมาตีเมืองเชียงตุงนั้น
 15
 ก็แล้ว ข้า ฯ กับท้าวพญา 12 นั้นน่าจะยกไปช่วยทาง 1 กำหนดทัพพร้อมกัน ณ เดือน ๓ 4 คำ
 ปวอกสัมฤทธิ์ศึก ข้า ฯ จึงไต่หาหนังสือ แลจัดไพร่พลทองคำ 1 มา 2 มา แอบล่ายทอง 2 ไป
 ในแสนเมืองกวางคุมลงมาให้พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช ความแจ้งอยู่ในหนังสือ ข้า ฯ มีมา
 ถึงเมืองเชียงใหม่นั้นแล้ว แต่แสนเมืองกวางเมืองเชียงใหม่ ท้าวขุนเมืองหลวงพบาง ยังหา
 ไตมาจากเมืองพงไม ๗ วันเดือน ๒ ขางขึ้น ปวอก สัมฤทธิ์ศึก เจ้าเมืองเชียงรุ่งกับอุปราช
 มารดากับน้องสาวกับท้าวพญาครอบครัวประมาณ 100 เศษ เห็นมาหาข้า ฯ ณ เมืองพง บอกว่า
 กองทัพนายอคำ มหาไชยงาคำ ยกมาถึงเมืองยางประมาณ 3000 - 4000 คนเศษ เจ้าเมือง
 เชียงรุ่ง อุปราช เกนท้าวพญา แลไพร่ ออกสู้รบ หาไคยคนไม่ ข้า ฯ จึงเกนกองทัพไค
 คนประมาณ 3000 เศษ มาเตรียมไว้แล้วจัดทัพญาคำมูลคุมไพร่ 200 คน ขึ้นไปรักษาคาน
 คีอลม ทางไกลเมืองพง ๒ คั่น ครั้น ๗ วัน เดือน ๒ ขางขึ้น แสนเมืองกวางก็มา ณ เมือง
 เชียงใหม่ ท้าวขุนเมืองหลวงพบางก็พากันกลับไปอยู่ ณ วันเดือน ๒ ขางขึ้น ปวอก สัมฤทธิ์ศึก
 พญาราชบุตร พญาคงคาเชื่อนเพชร พญาเผด็จจักร พญาไชยสงคราม พระพิไชยราชา
 นายทัพนายกองเมืองน่าน คุมกองทัพประมาณพันเศษ ยกเขาไปตั้งอยู่เมืองนาง เจ้าเมืองนาง
 ให้ท้าวขุนมาบอกข้า ฯ ณ เมืองพงว่า กองทัพเมืองน่านเขามาถึงเมืองนางแล้ว กองทัพหา
 ไก่มาขมเหงประการใดไม่ ข้า ฯ จึงแต่งให้ พญาหลวงบงคมมาพญาไคถามแลเชิญพญาราชบุตร
 นายทัพนายกองเขาไป ณ เมืองพง พญาราชบุตร จึงให้พญาคงคาเชื่อนเพชร พญาเผด็จจักร
 พญาไชยสงคราม พญาไชยราชา พระเมืองราชา หักหน้า เมืองเชียงของนายไพร่ 600 คน
 ยกเขาไปตั้งอยู่บ้านซอนทางไกลบ้านข้า ฯ ประมาณ 15 เสน ข้า ฯ ไคจัดชาวปลาอาหารมา
 เลี้ยงดูนายทัพนายกองทุกพลามีไคสาคอยู่มาสองวัน พญาคงคาเชื่อนเพชร พญาเผด็จจักร
 พญาไชยสงคราม นายไพร่ประมาณ 30 เศษ เค้นไปหาข้า ฯ ที่หนึ่ง ข้า ฯ จึงถามว่า
 ทานมาควยเหตุการประการใด พญาคงคาเชื่อนเพชร พญาเผด็จจักร พญาไชยสงคราม
 คอบว่า เจ้าหลวงเมืองน่านรุกรความว่า เมือง 12 นั้นนาเกิดรบพุ่งฆ่าฟันกัน จึงจัดให้ข้า ฯ
 ทั้งหลายยกขึ้นมาช่วยเมือง 12 นั้นนา กับว่ามีหนังสือมาควยฉบับหนึ่ง พญาคงคาเชื่อนเพชร

ส่งหนังสือไฉา ๆ ใจความในหนังสือว่า ไฉา ๆ ทาว 12 ปีมาจัดหาเครื่องราชบรรณาการ
 คอยในทองเงินลงไปเมืองนาน จะไคพาลงไปเผาทูลละออง ๆ เป็นชาชอบขันตเสมาพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าอยู่หัว ๆ ๆ จึงตอบว่า คำนายทัพนายกองพูดไวว่า คีตกทัวเมืองจะช่วยกันชาติ
? ช่วยกันพันความมีจะช่วยกันคิด นายทัพนายกองพูดกับหนังสือพยานานมีมาไม่ต้องกับ
 ทูกว่านี้เมือง 12 ปีหนักก็เกิดเกิดขึ้นเป็นที่เคื่อครอนใจ จะให้จักออกไมทองเงินยังไม่ไค
 ขอลให้แม่ทัพนายกองช่วย ๆ สุ่มกองทัพนายกองคำ มหาไชยงาคำให้เลิกถอนไปถอน ๆ ๆ จะ
 ไคคุมกองทัพ 12 ปีหนักขึ้นไคเมืองเชียงตุงตามนัดหมาย เมืองเชียงใหม่ไค ฝ่ายแม่ทัพ
 นายกองเมืองนานก็ว่าอย่าไค ๆ วิทกละย ถากกองทัพกลางมาวันไค กองทัพเมืองนานจะยก
 ไปช่วยเอาไชยชนะไคใด แล้วนายทัพนายกองก็พากันกลับไปพักอยู่มาสองวัน พยากรณ์สิ่ง
 ไคไปอยู่รักษาคำคือลมหมึมาบอกว่า กองทัพมหาไชยงาคำ นายกองคำ ยกลงมาถึงคำไคออกสู้รบ
 กองทัพนายกองคำ ยกเพิ่มเติมมามากสู้ไคได้ พากันล่าถอยมา ๆ ๆ จึงเกณฑ์กองทัพไค
 2500 คน ไคพาหลวงเชื่อมกับนายไชยวงเตรียมไว้ แล้วไคเอาความมาบอกพญาตงคำไชยเพชร
 นายทัพนายกองเมืองนานไคยกไปช่วยกองทัพ. นายกองก็ว่า พญาราชบุตรแม่ทัพยังตั้งอยู่เมืองนาง
 ไคไรที่จะคิด ๆ ๆ จึงไคพาหลวงเชื่อม นายไชยวง คุมทัพไปรบกองทัพนายกองคำ มหาไชย
 งาคำที่ศรีสะเกโปงทางไกล เมืองพงครั้งวัน ไคยินเสียงปืนแน่นหนา ๆ ๆ จึงไคพาขุนไปเรียก
 พญาราชบุตรที่เมืองนางถึง 2 ครั้ง พญาราชบุตรแล่นายทัพนายกองเมืองนานช่วยสู้รบไค
 ๆ ๆ จึงคิดจางนายทัพนายกองเมืองนานไคช่วยรบจะไคหาจางเงิน $\frac{10}{1}$ มานายละตัว
 นายทัพนายกองรับจาง ๆ ๆ แล้ว ๆ ๆ ไคส่งมาไค พญาเผด็จคัตกร พญาไชยสงคราม 3 มา
 แดเงิน $\frac{10}{1}$ ยังหาไคไคไค นายทัพนายกองเมืองนานคุมไพร่ 140 คน ๆ ๆ จักไคให้
 พรมงฟ้าไชย ๆ ๆ คุมไพร่ 300 เขากันเป็นคน 440 คนยกขึ้นไคช่วยพญาหลวงเชื่อม ไคสู้รบกัน
 อยู่วันหนึ่ง กองทัพนายกองคำ มหาไชยงาคำแตกถอยไป พญาเผด็จคัตกร นายไพร่ 140 คน
 กลับมาเสีย นายไชยวง นายพรมง ทาวขุนมีความสงสัย ถลวทัพเมืองนานจะกวาดกรอกรัว
 ฟ้าเสีย ทาวขุนนายไพร่ก็พากันกลับมาพาเอากรอกรัวหนีไปจากเมืองพง ๆ ๆ กับเจ้าเมือง
 เชียงรุ่ง อูราชาปฤกษากันว่า เมือง 12 ปีหนักก็เกิดรบพุ่งกัน ฮ้อ พม่าไคไคโดยกบฏช่วย
 จะพากรอกรัวไปเขาหาเอาเป็นที่พึ่งไคไคไค เมืองหลวงพมวง เมืองนานไคไคหนังสือมา
 ทางไมคี่ ครั้งนี้เมืองนานไคไคกองทัพขึ้นมาช่วย ๆ ๆ จะพากรอกรัวลงมาทางเมืองนางจะขอ

ภาคผนวก จ.

ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ถึงเมืองน่าน เรื่องราชการ เมืองเชียงรุ่ง *

หนังสือเจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพญาน่าน พญาหอหนา พญาราชวง พญาราชบุตร บุรพลาน
 แสนท้าวพญาลาวเมืองน่าน คอยพญาพิไชยลงไป ณ กรุงเพท ฯ นำเอาหนังสือพญาญามาถึง
 พญาพิไชย ลงไปแจ้งราชการว่า ณ เดือน 3 ปีมะแม นพศก พญาทงกาเขื่อนเพชรเจ้าเมือง
 เชียงทอง แต่งแสนท้าวไปสืบราชการทางเมืองเชียงรุ่งไต่ความว่า มารดาทัพอุปราชเมือง
 เชียงรุ่งไปกู้เงินเศรษฐีเมืองอังวะเป็นเงิน $\frac{1220}{1}$ เอาไปถวายเจ้าอังวะ แลให้ขุนนางพม่า
 อุปราช ใหม่วางช่วยหาเงินโซ่หมื่น มหาวังให้เกณฑ์เอาเงินแลสิ่งของกับพวก 12 บ้านทั้งปวง
 กับว่าอุปราชจะใคร่ไต่บุตรสาวมหาชนารเป็นภรรยาจะเอา ข้างก็ข้าง 1 มาตีมา 1 เว้นเสียออก
 มหาวังเจ้าเมืองเชียงรุ่งเกณฑ์หาไชย เจ้าเมืองพง หาชางมาแลชักเงินมาส่ง มหาไชยจักไต่
 ข้างก็ข้างหนึ่ง มาตีมาหนึ่ง ส่งไปใหม่หาวังแล้ว แด่เงิน $\frac{30}{1}$ มหาไชยหายอมให้ไม่
 มหาวังแลอุปราชอีกข้างก็มาตีไต่ เอาช่างเสียตา มาเสียเอว ส่งไปใหม่หาชนาร ฯ ไม่รับ
 มหาวังอุปราชโกรธยกกองทัพไปรบกับมหาไชยที่เมืองนูน มหาวังสู้ไม่ไหวแตกหนีไปอยู่เมืองแรม
 มหาไชยยกไปเมืองเชียงรุ่งจับขุนนางแลไพร่สาเสียเป็นอันมาก พญาพิไชยเขาเผ่าทูลละออง ฯ
 จึงนำเอาคำแปลหนังสือเมืองน่านขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ทรงทราบใต้ฝ่าละออง ฯ แลทรง
 พระกรุณา ตรัสเหนือเกล้า ฯ ว่า ราชการทางเมืองเชียงรุ่งนั้น พญาน่านบอกลงไปครั้งนี้
 เห็นจะเป็นความจริงอยู่บาง ณ วัน $\frac{11}{1}$ 10 ค่ำ ปีมะแม สัมฤทธิศก หลวงวิจิตรเทษ กรมการ เมือง
 พิไชย กับขุนนางท้าวพญาเมืองหลวงพม้าง กับบอกลงไปถึงพญาพิไชยอีกว่า พวกคือ 12 บ้าน
 เกิดวิวาทรบพุ่งกัน ครั้น ณ เดือน 2 ข้างขึ้น ปีมะแม นพศก เมืองหลวงพม้างแต่งให้แสนท้าววัง
 ไปสืบถึงเมืองลาไต่ความว่า อุปราชยกกองทัพลงมารบกับมหาไชย อุปราชสู้ไม่ไหวแตกหนีไปอยู่

* กองจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210
 เลขที่ 156 ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ถึงเมืองน่าน เรื่องราชการ เมืองเชียงรุ่ง

เมืองสูง แขวงเมืองแรม มหาไชยยกไปถึงเมืองเชียงรุ่ง จันทนาง ซากายหลายคน แล้วจุคเภา
 บานเมืองเสีย ๗ วัน ๓ 4 คำ พญาคำมูล เมืองไชย แต่งไพร่ราชางค์ไปสืบที่เมืองพง
 มหาไชยพาราชาหงคำไปถึงเมืองเชียงรุ่ง มหาไชยมีหนังสือไปขอให้ออแลพามาจัดแจงบานเมือง
 ออกกับพม่าทำไม มหาไชยว่าถ้าขอ พม่า ไม่มาจัดแจงบานเมืองจะกวาดเอาคร อมครเข้ามา
 ครั้น ๗ วัน เดือน 6 ท้าวคำมูลเมืองยอให้เพี้ยพรหมวงศ์ ขึ้นไปสืบที่เมืองลา พวกเมืองลาไม่ให้
 เขาไปในบานเมือง ส่งแต่หนังสือมาวัง เมืองเชียงรุ่ง ฉบับหนึ่ง หนังสือพญาแสนเมืองลาฉบับหนึ่ง
 พญาแสนเมืองพงฉบับหนึ่ง เขากันสามฉบับให้เพี้ยพรหมวงศ์ถือมาถึงเสนาบดีเมืองหลวงพาง
 ใจความในหนังสือว่ามาเหมือนกับทั้งสามฉบับว่ามหาไชยกับราชบุตร อุปราชา วิชาวทรบพุกกันขึ้น
 เป็นเจ้าเมืองวิวาทกันเอง มีไรชาก็มาตามกันอื่น เมืองไกล ถ้าเป็นชาติก็รู้มาทำร้ายก็จะ
 ขอกองทัพเมืองหลวงพางยกไปช่วย มีคนมหาไชยกับพวก 12 พันนาทั้งปวงก็พร้อมมูลกับยอให้
 มหาไชยกับอุปราชาคร อมคร บานเมืองอย่างเก่า จึงทรงพระกรุณาตำรัสว่าราชการ เมืองเชียงรุ่ง
 เห็น เมืองน่านบอกมาฉบับหนึ่ง เมืองหลวงพางบอกมาฉบับหนึ่ง ความยุติของกันว่า มหาไชย
 เจ้าเมืองพง กับราชบุตร อุปราชาวิวาทรบพุ่งกัน พอจะเชื่อฟังเอาเป็นจริงได้ และซึ่งหนังสือ
 สามฉบับที่พวกถือให้เพี้ยพรหมวงศ์ เมืองหลวงพางถือมาใส่ชื่อมาวัง เมืองเชียงรุ่งฉบับหนึ่ง
 ชื่อพญาแสนเมืองลาฉบับหนึ่ง ชื่อพญาแสนเมืองพงฉบับหนึ่ง ใจความเหมือนกัน เห็นว่ามหาไชย
 เจ้าเมืองพงจะทำเอาเองทั้ง 3 ฉบับ แลมหาไชยกับราชบุตร อุปราชาวิวาทรบพุ่งกันจนถึงฆ่ากัน
 จันทนางและไพร่พลตาย จุคเภาบานเมืองเสียดังนี้ จะกลับมาคืนก็กันโดยง่ายโดยเร็ว ๆ ดัง
 หนังสือที่มานั้นหาจริงไม่ จึงมหาไชยว่าบานเมืองเรียบรอยเป็นปกติแล้วนั้น ก็โดยมันกลัวว่า
 ฝ่ายเราจะยกกองทัพกลับไปกระทำชำเฒ่ามัน ทรงพระราชมาริเห็นว่าออกกับพม่าทั้งราชบุตร
 อุปราชา เป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่งแล้ว มหาไชยก็ยกการวิวาทยกไปตีราชบุตร อุปราชาแตกหนีไป
 มหาไชยก็มักจะคิดเห็นกับขอและพม่าให้....? เป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่งเป็นใหญ่อยู่ใน.....?
 ไหง่ใด แต่การยังจะซำมันกลัวฝ่ายเราจะยก.....? มันจะยังมีทันตั้งตัวได้ ก็จะเสียทีกับ
? ก็อ่านหนังสือตลอดวงปิดบังมาดังนี้ ไบรคเกล้า ฯ ว่าราชการทางเมืองเชียงรุ่ง
 เมืองน่านได้สืบสวนพญาหาเหตุการณมาแต่ก่อน ๆ เมื่อ ๗ ปีมะเส็ง สัพค เมืองเชียงรุ่งเกิด
 รบพุ่งกับ พญานานแต่งไพร่ อินทราชาเป็นทัพพาไชยสงครามกับบุตร หลานคนขึ้นไปถึงฝั่ง
 ราชการอยู่ ณ เมืองหลวงภูคา พญาไชยสงครามนายไพร่เลยไปเมืองเชียงรุ่ง ราชบุตรกับ

มหาไชยแต่งให้พญาไชยนาม พญาปัญา นายพรมง คุมเอาสิ่งของมาพจาทขอเป็นไมตรีกับ
เมืองนาม พญานานว่าให้สิ่งของแต่งขุนนางท้าวพญาผู้ใหญ่คุมลงมาจะไต่พาลงไปยังท้าว
อัครมหาเสนาบดี ณ กรุงเทพ ฯ ครั้นถึง ณ ปีมะเมีย อัฐศก พวกผู้อยู่ที่ มารดาเจ้าเมือง
เชียงรุ่งยังตกค้างอยู่เมืองอังวะของครอไปก่อนอยู่ ณ ปีมะแม นพศก ลือพวกใหม่ว่าจะขอกลับ
ไต่คดีมารับมารดาเจ้าเมืองเชียงรุ่งไต่มาอีกมิได้ก็ คงจะจัดสิ่งของลงมา พญานานก็ปล่อย
ลือกลับไป ครั้น ณ ปีวอก สัมพัทธศก พวกเมืองลา เมืองพง มีหนังสือมาถึงพญาอริยวงษาว่า
การที่พญาสัญญาไว้นั้น จะบอกกับฮ่อและเจ้าเมืองเชียงรุ่งก่อน แต่พญานานพจาทิตอมไปมา
กับพวกผู้อยู่หลายปีก็ไม่ไต่ความจริงลือสักอย่างหนึ่ง แลครั้งนี้เมืองสิบสองปันนาอุบัติเหตุเป็นไป
ใหญ่ก่อกองยาตีแลไพร่บานพล เมืองวิชาวทรมุ่งฆ่าฟันกันล้มตายจนเสียบานเสียเมือง ก็คล้ายกับเมื่อ
ครั้งกักราช 1167 ปีฉลูศัพทก นับได้ 43 ปี เมืองแสนหัวฟ้าสิบสองปันนาวิชาวทกับพมา
พระบาทสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเจ้าโปรกเกล้า ฯ ให้เมืองเชียงใหม่ เมืองลครลำปาง
เมืองแพร่ คุมกองทัพขึ้นไปตั้งอยู่ที่ปากโขงตะวันตก ให้เจ้าฟ้าเมืองนามกับเมืองหลวงพบางคุม
กองทัพไปตั้งอยู่ ณ เมืองพง พวกแสนหัวฟ้า สิบสองปันนา ถ้าวพระเกษเกษานาพาทองรากลกาย
นำทัพพิชิตราชของพมามาอ่อนน้อมเซาหาเจ้าฟ้าเมืองนาม ฯ ไต่ท้าวพญาเมืองสิบสองปันนาม
เกรงราชบรรณาการลงไปทูลเกล้า ฯ ถวายเป็นราชขนานตเสมา แต่ยกครั้งหนึ่งแล้ว ชักเสียด
เจ้าฟ้าเมืองนามปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ แล เมืองนามเป็นเมืองใหม่มีเมืองขึ้นหลายเมือง ทแถวทหาร
ไพร่พลมากกว่าแต่ก่อน ทั้งพญานานก็มีสติปัญญาเคยทำทัฬหียามาหลายครั้งแล้ว ไต่ตั้งเมืองเชียงของ
เมืองเทิง แะเขตแดนออกไปไกลชิดพวกลือ สิบสองปันนา ไปมาสืบสวนถึงกันไมขาด พญานาน
ความว่าเมืองเชียงรุ่งวนวายกันขึ้นก็จงจะคิดหาความชอบจึกแรงกระ เกรียมไพร่พลไว้พริกพร อมกญแล้ว
และทางเมืองหลวงพบางนั้น เจ้าเมืองหลวงพบางลงไปเฝ้าทูลละออง ฯ ณ กรุงเทพ ฯ เมื่อ
กราบถวายบังคมลาขึ้นมาก็ไต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ คำรัสสั่งว่ากลับขึ้นไปถึงบานเมืองก็ให้
เกณฑ์แถวทหาร ไพร่พลเป็นกองทัพเตรียมไว้ให้พร้อมสรรพ แล้วให้แต่งแสนท้าวพญาลาวผู้ใหญ่
ที่สติปัญญา มาพจาทปรึกษาหารือกับพญานาน ถ้าเจ้าเมืองหลวงพบางแต่งขุนนางท้าวพญาผู้ใหญ่
ลงมา ณ เมืองมณฑลให้พญานาน พญาหอณา พญาราชวง พญาราชบุตร ญาติพี่น้องแสนท้าวพญาลาว
กับท้าวพญาเมืองหลวงพบางปรึกษาหารือให้เป็นสามัคคีรสแก่กัน ถ้าสืบสวนต่อไปไต่ความว่า มหาไชย
กับราชบุตร อุปราชา สืบกันแน่นแล้วกันไปก็ดี ยังไม่แน่นก็ดี ถึงมาท้าวมันจะแลวกันข้างไหนจะ

ไกลแต่ใหญ่ก็ดี ก็ยังจะหาตั้งตัวเป็นปกติได้ไม่ ท่วงทีฝ่ายเราจะยุบกริพลขึ้นไปพึ่งราชการอยู่ที่ไกล ๆ เมือง 12 นั้นนา การครั้งนี้จะควรทำการเกลี้ยกล่อม หรือจะตองทำการทัพศึก และทำการหนักเบาประการใด ก็ให้ทูตจาแลมีหนังสือไปถึงเมืองหลวงพบาง กำหนดนัดหมายให้บริวารออกมาถือน้ำประเคนแก่กันให้เสียราชการไป ช่วยกันคิดอ่านเอาหน้าไชย และพวก 12 นั้นนา โจมเข้าหาชนบทเสมา แลกวาดเอาผู้คนมาใส่บ้านเมืองของเราให้จงได้ บัดนี้ไต่ล่อกลงตั้งชื่ออีก 3 ฉบับ ส่งขึ้นมาให้พญานานพิเคราะห์หัดดูแล้ว หนังสือมา ณ วัน 3 7 10 คำ จุลศักราช 1210 7 11 12 ออก สมุทราชิต

๕) จดหมายให้หลวงเมืองพุกกับพญานานว่า พณหัวเจ้านานสมุหนายก อัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ พระประสาธโปรดเกล้า ฯ ฝ่าใบบอกพญานานว่า ราชการทางเมืองเชียงรุ่งครั้งนี้การหนักนักหนา ควรที่จะยกกองทัพขึ้นไปกวาดเอาครอบครัวผู้คนมาใส่บ้านเมืองเป็นความชอบของพญานาน และเมืองอังวะทุกวันนี้ เจ้าอังวะก็เป็นเจ้าขึ้นใหม่ใด 2 3 ปี ฝ่ายเราสืบส่วนก็ไต่ความอยู่ว่า เจ้านายญาติวงศ์กับขุนนางพม่าเมืองอังวะ และหัวเมืองขึ้นพม่าก็ยังหาเรียนรอยเป็นปกติไม่ พวก 12 นั้นนาจะไปบอกกองทัพมาช่วย พม่าจะไต่กองทัพเมืองนายยกมาทางเมืองแสนหัวสิบเก้าเจ้าฟ้าเงี้ยวก็เป็นชนก เมืองนายตองระวังชาวทางเมืองเงี้ยวแล้วระยะทางก็ไกลมาไม่ไต่ และเมืองเชียงตุงเล่าถึงจะชอบพอกับมหาวัง อุปราชาก็ ก็ไม่อาจจะไปช่วยเมืองเชียงรุ่งได้ กวयरวังเมืองเชียงรายจะไปไต่เมืองเชียงตุงเป็นพวพวังอยู่ เห็นว่าอายุพม่าแลพวกเมืองเชียงตุงจะหาอาจมาไม่ ราชบุตรกับอุปราชก็จะเอาฮ่อที่อยู่ไกลเมืองเชียงรุ่งมาเป็นที่พึ่ง ก็เป็นแต่ฮ่อลูกกาอยู่ปลายเขตแดน ฮ่อจะมาพุดจาวากลาว่าหมามปรามอยู่บาง หาเป็นกองทัพมาช่วยได้ไม่ ทรงพระราชดำริเห็นว่า แต่กำลังกองทัพเมืองน่าน เมืองพิไชย ยกขึ้นไปกระทำกับพวก 12 นั้นนาก็คงจะไต่ สมุทราชิตสมหมาย จึงไม่ไต่มีตราโปรดไต่กองทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองลครลำปาง เมืองลำพูนยกขึ้นมา แลพญานานไต่คิดอ่านพากเพียรจะเอาพวก 12 นั้นนามาเป็นชาชนบทเสมา พวกล่อพุดจาวนักเพี้ยน หลอกหลวงพญานานมาชานานถึง 4 5 ปี กระแสพระราชดำริทรงดำรัสว่าพญานานมีความโกรธแค้นอยากจะทำกับเมือง 12 นั้นนาอยู่ แต่การยังหาได้ท่วงที่ไม่ เมืองเชียงรุ่งกับพวก 12 นั้นนา เกิดรบพุ่งกันขึ้น ก็เป็นโชคลาภ คราวว่าคนของพญานานจะขึ้น ให้พญานานจัดแจงกองทัพเร่งรับ ยกขึ้นไปพึ่งราชการ ณ เมือง 12 นั้นนาโดยเร็ว ตามกระแสพระราชดำริในทองตรา ซึ่งโปรดเกล้า ฯ

ขึ้นมาอยู่รั้วรอบค้ำอยู่ให้เห็นชัดเลย พญาพิไชยลงไปเฝ้าทูลละออง ฯ ณ กรุง ฯ ก็ไต่
ไปรอกเกล้า ฯ ในพญาพิไชยกลับขึ้นมามีเจรงกองทัพเมืองพิไชยเร่งรับยกอุคคหนุนขึ้นมา ณ เมืองแก้ว
ชวนพญานาคิรราชการเอาพวก 12 ปันนาโหมมาเป็นราชอนันตเสมากว่าเอาคนนครอนครัวมาใส่
น่านเมืองใหม่มาคงใจ อย่าให้พญานานระวังเหลือเกินเลย ถึงการต่อไปทางหน้าจะมาตว่า
ควยครอนครัวพวก 12 ปันนาประการใด ฝ่ายเราก็มุ่งพิชิตตอบว่าแต่ก่อนพวก 12 ปันนา
ก็ไต่เคยเป็นราชอนันตเสมาขึ้นกับกรุง ฯ แลขึ้นกับอุคคด้วยกัน ครั้งนี้ราชบุตรกับอุปราช
กระทำคุมเหงเบียดเบียน เรียบเอาเงินทองแก่พวกถือโคความเคื้อครอน จนมหาไชยกับราชบุตร
อุปราชเกิดรบพุ่งฆ่าฟันผู้คนล้มตาย จักเผาบ้านเมืองยับเยิน แลราชบุตรกับมหาไชยพวกเมือง
12 ปันนาทั้งปวงก็ไต่มาพุกาสามีภักดีทั้งเมืองน่านมาหลายปีแล้ว ครั้งนี้ราชบุตร อุปราชกับ
มหาไชยญาติต่อญาติวิวาทรบพุ่งกันขึ้น ไพรบานพลเมืองโคความเคื้อครอน จึงให้กองทัพเมือง
น่านแยกขึ้นไปช่วยพวก 12 ปันนาทั้งปวง เห็นว่าบ้านเมืองจะไม่เป็นปกติต่อไป พวกกันที่รัก
มาพึ่งเย็น สัมครมากับเมืองน่าน จึงไต่พาเอาตัวนายไพร่ครอนครัวพวกถือลงมตามใจสมัคร
ถึงมาว่าฮอจะมาพุดจากฮอว่ากับพญานาน ๆ จะพุดตอบไต่ไปดังนี้ไต่ สักแต่เอาให้โคการของเรา
เป็นประมาท ไต่ครอนครัวผู้คนมาถึงบ้านเมืองฝ่ายเราแล้วก็มีแต่ไต่เปรียบถายเคียว ถ้าไต่ยก
กองทัพไปไต่ผู้คน นายไพร่ครอนครัวมามาก พญานานก็มีความชอบแลเกียรติยศเป็นอันมากกว่า
มาก ยิ่งกว่าเจ้าฟ้าเมืองน่านอีก

๑) วัน ฯ 10 คำ ไต่ออกจดหมายคำพินในหลวงเมือง ฯ พิไชยรับไป

แล้วเกณฑ์ไปไ้ทำการบ้านเรือน ไ้ความเคียดแค้น ขอให้เมืองเชียงใหม่มียกกองทัพขึ้นมาจะนำไปถึงเมืองเชียงตุง กับสืบไ้ความว่าเมืองเชียงตุงเกิดวิบัติต่าง ๆ เป็นหลายอย่าง พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช พญารัตนเมืองแก้ว พันทองบุตรหลานเห็นการไ้ตวงที่จะขอพระราชทานยกกองทัพไปไ้เมืองเชียงตุงในเทศกาลแล้งปีนี้เป็นแน่ มีข้อความเป็นหลายประการ ไ้เฝ้าห้ส่งออกมาบอกกับท่านปลัดห้ส่งหาไชยอินทราบมั่งคณมูลพระกรุณา พญาสิทธิวิสุทนต์คลเฝ้าห้ดูแลเอง ๆ หลงเกล้า ๆ ความแค้นที่ ทรงทราบแล้ว ทรงพระกรุณาไ้ดำรัสถามถึงอาการ โรคพญาเชียงใหม่ ไ้โรคเกล้า ๆ ไ้ถามว่า คนเมืองเชียงราย เมืองเงา เมืองพะเยา ซึ่งยังตกค้างอยู่เห็น พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช เมืองเชียงใหม่ ไ้จัดแจงส่งไปครบจำนวนแล้วๆ ยังการซึ่งจะไปไ้เมืองเชียงตุง พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช เมืองเชียงใหม่ พญาลคอร พญาลำพูน พันทองบุตรหลานทั้ง 3 เมือง ปากษาพร้อมกัน คิดไ้จะไ้ใหญ่ไ้คนนายทัพ จะเอาทแกลดทหารไ้พลไปมากน้อยเท่าไ้ จะส่งไชยขาว เลือ้เจือจางกองทัพที่แห่งไ้คร รบครัวพวกมหาไชยหาหาเมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงราย บางๆ ไ้ พญาสิทธิวิสุทนต์ไ้ถามมั่งคณมูลพระกรุณาว่า ครัวพวกมหาไชยหาหาเมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงราย ไ้ แลพญาเชียงใหม่ พญาอุปราช ไ้รับไ้เกล้า ๆ ชำระคนเมืองเชียงรายไ้ยังตกค้างมอบไ้พญารัตนอาณาเขตเจาเมืองเชียงรายรับไ้ทั้งชายหญิงครบตามทองคำแล้ว กับไ้ชำระไ้คนหนีมาจากเมืองเชียงราย 20 คน ไ้จำรวนส่งไ้พญารัตนอาณาเขตเอาไปถวาย แก่คนเมืองเงา เมืองพะเยานั้น เมื่อพญาลคอรมาปลงศัพพญาราชวง ๗ เมืองเชียงใหม่ พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช ไ้ไ้ถามว่ากล่าวพญาลคอรรับไ้จะจัดแจงส่งคนไปไ้ครบจำนวนดังไ้ แลการซึ่งจะไปไ้เมืองเชียงตุงนั้น พญาเชียงใหม่ พญาอุปราช เมืองเชียงใหม่ พญาลคอร พญาลำพูน พญาอุปราชพันทองผู้ใหญ่พูดปากปากกันว่า ถ้าไ้โรคเกล้า ๆ ไ้ไ้ไปกระทำแล้ว พญาอุปราช เมืองเชียงใหม่จะเป็นแม่ทัพ พญาลคอร พญาลำพูน จะเขากองไปถวาย จะเอาไพร่พลไปสัก 7 พันเศษ จะรวนทัพที่เมืองเชียงราย แล้วจะนำทัพแยกย้ายไปไ้เมืองเชียงตุงไ้พร้อมกัน แลชาวสะเมิงนั้น พญาเชียงใหม่จะเอามาทั้งสามเมืองนั้นทุกไ้ทางแลต่าง ไปส่งกองทัพบาง จะไ้ยกกองทัพไปรับพระราชทานท้าวที่เมืองเชียงตุง เมืองยองบาง จึงทรงพระกรุณาไ้เตือเกล้า ๆ ว่า ซึ่งพญาเชียงใหม่ สืบไ้ความว่า เมืองเชียงตุงเกิดวิบัติเป็นลามกหลายอย่าง ทั้งพญาของกณฝ่ายเขา ก็จะไม่มาร่วมตีรับอาสาพญาเชียงใหม่ พญาอุปราช เมืองเชียงใหม่เห็นการไ้ตวงที่จะขอไ้ยกทัพไปไ้เมืองเชียงตุงในเทศกาลแล้งปีนี้เป็นแน่ ไ้โรคเกล้า ๆ ว่าพญาเชียงใหม่

พญาอุปราชฯ ในครั้งการครั้งนี้ จะให้เป็นความชอบก็สมควรกับที่เป็นเมืองประเทศราชอยู่แล้ว แต่พญาเชียงใหม่ในคราวบังคับมทลพระกรุณาไว้แต่ก่อนว่า เมืองเชียงตุงมีเขาล้อมรอบ ทางที่จะยกกองทัพไปเป็นทางของแคบ กองขามเขาล้อมหลายแห่งหลายตำบล แลมหาชนนารักแค้นคนมาตั้งถ้ำกัน จักแข็งการรักษามานเมืองนั้นคง จะไปกระทำกับเมืองเชียงตุงได้โดยยาก พญาเชียงใหม่จะคิดเกลี้ยกล่อมเอาโดยดัดกันหลายปีแล้ว หาโดยคุณนครอมครวมาไต่ถามเมืองไม่ ซึ่งว่าพญาอุปราชจะนำกองทัพไปตีเมืองเชียงตุงนั้น ก็เป็นแต่คำราชามูเรื่อว่า ท้าวไซ นาคำผู้ไปรับก็หาได้พบปะพูดจากับพญาเชียงใหม่ การศึกสงครามเป็นการใหญ่จะเชื่อฟังเอาถ้อยคำของคน ๆ หนึ่งมา เป็นจริงไฉนแล้วๆ แลมหาชนนารักเป็นคนที่เสียใจทั้งสองข้าง แต่มีสติปัญญา จึงรักษามานเมืองอยู่ไชยาวนาน ราชการทางเมืองเชียงตุงนั้นจะทรงพระราชมาริ เป็นเค็ดขาดขึ้นมาก็เป็นการไกลพระเนตรพระกรรณ แลเมืองเชียงใหม่ เมืองลคอร เมืองลำพูน ทนกลวทวารรัพหมีเป็นอันมาก แต่ก่อน ๆ นายกองทัพไปกระทำกับบ้านเมือง เขตแดนของอาญพม่าครั้งใด ก็มิไชยชนะโดยคุณนครอมครวมาไต่ถามเมืองทุกครั้ง ราชการครั้งนี้ พญาเชียงใหม่ได้แต่งผู้คนไปสืบสวนรู้เหตุผลกันปลาย เห็นการไกลควรจะทำไฉนมิได้ประการใด ก็สุดแต่พญาเชียงใหม่ พญาอุปราชทั้งสองจะปรึกษาหารืออิพรอมมูลกัน ถ้าเห็นไฉนที่จริงเหมือนหนึ่งว่า ทั้งสะเบียงอาหารก็มิขาดแล้วไม่เสียรักเสียเปรียบ มีแต่จะไฉนถายเคียวเป็นแน่ จะไปกระทำกับเขากัทำ เอาไชยชนะให้จงได้จึงจะดี อย่าให้พลัดเสียที่อยู่ที่อาญพม่า แลมหาชนนารักนั้นประมาณเสียเกียรติยศใดทั้งจะเป็นเวรพยานาคคิดต่อกันไป ไพรบ้านพลเมืองจะไฉนความเค็ดครอน เพราะเจ้านายคิดกลัวไม่ไฉนคิดสมหมาย ถ้าครอนเมืองเชียงตุงเล็ดออกไป กวาคเอาคุณนครอมครวมาไต่ ใ้ตีเมืองเชียงราย เมืองงาว เมืองพะเยา แลเขตแดนออกไปได้อีก ก็จะเป็นเกียรติยศสืบไปทั้งความชอบและชื่อเสียงพญาเชียงใหม่ พญาอุปราชเมืองเชียงใหม่ นายทัพนายกองผู้ไปกระทำการแรงสงครามก็จะปรากฏอยู่ชานานชั่วบุตรหลาน ถ้าพญาเชียงใหม่ พญาอุปราชเมืองเชียงใหม่จะไฉนรักทัพไปถามไฉนไปประการใด ไฉนบอกลงไปให้แจ้ง และซึ่งว่าไฉนหนึ่งสือไปบอกกับมหาไชยไว้แต่ก่อนจะไปตีเมืองเชียงตุง กองทัพเมืองน่านเอาตัวมหาไชยกับนครอมครวไปสืบนั้น คำแปลหนังสือมหาไชยมีว่า ถ้าเมืองเชียงใหม่จะไปกระทำกับเมืองเชียงตุงเมื่อใด มหาไชยจะไม่ช่วย ถ้าเมืองน่านยกกองทัพขึ้นมาทำกับเมืองลา เมืองพง ขอให้เมืองเชียงใหม่ช่วยตามไฉนความดังนี้ ฝ่ายพญาน่านกับพญาพิไชยบอกลงไปว่า พญาหอหนา นายทัพนายกองเมืองน่าน

ยกขึ้นไปถึงเมืองพง มหาไชยเขามาแล้ว นายลั่นคาง นายนอกคำ ยกทัพตามลงมา พญาหอหนา
 จักกองทัพออกรบ นายลั่นคาง นายนอกคำ สู้ไม่ใคร่แตกหนีไป มหาไชยก็พาครัวมากับกองทัพเมือง
 นานเป็นคนประมาณหนึ่งแสน พญาหอหนาไล่ครัวมาพักไว้ที่เมืองหลวงภูคา ทรงพระราชดำริว่า
 เมืองหลวงภูคาเป็นเรื่องราวมาช้านาน หามีบ้านเรือนปลูกไม้ ครอบครัวชดด้วยเสบียงอาหาร
 ก็จะพากันหนีไป จึงไปรคเเลา ๆ ในพญาศรีสหเทพขึ้นมารวยพญานาน พญาพิไชยจัดแจงเอา
 ครอบครัวมหาไชยเขามาไว้ ณ เมืองเชียงของ เมืองน่านในใจใด พญาศรีสหเทพ พญานาน
 บอกออกไปว่า เมื่อ พญาศรีสหเทพยังไม่ขึ้นมาถึง ครัวพวกมหาไชยซึ่งตั้งอยู่ ณ เมืองหลวงภูคา
 ถูกรบ พากันหนีไปเสียกอนบาง ครัวมหาไชยยังคงอยู่ประมาณ 5 พันเศษ กับว่าแสนโยธาซึ่งไป
 สืบราชการ เมืองหลวงพม้าง บอกมายังพญานานว่า ณ วัน ๗ ๕ คำ ปี่ระกา เอกศก อุปราชา
 เมืองเชียงรุ่งกับท้าวพญาพลคู่พาครัวเขามาเมืองหลวงพม้างเป็นคนประมาณสองหมื่น¹⁴
 พญาศรีสหเทพ จึงถามมหาไชยด้วยราชการทางเมือง 12 ปันนา มหาไชยให้การว่าเมืองยังรบสู้
 อยู่กับนายลั่นคาง นายนอกคำ มหาไชยจากนั้น พญาเชียงใหม่ไซ้คนไปผูกจาชวนตีเมืองเชียงคอง
 มหาไชยรู้ว่ากองทัพเมืองน่านจะยกขึ้นไป จึงมีหนังสือมายังพญาเชียงใหม่ว่าขอพระรอมกับไปตีเมือง
 เชียงคอง พญาเชียงใหม่จะไล่ทัพกองทัพเมืองน่านไว้ คนไซ้เมืองเชียงใหม่กลับไปแล้ว
 นายลั่นคาง นายนอกคำ ก็ยกตามลงมาที่เมืองพง พอพญาหอหนา นายทัพนายกองเมืองน่านยกขึ้น
 ไปถึง ช่วยตีกองทัพนายนอกคำ นายลั่นคาง แตกหนีไป มหาไชยจึงพาครัวมากับกองทัพเมืองน่าน
 พญาศรีสหเทพ พญานานไคแต่งบุตรหลาน แสนท้าวพาลาวคุมไพร่ไปเอาครอบครัวมหาไชยที่ยังตก
 ค้างอยู่ ณ ไหลามโขงมา ณ เมืองเชียงของ เมืองน่าน ความจะเป็นประการใดต่อไป
 พญาศรีสหเทพ พญานาน และเจ้าเมืองหลวงพม้างก็ยั้งหาไคมีหนังสือบอกออกไปไม่ ไปรคเเลา ๆ
 คำว่า ทรงฟังคำให้การ แลหนังสือมหาไชยก็ไคความยุติกันว่า มหาไชยขอให้เมืองเชียงใหม่
 รวบรวมกองทัพเมืองน่านไว้ การเป็นแต่ครั้งนี้ และเมือง 12 ปันนาเกิดรบพุ่งกันวนวาย เมือง
 เชียงใหม่ เมืองน่าน ก็มีความปรารถนา ไคไคคุณครอบครัวย้ายมาไคบ้านเมืองทั้ง 2 ข้าง
 เมืองน่านเป็นคนคิด แลเขตแดนก็ใกล้ชิดกับเมืองลาเมืองพง เมืองน่านไปถึงก่อนสมคาศหมาย
 ไคตัวมหาไชยกับครอบครัวย้ายมาไคอันมาก แต่พญาพิไชย พญาหอหนา เป็นคนมีก่ายใจเบาไม่รอบคอบ
 ในราชการ เอาครัวมาพักไว้ที่เมืองหลวงภูคากลางป่าคาไม้ ครอบครัวชดด้วยเสบียงอาหาร

จึงพากันหลบหนีไปเสียบ้าง ถึงดังนั้น เมืองน่าน เมืองหลวงพางก็ยิ่งได้ความหาไชยอุปราช
กับครอบครัวไวเป็นหลายพัน ถ้าเมืองเชียงใหม่ เมืองลพบุรีปาง ก็คานหาผู้คนครอบครัว
มาไ้สยบเมืองที่จักแรงก่งแตงขึ้นใหม่ ๆ ไ้ดังนั้นบ้าง ก็จะมีความรักเป็นอันมาก ทั้งสัณยา
๑๓
๓ วัน 1 ๓ 11 คำ จุลศักราช 1211 ปีระกา เอกศก

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทย
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

บทคัดย่อ

ของ

บริศนา สิรินาม

เสนอต่อวิทยาลัยวิชาการศึกษา
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

21 ธันวาคม 2516

จุดมุ่งหมายของวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ คือต้องการจะวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง
กรุงเทพฯ และลานนาไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 จนถึงสมัย
รัชกาลที่ 3 โดยมุ่งศึกษาถึงมูลเหตุของการเริ่มต้นความสัมพันธ์ ลักษณะของความสัมพันธ์
และการดำเนินการของกรุงเทพฯ เพื่อจะรักษาความสัมพันธ์ดังกล่าวให้ดำเนินไปด้วยดี
โดยศึกษาจากหลักฐานเอกสารชั้นต้นทั้งที่พิมพ์แล้วและยังไม่ได้พิมพ์จากกองจดหมายเหตุ
แห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ และหนังสืออ่านประกอบที่เกี่ยวข้องจากแหล่งอื่น ๆ อาจสรุป
ใจความสำคัญได้ว่า

กรุงเทพฯ และลานนาไทยมีความสัมพันธ์กันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยและอยุธยา
ความใกล้ชิดของความสัมพันธ์ดังกล่าวขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของอาณาจักร อยุธยาและพม่า
เมื่อพม่ามีความเข้มแข็งมากขึ้น ก็ได้แผ่ขยายอำนาจเข้าไปในลานนาไทยและโดยอาศัยลักษณะ
ที่ตั้งอันใดเปรียบ กำลังคน และเสบียงอาหาร ซึ่งมีอย่างบริบูรณ์จากลานนาไทย พม่าจึง
ประสบความสำเร็จในการขยายอำนาจเข้ามาในอาณาจักร อยุธยาและดินแดนใกล้เคียงอื่น ๆ
โดยนับนี้ ลานนาไทยจึงมีความสำคัญในคานยุทธศาสตร์สำหรับไทยและพม่าทั้งสอง
ประเทศ ภาพมาของการจะมีอำนาจอย่างถาวร ควบคุมอาณาจักรไทยตลอดไปจนถึง
หลวงพระบาง พม่าก็จะต้องระวังรักษาอิทธิพลของตนในลานนาไทยไว้ให้มั่นคง และในทำนอง
เดียวกันถ้าไทยต้องการจะเป็นอิสระ และดำรงอยู่อย่างมั่นคงปลอดภัยตลอดไป ไทยจะต้อง
พยายามเข้าไปมีอิทธิพลในลานนาไทยแทนที่พม่าให้ได้

ในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไทยและพม่าจึงพยายามต่อสู้แย่งชิงลานนาไทย
ไปมาอยู่ฝ่ายเดียวกับตนด้วยวิธีการต่าง ๆ ในที่สุด กรุงเทพฯ เป็นฝ่ายชนะ เพราะชาว
ลานนาไทยยอมสมัครใจจะอยู่กับไทยด้วยกันยิ่งกว่าพม่า แต่ถึงกระนั้น กรุงเทพฯ ก็ต้องใช้
ความระมัดระวังในการปกครองลานนาไทยในฐานะประเทศราช เพื่อป้องกันมิให้พม่าเข้าไป
มีอิทธิพลในลานนาไทยได้อีกต่อไป และในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 5 กรุงเทพฯ ได้กระทำการ
กั้นอิทธิพลพม่าโดยอาศัยกำลังจากลานนาไทยแผ่ขยายอำนาจของไทยเข้าไปในดินแดน

ไทยใหญ่ของหม่าม่าง แดนโบบายรุกเข้าไปในแดนพม่าของไทยประสบความสำเร็จเป็นบาง
เรื่องเพราะสิ้นรัชกาลเสียก่อน คงทิ้งปัญหาเกี่ยวกับพม่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องเชียงตุง
ให้รัชกาลที่ 4 ดำเนินการต่อไป

Relations between Siam and the Tributary States
in Lanna Thai during the Early
Bangkok Period

Abstract

by

Prisna Sirinam

Presented in partial fulfilment of the requirements
for the Master of Education Degree

The College of Education

December 21, 1973

Abstract

Relations between Siam and the Tributary States in Lanna Thai during the Early Bangkok Period

This study attempts to analyse the relationship between Siam and the Tributary States in Lanna Thai from the reign of King Rama I to that of King Rama III. Its main purpose is to study the origin and the characteristics of the relationship between Bangkok and the North including the means used by the central government to maintain it. The materials used for this analysis were primary sources both published and unpublished in the National Library as well as other secondary sources.

The results are as follows:

Relationship between the central Thai kingdoms and the Thai principalities of Lanna Thai had existed since ancient times. The development of this relationship depended on the relative strength of the Kingdom of Ayuthya and Burma. When the Burmese Kingdom was strong, her power was fully extended to Lanna Thai. From this strong position in Lanna Thai, she was able to use Lanna Thai's manpower and prosperity to extend her power into the territories of Ayuthya and to other neighbouring states.

Lanna Thai was therefore strategically important to both Ayuthya and Burma. If Burma wanted permanent power over Ayuthya and other states such as Luang Prabang, she had to maintain her influence over Lanna Thai. In the same way, if Ayuthya wished to be independent and secure, she had to rid Lanna Thai of the Burmese influence.

In the Dhonburi Period and the early Bangkok Period, Siam and Burma used all means available to establish their influence over Lanna Thai at the expense of each other. Burma was eventually defeated because on the whole the people of Lanna Thai preferred Thai suzerainty to Burmese rule. Nevertheless, Siam took great care in her relationship with the Lanna Thai tributary states in order to prevent them from falling into the Burmese sphere of influence again.

In King Rama III's reign, Bangkok made great efforts to combat Burmese influence in the area north of Lanna Thai. She used Lanna Thai armies to invade the Shan States. However, this forward policy was only partially successful. When King Rama III suddenly passed away, many problems concerning relationship with Burma, especially those related to the struggle for Chieng Tung, remained for King Rama IV to solve.